

ТАДЕУШ
ДОЛЕНГА-МОСТОВИЧ

КАР'ЕРА

Николина Дивини

ТАДЕУШ
ДОЛЕНГА-МОСТОВИЧ

КАР'ЄРА
*Никодима
Дивини*

П О В І С Т Ь

РАДЯНСЬКИЙ
ПИСЬМЕННИК
КИЇВ · 1964

Незвичайно склалася доля Никодима Дизми. Безробітний провінціальний урядовець, мало не бродяга, завдяки випадкові і непорозумінню стає високим державним сановником і досягає великої влади й багатства.

«Кар'єра Никодима Дизми»— дошкульна сатира на буржуазне суспільство та його верховодів. Доленга-Мостович написав її ще на початку 30-х рр., але вона й досі є одною з найпопулярніших польських книжок.

*Переклад з польської
О. Федосенка*

Перекладено за виданням:
Tadeusz Dolenga-Mostowicz.
Kariera Nikodema Dysmy.
«Czytelnik», Warszawa, 1956.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Хазяїн ресторану подав таперові знак, і танго урвалося на половині такту. Пара танцюристів зупинилася посеред естради.

— Ну як, пане директоре?— запитала щупла білява жінка, звільняючись з обіймів партнера і підходячи до столика, на якому напівсидів гладкий, мокрий від поту чоловік.

Хазяїн здвигнув плечима.

— Що, не годиться? — прошебетала білявка.

— Певно, що ні. У нього ж немає ні дригу, ні шику. Хоча б уже доладний був...

Підійшов танцюра.

Жінка уважно глянула на його блаґенький костюм, ріденьке, трохи кучеряве волосся кольору вслоського горіха, розділене проділом посеред голови, на тонкі губи і дуже розвинену нижню щелепу.

— А раніше ви десь танцювали?

— Ні. Тобто, танцював, тільки серед своїх. Казали навіть, що добре.

— А де саме? — байдуже спитав хазяїн.

Кандидат на ресторанного танцюриста сумним поглядом обвів порожню залу.

— В своїх краях, у Лискові.

Товстун розсміявся:

— Варшава, голубе, не Лисков. Тут, любий пане, треба елегантно, з шиком, з фасоном. Скажу щиро: ви нам не підходите. Пошукайте собі іншої роботи.

Він повернувся на підборах і пішов до буфету. Білявка подалася до гардероба.

Тапер закрит рояль.

Невдаха-танцюрист ліниво перекинув через плече плащ, насунув капелюха і рушив до дверей. Його обігнав хлопчик-офіціант, несучи тацю з тартинками, і в ніс ударили пахощі їжі.

Вулиці заливало гаряче море сонця. Надходив полудень. Людей було мало. Танцюрист почвалав до Лазенок¹. На розі став, засунув пальці в кишеню жилетки і дістав нікельову монетку.

«Остання», — майнула думка.

Підійшов до будки з цигарками.

— Дві «Гран-прі».

Полічив здачу і безтямно причвалав до трамвайної зупинки. Якийсь дідок, спираючись на палицю, глипнув на нього затуманеними очима. Елегантна пані, тримаючи в руках із десятків пакунків, раз по раз виглядала, чи не йде трамвай.

Поряд нетерпеливився хлопець із книжкою під пахвою. Власне, то була не книжка, а тека в сірій полотняній оправі. Коли хлопчак повертався боком, там видніла пачка листів і ріжки багатьох карток, на яких звичайно розписуються про одержання кореспонденції.

Танцюрист дивився на хлопця і згадував, що отаку самісіньку теку носив і він, коли служив посильним у нотаря Віндера, ще перед війною, перш ніж стати поштовим урядовцем у Лискові. Тільки нотар завжди посилав листи в голубих конвертах, а в хлопчача у теці були білі.

¹ Лазенки — район Варшави.

Підійшла «дев'ятка»; не чекаючи, поки трамвай зупиниться, хлопець скочив на задню площадку, але зачепив текою за поруччя, і листи розсипалися.

«Щастя його, що сьогодні сухо»,— подумав недавній кандидат на ресторанного танцюриста, дивлячись, як хлопець збирає листи. Трамвай рушив. Один лист посунувся по сходінках і впав на брук. Танцюрист підняв білий конверт і замахав ним услід трамваю. Але хлопець так пильно збирав решту листів, що нічого не помітив.

То був конверт із дорогого паперу, на ньому рукою було написано:

«Ясновельможному панові голові Артуру Раковецькому. Місто, Уяздовський проспект, 7».

Всередині (конверт був незаклеєний) лежала гарна, складена вдвоє картка. З одного боку на ній було надруковано щось по-французьки, з другого, певно, те саме — по-польськи:

«Голова Ради Міністрів має честь просити ясновельможного пана зробити ласку і взяти участь у рауті з нагоди приїзду його вельможності канцлера Австрійської республіки. Раут відбудеться 15 липня ц. р. о 8 год. вечора в салонах «Європейського готелю».

Внизу дрібненькими літерами додано: «Вбрання бальне, ордени».

Він перечитав адресу: «Уяздовський проспект, 7».

Віднести? Ачей, дадуть золотого чи два?.. Догнав — не догнав, а погнатись можна. Будинок № 7 — це ж за якихось кілька кроків звідси.

У списку мешканців навпроти прізвища А. Раковецького було вказано: квартира № 3, другий поверх. Танцюра піднявся сходами і подзвонив раз, потім удруге. Нарешті прийшов двірник і сказав, що пан Раковецький виїхав за кордон.

— Невдача.

Танцюрист знизав плечима і, тримаючи лист у руці, поплентався додому. Минуло з півгодини, поки він дійшов до Луцької вулиці. Скрипучими дерев'яними сходами виліз на п'ятий поверх, натиснув клямку.

В обличчя вдарила задуха тісної кімнати — дражливий запах підсмаженої цибулі та пригорілого жиру, сморід пелюшок, які сохли на мотузці. З кутка почувся жіночий голос:

— Зачиняйте двері, бо ще простудите мені дитину.

Чоловік щось буркнув собі під ніс, зняв капелюха, повісив на гвіздок пальто і сів біля вікна.

— Ну що,— знов обізвалася жінка,— ще не знайшли роботи?

— Ще ні...

— Ех, пане Дизма, даремно ви тиняєтесь тут. Казала ж я вам, що на селі, в провінції легше добути шматок хліба.

Дизма мовчав. Уже третій місяць не мав роботи — відтоді, як закрили бар «Під Слоном» на Панській вулиці,— там він заробляв щодня хоч п'ять злотих і вечерю, граючи на мандоліні. Правда, пізніше біржа праці дала йому роботу на будівництві залізниці, проте Дизма не міг ужитися ні з інженером, ні з майстром, ані з робітниками, і через два тижні його вигнали. А в Лискові...

Жінка думала, напевне, про те саме.

— Пане Дизма,—спитала вона,—а чи не лучче було б вам повернутися в свої краї, до сім'ї, до родичів? Там вони завжди щось для вас підшукають.

— Пані Валентова, я ж вам уже казав, що в мене нема ніяких родичів.

— Повмирили?

— Повмирили.

Валентова дочистила картоплю і, ставлячи казанок на вогонь, почала знов:

— У Варшаві тут і люди не ті, і роботи нема. Мій он тільки три дні на тиждень працює, ледве на харчі виستاє, а їхній директор — Пурмантер чи як там його — каже, що, може, й зовсім фабрику закриють, бо нема збуту. Якби не Манька, то нічим було б і за квартиру заплатити. Заробляє дещо дівчина. Та коли не затягне гостя хоч двічі на тиждень...

— Хай бережеться,— перебив Дизма, бо як спіймають без книжечки... Тоді ого!

Валентова переповила дитину, розвісила над грубою мокрі пелюшки і кинула оприскливо:

— Що ви каркаєте! Дивіться лучче за собою. І так уже три тижні не платите, а місце займаєте. Теж мені пожити.

— Заплачу,— промурмотів Дизма.

— Надвоє баба ворожила. Жити за п'ятнадцять злотих — це безмалъ даром, але для мене й такі гроші на дорозі не валяються. А ви до якої роботи не візьметесь — одразу ж і витурять...

— Хто це вам наплескав таке?

— Овва, яка велика таємниця. Ви ж самі розказували Маньці.

Запала таша.

Дизма обернувся до вікна і дивився надвір, на обдерті мури. Справді, його немов переслідувало якесь закляття. Довше як місяць ніде не міг усидіти. В гімназії був лінивий та неслухняний, і вже з четвертого класу його виключили. Найдовше тримався він у нотаря Віндера. Мабуть, тому, що малий Никодим міг уторопати по-німецьки, куди його посилають. А далі — пошта і телеграф, нужденна плата і вічне прискіпування начальника. Війна, три роки служби в обозах телеграфного батальйону і єдине підвищення — на ефрейтора. І знову пошта в Лискові, аж до скорочення. Ксьондз допоміг йому влаштуватись у бібліотеці, але й тут Никодим на силу перезимував, бо вже в квітні побачили, що на полицях із книжками нема ні ладу, ні поладу, і він неспроможний нічого вдіяти.

А втім, у бібліотеці йому було найцікавіше...

Роздуми Дизми перервав заводський гудок. Один, другий... Валентова заходилася поратись коло столу; побачивши це, Дизма ліниво підвівся й вийшов.

Безтямно блукав по розжарених на сонці вулицях, хоч у нього й боліли ноги. Зоставатися в кімнаті, слухати ущипливі дотепи пана Валента Барцика і сповнені презирства шпильки Маньки, а надто дивитися, як вони їдять — це було несила. Адже Никодим уже другий день не мав у роті ані рісочки, тільки палив, ошадячи на цигарки останні гроші.

Коли він проходив повз ковбасню, звідки так припадно пахло, йому затамувало дух. Дизма одвертався, щоб не дивитися на вітрини гастрономів, а проте голод не давав спокою.

Никодим знав, що й попереду його не жде нічого радісного.

Та чи лякало це його? Ніскілечки. Уява Никодима Дизми була аж ніяк не багата. Своїми завбаченнями і планами він не виходив за межі найближчих днів;

минулий тиждень Дизма животів, продавши годинник, а наступний теж міг прожити, загнавши фрак і лаковані черевики.

Щоправда, це вбрання дісталось йому ціною багатьох злигоднів, з ним у Никодима були зв'язані надії на легкий хліб ресторанного танцюриста і на докорінне поліпшення свого жалюгідного матеріального становища; але тепер, упевнившись після безліку спроб, що на танцюриста його ніхто не візьме, Дизма поклав розстатися з цим чудовим убранням.

Минала вже шоста година, коли він остаточно взяв собі таку думку і повернув додому.

У квартирі була тільки Манька, квола брюнетка з нервовими рухами. Вона, певно, збиралася йти сьогодні на заробіток, бо сиділа біля вікна і красилася. Вмостилася Манька на Никодимовій валізі. Щоб не перешкоджати їй, Дизма сів собі в кутку й мовчки ждав.

Дівчина обізвалася перша:

— Одверніться, пане Дизмо, я пересядгатимусь.

— А я не дивлюсь,— відрік Никодим.

— От і добре, бо від оскоми зуби псуються.

Дизма вилаявся. Дівчина пирснула од сміху і стягнула платтячко. Никодим доправди не звертав на неї уваги, і коли й помічав Маньку, то тільки тому, що вона страшенно дратувала його. З якою втіхою він би затулив рукою цій дівулі рота і вергнув її геть за двері. Манька докучала йому безперервно і завзято, з якоюсь незрозумілою пристрастю. Щоправда, це не ображало чоловічого самолюбства Дизми — його життя складалося так, що те почуття не могло розвинути. Не принижувало навіть людської гідності Дизми, бо її у нього теж було не дуже багато; в даному разі Никодим не відчував соціальної різниці між собою, безробітним «інтелігентом», і тією дівчиною. Просто йому вже остобісіли безугавні кпини.

Тим часом Манька одягнулася, накинула на плечі хустку і, ставши перед Дизмою, вискалила здорові білі зуби.

— Ну як, гожа дівка?

— Іди к чорту! — люто одгаркнувся Никодим.

Дівчина взяла його двома пальцями за підборіддя, але миттю відсмикнула руку, бо Дизма враз махнув кулаком і луснув її по витягнутій руці.

— У, гадина! — засичала Манька.— Гидомир, нікчема! Він іще тут битиметься?! Гляньте-но на нього, блудяга такий...

Вона стрекотала ще довго, але Дизма не слухав. Заходився відчиняти свою валізку, прикидаючи в думці, що за фрак йому можуть дати злотих п'ятдесят. Сам він заплатив за нього на Керцеляку¹ сімдесят. На лакованих черевиках теж доведеться втратити злотих вісім, а то й десять.

Дитина в колисці почала немилосердно ревіти, і за хвилину від сусідки прибігла Валентова. Тільки тоді Манька закінчила свою тираду і, грюкнувши дверима, вийшла.

Никодим відімкнув валізу і вийняв фрак.

— Ого,— всміхнулася Валентова,—ви, либонь, на бал ідете чи на весілля.

Дизма не відповів. Ретельно склав штани, камізельку, фрак, загорнув усе в газету і попросив дати йому шнурок. Повернувся Валент. Жінка заходилася розігрівати картоплю на вечерю, і кімнату знову наповнив запах топленого смальцю.

— Пане Дизма,— спитав Валент,— ви зібралися на Керцеляк?

— На Керцеляк.

— Так сьогодні ж субота, євреїв-лахмізників немає, а свої таке рідко купують. Якщо й візьмуть, то за безцінь.

Смалець шкварчав на сковороді. Никодим ковтнув слину.

— Хай буде за безцінь.

І раптом він згадав, що не обшукав кишень. Швидко розгорнув пакунок. Справді, у штанях був скляний мундштук, а у фракуні — носовичок. Він узяв його і всунув у кишеню піджака. І враз намацав там іще щось. Ніби картон... А-а, це той знайдений лист. Запрошення.

Дизма знову вийняв його з конверта, прочитав. Зненацька спинився на словах, надрукованих дрібним шрифтом наприкінці: «Вбрання бальне, ордени».

Він глянув на фрак. Раут... Їжа, багато їжі, і все за дарма...

«Це безумство,— подумав він, проте ще раз уважно

---

¹ Керцеляк — базар у Варшаві.

прочитав запрошення: — «15 липня ц. р. о 8 годині вечора».

Думка не давала спокою.

— Пане Валенте, сьогодні п'ятнадцяте? — спитав.

— П'ятнадцяте.

— А котра воно година буде?

— Та буде й десята, а тепер тільки сьома.

Якусь мить Дизма стояв нерухомо.

«А що мені зроблять?—майнула думка.—Найгірше—це викинуть за двері. А втім, там, напевне, буде стільки людей...»

Він дістав бритву і почав переодягатися.

Працюючи в повітовій бібліотеці, Никодим довгими передобідними годинами, коли майже зовсім не було роботи, читав з нудьги книжки. В них не раз натрапляв на опис балів і раутів у різних графів та міністрів. Він знав—якщо вірити книжкам,—що на таких великих прийомах звичайно буває багато незнайомих між собою людей, і тому його, здавалося б, ризикований намір може щасливо здійснитися. Тим більше, якщо він не дуже відрізнятиметься серед гостей.

Валент із жінкою сиділи за столом, смакували картоплю і пили чай.

«Їжа, багато їжі...—марив Дизма. — М'ясо, хліб, риба...»

Умився над зливальницею, причесав шорстке волосся і натягнув накрохмалену сорочку.

— Я ж казала, що він іде на весілля,— мовила Валентова. Чоловік глянув на пожильця.

— А що нам до того,— пробубонів.

Дизма насилу застебнув тугий комірець, вив'язав краватку і надів фрак.

— Їжа, багато їжі,— прошепотів.

— Що ви кажете?

— Нічого. До побачення.

Він повільно спустився сходами, застібаючи габардинний плащ. Біля першого ж ліхтаря ще раз оглянув запрошення і впевнився, що прізвища адресата в ньому не було. Сховав картку до кишені, а конверта порвав і викинув у риштак.

Дизма ще кепсько орієнтувався в місті, отож якусь хвилину вагався, а тоді поклав іти знайомою дорогою. Звернув на Залізну вулицю, а на рззі Холодної рушив

до костюлу. Звідти вже видно було вулицю Електоральну і Банківську площу.

На вулицях вирувало вечірнє життя робітничих кварталів. З відчинених шинків долітали хриплі звуки гармонії, по засмічених пішоходах тинялися гурмами підлітки і молоді робітники в піджаках наопашки, в розхристаних сорочках без комірців. Дівчата—по три, по чотири,— взявшись під руки, хихотіли й шепталися між собою. Біля воріт стояли або сиділи, винісши з дому дзиглики, літні жінки з дітьми на руках.

«Празник»,— подумав Дизма.

На Електоральній теж юрма — люди запрудили не тільки пішоходи, але й бруківку. Коли Никодим дістався до Театральної площі, дзигарі на ратуші показували пів на восьму. Дизма наддав ходу і незабаром був уже біля «Європейського готелю».

Він бачив, як раз по раз під'їжджали блискучі автомобілі, як з них виходили елегантні чоловіки і жінки, убрані в дорогі хутра, хоч надворі була спека.

І Дизма сторопив. Чи не буде він білою вороною серед них?..

Проте голод переміг. Їсти, будь-що їсти! Хай потім його вергнуть за двері,— корсна з голови у нього не спаде.

Зціпивши зуби, Никодим зайшов.

Не встиг і оглянутися, як слуги забрали у нього плащ і капелюх, а якийсь дуже ввічливий добродій провів його до дверей зали і послужливо відчинив їх.

В очах Дизми все закрутилося — велика біла зала, чорні плями фраків, барвисті сукні жінок. Густий запах парфумів і гамір голосів майже одурманили його.

Він нерухомо стояв біля дверей, коли це помітив перед собою ще якогось пана — чемно вклонившись, незнайомиць простягнув руку. Никодим мимоволі подав йому свою.

— Дозвольте відрекомендуватись, — мовив той, — Антоневський, особистий секретар прем'єр-міністра. Від імені пана прем'єр-міністра дякую вам за ваші ласкаві відвідини. Прошу вас, пане, ось тут поки що закуски.— І, не закінчивши, він підбіг до двох худорлявих добродіїв, що саме ввійшли до зали.

Никодим Дизма витер піт із лоба.

«Слава богу! Тепер тільки сміливіше...»

Він швидко опанував себе і почав придивлятися. Помітив, що навколо кількох столів чоловіки й жінки жують, стоячи з тарілочками в руках або сидючи коло маленьких столиків. Дизма постановив трохи пстерпіти, щоб побачити, як поведяться інші. Глянув на стіл, заставлений тарілями з якимсь дивовижним їством, що він і не видав ніколи. Найбільше в світі йому хотілося схопити яку-небудь із цих тарілей і, забившись десь у куток, зжерти геть усе, що в ній є. Та він стримувався, спостерігав.

Нарешті наважився і очима почав шукати гарілочку. Відтак знайшов і виделку, наклав собі чимало якогось салату, взяв шматок паштету. В роті було повно слини. Никодим просто не міг одірвати погляду від тарілки. І раптом, одвернувшись, щоб десь облюбувати собі місцину, відчув, як хтось рвучко штовхнув його в лікоть. Тарілка, вибита з руки, брязнула на підлогу.

Дизму огорнула лють. Перед самісіньким його носом безцеремонно пропихався товстун, він не зволив навіть обернутися, щоб перепросити за свою незграбність. Якби Дизма трохи вгамував гнів, він, певне, стримався б. Але тепер Никодим знав тільки одне: цей товстун вибив йому з рук їжу.

Двома кроками він догнав винуватця і щосили схопив його за лікоть.

— Дивитися треба, добродію, ви ж, до гаспида, вибили мені з рук тарілку!—кинув йому просто в обличчя.

В очах товстуна був невимовний подив і навіть жах. Він глипнув на підлогу і, вкрай збентежений, почав перепрошувати.

Навколо стало зовсім тихо. Прибіг офіціант, прибрав усе, другий подав Дизмі нову тарілку.

Накладаючи в неї той самий салат, Никодим ще не усвідомлював, яке безумство допустив; він схаменувся тільки тоді, коли опинився на відшибі. Раптом збагнув, що його в першу-ліпшу мить можуть витурити геть. Уплітав на всі заставки, щоб наїстися досхочу.

Тим часом людей у залі збиралося більше й більше, і Дизма з полегкістю відзначив, що на нього ніхто не звертає уваги. Це наддало Никодимові сміливості, і він знову наповнив свою тарілку. Жуючи, помітив поряд тацю з чарками коньяку. Випив одну чарчину і одразу ж—другу. Відчув себе впевненіше. Потягнувся по третю, і

тут зауважив, що сусідня чарка, піднята чиеюсь рукою, легенько стукає об його власну.

Водночас почулося:

— Дозвольте випити з вами?

Поруч стояв високий чорнявий чоловік у мундирі полковника і якимось двозначно всміхався.

Обидва підняли чарки і випили. Полковник подав руку.

— Вареда.

— Дизма,— мов луна, відповів Никодим.

— Віншую вас,— нахилився полковник,— ви здорово осадили того Терковського. Я бачив.

У Дизми зарожевіли щоки.

«Ну,— подумав він,— цей мене зараз випровадить. Але як делікатно вони починають...»

— Ха-ха-ха,— тихо засміявся полковник Вареда. — Вас ще й тепер кров заливає на згадку про того бевзя. Поздоровляю, пане... Дизма. Терковського давно ніхто так не провчав. За ваше здоров'я!

Випили, і Дизма, трохи освоївшись, зметикував, що отой товстун Терковський і полковник між собою, видно, як кіт із собакою.

— Дурниці,— мовив він.— Шкода тільки... того... салату і тарілочки.

Вареда зайшовся реготом.

— Чудово сказано! Але ж ви й колючі, пане Дизма! За ваше здоров'я! Знаєте,— додав за хвилину, ставлячи чарку,— це ж дуже дотепно: Терковський — дурниця, шкода тільки салату.

Він був вельми задоволений. Дизма не міг збагнути, що той має на увазі, але й сам сміявся, набиваючи рот бутербродами.

Полковник запропонував цигарку, і обидва відійшли до вікна. Скоро запалили, як до них підступив жвавий, коренастий, сивуватий чоловік із склистими очима.

— Вацеку,— гукнув він,— дай-но цигарку. Я забув свої.

Полковник знову витягнув срібну цигарницю.

— Прошу. Дозвольте вас познайомити: пан Дизма— пан міністр Яшунський.

Дизму аж скорчило: він ніколи в житті не бачив міністра. Коли на пошті в Лискові згадували міністра, то в цьому слові було щось дуже нереальне, абстрактне,

безмежно далеке і недосяжне... А тепер міністр подав йому руку. Никодим побожно потис її.

— Уяви собі,— почав полковник,— пан Дизма щойно мав інцидент із тим бовдуром Терковським.

— Ах! Це пан Дизма? Що ти кажеш! — оживився міністр.— Я чув уже, чув. Ну, ну!

— Мало того, зверни увагу,— вів далі полковник, — коли я поздоровив пана Дизму, він одказав: «Терковський — то дурниця, шкода тільки салату!» Розумієш: салату!

Обидва зареготали, і Дизма невпевнено вторував ім. Зненацька міністр перестав сміятися і прорік:

— Це доля роздутих авторитетів. Лізе, bestія, нахабно, аж доки хтось чортом межі очі не тицьне, а тоді виявляється, що він вартий менше, ніж...

— Ніж салат! — підхопив полковник Вареда.

Вони знову зареготали, і міністр, узявши Дизму під руку, весело мовив:

— У всякому разі, пане Дизмо, щиро вітаю вас. Щиро. Коли б у нашій країні було більше таких, як ви, дорогий друже, людей, що не дадуть у свою кашу наплювати, то все б пішло інакше. Нам потрібні сильні люди.

Підступило ще кілька чоловік. Зав'язалася спільна розмова.

Дизма охолов. Шлунок був повний, наїдки і напитки заспокоїли напружені нерви. Спочатку Никодимові здавалося, що його вважають за якогось іншого Дизму (може, у Варшаві в нього є родич?); але ж ні: тут просто певні, що він — свій, либонь, тому, що облаяв якогось там Терковського. Хто ж то такий? Видать, якесь велике цабе.

Розмірковуючи, Дизма дійшов думки, що все-таки найбезпечніше було б ще зараз піти собі. Найбільше непокоїв його літній добродій, що стояв віддалік і, не криючись, стежив за ним. Навіть повертався трохи, щоб заглянути Дизмі в обличчя.

«Кий гаспид, і чого цьому старому від мене треба?»

Відповідь не забарилася. Стариган зупинив офіціанта, який саме проходив поблизу, сказав йому кілька слів, кивнувши головою на Дизму. Офіціант уклонився і, звернувши до Никодима, доповів:

— Шановний пане, вас просить на хвилинку отой добродій.

Нічого не вдієш. Про втечу годі було й думати. Никодим ступив три кроки і похмуро глянув на сивого чоловіка. Але той широко всміхнувся і привітно защебетав:

— Дуже й дуже перепрошую вас, вельмишановний пане, але, якщо не помиляюся, я мав честь познайомитися з вами торік на з'їзді промисловців у Кракові. Пригадуєте? У квітні. Леон Куницький...

Він говорив швидко і трохи шепеляв. Маленька нервова рука настирно потягнулася до Дизми.

— Леон Куницький.

— Никодим Дизма. Але ви помиляєтесь, пане,— я ніколи не бував у Кракові. Певно, то був хтось схожий на мене.

Старий знову почав перепрошувати і виправдуватись. причому слова сипалися мов горох — Дизма насилу розумів їх.

Так, так, звичайно, старі очі недобачають, він став неухажний, хай пан дарує, але все одно йому вельми приємно, бо тут він майже нікого не знає, і це дуже прикро— ні з ким словом перекинутись, а в нього тут навіть ділові інтереси — тому, власне, він і попросив знайомого добути йому запрошення; але старому важко справитися...

— От я й зрадив,— монотонно тягнув Куницький, — зрадив, що здибав вас. Бачу, ви дружите з нашим вельмишановним міністром сільського господарства, і гадаю собі — знайомий зробить мені ласку і представить панові міністру Яшунському. Дуже й дуже перепрошую.

— Нема за що.

— О ні, ні! Одірвав вас від милої бесіди з самим паном міністром. Та, бачите, я провінціал, у нас в селі, вибачайте, шановний пане, все так щиро, по-простому...

«Ото розбалакався»,— подумав Дизма.

— То дуже й дуже перепрошую,— шепеляв дідок.—Проте ви таки могли б зробити мені, старому, велику послугу, вам це нічого не варто.

— Яку послугу?

— О, я не набиваюсь. Але якби, вельмишановний пане, ви тільки захотіли, приміром, познайомити мене з паном міністром, то він, розумієте, одразу поставився б до мене інакше. Як не кажіть — рекомендація друга.

— Друга? — щиро здивувався Дизма.

— Хе-хе-хе, не вирікайтеся, шановний пане. Я сам чув вашу гутірку, старий я, недобачаю, але слух у мене добрий. Ручаюся, що коли ви мене представите, скажете, приміром, панові міністрові. «Дорогий пане міністре, дозволь відрекомендувати тобі мого давнього доброго знайомого Леона Куницького!..» О! То зовсім інша річ...

— Але ж, добродію!..— боронився Дизма.

— Я не нав'язуюсь, не нав'язуюсь, хе-хе-хе... Але був би стократ, стократ вдячний. А що вам це варто?

Нараз відчинилися двері до сусідньої зали. Всі заворушилися, біля дверей зібрався невеличкий натовп. Міністр Яшунський, проходячи з двома чоловіками повз Дизму та Куницького, всміхнувся Никодимові і мовив до товаришів:

— Це наш герой сьогоднішнього вечора.

Куницький аж підштовхнув Дизму і зігнувся, вклоняючись міністрові. Дизмі нічого було робити, і він випалив:

— Дозвольте, пане міністр, познайомити вас із паном Куницьким. Це мій давній добрий знайомий.

На обличчі міністра з'явився подив. Але Яшунський не встиг відповісти, бо Куницький тиснувши йому руку, зайшовся цілою тирадою — він, мовляв, надзвичайно щасливий, що познайомився з видатним державним діячем, котрому так завдячує батьківщина, а надто — рільництво та лісівництво; він до смерті не забуде цієї хвилини, бо сам як хлібороб і лісопромисловець уміє цінувати видатні заслуги в цій справі; на жаль, не всі підлеглі пана міністра здатні зрозуміти його великі провідні ідеї, але цьому завжди можна зарадити; він, Куницький, тепер вічний боржник у коханого і ласкавого пана Дизми, що благоволив його познайомити.

Шепелява мова бігла так шпарко, що міністр, дедалі більше дивуючись, тільки й сказав:

— Дуже приємно.

Та коли настирний стариган почав варнякати про державні ліси на Гроденщині і про якісь тартаки, що... — міністр сухо перебив його:

— Дозвольте мені, пане, не займатися цими справами хоч на рауті. Інакше нічого буде робити в міністерстві.

Подав руку Дизмі, кивнув головою Куницькому і пішов собі.

— Тверда штучка цей ваш міністр,— мовив Куницький.— Я й гадки не мав. Він завжди такий?

— Завжди,— відказав на всякий випадок Дизма.

Раут скінчився. Але багато гостей перейшло на вечерю в сусідню залу ресторану.

Дідок причепився до Дизми, мов той реп'ях. За столом сів поруч і весь час теревенив. У Дизми аж голова запаморочилась.

Правда, найпершими винуватцями цього був коньяк і кілька чарок вина, та все одно Дизма відчув, що стомився, його клонило на сон. А тут ще раз у раз треба було пити і закушувати,— просто мука, коли зважити, яку силу-силенну всяких страв уже з'їдено. Дизма розчулено думав про своє вузьке розкладне ліжко, яке він одразу ж, тільки-но повернеться, поставить собі під вікном. Завтра неділя, йому дадуть поспати, може, й до десятої.

Тим часом Куницький схопив його під руку.

— Дорогий мій, не відмовляйтеся — ще тільки одинадцять,— випийте зі мною келих доброго угорського вина! Я мешкаю тут, у «Європейським», на другому поверсі. У мене до вас дуже важлива справа. Ну, дорогий пане Дизмо, не відмовте ж мені! Сядемо в затишку, зручно, за пляшкою добрячого винця... Га? На півгодинки, на чверть години.

Отак говорячи, Куницький майже тягнув Дизму. Вони вийшли до вестибюля і за хвилину опинилися в просторому покої. Куницький подзвонив, велів подати угорського.

А внизу безперервно оберталися круглі скляні двері, щоразу випускаючи на вулицю чоловіків у циліндрах і чепурних жінок. Швейцар, стоячи край пішоходу, викликав автомобілі:

— Авто пана міністра Яшунського!

Під'їхав блискучий лімузин, і міністр, прощаючись із полковником Вередою, запитав:

— Слухай-но, Вацеку, як звати того типа, що так Терковського вилаяв?

— Славний хлопець,— рішуче прорік, трохи похитуючись, полковник.— Його звати Дизма... Добряче вилаяв...

— Це, здається, якийсь дідич чи промисловець, бо,

бачив, він дружить із тим відомим Куницьким, що судився за доставку залізничних шпал.

— Кажу тобі, славний хлопець.

— Так, видно, це сильна вдача. Я вірю у френологію. Видовжена голова і дуже розвинена щелепа. Вірю у френологію. Ну, бувай!

Загурчав мотор, стукнули дверцята. Полковник зостався на пішході.

— Нализався чи що, до лихої години... — проммив.— Що спільного між вдачею і хронологією?..

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

На столі стояла лампа з низьким зеленим абажуром, освітлюючи тільки невеликий круг оксамитової скатертини, коробку з сигарами, пляшку, що взялася мохом, і дві чарки бурштинової рідини. Кімнату огорнули сутінки, в яких видніли невиразні контури меблів.

Дизма повалився у м'яке крісло і заплющив очі. Він був страшенно млявий і так хотів спати, що напевно заснув би під цей монотонний голос, який, мов дрібненькі намистинки на тонесеньку ниточку, швидко нанизував беззвучні, шепелявісті слова,— неодмінно заснув би, коли б час від часу з другого боку столу, з сутінок, не вихиялася раптом в освітлений круг щупленька постать Куницького, сяючи білою манишкою і сріблястою сивизною волосся.

Малі, пильні і настирні очі його тоді, здавалося, пронизували темряву, силкуючись відшукати погляд Дизми.

— Отож бачите, пане, бачите, як важко з тим бюрократизмом провінціальних урядовців. Прискіпуються де не ступиш. Посилаються на всякі правила, закони, а все, щоб мене розорити, позбавити хліба тих роботяг, які в мене працюють. Пане Дизмо, ви — єдина моя поміч, бігме, єдиний порятунок!

— Я? — здивувався Дизма.

— Ви,— переконано повторив Куницький.— Бачите, я вже вчетверте приїжджаю з цим до Варшави. І цього разу загадав собі: якщо я й тепер не виб'ю з сідла свого

лихого ворога, отого бейдака Ольшевського, коли не до-
б'юся в міністерстві сільського господарства, щоб мені
на якихось людських умовах дали дерево з державних
лісів—годі амба! Ліквідую все! Продам тартаки, меб-
льову фабрику, і паперову, і целюлозну, за безцінь про-
дам, а сам собі кулю в лоб пуцу або не знаю що вдію.—
Трохи помовчавши, він додав:— За ваше здоров'я, пане
Дизмо!— і одним духом випив свою чарку.

— Але чим же я вам можу допомогти?

— Хе, хе, хе!— захихотався Куницький.— Жартуєте
собі, шановний пане. Тільки крихітку доброї волі, одну
крихітку... О ні, ні, пане, я чудово розумію, що тут по-
трібен і ваш дорогоцінний час, ну і того... і кошти... Але
при таких стосунках, ого-го!

Він присунув стілець і враз перемінив річ:

— Шановний пане, скажу вам просто. Коли б оце
став передо мною якийсь чарівник і мовив: «Куницький!
Я постараюся владнати твої справи, витурити того мер-
зотника Ольшевського, на його місце в дирекцію дер-
жавних лісів посадити когось іншого, з ким можна було
б по-людськи балакати, подбаю, щоб тобі дали добрий
контингент дерева, а що ти мені за це даси?» Так от, я, не
заїкнувшись, відрік би: «Пане чарівнику, тридцять, на-
віть тридцять п'ять тисяч готівочкою! Бігме! Десять ти-
сяч на витрати одразу в руки, а після укладення спра-
ви — решта».

Куницький замовк і чекав одвіту. А Дизма — аніте-
лень. Зметиковав одразу, що цей стариган пропонує йому
базаринку за те, чого він, Дизма, він, Никодим Дизма,
ніяк, хоча б на голову став, зробити не здолає. Згадка
про такі величезні гроші, яких він ніколи не те що не мав,
а навіть у мріях не бачив, ще більше підкреслювала не-
реальність усієї цієї угоди. Коли б Куницький давав три-
ста чи там п'ятсот злотих, у Дизми і мислі не було б, що
то така недосяжна справа — він вважав би це за добру
нагоду видурити гроші у старого. В голові Дизми май-
нула ще думка — чи не налякати Куницького, сказати,
що донесе на нього в поліцію. Може, дасть злотих п'ят-
десят одчипного. Колись у суді в Лискові писар Юрчак
заробив так цілу сотню. Тільки що ж, писар був у своїй
канцелярії, службова особа...

Мовчання Дизми збентежило Куницького. Старий не
знав, що й міркувати. Чи не був він надмір безцеремон-

ний?.. Чи не відштовхнув його?.. То була б катастрофа. Він уже використав усі свої зв'язки та впливи, протринькав масу грошей, згайнував стільки часу... Якщо випустить із рук і цю можливість... Куницький постановив пом'якшити безцеремонність своєї пропозиції.

— Звичайно, шановний пане, чарівників тепер немає. Хе, хе, хе... А навіть од найласкавішого і найдоброчливішого приятеля важко жадати, щоб він узявся до справ, про які тільки слихом слихав. Правда?

— Авжеж.

— А знаєте, у мене є ідея! Пане Дизмо, любий друже, зробіть ласку і приїдьте на кілька тижнів до мене в Коборів. Поживете в селі, відпочинете — там чудове повітря, кінна їзда, у мене є на озері моторний човен... І побачите моє господарство, тартаки... Ну, дорогий мій пане?! Домовились?

Ця нова пропозиція була така несподівана, що Дизма аж рота роззявив. Проте Куницький правив своєї — мальовничо розписував принади відпочинку, вихваляв село, сосновий бір, запевняв, що й жіноцтво його буде вельми вдячне і раде приїздові гостя з Варшави.

— Де там, пане, мені думати про відпочинок, — перебив Дизма. — Я, на жаль, і так забагато відпочиваю.

— О, відпочинку, либонь, ніколи не буває забагато.

— Я безробітний, — блідо всміхнувся Дизма.

Він сподівався одразу ж побачити на обличчі старого вираз розчарування і подиву, а Куницький неждано зайшовся сміхом:

— Хе, хе, хе! Ну й штука ж ви! Безробітний! Звісно, в торгівлі та промисловості тепер непевно. І з грошовими посадами нелегко; і до того ж державна служба — це багацько честі, а грошей мало. Заробітки навіть великих достойників незавидні.

— Це я трохи знаю, — потвердив Дизма. — Сам три роки був на державній службі.

Враз Куницькому прояснилося в голові. «Хитрий же ти, братику! — майнула думка. — Ну, тим ліпше, якщо даром брати не хочеш».

— Вельмишановний пане, — почав Куницький, — як тільки ми познайомилися, мені одразу стукнуло в голову, що це сам бог вас посилає. Хай же це справдиться. Пане Дизма, коханий пане Никодиме, обставини з обох боків так чудово складаються. Ви шукаєте путньої ро-

боти, а я вже дожив до того віку, коли в людини снаги не аж-аж-аж. Шановний друже, не гнівайтесь ж на мене за сміливість, але що б ви сказали, якби я запропонував вам стати за головного управителя моїх маєтків і промислових підприємств? Не думайте, шановний пане, що не якась там абищия: маєтності у мене — оком не окинеш.

— Не знаю, чи зміг би я. Зовсім не розуміюся на цьому,— щиро признався Дизма.

— О шановний пане,— заперечив Куницький, — ви легко освоїтеся. Зрештою, там, на місці, то я й сам якось даю собі раду. А от, знаєте, часто виїжджати, вести переговори з установами, запобігати ласки якогось там пана Ольшевського, мати справи з міністерством — на це я вже старий. Тут потрібен чоловік енергійний, з великими зв'язками, такий, щоб перед ним усякі там Ольшевські пасували, ну і, звісно, молодий. Вам, либонь, ще й сорока немає?

— Минуло тридцять шість.

— О! Це вік! Золотий ви мій, не відмсьте ж мені. Матимете квартиру з усіма вигодами — в палаці, разом із нами, або в окремому флігелі, як захочете. Коні вам куди треба, автомобіль до ваших послуг. Кухня добра, до міста недалеко, а якщо захочете провідати своїх друзів у Варшаві — уклінно прошу. Словом, ніякого обмеження. А щодо умов, то ви вже скажіть, будьте ласкаві.

— Гм...— гмукнув Дизма.— Далєбі не знаю.

— Ну тоді так: тантьєма — тридцять відсотків од зиску, якого ви доб'єтеся, згода?

— Згода,— кивнув головою Дизма, не дуже тямлячи, на що згоджується.

— А основна платня, скажімо... дві тисячі на місяць.

— Скільки? — здивувався Дизма.

— Ну, дві тисячі п'ятсот. І гроші на роз'їзди. Згода? Ну, вашу руку!

Дизма напівсвідомо потиснув маленьку руку старигана. А той, збуджений, усміхаючись і ні на мить не перестаючи шепеляти, дістав велике вічне перо, вивів на аркуші паперу рядків п'ятнадцять дрібних круглих літер і підсунув Дизмі підписати. Поки «коханий пан Никодим» вимальовував своє прізвище, прикрашаючи його вельми хитромудрими закарлюками, Куницький відраху-

вав із товстого гамана кільканадцять хрустких банкнотів.

— Ось вам п'ять тисяч авансу, уклінно прошу, а тепер...— І він почав гуторити вже про від'їзд Дизми та інші пов'язані з цим питання.

«Ну, старий Куницький, хай хто скаже, що ти не вмієш залагоджувати свої справи».

Леон Куницький таки славився неабиякою спритністю, і рідко бувало, щоб він лишався в накладі од своїх добре обміркованих і просто блискавично проведених операцій.

За кілька хвилин, коли в коридорі стихли, віддаляючись, кроки Дизми, Куницький став посеред кімнати і потер руки.

Вже на світ займалося. В блідо-зеленому небі танули п'ятки зірок. Ряди ліхтарів ясніли хворобливим білим світлом.

Никодим Дизма йшов порожніми вулицями, серед тиші його кроки лунали гостро і гучно.

Події минулого вечора збилися в його свідомості в якийсь пістрявий клубок вражень — мерехтливих, прудких і невловних. Він знав, що ті події мають для нього величезну вагу, але суті їх збагнути не міг. Відчував, — йому несподівано випало якесь щастя, але в чому саме воно, що означало, як і відки взялося — не розумів.

І що більше він про це міркував, то наймовірнішим, то фантастичнішим і безглуздішим усе видавалося.

Тоді він злякано зупинявся, обережно засовував руку в кишеню; пальці намащували грубу пачку цупких банкнотів, і Никодим осміхався. Раптом усвідомив одне: він багатий, дуже багатий. Став у підворотті і почав лічити. Господи боже! П'ять тисяч злотих!

— Оце гроші! — мовив голосно.

У ньому мимоволі обізвався інстинкт багатьох років бідкування: треба сприснути. І Никодим, хоч йому й не хотілося ні їсти, ні пити, повернув на Гжибовську вулицю, де — знав — Іцик уже відчинив свій шинок. Завбачливо витягнув одну стозлотівку і поклав у кишеню окремо. Показувати у Іцика таку купу грошей — річ небезпечна.

Незважаючи на ранній час, у Іциковому шинку вже ніде було пальця просунути. Візники, шофери таксі, офіціанти з уже закритих ресторанів, сутенери, що пропива-

ли нічний заробіток своїх «наречених», всяка потолоч з приміських нетрів, котра поверталася з щасливого промислу — весь цей люд наповнював дві невеличкі кімнати глухим гамором балачок та брязкотом скляного посуду.

Никодим випив дві чарчини гардиману, закусив холодною свинячою котлетою та солоним огірком. І тут згадав, що сьогодні неділя і Валент не піде на роботу.

«Нехай вони, хами, знають, що таке інтелігенція», — подумав Дизма.

Велів дати йому пляшку горілки та кіло ковбаси, ретельно полічив здачу і вийшов.

Уже підходячи до Луцької, зненацька загледів Маньку. Вона стояла, притулившись до муру, і дивилася десь перед собою. Не знати чому, він зрадив цій зустрічі.

— Доброго вечора, панно Маню! — гукнув весело.

— Добрий вечір, — відказала дівчина, здивовано втупившись у нього. — Чого це ви тиняєтесь по ночах?

— А ви, панно Маню, чому не йдете спати?

— Надісь, уже піду, — сказала вона покірно.

Дизма пильно глянув на неї. Дівчина видалася йому кращою, ніж завжди. Худенька, правда, але зграбна.

«Скільки ж їй? — майнула думка. — Щонайбільше сімнадцять років».

— А чому ви, панно Маню, такі смутні? — спитав.

Манька здвигнула плечима.

— Коли б ви отак три ночі підряд чатували, як собака, і ні ламаного гроша не мали, то теж не скакали б із радості.

Дизмі стало прикро. Він поліз до кишені і витягнув пачку по десять злотих.

— Я вам позичу, панно Маню. Двадцять злотих — вистачить?

Дівчина витріщицалась на гроші. Вона ж знала, що їхній пожиалець ще в обід не мав ні гроша за душею. Звідки ж тепер у нього стільки банкнотів? Видно... видно, десь украв. Може, це він для того і фрак надів. «А втім, — подумала, — яке мені діло?»

Никодим подав їй два папірці.

— Прошу.

Манька заперечно хитнула головою.

— Не хочу. Не візьму. Нічим буде віддати.

— Ну то й не треба віддавати.

— Не хочу.— Манька насупила брови.—Подумаеш— банкір!— Вона одвернулась і тихо додала: — Хіба що... Даром я не хочу. Хіба що ви підете зі мною.

— Е-е-е...— пробурмотів Дизма і зашарівся.

Манька глянула йому в очі.

— Я вам не до вподоби?

— Та ні, чому ж...

— Теж мені мужчина!— зненацька скипіла дівчина.— У-у, калоша!— І, крутнувшись на підборі, неквапливо рушила додому.

— Панно Маню! — гукнув Никодим.— Зачекайте, підемо.

Вона зупинилась і, коли Дизма підійшов, мовила:

— За номер іще п'ягь злотих.

— Добре,— відповів.

Мовчки йшли вузькими вуличками.

Заспаний здоровило в оксамитовому жилеті відчинив їм двері, провів у маленький брудний закапелок і простягнув руку. Дизма заплатив.

Крізь старі сірі фіранки падав сніп яскравого сонячного проміння. В кімнаті було душно, смерділо затхлістю.

— Може б, відчинити вікно? — озвалась Манька.

— Пізно вже,— заперечив Дизма.— Мабуть, десята година.— Пора додому.

Перед невеликим люстерком Манька вищербленим гребінцем розчісувала густі чорні коси.

— Ви знайшли роботу?— кинула вона байдужно.

Дизмі раптом нестерпно закортіло похвастати перед Манькою. Він витягнув із кишені всі гроші і розклав їх на столі.

— Поглянь,— усміхнувся.

Манька обернулась і витріщила очі. Довго дивилася на розкидані банкноти.

— Стільки грошей... стільки грошей... По п'ятсот. До лиха!

Никодим тішився з ефекту.

Дівчина схопила його за рукав.

— Слухай, у тебе було «діло»?— спитала здивовано.

Дизма розсміявся і так, аби тільки, жартсма, бовкнув:

— Авжеж!

Манька кінчиками пальців доторкнулася до грошей.

— Скажи... скажи...— прошепотіла,— ти ходив на «мокре діло»?

Він кивнув головою.

Дівчина мовчала, а в очах її світився страх і подив. Вона ніколи б не подумала, що цей тихий їхній пожи лець, оцей розтелепа...

— Ножем? — поцікавилась.

— Ножем.

— Важко було?

— Пхі! І не дригнув.

Вона похитала головою.

— Але ж грошей мав... Надісь, єврей?

— Так.

— Я не знала...

— Чого не знала?— спитав Дизма і почав ховати гроші.

— Не знала, що ти такий...

— Який?

— Ну, такий...— Дівчина зненацька пригоснулася до нього.— А тебе не накриють?

— Не бійся, дам собі раду.

— Ніхто не бачив?.. Може, якісь сліди zostалися? Треба бути дуже бережким. Лягаві, знаєш, навіть по відбитках пальців можуть знайти.

— Мене не піймають.

— А, скажи. ти боявся?

Дизма знову розсміявся.

— Е, що там говорити. Ну, ходімо додому. А оце тобі на сукню.

І він поклав перед Манькою сто злотих. Дівчина обхопила його руками за шию і ну вицілювати.

По дорозі додому не розмовляли. Никодим вдоволено спостеріг, що ця мала одразу ж перемінилась і тепер зовсім інакше ставиться до нього. Зметикував, що повагу, майже захват, у Маньки викликали не гроші, а ота вигадана історія про бандитські подвиги. Йому лестила ця зміна і було соромно, що він, власне, її не заслужив. Тому Дизма ні за що не признався б їй тепер, що все це вигадка.

— Тільки, Манько,— мовив, коли вони піднімалися сходами,— дома ані пари з уст. Розумієш?

— Ну певно.

— А мені доведеться на деякий час виїхати, щоб знаєш... Ну, безпечніше так.

— Розумію. Але ж ти вернешся?

— Вернусь.

Те, що пожилець прийшов разом із Манькою, не справило на Барциків ніякого враження. А от горілку і ковбасу прийняли шанобливо. Валентова зразу ж заслала стіл зеленою цератою, і всі посідали снідати. Скляночка — колишня баночка з-під гірчиці — переходила з рук до рук, а що вона була чималенька, то Дизма незабаром вийняв ще п'ять злотих, і Манька метнулася по нову пляшку. Никодим тим часом заплатив борг за житло, а коли дівчина повернула, сповістив:

— Ну, поздоровте мене. Я знайшов гарну посаду.

— А де?— озвався Валент.

— Не в Варшаві. На провінції.

— Хіба я не казала,— покивала головою Валентова,— в провінції з заробітками завжди легше. Там усього досить. Відомо — селяни.

Всі випили за його здоров'я, а коли пляшка була вже порожня, Никодим розставив своє ліжко, роздягнувся, жилет із грішми поклав під подушку і сливе зразу заснув.

Валент хвилину сидів мовчки, а тоді з п'яного дива затагнув пісню. Але на нього накинулася Манька:

— Тихо, до лиха, не бачиш — людина спить. Не дадуть відпочити.

Залагріла тиша. Валент насунув кашкета і вийшов, його жінка майнула до сусідки — похвалитися: жилець поставив могорич, щоб приснути нову роботу.

А Манька дістала з шафи батистову хустину і накрила Никодимові голову, бо в хаті було повно мух.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Цілий ранок Дизма рихтувався в дорогу. Довелося зробити багато покупок — він розумів, що повинен мати пристойний вигляд. Отож купив кілька пар білизни, кілька краваток, нову бритву з усім причандаллям, яс-

краво-жовті черевики і два готові костюми, які сиділи на ньому майже добре. Окрім того, придбав силу всяких дрібниць і гарні шкіряні валізи.

Син нотаря Віндера, студент із Львєва, колись у всьому Лискові викликав захоплення своєю елегантністю, в його кімнаті Никодим не раз зачаровано дивився на шикарні предмети туалету, і тепер, купуючи різну різнощ, аж пнувся, щоб у всьому наслідувати смак молодого нотарчука.

Дизмин гаманець дуже схуд, але Никодим був задоволений.

До шостої години все було готове, поїзд відходив о пів на восьму. Манька спочатку збиралася провести Никодима на вокзал, але тепер, узрівши його спорядження, так сторопіла, що не осмілилась навіть запропонувати своє товариство.

Коли Дизма виходив, вона вискочила тільки на сходи і жагуче поцілувала його. Тоді допомогла знести валізи, а як бігунки рушили, гукнула:

— Ти вернешся?

— Вернись! — крикнув у відповідь Никодим і помахав капелюхом.

Їхати в вагоні другого класу куди зручніше, ніж у третьому. По-перше, замість твердих лав тут стоять м'які пружинні канапи; по-друге, самі пасажири багато приємніші, і залізнична служба ввічливіша, ніж у третьому класі.

Дизма розкошував: це була його перша мандрівка в таких умовах, наче він — пан на всю губу, і не тільки начальник пошти в Лискові, а навіть обидва Віндери — батько і син — на нього тепер не справили б враження.

Кілька чоловік, що сіли в те саме купе, скоро вийшли, і Дизма лишився сам. Спати йому не хотілося. Треба було як слід усе обміркувати.

Тепер уже він добре тямив, що несподівана пропозиція Куницького пояснюється тільки помилкою: старий пройда мав його за дуже впливову особу, близьку до міністра Яшунського. Розвіяти цю оману — означає втратити неймовірно великі гроші. Ні, хай Куницький і далі так думає, треба пустити всю свою спритність, аби тільки якнайдовше одержувати гроші. Харчі і квартира будуть безплатні. А якщо так, то він витрататиме кілька

десятків, ну, хай сто злотих на місяць. А дві тисячі чотириста злотих залишатиметься!

«Ба! Якби ж то хоч три місяці продержатись. А чи півроку?..» Дизма всміхнувся сам до себе. Згодом можна було б позичати гроші на лихву і жити, мов пан, нічого не роблячи.

Тільки треба якнайдовше морочити старому голову і пильнувати, аби не засипатись. Взагалі говорити якнайменше, а про себе — ні слова. Стариган теж не в тім'я битий, ледве щось пронюхає — тоді все пропало.

Вже благословлялося на світ, коли кондуктор увійшов і сказав, що вони підїжджають до станції Коборів.

Дизма занепокоївся: а чи не забув Куницький, що він має приїхати цим поїздом?

Ні, не забув. Не встиг Никодим стати на перон, як до нього підійшов лакей у лівреї.

— Вельможний пан прибув до пана Куницького?

— Так.

— Автомобіль чекає за станцією, пане управителю, — мовив служник і забрав валізи.

Вмостившись у розкішному авто, Никодим подумав: «Пан головний управитель маєтків Коборова. Треба буде завести собі візитні картки».

Рівна, мов стіл, дорога йшла спочатку вздовж колії, а далі, біля мальовничого напіврозваленого водяного млина вигиналася на довгастому містку і завертала праворуч, минаючи фабричні будівлі, що густо обсіли залізничну вітку.

Звідси вже починалася довга кленова алея, в кінці якої стояв гостроверхий палац, трохи чудернацький, з претензіями в стилі, але в цілому гармонійний. Автомобіль описав півколо обік газону і зупинився біля під'їзду. Відчинилися двері, з будинку вийшла покоївка і разом з лакеєм заходилася витягати валізи.

Тої миті, коли Дизма знімав пальто, до вестибюля вбіг трохи розпатланий Куницький у довгому фуляровому шлафроку, такому яскравому і квітчастому, що Дизма спочатку подумав, що то жінка.

Сяючи від радості, рухливий, мов живчик, він кинувся до приїжджого з обіймами і ну сіяти язиком — дрібненько, ще більш шепеляючи, ніж у Варшаві, але так само монотонно. Перше питання, після якого він зробив

паузу, чекаючи відповіді, було: «Чи дорогий пан воліє оселитися тут, у палаці, чи, мо', у флігелі в парку?»

Дорогий гість відказав, що йому байдуже, і тоді господар провів його до двох красиво умебльованих кімнат на першому поверсі. При тім пояснив, що пана Никодима тут ніщо не зв'язуватиме, бо коли він не забажає ходити до вестибюля через інші кімнати, то звідси є двері просто на терасу, а до ванної вхід із коридорчика рядом, можна й зараз викупатися після дороги, ванна приготувана для нього, а пізніше, якщо шановний пан не стомився і захоче вийти до їдальні поспідати, то і йому, Куницькому, і дамам буде дуже приємно.

Лишившись, нарешті, сам, Дизма хутенько розпакував валізи, поклав у шафу речі і пішов до ванної. Доти йому ніколи не траплялося митись у ванні. Тож він одразу відзначив, що це куди зручніше, ніж у лазні, де завжди повно людей. А втім, останнім часом у нього не було грошей і на лазню. Про це вимовно свідчила вода у ванні — після його купання вона набрала цілком певного забарвлення. Дизма довго маніпулював, поки знайшов на дні ланцюжок; потягнув за нього, і компромітовна рідина почала витікати. Він сполоснув ванну, зачесався, надів піжаму; а повернувшись у свою кімнату, ошелешено ствердив, що, пски його не було, слуги почистили одяг і черевики.

«Чорт! Тут собі самому і пальцем поворухнути не дадуть»,— подумав з подивом.

Ледве встиг пов'язати краватку, як у двері постукали — прийшов Куницький, свіжий і надмірно балакливий.

Кімната, до якої вони зайшли і яку скоріше треба було назвати залом, геть уся викладена якимсь темним деревом, приголомшила Дизму. Уздовж стін стояли розкішні кресенці і скляні шафи, в яких блищало повно срібла та кристалу, невеликий білий стіл, накритий для чотирьох осіб, скидався на виставку прегарного посуду, і того посуду вистачило б, щоб обслужити всіх працівників пошти у Лискові.

— Мої хазяйки зараз прийдуть, вони кінчають свій туалет. Може, ви, дорогий пане Никодиме, тим часом хотіли б оглянути інші покої, поки що тут, унизу, бо другий поверх ще, хе-хе, не до огляду... розумієте, дами. Як вам подобається моя оселя? Я сам проектував, сам

обладнував — усе сам, од вказівок архітекторові аж до найменших дрібничок в умеблюванні...

Він узяв Дизму під руку і, дрібочучи поряд, раз у раз заглядав йому в очі.

— Коборовський палац, як і весь Коборів, — пояснював Куницький, — то його гордість; ще небагато років тому тут були жахливі дороги, обійстячко таке, що тільки розвалити його, зруйновані господарські будівлі і земля, половина якої лежала облогами.

— А сьогодні — золоте яблучко, цяцька, викохана дбанням і працею, тяжким трудом поставлена, любий мій пане, на ноги.

Ступаючи по м'яких килимах, вони йшли через покої, умебльовані з такою розкішшю, про яку Дизма й гадки не мав.

З позолоченої бронзи, з багатих рам картин, з блискучих меблів і величезних люстр, з мармурових та малахітових камінів — відусіль, здавалося, кричали гроші. Дизмі спало на думку, що якби зненацька затряслася земля, то палац разом з усім начинням розсипався б на золоті кружальця.

— Ну, як? — спитав Куницький, коли вони знову опинилися в їдальні.

Никодим не встиг відповісти — двері відчинилися, і ввійшли жінки, на яких вони чекали.

— Дозвольте представити вам, — звернувся до них господар, підводячи Никодима: — пан Дизма.

Старша жінка, світла білявка, всміхаючись, подала руку.

— Дуже приємно. Я багато чула про вас.

Молодша, жвава, схожа на хлопця, шатенка, міцно потисла Никодимові руку, розглядаючи його так безцеремонно, що той аж зніяковів.

На щастя, йому нічого не треба було говорити, бо Куницький торохтів безугавно. Отож він мав час розгледіти обох жінок. Білявій було щонайбільше двадцять шість років, а шатенці, напевне, років двадцять чи двадцять два. Це здивувало Дизму, адже він пам'ятав, що Куницький казав йому про жінку та дочку. Тим часом обидві вони могли бути тільки його дочками, хоч і не скидалося на те, що вони сестри. Білявка була вродлива і струнка, проте не худорлява. Малі, але повні, соковиті губи, ніжний овал обличчя і великі, непропорційно великі, бла-

китні-блакитні очі виказували вдачу мрійливу. Елегантна літня шовкова сукня відкривала сліпучо-білі шию і плечі.

Проти цієї пастельної вроди тонкі, скісні, майже з'єднані між собою брови молодшої, її коротко, по-чоловічому підстрижене каштанове, з мідяним вилиском волосся, застебнута під самісіньку шию англійська блуза з темно-зеленим галстуком і засмагла шкіра становили різючий контраст. До того ж у погляді її горіхсвих очей було щось задержувате. І ще Дизму вразило, що в неї дуже гарне вухо. Шатенка сиділа в профіль до нього, і Никодим насилу стримувався, щоб раз по раз не зиркати на її вухо. Доти, зустрічаючись із людьми, він ніколи не звертав уваги на їхні вуха. А тепер оце побачив, що вухо може мати свій осібний вираз, може бути таке гарне, пружне, соковите, мов екзотична квітка, від якої не одірвеш погляду. У Куницького вуха були маленькі, гострі доверху, а в білявки їх прикривала пишна пушиста зачіска.

Оглядаючи цих людей, Дизма намагався своїми руками та манерою їсти бути якнайбільше схожим на них, аби чимось не показати браку того, що нотар Віндер називав кіндерштубе¹ і що, надісь, мало означати панську поведінку.

Куницький строчив безугавно — докладно описував стійність і вади Коборова, перелічував інвентар, розказував про своїх коней, планував, як він покаже все це коханому панові Никодимові.

— Поки що я вам показав тільки покої на першому поверсі.

Він ковтнув кави, запала коротенька пауза, достатня, щоб озвалася білявка:

— І як вам сподобалось?

— Дуже багато,— просто відповів Дизма.

Обличчя жінці залила краска. В очах відбилася невимовна прикрість.

— Це смак мого чоловіка.

— Хе-хе-хе,— захихотав Куницький.— Я вже казав панові Никодимові. І уявіть собі, пане, що саме через це Ніна вчинила мені перший сімейний скандал, коли ми після шлюбу приїхали до Коборова. От яка жіноча вдяч-

---

¹ Kinderstube (нім.) — букв.: дитяча кімната; тут — вихованість.

ність. Я тут із шкури пнувся, щоб звити гніздечко своїй господині, а вона мені ще й сцену вчинила. І уявіть собі, пане...

— Перестань, будь ласка,— перебила пані Ніна.

— Не розумію тебе, тату,— додала шатенка,— навіть що ти нудиш пана Дизму балачками про речі, які, окрім усього, ще й неприємні для Ніни?

— Та я нічого не кажу, я ж нічого й не кажу, любі мої. А втім, зараз ми звільнимо вас од свого товариства, бо я повинен показати панові Никодимові Коборів. Кажу я вам, пане...

— Може, пан Дизма стомився,— втрутилась пані Ніна.

— Боронь боже,— заперечив Никодим.

— От бачиш, от бачиш...— вдоволено зашепеляв Куницький.— Нам, діловим людям, кортить якнайшвидше ознайомитися з усім корисним, істотним і єдино важливим.

— Тату, не розписуйся за пана Дизму, — перебила дочка.— Я сумніваюся, що шпали і всякі обрубки дерева для кожного — найістотніше і єдино важливе діло. Правда ж, пане Дизма? — звернулася вона до Никодима.

— Ну, звісно, ви маєте рацію,— обережно відповів той.— Є речі багато важливіші.

Куницький, потираючи руки, тихо хихикнув.

— Так, так, є речі, важливіші од шпал. Приміром, питання про те, як добитися більшого контингенту дерева, або справа з доставками!— самовдоволено сміявся він.

Білявка встала і кивнула головою.

— Не будемо вам заважати,— мовила зимно.

Шатенка теж підвелася, і, перш ніж Никодим збагнув, у чому, власне, полягає цей родинний конфлікт, обидві вийшли з їдальні. Дизма не припускав, що сніданок скінчиться так швидко. Їв мало — ще подумали б, що він ненажера — і тепер був голодний.

Лакей доповів, що коней подано.

— Отак-то,— мовив Куницький, надіваючи капелюх.— Бачте,— хай тільки це на вас не впливає,— між мною і дружиною є одне істотне непорозуміння. Вона, знаєте, ідеалістка, настроєна романтично, в голівці різноманітні утопії — молода ще. Порозумніє. А дочка?.. Гм... Кася з нею заодно, бо теж іще шмарката. А втім, баби завжди вкупі держаться.

Біля під'їзду стояв оригінальний візок — елегантна бідка, запряжена парою гнідих. Зручно вмостилися на м'яких подушках, і Куницький цьвохнув батогом. Коні рушили клусом.

— Що, ловкі коненята?—Куницький примружив око.— Купив цю парочку на сільськогосподарській виставці в Любліні. Золота медаль! Га?

Справді, коні йшли як ляльки, і Дизма визнав, що вони чудові.

— Насамперед я покажу вам своє міністерство залізничного транспорту,— мовив Куницький. — Двадцять два кілометри залізничного насипу з двома рукавами. Поїдемо до першого, в моєму лісі.

Він звернув з кленової алеї; добрих півгодини їхали м'яким півтвцем серед буйних ланів золотого жита. Було зовсім тихо, але в повітрі не відчувалося докучливої спеки.

— Гарні врожаї,— сказав Дизма.

— Атож, гарні...— сумовито зітхнув Куницький.— Аж надто добрі, на жаль, аж надто гарні.

Никодим засміявся:

— Ви так сказали, ніби це неприємно вам.

— А що ж ви думаєте? — подивувався Куницький.— Це ж лихо для хлібороба.

Дизма хотів признатися, що не розуміє цього, але прикусив язика: краще бути обережним.

— Лихо,— повторив Куницький. — Ціни страшенно падають. Через два місяці продаватимемо хліб за собачі шкури. Нещастя від урожаю, дорогий пане.

«Ага!— зміркував Дизма.— Он воно що! Хто б міг таке гадати! Але найліпше — це поменше балакати чи, боронь боже, розпитувати!»

— Ну, звісно,— сказав уголос,— тільки я не думаю, щоб справи були такі кепські, як ви завбачаєте.

Замовк; потім на думку спало, що треба все-таки щось додати, аби не здаватися наївним. І він бовкнув так, на всякий випадок:

— Хліб подорожчає.

— Ба, тільки в тому разі, коли уряд почне запасати його.

— А хто вам сказав, що не почне?!

— Що ви кажете?!— підскочив Куницький.

Дизма жахнувся, що ляпнув якусь величезну дурни-

цю, але одразу ж заспокоївся, бо в Куницького аж очі заблищали.

— Золото моє! Що ви кажете? Це вже ухвалено?

— Поки що проект...

— Коханий пане Никодиме! Це ж геніальна думка! Геніальна! Уряд повинен захищати хліборобство, адже хліборобство—основа всього добробуту країни. До дідька, у нас просто якась манія перебудовувати господарство країни. Прецінь у Польщі сімдесят відсотків населення—хлібороби. Сімдесят відсотків! Не промисловість, не шахти, не торгівля, а саме сільське господарство— продукти рільництва, тваринництва і лісівництва— ось що основа основ. Добробут хлібороба—це добробут усіх — і фабриканта, і купця, і робітника... Пане Дизмо, ви повинні — це ваш святий обов'язок перед батьківщиною — використати весь свій вплив, усі свої зв'язки в уряді, щоб провести цей геніальний проект! От якби уряд скупив увесь надлишок! Боже мій! Тільки Коборів із фільварками...

Він уже почав думкою підраховувати можливі зиски, коли це Дизма докинув:

— Затримка тільки за грішми. Немає грошей.

— Гроші, гроші!— закукурічився Куницький.— Це ж дрібниця, це не завада. Держава може випустити облігації. Хлібні облігації хоча б на сто мільйонів злотих. Платити облігаціями і край. Ну, звісно, з надбавкою, приміром, п'яти або навіть чотирипроцентними облігаціями. Ви розумієте? Скажімо, облігації на шість років. А за шість років, до лиха, добра кон'юнктура може випасти принаймні двічі. Тоді весь запас продається за кордон—це ж прекрасна операція. Ви розумієте? А користь величезна: по-перше, не падають ціни; по-друге, збільшується обіг, бо облігації, певна річ, мають бути безіменні. Адже так держава викине на внутрішній ринок нових сто мільйонів, а це вже сума, це порятунок у катастрофічному становищі з невивачкою готівки. Золотий ви мій! Неодмінно побалакайте про це з міністром Яшунським...

— Ми з ним уже багато розмовляли на цю тему, і хто знає...

Дизма урвав і водночас подумав.

«Міцненька макітра у цього старого, хай йому чорт. Такий, либонь, і міністр міг би стати!»

Куницький торохтів усе про те ж. Наводив докази, робив застереження і висловлював сумніви, щоб тут же розбити їх логічними міркуваннями. Він шепеляв дедалі дужче і сипав, і сипав як маком, вимахуючи од хвилювання батогом.

Тим часом дорога завершила в ліс, і вони їхали тепер серед високих струнких сосен.

На широкій галявині стояли уздовж вузькоколійки сажени заготовленого дерева. Маленький паровозик саме пихтів і шипів, силкуючись зрушити з місця кільканадцять вагонеток, навантажених великими колодами. Йому помагали робітники, які з обох боків підштовхували вагонетки.

Люди скидали шапки, кланялися, але в тих уклонх була нехоть, а то й просто ворожість. Засмаглий чоловік у сірій куртці підступив до візка і щось заговорив, але Куницький перебив його:

— Пане Старкевич, уклоніться: це і є пан Дизма, пан головний управитель.

Чоловік стягнув шапку і пильно зиркнув на Дизму. Той кивнув йому.

Кілька хвилин, поки Куницький розпитував Старкевича про якісь справи, Никодим зацікавлено оглядав величезні стоси дерева, збиті з дощок бараки навколо галявини, де невпинно свистіли пилки і дзвеніли сокири. Коли рушили далі, Куницький почав фахову лекцію про гатунки деревини, про стан лісорозробок, про те, як важко дістати дозвіл на вируб у власному лісі, про лісонасадження в цьому районі. Цитував параграфи законів, називав цифри, ціни і час від часу глипав на супутника, на обличчі якого засиг вираз зосередженої уваги.

Насправді ж Дизмі стало маркітно. Усе це валилося на його голову нестримною лавиною понять і питань, про які він і гадки не мав. Дизма почував себе так, ніби на нього перевернули стіг сіна. Він уже зовсім не розбирався в тому, що говорив Куницький. Никсдим зрозумів, що ніяк не дасть з усім цим собі ради, не зможе оговтатись бодай так, щоб не скомпрометувати себе і не виставити на посміх, а простіше кажучи,— не засипатись.

Вони побували вже на дослідній станції в державному лісі, на тартаках біля вокзалу, мебльовій фабриці, на новій, шойно спорудженій паперні та будові якихось складів — у Дизми в голові все так переплуталося, що

Йому найдужче кортіло втекти звідси. Перед ним висо-чіла небосяжна гора незрозумілих справ, якось чудернацько і таємниче зв'язаних між собою; він знайомився з новими людьми, вони орудували цими справами і говорили про них як знавці такими словами, що Дизма нічогосінько не міг із того втсропати.

Одне тільки втішало Никодима: він бачив, що Куницький не помічає його пригнічення, гадаючи, що то розважливість, що новий управитель пильно придивляється до всього. Напевне, він так захопився, розповідаючи про стан справ, що не мав часу звернути увагу на стан Никодима.

Була вже третя година, коли вони повернулися до палацу.

— Як бачите,— сказав Куницький, віддаючи віжки конюхові,— мій Коборів — хазяйство немале. Немале і, далєбі, задумане логічно, поставлене так, щоб давало добрі і сталі зиски. Якщо ж на ділі виходить інакше, то це тільки через нашу бюрократію і нестійку господарчу політику. Але і в таких умовах можна багацько, вельми багацько зробити, а то вже ваша справа і ваш клопіт, коханий пане Никодиме.

Обідали вдвох, бо жінки поїхали автомобілем у Гродно щось купувати. Їли в Коборові од пуза, страви були ситні і вишукані, тож не дивно, що за чорною кавою, яку вони пили уже в кабінеті, Дизма почував себе дуже млявим.

Зате жвавий і рухливий, як живчик, Куницький безустанно розказував про коборовське господарство. Він одчиняв шафи, відкривав шухляди, витягав якісь реєстри, рахунки, листи і все балакав та балакав... Никодима вже брала розлука, коли стариган, тримаючи в маленьких руках грубу паку книг і паперів, закінчив:

— Я бачу, ви вже трохи стомилися, та воно з дороги й справді треба відпочити. То, якщо дозволите, я пришлю всі ці матеріали вам у кімнату, а ви, може, ввечері переглянете їх. Добре?

— Добре, з радістю.

— А не поспати б оце вам, любий пане Никодиме, га?

— Знаєте, мабуть, і справді...

— Ну, то приемного сну вам, приемного сну, я проведу вас. Зверніть, будь ласка, увагу на дати в листуванні з дирекцією державних лісів. Це ж наруга — по три мі-

сяці не відповідати, бо... Ну, про це потім. Відпочивайте ж. Вечераємо ми о восьмій.

Никодим зняв черевики і витягся на канапі, але занути не міг. У голові клубочилися невідчепні, настирні мало не до болю думки. Що робити? Може, одразу про все розказати старому і відмовитися? Чи спробувати розібрати цей безнадійно важкий і складний матеріал?.. Якби це пощастило йому, він зміг би утриматись в Коборові місяців два, а то й три... Бо довше ніяк не протянеш. Адже старий на те й узяв його, щоб він добився у міністра всяких там поступок...

«Такий битий жак, і так вклепався... Що тут діяти?.. Хай йому грець...»

Отак відпочиваючи, Никодим за дві години змучився ще дужче, ніж за весь ранок і всю дообідню пору, проведені в таких ділових клопотах. Випалив штук п'ятнадцять цигарок, у кімнаті було вже повно диму, стало важко дихати. Тоді Никодим устав і почвалав до сусідньої кімнати—невеличкого кабінету. На письмовому столі лежала ціла купа книг та паперів, з якими йому треба було ознайомитися.

Дизма вилаявся в думці і повернув назад. Згадав, що він може відчинити двері на терасу, вийти в парк.

Парк був чудовий — його добре доглядали — і, напевно, чималенький, бо Никодим, весь час простуючи вперед, не бачив кінця-краю йому. Поміж старими дубами, каштанами, липами та кленами бігли в усі боки рівненькі, мов дві краплі води схожі одна на одну, стежки й доріжки.

«Тут і заблудитись неважко,— спало на думку, і Дизма оглянувся. — В усякім разі палац десь на північ звідси».

Під крилатими деревами подекуди стояли кам'яні та дерев'яні лавочки. Походивши хвилин п'ятнадцять, Никодим вибрав собі одну в густому затінку, сів. І вмить його знову обсіли болісні думки: що діяти, як зарадити лиху, що вимудрувати?

Зненацька хтось свиснув, і за хвилину позаду зовсім близько почулися швидкі кроки. Дизма озирнувся. Вузенькою алеєю ішов молодий, вельми елегантно одягнений чоловік з блискучим моноклем в оці. За ним дріботів на кривих ніжках малесенький песик-щуролов з головою

кажана. Собачка, помітивши Дизму, люто загавкала. Тоді молодик зупинився, змірив Никодима поглядом і рушив до нього. Це був чоловік десь близько тридцяти літ, щуплявий, високий; він мав непропорційно довгу шию, тому здавався ще вищим, і бліде, кругле, дрібненьке, мов у хворобливої дитини, лице, до якого зовсім не пасували ні пихатий, презирливий вираз, ні великі блакитні, трохи запалені очі, які дивилися з ущипливою іронією. Під поглядом їх Дизма зніяковів, тим паче, що незнайомиць підійшов близенько і почав нахабно обдивлятися його.

«Кий гаспид!» — подумав Никодим.

А той тицьнув у нього дуже довгим вказівним пальцем і скрипучим голосом запитав: .

— Хто ви такий?

Не знаючи, як поводитись, Дизма встав.

— Я управитель, новий управитель...

— Прізвище?

— Дизма, Никодим Дизма.

Песик люто гавкав, незграбно скакаючи біля ніг свого хазяїна.

— Так? Дизма?.. Чув. Я граф Понімірський. Сідайте. Тихо, Брут, перестань! Знаєте, пане Дизмо, я так назвав собаку, бо в цьому нема ніякого сенсу; а мені цікаво, чому в собачій кличці має бути сенс? Сідайте!

Дизма сів. Цей граф справляв на нього жахливе враження, в якому були і страх, і відраза, і цікавість, і співчуття.

— Чув, — тягнув граф, облизуючи кінчиком язика рухливі безкровні губи.—Чув. Напевне, ви якесь велике цабе, і через те той лайдак притягнув вас сюди. Як джентльмен, вважаю за свій обов'язок застерегти вас, що мій коханий зятьок — справжній злодій.

— Але про кого це ви кажете, графе? — здивувався Дизма.

— Про кого? Ну, про цього ж гевала, про Леона Куника.

— Про пана Куницького?

— Сто чортів! — завершав граф.— Що за Куницький? Який Куницький? Звідки Куницький?! Куницький— це славетне шляхетське прізвище, яке та п'явка привласнила собі! Украв, розумієте? Украв. Звати його просто Куник! Я сам перевіряв. Син прачки Геневефи Куник і

невідомого батька. Отак-то, добродію, графиня Понімірська, внучка княгині де Реон, тепер пані Куникова.

— Не розумію,—обережно почав Дизма,— виходигь, ви, пане граф,— швагер панові Куницькому?

Понімірський аж підскочив, наче його швайкою шпигонули. Безкровне обличчя його враз налилося краскою.

— Замовкніть! Замовкніть, ви!..

— Перепрошую, вельми перепрошую, — сторопів Дизма.

— Не смійте ніколи називати при мені того мерзотника інакше, ніж Куник, лайдак Куник, плутяга Куник! Ніякий він не Куницький!.. Мій зять — паршивий лихвар і шахрай Куник, хамський байстрюк Куник! Ку-ник! Ку-ник! Зараз же повторіть: Ку-ник! Ну!..

— Куник...— пробелькотів Дизма.

Понімірський вгамувався, сів і навіть усміхнувся.

— Ви цього не знали? Мій Брут теж не знав і навіть лашився до мого зятка, аж доки той не штурнув його носакон. Тварюка!

Замислився і додав:

— Обидва: і Куник — тварина, і собака — тварина... Зрештою, я й сам тварина...

Зненацька зайшовся реготом.

— Вибачайте мені за щирість, але й ви, пане, тварина.

Він усе сміявся, і Дизма подумав:

«Це причинний».

— Ви гадаєте, що я божевільний? — Понімірський раптом схопив Никодима за руку і нахилився до самісінького його обличчя.

— Ні,— непевно відказав Дизма, — що ви, боронь боже...

— Не відпирайтесь! — крикнув граф. — Я знаю! А втім, напевно, Куник попередив вас. Чи, може, моя сестра? Признайтесь, бо кінець кінцем із цим кабаном, з цим шакалом і вона втратить порядність. Що Ніна вам казала?

— Та ніхто нічого мені не казав.

— Ніхто?

— Даю слово,— запевнив Никодим.

— Видно, думали, що ви не матимете честі познайомитися зі мною. А ви знаєте, що вони заборонили мені приходити в палац? Наказали годувати мене окремо!

Я не можу покинути парку, бо Куник велів слугам бити мене киями, якщо я вийду.

— Але чого?

— Чого? А того, що йому незручно, мої шляхетські манери прикро вражають цього вискочня, цього праччиного байстрюка; того, що я тут маю бути хазяїном, а не цей нікчемний приبلуда: він не може перенести, що я, справжній господар Коборова, я, нащадок шляхетського роду, повинен бути паном у нашому споконвічному родовому гнізді!

— То пан Куниць... пан Куник узяв Коборів у посаг за вашою сестрою?

Понімірський затулив обличчя рукою і мовчав. За хвилию Дизма помігив, що по довгих, неймовірно довгих пальцях графа течуть сльози.

«Що за дідько?!» — вилаявся він у думці.

Песик почав настирно скавучати і дряпати лапками по штанях свого хазяїна. Той вийняв напахчену шовкову хусточку, витер очі і мовив:

— Вибачте. У мене трохи розладнані нерви.

— Прошу, прошу... — почав Дизма.

Граф скривився в ущипливій посмішці:

— Що там ви просите? Ви, як там вас звати, подобаетесь мені, от я й плачу. Англіїці в таких випадках кажуть... А втім, ви, либонь, не розумієте по-англійськи?..

— Не розумію.

— От і чудово, — зрадів Понімірський. — Мені не хотілося б завдавати вам прикрощів — полюбив я вас! — Він кінчиками пальців поплескав Дизму по плечу. — Тому як тільки мені закортигь вас вилаяти, я зроблю це по-англійськи. Добре?..

— Гаразд, — покірно відповів Никодим.

— А проте річ не в цьому. Мушу вам сказати, що хоч Куник шахрай, хоч він і видурих у моєї родини Коборів, але ви не повинні обкрадати його, бо я ще колись подам на нього в суд, маєток відберу, зятька запроторю до буцегарні, а Ніну візьму під особисту опіку. Котра година?

Дизма дістав годинник.

— Пів на восьму.

— Що? Вже? Гай-гай, то я мушу йти у свій флігель, бо пізніше мені не дадуть вечеряти. Прощавайте. Шкода, я хотів ще розказати вам багацько дечого. Приходьте сюди завтра о цій же порі. Прийдете?

— Добре, прийду.

— І ще одне. Нікому не признавайтесь, що бачили мене й балакали зі мною. Боронь боже! Дайте слово честі!

— Даю.

— Ну, я вірю вам, хоч і прізвище ваше, і вигляд свідчать, що ви походите з черні, а хами честі не мають. Бувайте.

Він крутнувся на закаблуках і пружною ходою подався уздовж дубової алеї. За ним, незграбно скакаючи, біг песик.

— Не всі дома,— голосно мовив Дизма, коли вони зникли за поворотом.— Напевно, божевільний. Ну й нагородив же він мені... У цих великих панів завжди буває таке свинство... Може, він і правду казав... Ч-чорт... Куник, мовляв, та ще й негідник... А що мені до того!

Махнув рукою і запалив цигарку. Здалеку долинув низький, глибокий звук гонга. Вечеря.

Дизма встав з лавки і попростував до палацу.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Вечеря складалася з кількох страв,— їх мсвчки, безшелесно подавав проворний, холодно-чемний лакей. Настрій за столом був трохи ліпший, ніж при сніданку Куницький, чи то пак Куник, менше торохтів про справи, рідше звертався до Дизми, натомість засипав своїми балачками дружину і дочку, розпитуючи їх про покупки.

Пані Ніна відповідала ввічливо, але зимно, Кася ж тільки зрідка кидала коротке «так» або «ні», а на більшість батькових питань просто не обзивалася. Після чудної розмови з Понімірським Никодимові вже зовсім невтямки було, чим пояснити цю зневагу дочки до батька, зневагу, що межувала з образливим нахабством. Кортіло бодай трохи оговтатись, він сушив голову над тим, як це зробити, але так нічого й не вимудрував.

Повечерявши, Куницький запропонував погуляти, і хоч Кася здвигнула плечима, пані Ніна відповіла:

— От і добре, я з радістю пройдуся.

Ідучи попереду з чоловіком, який постукував товстим ципком і лишав за собою смугу диму від сигари, вона повернула до парку, але не в той бік, де вже був Дизма. Там росли густі старі дерева, а тут були переважно газони та клумби, тільки де-не-де на тлі темно-шафірового неба видніли мальовничі групи струнких дерев.

Никодим зостався в товаристві Касі. Обое мовчали. У парку було зовсім тихо, і вони чули, як про щось негласно гомоніли Куницькі. Смішно було дивитися на це подружжя: він—маленький, неприємно вертлявий стариган, який без угаву торохтів, невпинно розмахуючи руками, і поряд — жінка—молода, струнка, мов тополя, йшла рівною, спокійною, плавною ходюю.

— Ви граєте в теніс?— озвалась Кася.

— Я? Ні. Не вмію.

— Дивно.

— Чому дивно?

— Ну, бо тепер усі чоловіки грають у теніс.

— У мене, знаєте, ніколи не було часу навчитися. Я вмію грати тільки на більярді.

— Оп як? Це цікаво, розкажіть мені... Вибачте, — раптом кинула вона і побігла до клумби.

Дизма став, не знаючи, що йому робити; Кася повернулася з кількома стеблинами тютюну в руці. Ще здалеку чути було п'яний запах цих квітів. Дівчина піднесла їх до обличчя Никодима. Той подумав, що Кася дарує квіти йому, зашарівся і простягнув руку.

— Е ні! Це не для вас. Понюхайте! Чарівний запах, правда?

— Так, гарно пахнуть, — відказав, зніяковівши, Дизма.

— А ви, здається, дуже самовпевнені.

— Я? Чому? — щиро здивувався він.

— Ну, бо ви гадали, що це квіти для вас. Видно, жінки часто дарують вам квіти?

Ніколи в житті жодна жінка не дарувала Дизмі квітів, одначе він про всяк випадок відповів:

— Трапляється.

— У варшавському вищому світі вас, буцімто, вважають за сильну людину?

— Мене?

— Батько мені казав. Ви таки й справді схожі на... Ага, то ви граєте на більярді?

— Майже з дитинства,— мовив Дизма, пригадуючи собі маленьку задимлену більярдну в цукерні Аронсона у Лискові.

— У нас дома теж є більярд, але ніхто не вміє грати. Я б охоче навчилась, якби у вас знайшлося для мене трохи часу...

— Ви? — здивовано перепитав Никодим: він ніколи не уявляв собі, що жінка може грати на більярді.— Це ж чоловіча гра.

— А я саме й люблю чоловічі ігри. Навчите?

— Охоче.

— Можемо почати хоч зараз.

— Ні,— відрік Дизма,— сьогодні у мене ще багацько роботи. Треба розібрати, що до чого в тих книгах, у рахунках.

— Гм... ви не занадто ввічливі. Але такий у вас характер.

— А це добре чи погано? — наважився спитати він.

— Що? — холодно уточнила дівчина.

— Ну, те, що в мене такий характер?

— Знаєте... Скажу вам широко. Я люблю мати справу з людьми, що становлять певну позитивну вартість, аби тільки вони не схожі були на мого тата. Але я заздалегідь хотіла б сказати... гм... сказати, що... Ви не розсердитесь за щирість?..

— Боронь боже.

— Ближче мене це не цікавить.

— Не розумію.

— Ви любите крапки над «і»?

— Що?

— І ще, бачу, любите, щоб становище було ясне. Це дуже добре. Так от, коли я навіть буду прихильною до вас, то хотіла б, щоб ви не робили з цього надто далекосяжних висновків. Іншими словами, від мене квітів не ждять.

Нарешті Никодим збагнув, про що мова, і розсміявся:

— Я й не сподівався на це.

— От і чудово. Найліпше, коли питання ставиться чітко і ясно.

Дизму чогось вразило це, і він, майже не думаючи, сказав:

— Маєте рацію. Тому я відплачу такою ж щирістю: ви теж не в моєму характері.

— Справді? Тим лучче,— трохи спантеличено відповіла дівчина.— От ми й порозумілися, тепер можна вчитися грати на більярді.

Куницькі повернули назад і приєдналися до них.

Қася взяла Ніну під руку і подала їй квіти.

— Візьми, Нінусю, ти ж любиш пахучий тютюн.

— Шкода, що ти їх зірвала,— стиха мовила Ніна.— Життя квітів і так дуже коротке...

У вестибюлі побажали одне одному на добраніч і розійшлися. Але Дизмі було не до сну. Він поклав собі за всяку ціну переглянути папери, що стосувалися господарства Куницького. То була дуже складна справа. На нього звідусіль наїжилися цифри, пересипані ворожими, незрозумілими висловами, яких Никодим або зовсім не знав, або не міг збагнути їхнього таємничого значення. Ремаент, дисконт, тяга, напівфабрикат, охоронне мито, перестраховка, відшкодування, тенденція, підвищення курсу, еквівалент... На лобі Дизми краплинками виступив піт.

Никодим почав читати півголосом, але й це не допомагало. Він просто перестав розуміти значення слів, які вимовляв,— сенс їх не доходив до свідомості, його ніяк не можна було вловити, і слова від того ставали зовсім порожні.

Дизма схоплювався із-за письмового стола, метався по кімнаті, лаючись на чому світ стоїть і дубасячи себе кулаками по голові.

— І все-таки я повинен, повинен,— уперто повторював він,— повинен роздлубати це, бо інакше пропаду.

Знову починав читати і знову зривався.

— Ні, так діла не вийде, голова лусне, а я нічого й не второпаю.

Пішов до ванної і, відкрутивши кран, підставив голову під холодний струмінь. Кілька хвилин стояв так, нахилившись, і думав:

«Поможе чи ні?..»

Не допомгло. Всю ніч просидів, гортаючи папери, а добився цією мукою лише того, що в нього нестерпно розболілася голова. Туманного уявлення про комплекс коборовського господарства було зовсім недостатньо не тільки на те, щоб керувати ним, а навіть для бесіди з Куницьким.

«Що робити?»

Довго думав-гадав Никодим і постановив ні в якому разі не здаватися без бою.

«Протягнути якнайдовше, а тим часом, мо', наспіє звідкись порятунок».

Минула вже восьма година, коли прийшов Куницький і застав Дизму коло письмового столу посеред розкладених паперів.

— Коханий пане Никодиме,—гукнув він, удаючи обурення,— хіба ж так можна? Ви ж зовсім не спали! Робота роботою, а здоров'я здоров'ям.

— Нічого мені не станеться,—відповів Дизма.—Коли вже я почну щось робити, то не люблю переривати.

— Завзятий ви. Ну і як же?

— Та нічого.

— Але визнайте, коханий пане Никодиме, що весь матеріал у зразковому стані. Все ясно, стисло, систематизовано...

Дизмі в горлі застряло прокляття.

— Дійсно,— мовив він,— порядок зразковий.

— А що? Правда? Це я сам усе роблю. Я знаю в своїй машинерії кожен патичок, кожне коліщатко, а то найперша гарантія, що ніхто з моїх службовців не обдурить мене. Ну, то ви вже залиште цю роботу. Зараз подадуть сніданок. У вас буде ще досить часу, бо сьогодні я не морочитиму вам голови. На папірні у мене зустріч з будівельною комісією, а тоді поїду огляну ліс у Коцілівці.

Коли вони увійшли до їдальні, жінки вже сиділи коло столу.

— Ви такий блідий,— зауважила пані Ніна.

— Голова поболує.

— Ну, бо ви тільки уявіть собі, мої любі,— почав Куницький,— пан Никодим і очей не склепив. Цілісіньку ніч просидів над книгами.

— Може, ви приймете порошок од головного болю?—спитала пані Ніна.

— Надісь, не варто...

— Прийміть, вам полегшає.

Вона веліла слuzі принести шкатулку з порошками, і Дизмі довелося проковтнути ліки.

— Знаєш, Ніно,— озвалася Кася,— пан Дизма вчитиме мене грати на більярді.

— А ви добре граєте?

— Так собі,— відказав Никодим.— Колись грав непогано.

— Може, почнемо зараз же по сніданку? — запропонувала Кася.

— А я стежитиму за вашою лекцією,— додала пані Ніна.

— Го, го,— засміявся Куницький.— Боюся, що вам забагнеться зовсім одібрати у мене пана Никодима.

— Мій чоловік ревнує вас,— усміхнулася пані Ніна, і Дизма помітив, що вона дивиться на нього прихильно.

«Вона, видно, дуже добра»,— подумав.

Поснідавши, Куницький одразу ж попрощався і швиденько подріботів до автомобіля.

Кася веліла приготувати більярд, і всі троє перейшли до більярдної.

Навчання почалося з того, що Дизма показав, як треба ставити руку і тримати кий. Відтак пояснив, як бити по кулях.

Дівчина була кмітлива, мала тверду руку і пильне око, тому Дизма зробив висновок:

— Ви добре гратимете, тільки треба багато тренуватись.

— Виходить, Кася — здібна учениця?—поцікавилась пані Ніна.

— Як на перший раз — чудово.

— А що в більярді найважче? — спитала Кася.

— Найважче — карамболь.

— Покажіть, як це робиться.

Дизма розставив кулі і прорік:

— Дивіться, зараз я так ударю по своїй кулі, що вона зачепить дві інші.

— Та це ж неможливо, вони ж стоять не на одній лінії.

— Отож бо,— усміхнувся Дизма, вдоволений з ефекту.— Вся штука карамболя в тому, що моя куля, вдаряючись у різних місцях об борт, змінюватиме напрямок. Ось як.— Він злегенька вдарив своєю кулею, і, на превеликий подив обох жінок, карамболь удався чудово.

— Оце-то геометрія,— дивувалась пані Ніна.

— Ну,— додала Кася,— я такої вправності не досягну.

— Може, й ви спробуєте?— звернувся Дизма до Ніни.

— О, з мене нічого не буде,— сказала та, однак узяла кий. Ніна не знала, як треба поставити п'ясть лівої

руки, щоб вона була за підпору, і Дизмі довелося скласти їй пальці. При цьому він зауважив, що в пані Ніні дуже гладенька шкіра. Спало на думку, що ті руки, напевно, ніколи нічого не робили. «Яке це щастя,— замріявся Никодим,—бути таким багатим, не треба й пальцем рушити — за тебе все зроблять...»

— Ну що ж ви,— обізвалася Ніна,— мене, либонь, не хочете вчити?

— Вибачте. Я трохи замислився.

— Цікаво, про що?

— Так, нічого. Просто доторкнувся оце до вашої руки і подумав, що такі ніжні руки, надісь, ніякої праці не знають.

Пані Ніна зашарілася.

— Ви маєте рацію. Мене давно вже мучить сором за це, але не вистачає сили волі, щоб, нарешті, взятися до якоїсь роботи. Та ще і обставини так складаються... Може, через це я й байдикую.

— Ну звісно, навіщо працювати, коли в тебе стільки грошей,— мовив Дизма просто.

Пані Ніна закусила губу і потупилась.

— Ви дуже суворий суддя, але визнаю, що я повністю заслужила на дошкульну іронію.

Дизма не зрозумів і почав сушити голову — про що, власне, вона каже.

— Пан Дизма — правдолюб і ріже правду просто в очі,— втрутилася Кася.

— Все-таки це рідкісне явище,— додала Ніна.

— Хоч і не завжди приємне для оточення,— застерегла Кася.

— Зате корисне. Ліпше чути жорстоку правду, ніж нещирі компліменти.

— О, то, либонь, не ваша царина, пане Дизма? Скажіть,— підбурювала його Кася,— ви часто говорите жінкам компліменти?

— Авжеж. Якщо жінка вродлива, я можу їй це сказати.

— Ото й усе? Ну, а що, наприклад, ви сказали б мені?

— Вам?.. Гм...— Дизма замислено погладжував підборіддя.

Кася зареготала.

— Бачиш, Ніно, як це важко йому. Ну, прошу, скажіть же що-небудь. Якщо в цілому вам нічого висловити

доброго, то, можливо, в моїй особі знайдеться хоч що-небудь, до чого ви були б лагідніші.

Під едвабним пушком, який вкривав її свіжу, мов абрикос, шоку, запалав легенький рум'янець. Никодим подумав, що вона вродлива, але якась вельми чужа, і в погляді її горіхових очей, спрямованих у цю мить на Ніну, є щось дивно хиже.

— А чого ж,— згодився Дизма.— У вас гарні вуха.

— О!..— здивувалася дівчина.— Не сподівалась почувти це од вас. Знаєте, торік узимку в Рів'ері, де було чимало художників, сам маестро Бергано зробив мені честь, сказавши цей самий комплімент.

«А хто такий Бергано? Попався»,— жажнувся Дизма, а вголос додав:

— Я мало що тямлю в малярстві. Ніколи ним не цікавився.

— А проте,— привітно мовила Ніна,— це не перешкоджає вам мати такі смаки, як у великих художників.

Кася поклала кий і сказала, що на сьогодні з неї вже досить більярда.

— Піду переодягнуся. Може, ви поїдете зі мною верхи?

— Дуже дякую, але в мене ще сила роботи,— відмовився Никодим.

— Ну, то я їду сама. Бувай, Нінусь! — Кася обняла її за шию і поцілувала в уста.

Коли дівчина зникла за дверима, Дизма сказав:

— Пасербиця любить вас не як мачуху...

Пані Ніна одвернулася і підійшла до вікна.

— Ми любимо одна одну як сестри.

— Та й різниця у віці між вами, надісь, дуже невелика,— зауважив Дизма.— Я спочатку подумав, що ви сестри. Тільки характери у вас зовсім різні.

— Так,— потвердила Ніна, — і нахили, і характери, і погляди у нас діаметрально протилежні.

— І все-таки ви любите одна одну.

Пані Ніна нічого не відповіла, і Дизма, не знаючи, як підтримати розмову, надумав піти в свою кімнату.

— Мені вже пора. Мое шанування.

Вона кивнула йому головою і спитала:

— Може, вам щось потрібно?

— О, дякую.

— Ви, будь ласка, без церемонії, розпоряджайтесь прислугою...

— Спасибі.

Уклонившись, Дизма вийшов. Ще кілька хвилин, поки він твердою ногою простував через довгу анфіладу кімнат, Ніна бачила його кремезну, немовби квадратну постать і широку, червону, товсту потилицю.

«Оце такий вигляд має сильна людина?— міркувала вона.— Дивно. А проте... Ой мрійнице, мрійнице!..»—за-сміялась і, зчепивши руки, потягнулася всім тілом.

Дизма знову почав студіювати матеріали Куницько-го, але справа йшла ще гірше, ніж уночі. Ніяк не міг оговтатись у тому лісі цифр.

— Сто чортів!..— лаявся він.— Видно, я дурний як пень.

Зринула в пам'яті гімназія. Там, якщо він чогось не розумів, можна було принаймні визубрити. Робота нелегка, це правда, але все-таки то був рятунок. Зрештою, коли й не визубрив, то завжди міг прикинутись, ніби хворий, і не піти на уроки... А тут нема ніякої ради, ніякі-сінької... Бо цього всього не визубриш, а захворіти...

«А що якби таки захворіти?» — враз майнула думка.

Тільки що ж із того?

«Можна буде зволікати неприємну розмову хоч кілька днів... чи навіть тижнів...»

Це ідея! Прекрасна ідея! А тим часом, може, що скоїться, стануться якісь зміни...

«Так,— постановив він,— тут нічого гадати. Завтра зранку захворію і край».

Довго мізкував, яку б хворобу йому вибрати. Ніяка заразна тут не годилась — могли б одіслати в лікарню. Шлунок теж мав бути здоровий, бо інакше не дадуть їсти...

«А мо', ревматизм?..— Дизма зрадів.— Це буде найкраще: якщо навіть лікаря викличуть, то й він нічого не второпає».

Коли слуга прийшов кликати його на обід, у Никодима вже був готовий план тяжкого випадку ревматизму в правій руці і правій нозі. Сьогодні при вечері почне скаржитися на біль, а завтра зовсім не встане з ліжка.

Дизма був страшенно вдоволений з цієї видумки і почував себе чудово.

За столом було весело. Очевидно, на жінок уплинула відсутність хазяїна. Розмовляли про задуману поїздку Касі до Швейцарії, де вона мала вивчати медицину.

— І ви наміряєтесь, закінчивши університет, практикувати? — спитав Дизма.

— Авжеж.

— Ми будемо твоїми пацієнтами,— засміялася пані Ніна.

— Ти будеш,— відповіла Кася,— а пан Дизма — ні.

— Ви жорстокі. А якби я захворів і поблизу не було лікаря?..

— Ви не так мене зрозуміли. Я буду лікарем по жіночих хворобах.

— Он що! Шкода. Мене мучить ревматизм, а це, надісь, хвороба чоловіча.

— Хтозна, це залежить од того, як ви захворіли,— зауважила Ніна.

— На війні,— кинув Дизма.

— Ви були офіцером?

— Ні, звичайним рядовим.

— Це славно,— мовила Ніна. — Багато видатних людей носило в той час сірі солдатські мундири.

— Мундири були зелені,— спростував Дизма.

— Звичайно, колір надії, це ви дуже тонко зазначили. Вас, либонь, поранило?

— Ні. Війна залишила мені на згадку тільки ревматизм.

— Ну, і, певно, ордени? — поцікавилась Ніна.

У Никодима не було ніяких нагород, але він збрехав:

— *Virtuti Militari*¹. І ще підвищення. Я мало не став генералом.

— Як?

— Мені надали звання ефрейтора, і я неодмінно дослужився б до генерала, якби акурат тоді не кінчилась війна.

— Однак, я бачу, у вас лишилися приємні спомини про неї.

— То був найкращий період мого життя,— щиро мовив Никодим.

— Я розумію вас. Хоч сама як жінка не могла б почувати себе щасливою серед конаючих і пораниених, але розумію, що справжній мужчина знаходить на війні середовище, котре збуджує найбільш чоловічі інстинкти. Братерство, боротьба...

---

¹ *Virtuti Militari* — орден «За воєнну доблесть».

Дизма всміхнувся. Зринули в пам'яті казарми телеграфного батальйону, кури, яких держав сержант, тепла кава і монотонні, довгі дні байдикування...

— Так, інстинкти дикого звіра,— потвердив він.

— Моя люба,— звернулася пані Ніна до Касі, немовби провадячи перервану розмову,— все-таки ти повинна визнати, що в цьому є чарівність, яка впливає дуже сильно, тим паче на жінок.

Дівчина здвигнула плечима.

— Не на всіх.

— Взагалі,— прорік Никодим,— жінки воліють грубу силу, аніж слинтяйство.

— Не рекламуюте себе,— засміялася Ніна.

Побалакали ще кілька хвилин, і Дизма подався до своєї кімнати. Пам'ятав, що домовився зустрітись у парку з тим недоумком-графом, а від нього можна довідатися багато цікавого про всіх мешканців коборовського палацу.

Впевнившись, що поблизу нікого немає, Никодим прохилив двері на терасу і почимчикував алеєю, яка, здавалося йому, була найкоротшим шляхом до кам'яної лави під старою липою.

А проте знайти її ніяк не міг. Уже пропадала надія побачитися з тим Понімірським, коли це зовсім близьенько загавкав собака.

«Є!» — зрадів Дизма.

І справді, невдовзі він угледів песика, який незграбно плигав навколо розсохатого каштана. і затято гавкав. Никодим скинув оком угору і, вражений, став: на дереві між двома гілляками сидів молодий граф.

— А, це ви! — гукнув той згори.— Чудово!

Він легко скочив на землю, кивнув Дизмі головою і недовірливо спитав:

— Ви не донесли на мене Кунику?

— Боронь боже. Та його й дома немає.

— Це добре. Ви здивувалися, що я сидів на дереві?

— Ні, чого ж...

— Бачите, це атавізм. Іноді людину обгортає непереможна жадоба повернутися до первісних форм існування. Ви не помічали цього, пане... Ну, як там ваше прізвище?

— Дизма.

— Ага, Дизма. Дурне прізвище. А ім'я?

— Никодим.

— Дивно. Ви не схожі на Никодима. Але річ не в тому. Зрештою, мій Брут теж не схожий на Брута, а я на Жоржа. То, кажете, цей негідник виїхав?

— На один день.

— Певно, якесь нове шахрайство готує. Ви знаєте, що він у нас Коборів одняв?

— Нічого не чув,— відповів Дизма.

— Розумієте, Куник позичав гроші на лихву. А мій батько багато грошей тринькав, та й війна добряче пошарпала наші капітали. Ожж Куник легко обплутав нас і кінець кінцем підбив батька продати — немовби фіктивно — Коборів.

— Як це — фіктивно? Так тільки, ніби продано?

— Не знаю, я на цьому не розуміюся. Досить того, що він зробив якесь велике шахрайство і привласнив собі нашу маєтність. Але нічого. Його ще запакують до тюряги.

— Ну, гаразд,— обережно почав Дизма.— А чого ж тоді ваша сестра вийшла за Куниць... за Куника?

— З любові до батька. Батько не пережив би, якби нам довелося покинути Коборів. А той бандит, пронюхавши це, підсунув батькові умову: якщо Ніна вийде за нього, то він запише Коборів на неї і наше родове гніздо залишиться, таким чином, у руках Понімірських. Сестра офірувала себе і тепер гірко покутує, бо через рік по її шлюбі батько й так помер. А цей мерзотник вициганив у Ніни якісь векселі на величезну суму, та ще й довіреність. Через те сестра у власному маєтку не може й пальцем поворухнути, вся сила — в руках негідника Куника.

— А що каже про це його донька?

— Ота Каська? То теж мавпа, але Куника ненавидить, бо він, буцімто, страшенно збиткувався над її матір'ю.

— Вона померла?

— Хто?

— Перша жінка пана Куника.

— Якого пана?! — скипів Понімірський.— Негідника, хама, а не пана. Пан — це я! Розумієте?

— Розумію,— згодився Никодим.— То вона вмерла?

— По-перше, мене це зовсім не обходить, а по-друге, вона вмерла вже давно. Дайте мені цигарку.

Граф запалив і, майстерно пускаючи дим кільцями,

глибоко замислився... Дизма помітив, що сьогодні Понімірський багато спокійніший, тому й наважився спитати:

— А чого вас не пускають у палац?

— Що?

— Я питаю, чого вас не пускають у палац?

Понімірський нічого не відповів і, витріщившись, довго дивився в очі Дизмі. А далі нахилився до нього і прошепотів:

— Здається, ви будете мені потрібні...

— Я? — здивувався Никодим.

— Тих-х-хо!—граф підозріливо озирнувся довкола.—

У мене таке враження, що нас хтось підслухує.

— Це вам здалося. Нікого тут немає.

— Тсс! Брут! Шукай шпигуна, шукай!

Песик недоумкувато лупав очима на свого хазяїна і не рухався з місця.

— Дурна тварюка!— розсердився граф.— Пішов вон!

Він підвівся і, крадучись, обійшов навколо кущів.

Усівшись знову на лаві, повчально мовив:

— Обережність ніколи не завадить.

— Ви, пане графе, казали, що я буду потрібен вам,— почав Дизма.

— Так, я використаю вас як знаряддя, тільки ви повинні пообіцяти, що слухатиметесь мене. Звісно, нікому ані слова. Насамперед ви поїдете у Варшаву до моєї тітки, пані Пшеленської. Це вельми тупоголова і вельми поважна особа. Напевне, ви теж помітили, що шановні особи здебільшого дурні...

-- Справді...

Понімірський іронічно скривився і додав:

— А ви, добродію, виняток із цього правила: ви хоч і дурні, а пошани до себе не викликаєте. Та це дрібниці. Тут є важливіша справа. Так от, тітка Пшеленська має величезні зв'язки і ненавидить Куника. Саме через це вона й допоможе вам у моїй справі.

— В якій справі?

— Мовчати, *sapristi*¹, коли я щось кажу! Куник оголосив, ніби я божевільний. Я! Ви тямите? І добився опіки надо мною. Так от, справа в тому, щоб тітка поставила на ноги... не знаю вже кого там... Словом, треба скли-

¹ *Sapristi* (франц.)— хай йому чорт!

кати консиліум, який визначив би, що я людина цілком нормальна. Розумієте?

— Розумію.

— Я напишу до тітки листа, відрекомендую вас як свого товариша; правда, ви схожі на шевця, але тітка так багне допекти Кунику, що повірить. Ви поясните їй усе, розповісте, що тут надо мною збиткуються, зв'язали мені руки й ноги, перехоплюють мої листи. Все це треба намалювати в найчорніших барвах...

— Ну гаразд, але...

— Тихо! Ви хочете спитати, що матимете за це? Так от знайте, що за це я ошчасливлю вас своєю дружбою і дам вам довічну пенсію. Досить цього? Іду писати лист, а ви перед від'їздом до Варшави зайдіть сюди — візьмете лист і дістанете докладні інструкції. Але якщо донесете на мене, то пам'ятайте: уб'ю як собаку. До побачення.

Він свиснув на песика і, стрибнувши, зник у кущах.

«Це причинний, нема ніякого сумніву»,— подумав Дизма.

Однак у тому, що розповів граф, було, певно, чимало правди. Адже сам Куницький казав, начебто він купив Коборів. І дружина та дочка ставилися до нього вороже. Звичайно, морочитися з цим благуватим і його планами не варто, але треба поміркувати, чи не можна тут мати якусь користь для себе...

Поки що Дизма не бачив ніяких таких можливостей, але кмітував, що знати чужі таємниці ніколи не завдасть. Тим паче на його місці.

«В усякому разі я повинен якось вивідати, чи правда все те, що розповідав цей пришелепкуватий граф».

Никодимові спало на думку, що коли б ті звинувачення потвердилися, то можна було б настрахати Куницького. Отак міркуючи, Дизма вже біля самого палацу злибав лакея і довідався, що господар одіслав додому автомобіль, а сам не повернувся — справи затримали його ще на день.

Никодим зрадів з цієї звістки. Ще одна чудова, спокійна доба. Але з хворобою він постановив не зволікати. Все-таки буде ліпше, коли випадок ревматизму почнеться за цілий день до бесіди з Куницьким.

Отож під час вечері він почав немилосердно кривитися, хапаючись то за плече, то за коліно. Обидві жінки,

а надто Ніна, співчутливо допитувалися, що з ним, а коли Дизма пояснив, що то ревматизм, вони одностайно висловили гадку: в усьому винен вологий клімат Коборова, через нього починаються випадки ревматизму. Пані Ніна навіть перепрошувала, що Никодима не попередили про це.

Саме тоді, коли Дизма допивав компот, біль став просто нестерпний. Никодим попросив вибачення і хотів уже йти до своєї кімнати, але пані Ніна веліла слугі підтримувати його, сама ж кинулася до хатньої аптечки по якісь ліки.

Дизма був цілком задоволений. Сцена вийшла чудово. Про це свідчила навіть заклопотана міна лакея, котрий допоміг йому роздягнутися і лягти в ліжку, а тоді приніс ліки.

Хвилин за п'ятнадцять у двері постукали.

— Прошу,— озвався Дизма і зразу ж почув голос пані Ніни:

— Як ви себе почуваете?

— Знаєте. кепсько.

— Може, вам щось треба?

— Ні, дякую.

— Ну, то на добраніч. Сподіваюся, що завтра вам буде краще.

— На добраніч, пані.

Стало тихо. Вечеря була добра, їв Дизма нівроку, і тепер йому дрімалося. Вже засинаючи, він подумав:

«А ця пані Ніна — симпатична баба... Графиня...»

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Клімат Коборова впливав на ревматизм Никодима Дизми фатально. Вранці виявилось, що Никодим цілісіньку ніч не склепив очей, і що біль став ще дужчий. З такою новиною покоївка прийшла до пані Ніни, а відтіль повернула з новими ліками і з питанням од пані, чи не бажає пан Дизма щось почитати.

Дизмі зовсім не хотілося читати, та щоб не склалося враження, ніби він не любить літератури, Никодим сказав покоївці, що йому важко тримати книжку в руках.

Ефект був несподіваний для нього — за дверима знову почувся голос пані Ніни:

— Добрий день, пане Дизма. Мені дуже сумно, що вам не полегшало. Може, послати по лікаря?

— О ні, не треба,— рішуче заперечив Никодим.

— Ви, мабуть, нудьгуєте тут. Може б, вам хто почитав уголос?

— Що ж робити, коли нікому.

За дверима стало тихо, а тоді пані Ніна озвалася знову:

— Можна ввійти до вас?

— Ну звісно! Заходьте, будьте ласкаві.

Вона ввійшла, окинула Никодима поглядом, у якому цікавість змішалася із співчуттям, і зненацька запропонувала йому читати сама. Виходу не було, і Дизма мусив згодитися, дякуючи при тім та перепрошуючи за клопіт.

— Дрібниці. Я ж нічого не роблю і з радістю почи-таю вам що-небудь. Тільки скажіть, якого ви автора воліли б.

Никодим замислився: треба назвати якогось видатного, з тих, кого в бібліотеці у Лискові вибирали найінтелігентніші люди. О, він уже знає кого — отого англійця, ім'я якого вимовляється «Джек Лондон», а пишеться інакше.

— Може, що-небудь Джека Лондона? — сказав він.

Вона всміхнулась і кивнула головою.

— Зараз принесу кілька його книжок.

Незабаром вона повернула з кількома томами у гарній оправі.

— Я зовсім не здивувалася, що ви любите саме цього письменника.

Дизма ніколи не читав Джека Лондона, але відповів:

— Справді, цей автор мені здорово подобається, але як ви догадалися?

— Ах, пане, може, я тішу себе, проте мені здається, що я вельми спостережлива. А вас не важко розгадати, хоч ви й замкнута натура, яка живе внутрішнім життям, немовби у *splendid isolation*...¹

— Невже? — спитав Никодим.

— Так. У нас, жінок, виходить це, може, й не по-

---

¹ *Splendid isolation* (англ.) — прекрасна самотина.

науковому і навіть не методично, але ми добре розуміємось на психоаналізі, я б сказала — на прикладній психології. Інтуїція заступає нам дослідницькі методи, а інстинкт застерігає від помилок.

«Ото розверзякалась!..» — подумав Дизма.

— І тому, — вела далі Ніна, перегортаючи сторінки, — саме тому ми легше знаходимо ключ до закритих книжок, аніж до відкритих, і легше їх читаємо.

— Гм... — замислився Никодим. — Але навіщо ж шукати отой ключ, якщо кожна книжку так легко розкрити?

Він думав, що Ніна, говорячи про закриті книжки, мала намір продемонструвати йому читання Лондона крізь обкладинку, і додав:

— Нема нічого легшого, як розкрити книжку.

Пані Ніна глянула йому в очі і заперечила:

— О ні! Є такі, що не терплять цього і саме вони — найцікавіші. Їх можна прочитати тільки очима уяви, не інакше. Ви згодні зо мною?

— Не знаю, — відказав Дизма, не думаючи, — мені такі книжки не траплялися. Бачив навіть дуже цінні видання, але кожна книжку я міг розкрити і прочитати.

— Ах, це зрозуміло. Ви, напевне, взагалі не берете книжок, які вас не цікавлять, зате ті, котрими зацікавитесь, розкриваються самі, немовби під дією магніту. Сила волі має такі властивості.

Дизма розсміявся — що за дурниці вона меле?! — і сказав:

— Але ж на те, щоб розкрити книжку, досить і сили немовляти.

— А проте ви людина надзвичайно сильного характеру...

— Я? — витріщився Дизма.

— О, не старайтесь обманути мене. Безлік моїх спостережень підтверджують це, — переможно всміхнулась вона. — А от хоча б те, що ви найбільше любите Лондона... Адже це яскраво свідчить про ваш смак! Чому не Поля Жеральді, чому не Моруа, не Уайльда, не Льюїса Сінклера, не Жеромського, Манна чи Шоу, а саме Лондона? Чому саме Лондон з його поезією скромного творчого героїзму, з його поганською могутністю боротьби, з його апофеозом праці?

Дизма німував.

— От бачите. Заздалегоди можу сказати, що ви не любите Шопена, а любите Брамса, що вам ближчий Матейко, ніж Яцек Мальчевський, Ліндберг, аніж Сірано де-Бержерак, більше до вподоби готика і хмарочоси, ніж барокко і рококо...

Вона дивилася на нього величезними голубими дитячими очима, які, здавалося, промовляли: «А бачиш, дядечку, я знаю, що у тебе в кишені!»

Дизма не знав, що відповісти, отож скривився і застогнав од болю. Пані Ніна одразу ж почала допитуватися, чи не докучила йому розмова, бо якщо так... а може, він хотів би заснути?..

— І скажіть, тільки щиро, чи правильно я визначила ваші смаки?

«А дідько його знає!» — чортихнувся в думці Никодим, а вголос лукаво мовив:

— Почасти правильно, почасти — ні.

— Ну, гаразд, — вдоволено засміялася Ніна, — тепер почитаємо. Хочете, «Поклик крові»?

— Авжеж.

Стала вона читати. То була історія про якогось великого пса; його вкрали. Дизма з кожною сторінкою чекав, що, нарешті, в це діло втрутиться поліція; коли ж розповідь повернула в інший бік, він поступово перестав стежити за нею, кінець кінцем зовсім загубив нитку подій і вже чув тільки мелодійний, м'який, теплий голос пані Ніни.

А тоді Никодим почав міркувати про розмову, яка щойно відбулася, і дійшов думки, що все-таки вона досить дивна. Скидається на те, що ця пані говорила не про книжку... Невже!..

Раптом прийшов на пам'ять Лисков. Невеличкий салон у квартирі начальника пошти пана Бочека, дві його доньки, панна Валясківна, учителька початкової школи, Юрчак — судовий писар, інша золота молодь Лискова. В тому салоніку — який же він мізерний проти цього палацу! — грали в цензуру; Лодзя Бочек сідала посередині і була немовби книжкою. Так, так! І про неї казали всяку всячину, — що то, бачся, книжка нерозрізана, кухарська книга, чи томик якихось віршів, або що ця книжка на вигляд цікава, тільки ліпше її не розгортати....

Ага! Це теж, видать, щось на зразок того... Напевно щось таке. Але що йому сказала та пані — приємне чи

неприємне?.. Надісь, приємне, хоч у цих великих панів ніколи нічого як слід не добереш.

«А що як вона має око на мене?.. Е-е, не може бути!»

Нині голос дзвенів, переливався тонкими модуляціями, часом тремтів од хвилювання. Довгі тіні від опущених вій лягали на ніжні білі щоки, пушисте волосся поблискувало в промінні сонця, що пробивалося крізь гушавину листя і світлою животворною плямою падало на килим.

У кімнаті пахло лавандою та липовим медом. Багаті панські покої немовби пишались позолотою і бронзою, з оздобленої арабесками стелі звисала, сяючи рубіновим кришталем, важка лампа.

«Боже мій. і хто б іще тиждень тому подумав, що я, Никодим Дизма, лежатиму в оцій пречудовій кімнаті, на цьому розкішному ліжку, а ця вродлива жінка читатиме мені книжку!»

Він склепив очі і враз аж здригнувся:

«А що, коли то сон, коли все це — фантазія, коли ось я розімкну очі і побачу вологі закіптюжені стіни кімнати Барциків на Луцькій вулиці? А цей голос... Може, то Манька читає Валентовій газетку?»

Зненацька голос замовк, а за мить стиха спитав:

— Ви заснули?

Дизма розплющив очі і всміхнувся:

— Ні, пані.

— Біль уже минув? Вам лучче?

Никодим знов осміхнувся:

— Біль не минув, але мені ліпше.

Вона мовчала.

— Коли ви тут — мені краще.

Ніна сумно глянула на нього і нічого не відповіла. Никодим подумав, що той дурноверхий брат її, напевне, казав правду: вона нещаслива. Випадала нагода перевірити й інші його балачки, отож Дизма докинув:

— А ви чимось засмучені?

— Ви, мабуть, єдиний у цьому домі, хто може сказати, що йому добре.

— Чому єдиний?

— Вас ніщо не зв'язує з цим домом... Боже мій, ви ж у першу-ліпшу мить можете втекти звідси назавжди.

Губи їй тремтіли, а в очах заблищали сльози.

— І ви таки втечете...

— Ні,— палко заперечив Дизма, згадавши про свою платню.— Я жадав би лишитися тут якнайдовше.

Жінка зашарілася.

— Це ви щиро?

— А чого ж би я обманював? Певно, що щиро.

— Хіба товариство нещасливих істот не лякає вас?

— Ніскілечки. А по-друге, чого це вам бути нещасливою? Ви жінка молода, здорова, багата, маєте всі вигоди в житті.

— Ах,— перебила Ніна,— хіба можна це назвати життям!

Дизма скоса глипнув на неї.

— Може, чоловік не кохає?

— Чоловік? — На обличчі в неї застиг вираз зневаги й огиди.— Лучче було б, якби чоловік ненавидів мене. Зрештою, що нас зв'язує? Він робить гроші, тільки й думає про них... Його інтереси такі далекі від мене і такі чужі мені!.. Та він і сам ніколи навіть не пробував зазирнути мені в душу, зрозуміти мене...— Вона прикусила губу.— А втім, навіщо я вам кажу про це...

— Це добре, що ви розповідаєте.

— Ви ж і так усе бачите. Пане Никодиме, скажіть мені, чи буває щасливою самотня, зовсім самотня людина?

— Далєбі не знаю... Я сам на цілому світі, один як палець.

— Як? У вас нікого немає? А родина?..

— Нікогісінько.

— І вас це не пригнічує?

— Та ніби ні.

— Ах, це не дивно, ви ж чоловік, у вас сильний, зосереджений характер. Ви не відаєте, що таке самота, бо самі — єдине ціле. Я навіть не певна, чи можете ви взагалі зрозуміти, відчутти пустку самотини такої слабкої істоти, як я.

— Але ж у вас є пасербиця.

— Ах,— кинула вона нехотя.— Кася... то жінка...

Вона прикусила губу, а тоді, втупившись у книжку, що лежала розгорнута на колінах, вела далі:

— Знаєте, за багато років я вперше здибала таку людину, як ви, людину, з якою почуваю себе так вільно і так... У вашому співчутті немає ні образливої жалості, ані байдужості... У мене ж немає друзів... Ви перший,

з ким я можу дозволити собі щиро поділитися думками, відчуваючи, що мене як слід зрозуміють.

Пані Ніна зашарілася, говорила збуджено. І Дизма вже не сумнівався, що вона «має на нього око».

— Може, вам неприємно, що я розповідаю про свій смуток?

— Боронь боже.

— Хіба ж це хвилює вас?

— Ще й як хвилює.

— Ви дуже добрі до мене.

— І ви до мене теж. Не журіться — все буде гаразд, найперше — не сумуйте.

Ніна всміхнулася.

— Ви зі мною мов з дитиною — заспокоюєте веселим жартом, аби тільки перестала плакати. Але, знаєте, безцеремонність часто буває непоганими ліками.

— Не можна піддаватися нещастю, треба думати, як йому зарадити.

Вона насупилась.

— Тут немає ніякої ради.

— Кожна людина — коваль своєї долі, — переконано мовив Дизма.

— Щоб бути ковалем, треба мати міцні руки, а в мене вони он які недолугі.

Ніна простягнула до нього руку, від неї запахло парфумами. Дизма взяв її, поцілував. Ніна не відпустила його руки і міцно стиснула її.

— Потрібна кріпка рука, — мовила, — отака... Такою рукою можна не тільки свою долю викувати... Іноді мені здається, що для сильної волі немає ніяких перепон, що для неї нема неможливого... Вона всемогутня, ламає крицю, будує майбутнє... І якщо ця воля не егоїстична, то подає руку помочі і рятує бідних слабих істот... Скільки ж поезії в таємничій могутності сильної людини!..

Вона повільно забрала руку і додала:

— Ви, либонь, думаете, що я екзальтована?

Никодим не знав, що на це відказати, отож знову вдався до певного засобу: застогнав і схопився за лікоть.

— Болить?

— Дуже.

— Сердега. Може, все-таки покликати лікаря?

— Ні, дякую.

— Мені так хотілося б допомогти вам.

— У вас добре серце.

— А що з того? — мовила вона сумно.

Машиналивно взяла книжку.

— Читатимемо?

— А може, вам це важко?

— О ні, я люблю читати вголос.

— У двері постукали, і почувся голос Касі:

— Ніно, можна тебе на хвилинку?

— Вибачте, будь ласка,— підвелася Ніна.— Я зараз повернусь.

Чути було, як Кася щось сердито говорила, потім усе стихло.

Никодим почав обмірковувати етановище. Тепер уже було ясно, що він подобався пані Ніні. Але яку ж вигоду з цього можна мати? Чи не пощастить за її протекцією довше продержатись на посаді управителя в Коборові?..

«Сумнівно,— подумав.— Вона не має ніякого впливу на чоловіка. Як тільки стариган помітить, що я нічого не тямлю, він вижене мене без усяких балачок, а вічно хворіти я ж не можу».

Його трохи дивував несподіваний успіх у цієї елегантної пані, але від того він не відчував ні радощів, ані гордості. Як утриматися в Коборові? Мозок Дизми так гарячково вишукував різноманітні способи, що ніякі інші, інтимніші почуття не могли одірвати його від цієї єдиної думки. Ніна вважає його, Никодима, за когось гідного її довіри. Вона подобалась йому, але не більше, ніж Кася, Манька чи перша-ліпша молода жінка.

Серце Никодима Дизми доти ще не знало любові. На романтичних сторінках його життя містилися тільки куценькі спогади про випадкові пригоди, яких, зрештою, було не так уже й багато. І тепер, думаючи про пані Ніну, він не заглядав уперед, не будував собі ніяких планів. Що більше, природжена обережність остерігала його від рішучіших кроків, які могли б завадити йому, коли б Куницький щось пронюхав.

Пані Ніна повернулася трохи схвильована, і Никодим подумав, що у неї, певно, була неприємна розмова з Касею. Вона знову почала читати, і вже до самого обіду обоє не перекинулися жодним словом. По обіді Никодим заснув, і тільки в сутінки його розбудив стукіт у двері. То був Куницький.

Хвороба Дизми дуже засмутила господаря, він хотів телеграмою викликати лікаря. Дизма насилу розраїв, завіряючи, що він почуває себе краще і завтра або позавтраму встане.

— Це вельми добре, вельми добре,— втішився Куницький,— бо інакше, коханий пане, той Ольшевський у могилу мене зажене; що він витворює — в людській голові не вкладається. Уявіть собі, велів затримати сснину, бо я, бачте, не доплатив грошового задатку. Розумієте, задатку треба було внести сорок тисяч двісті злотих. Я зовсім забув про ці двісті злотих, бігме, забув, і той мерзотник гальмує мені тепер усю роботу. Через оті двісті злотих! Та це ж людину грець може побити.

Від обурення він сипав словами, як маком. Понад годину молів про всякі конфлікти з дирекцією лісів і закінчив тираду, висловивши надію, що нарешті тепер, завдяки Дизмі, все це лихо мине. Конче треба, щоб коханий пан Никодим якнайшвидше поїхав до Варшави і побалакав з міністром Яшунським.

Дизма запевнив, що він одразу ж, як тільки встане, поїде до Варшави.

— А як ви гадаєте, любий пане Никодиме, легко це у вас вийде? Чи скоро пощастить залагодити справу?

— Все буде зроблено,— відповів Дизма,— не хвилюйтесь. Може, тільки потрібні будуть якісь там невеликі кошти.

— Кошти? Та це ж дурниці! Я завжди до ваших послуг—прошу, скільки треба—готівкою. Ну, а як ви себе почуваете в моєму домі? Не нудьгуєте?

Дизма заперечив: де там, йому навіть дуже добре.

— Тільки, знаєте, я хотів вас поінформувати... Коли візьметесь там, у Варшаві, до наших справ,— пам'ятайте, що Коборів записано не на моє прізвище, а на ім'я моєї дружини. Я мусив це зробити з деяких формальних міркувань.

— Виходить, я маю виступати ніби від імені вашої дружини?— запитав Дизма, пригадуючи розмову з Понімірським.

— Так, так, хоч можете і від мого імені, бо фактично власник — це я. Зрештою, у мене є повноваження від жінки.

Дизмі кортіло спитати, чи має Куницький і векселі, але він стримався: у старого могла б виникнути підозра.

Куницький хотів розпитати Никодима, яка його думка щодо стану господарства в Коборові, але довелося відмовитись од цього, бо у хворого знову почався приступ ревматизму, причому такий гострий, що коханий пан Никодим аж сичав од болю і з обличчя змінився так, що й упізнати не можна було.

По вечері Куницький знову заглянув до Дизми, але той удав ніби спить, і уникнув дальшої розмови. Однак уночі він довго мізкував, що в столицю йому безпремінно доведеться їхати, а повертатися звідти, либонь, уже й нічого буде. А проте надумав зволікати цю справу якнайдовше. В усякому разі можна буде розшукати полковника Вареду і попросити, хай побалакає з міністром.

Згадав Понімірського. Хто знає, може, варто і від нього взяти той лист. Якщо тітка Понімірського має великі зв'язки, то це теж у пригоді стане. Звичайно, Дизма ні на мить не тишив себе гадкою, що йому пощастить залагодити справи Куницького. То було просто неможливо. Але йому кортіло зробити так, щоб Куницький і надалі був певен, буцімто він, Дизма, справді друг міністра і коли не тепер, то згодом доб'ється, аби Ольшевського звільнили чи перевели на іншу посаду, а Куницькому виділили з державних лісів стільки дерева, скільки жадала його ненаситна душа.

Вранці до Никодима завітала пані Ніна. Вона була сумніша, ніж звичайно, і схвильованіша, але на усміх Дизми теж відповіла усмішкою. Розпитувала його про здоров'я, кволилася, що в неї мігрень, через те не спала всю ніч; і нарешті спитала:

— Ви, я чула, їдете до Варшави? Надовго?

— Іду, на тиждень, може, днів на десять, не більше.

— Варшава...— замислено зітхнула Ніна.

— Ви любите Варшаву?

— О ні, ні... Тобто, колись я, власне, дуже любила її... Навіть тепер люблю, тільки себе в ній не люблю.

— А-а... У вас там є друзі, родичі?

— Не знаю... Ні, немає,— затнувшись, відповіла.

Никодим надумав спритно вивідати, чи справді є така тітка Пшеленська.

— А пані Пшеленська не родичка вам?

На обличчі Ніни відбився смуток.

— Ах, ви знайомі з тіткою Пшеленською?.. Є така, але після мого шлюбу наші стосунки геть зіпсувалися.

— А-а...— мовив Дизма.

— Ви буваєте у неї?

— Іноді,—протягнув Дизма.—Пані Пшеленська, здається, не терпить пана Куницького, а вас вона любить.

Ніна зніяковіла і тихо спитала:

— Ви розмовляли з нею про мене?.. Ах, вибачте за нескромність, але, бачите, це так мене схвилювало. Не дивуйтеся. Сливе всі мої спогади зв'язані з домом і оточенням тьоті Пшеленської... Ви там буваєте...

— А чому ви туди не завітаєте?

— Ах... ви ж самі знаєте. Особа мого чоловіка... Мені не можуть цього простити...— Вона одвернула голову і майже пошепки додала:— Так само, як і я сама собі не можу простити.

Никодим мовчав.

— Мені соромно перед вами і за це, і за те, що я казала раніше... Я надто безсила... Надто слаба... Надто нещаслива...

— Не журіться, ще все буде добре...

— Ні, не втішайте мене, прошу. Я знаю, відчуваю, що знайшла у вашій багатій душі глибокий і щирий відгук. Ми ж так мало знаємо одне одного, а в мене стільки довіри до вас... Не треба, не втішайте мене, на мою трагедію нема ради. Досить того, що ви мене розумієте... Тільки ви...— додала після паузи.

— А чому ви кажете, що немає ради? Хіба не можна розійтися з чоловіком?

— Не потраплю,— потупилась Ніна.

— Гм... Отже, ви все-таки прихильні до нього...

В очах Ніни спалахнув вогник.

— О ні, ні,— палко заперечила вона.— Як ви можете таке думати? Нема нічого, що зв'язувало б мене з цією людиною з душею гендляря, з цим... стариганом...

У її голосі бриніла ненависть і відраза.

— То чому ж тоді ви сказали, що не зможете розійтися з ним? — здивувався Дизма.

— Не зможу жити... у злиднях... Зрештою, я повинна думати не тільки про себе.

— Ви жартуєте,— хитро почав Никодим.— Адже Коборів — то цілі мільйони, і вони ваші...

— Помиляєтесь, Коборів — це власність мого чоловіка.

— Але ж мені сам пан Куницький казав...

— Це правда. Маєток записано на мене, але якби ми розійшлися, то я б лишилась у старцях.

— Не розумію.

— Ах, навіщо нам балакати про це... Бачите, чоловік узяв від мене зобов'язання на таку суму, що перевищує вартість Коборова.

— Видурив у вас?

— О ні, взяв, бо та сума йому належала... Покрити борги моєї родини.

— Ага!..

— Не говорімо вже про це, мені дуже неприємно.— Ніна склала руки і благально дивилася на нього.— І, прошу вас, не розмовляйте про мене з тіткою, добре?

— Як хочете. Але...

— Прощу вас! Дуже прошу! Той світ для мене вже не існує, мені туди немає вороття... Читаймо...

Вона взяла книжку і розгорнула її там, де була закладка. Почала читати, однак не вимовила й кількох слів, як голос її затремтів, і Ніна, здригаючись усім тілом, заридала.

— Не плачте, не треба плакати,— беспорядно втішав її Дизма.

— Боже, боже,— ридала Ніна.— Ви до мене такі добрі, такі... добрі... Вибачте мені... це нерви...

Зненацька вона схопилась і вибігла з кімнати.

«Діло ясне,— зміркував Дизма,— жінка закохалася в мене».

— Закохалася,— повторив уголос і вдоволено всміхнувся.

На нічній тумбочці стояло невеличке люстерко. Никодим узяв його і довго розглядав своє обличчя, трохи здивований, трохи зацікавлений і трохи задоволений із себе.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Авто, кероване вправною рукою шофера, легко і плавно мчало по рівному шосе. Після вчорашнього дощу де-де ще поблискували, мов скло, невеличкі калюжі, свіжий ранок був повен сонця.

Дизма їхав до Варшави.

Куницький зумисне вирядив свого управителя автомобілем, а не поїздом: він твердив, що так буде поважніше.

І справді, елегантна машина, здавалося, була втіленням імпозиційності, вона вражала своїм блиском і нечуваною розкішшю. Біла ліврея шофера і плед із тигрової шкури, що вкривав Дизмі ноги, доповнювали картину. Отож щоразу, коли вони зупинялися в якомусь природо-рожному містечку — хоч зупинялися, треба сказати, рідко, — навколо прекрасного повозу зараз же збиралися групки роззяв, яких вражав не тільки автомобіль, але й великопанська міна пасажира, що розсівся в ньому.

На одній з таких зупинок Дизма вийняв з портфеля незаклеєний конверт. То був лист графа Понімірського до пані Пшеленської. Никодим узяв його про всякий випадок; тепер почав читати. Ось що там було:

«Кохана тьотю!

Користаючись із нагоди, що в нашому Коборові, загарбаному бандитом Куником, головним управителем став ясновельможний пан Никодим Дизма (з курляндської шляхти), котрому я можу цілком довіряти (хоч, на перший погляд, він, може, й не викликає довіри) як джентльменові і моему колезі з Оксфорду, доброзичливому — чого, зрештою, і треба було сподіватись — до мене і неприхильному до мерзотника Куника — що теж зрозуміло, — пишу цього листа Вам, кохана тьотю, щоб Ви були ласкаві порадитися з ким слід, і за допомогою впливів ясновельможного пана Дизми подбати про визволення мене з неволі, скликавши на те лікарську експертизу, яка встановила б, що я не душевнохворий і можу подати в суд на Куника за привласнення Коборова, а це буде ще легше, коли Ви, кохана тьотю, потрапите зібрати, де треба, докладні відомості про шахрайства того пращиноного байстрюка, що про них Ви мені казали — вони стосувалися якихось шпал, крадіжок при доставках і привласнення шляхетного прізвища «Куницький» через підроблення, завдяки підкупам, документів, які несподівана для нього ревізія могла б перевірити, бо всі свої папери Куник держить у сейфі, що стоїть за ширмою в його спальні, про що я дізнався від служби, котра почасти мені віддана, внаслідок чого в крайньому разі

я маю намір вчинити un coup d'état¹, якщо інакше не пощастить нічого зробити, тоді я особисто застрелю мерзотника, що, однак, не дало б мені задоволення, бо, як Ви, тьотю, знаєте, я полюю тільки на благородну звірину, а ця свиня Куник до неї не належить, і якщо не в хліві, то в тюрмі він повинен бути, в чому я здаюся на Вас, кохана тьотю, бо, ставши господарем Коборова, я негайно заплатив би Вам, тьотю, весь свій борг разом з відсотками, а також заплатив би борг Зизьові Кшепицькому і навіть одружився б з панною Гульчинською, хоч вона й підстаркувата і надміру веснянкувата, аби тільки Вам, тьотю, зробитиприємність, про що і ясно-вельможний пан Никодим Дизма поінформований, так само він au courant² і всієї справи, отож прошу порадитися з ним, бо у нього теж є у Варшаві величезні зв'язки, тим паче в урядових колах, що не може не мати ваги в моїй справі, яка є до певної міри і Вашою, тьотю, справою, на що я дуже розраховую, закінчуючи свого довгого листа, за який перепрошую і сердечно цілую ручки, як завжди з любов'ю — Ваш небіж

Жорж Понімірський».

Рука була нерозбірлива, і Дизма з півгодини змарнував, щоб прочитати листа. Никодим зрадів з того, що Понімірський залічив його до курляндської шляхти, натомість занепокоїло інше: граф приписав йому Оксфордський університет. Якщо, боронь боже, хтось звернеться до нього по-англійськи — одразу ж буде амба, це ясно.

Власне кажучи, він ще не знав, чи піде до тієї пані Пшеленської. Коли щось і схияло його на це, то не так намови і доручення благуватого графа, як остання розмова з пані Ніною. Він не розказав їй про свою змову з її братом; але, порівнюючи те, що узнав од них обох, з деякими висловами Куницького, дійшов переконання, що претензії Понімірського не такі вже й безнадійні, як це могло б здаватися.

А якщо так, то візит до пані Пшеленської може допомогти йому з'ясувати всі питання.

За ці відвідини промовляли й інші, особисті міркування. Дизма думав про впливи і дружні стосунки пані Пше-

¹ un coup d'état (франц.) — державний переворот.

² au courant (франц.) — в курсі.

ленської у вищих колах. Використовуючи ці впливи, можна було б залагодити справи Куницького, а від того залежало його власне становище.

Ось про все це та ще про те, як би знайти полковника Вареду, і розмірковував Дизма в той час, коли автомобіль під'їжджав до перших будинків Праги¹. Сонце вже давно зайшло, і, немовби зустрічаючи Дизму, на вулицях засвітилися низки ліхтарів.

— Добрий знак,— мовив Никодим півголосно.

— Накажете до «Європейського»? — спитав шофер.

— До «Європейського»,— потвердив Дизма.

Добре виспавшись, він встав уранці бадьорий і веселий. Одразу ж подався до міста.

З військового міністерства Дизму одіслали в інформаційне бюро міської комендатури, і там він довідався, що полковник Вацлав Варедка влітку завжди мешкає в Константіні, у віллі «Гаїті», а до міста приїжджає звичайно десь ополудні.

Повідомляли про це дуже ввічливо, і з того Дизма догадався, що полковник Варедка, видно, велике цабе. Хотів, було, навіть спитати про посаду Варедки, але побоявся: ще запідозрять, що він зовсім не обізнаний з державними справами.

Була ще тільки десята година, і Дизмі спало на думку зараз же поїхати до Константіна. Так і зробив. Сказати правду, дорога була поганюща, але виручили потужний мотор та досвідчений шофер: їхали швидко і за півгодини були вже на місці. Віллу «Гаїті» знайшли легко. То був гарний двоповерховий будинок; крізь мереживо залізної огорожі видніла широка тераса, що виходила в сад. На терасі сидів якийсь чоловік у піжамах і читав газету. Коли авто зупинилося біля хвіртки, він обернувся, і Никодим одразу впізнав полковника. А той, хоч і відповів на привітання, довго приглядався до гостя примруженими короткозорими очима; тільки тоді, коли Никодим відчинив хвіртку, полковник схопився і гукнув:

— Привіт! Кого я бачу — це ж, їй богу, наш приборкувач Терковського! Вітаю, вітаю вас, пане Никодиме! Де ж це ви пропали? — Варедка обіруч стис його руку.

— Мое шанування, пане полковнику. Я сидів у селі.

---

¹ Прага, Константін — передмістя Варшави.

А вчора оце приїхав до Варшави і довідався, що можу тут знайти вас...

— Браво! Чудова думка! Ви поспідаєте зі мною? Правда, ви, сільські жителі, встаєте разом з курми.

Полковник щиро зрадів приїзду Никодима. Ця людина страшенно подобалась йому, до того ж розкішне авто Дизми давало цілковиту гарантію, що сьогодні він зможе начхати на остогидлу залізницю.

— Ми вчора випили добряче,— мовив Вареда,— думав, що сьогодні мені буде кепсько, але, на щастя, почуваю себе чудово.

Доправди, він був веселий і бадьорий, тільки наліті кров'ю очі свідчили про вчорашню п'ятику.

— Кажу, на щастя,— пояснив він,— бо треба ж спришнути ваш приїзд. Знаєте, ваша історія з тим Терковським стала просто анекдотом. І, уявіть собі, ви все-таки трохи приборкали того бовдура.

— Е-е, навряд.

— Йй-богу! Він, бестія, з розуму звихнувся від того, що став начальником кабінету прем'єра. Йому, дурневі, здавалося, що всі мусять плазувати перед ним!

— А що поробляє міністр Яшунський!

— Як — що? — здивувався полковник.— Він же на з'їзді в Будапешті.

— Шкода.

— У вас якась справа до нього?

— Є невеличка.

— Ну, то посидите кілька днів у Варшаві. Хоч розважимося трохи. Яшунський частенько споминає вас.

Дизма глянув на полковника з неприхованим подивом. А той додав:

— Правда, йй-богу! Як це він сказав про вас? Стривайте, стривайте... ага! «У цього пана Дизми правильний підхід до життя: хапає його за гриву і дубасить по морді». Що? У Яшунського свої приказки! Я навіть радив йому видати книжку афоризмів.

З дальших відвертих слів полковника Никодим довідався, що становище Яшунського похитнулося, бо з ним люто борються й організації поміщиків, і спілки дрібних хліборобів, а Терковський разом із своєю клікою копає йому яму. В сільському господарстві тяжка криза, і не можна нічого вдіяти. А шкода було б Яшунського — це людина з розумною головою і свій чолов'яга.

Розмова торкнулася справ Дизми, і полковник запитав:

— Ви, пане Никодиме, здається, компаньйон чи сусід отого Куницького?

— І те й друге,— відказав Дизма,— а крім того, ще й уповноважений його дружини.

— Он як! Що ви кажете? Це тієї... тієї графині Поні-мірської? Така симпатична білявка, правда?

— Так.

— Щось я чув, ніби вона там не дуже з тим Куницьким...

— Так собі,— засміявся Дизма.

— Між нами кажучи, я й не дивуюсь,— він же старий шкарбан, та й людина буцімто нецікава. Ви, звісно, це знаєте краще за мене.

— Ба, що ж поробиш?

— Розумію, розумію,— згодився полковник,— справи є справи. Ви не заперечуватимете, пане Никодиме, якщо я при вас одягатимусь?

— Будь ласка.

Вони ввійшли до кімнати, і полковникові спало на думку похастувати гостя домашнім коктейлем. Тим часом ординарець приніс мундир, і за півгодини Вареда був готовий.

Вийшли до автомобіля; полковник захоплено оглядав кожную деталь машини. Видно, він добре тямив у моторах, бо почав балакати з шофером, пересипаючи свою мову незрозумілими для Никодима технічними термінами.

— Чудовий, чудовий,— захоплено повторяв Вареда, сідаючи побіч Дизми.— Мабуть, немало вгатили за цей возик. Тисяч вісім доларів, га?

Авто рушило, гуркіт мотора заглушав слова, і, скориставшись з того, Никодим відповів:

— Хе, хе, з гаком.

Дорогою умовилися зустрітись і повечеряти в «Оазі».

— Там найкраще, буде багато знайомих. Ви знаєте Уляницького?

Дизма не знав, але, побоюючись, що то якась знаменита особа, запевнив, ніби чував про нього.

Одвізши полковника до штабу, Никодим повернувся в готель, велів шоферові приїхати о десятій годині, а сам пішов до кав'ярні. Насилу знайшов вільний столик,

замовив чай з тістечками і почав гадати, як йому згаяти час. На думку нічого не спадало. У Варшаві Дизма не знав жодної людини, яку тепер, перебуваючи на високій посаді управителя, жадав би зустріти. Згадавши про Барциків, він аж здригнувся. Їхня задимлена кімната була для нього таким же символом похмурої дійсності, до котрої доведеться повернутись, як і брудна, забризкана чорнилом так звана «зала» на пошті в Лискові. Никодим був певен, що його прекрасна пригода незабаром скінчиться, але волів о тім не думати.

Проте знічів'я думав. У голові весь час вертілася гадка про невеселе майбутнє, і, щоб одігнати її, Дизма почавала нагору до своєї кімнати. Тут він згадав про лист Понімірського. Вийняв його і ще раз перечитав.

— Е-е, хай що буде! — махнув рукою. — Піду, що там мені зроблять?!

Пані Юзефіна Пшеленська того дня встала з лівої ноги. Цю істину одностайно визнали на кухні о десятій годині, а об одинадцятій в усьому домі зчинився такий рейвах, такий гармидер, що, здавалося, тут уже не одна ліва нога винувата, а принаймні дві.

О дванадцятій годині поважний дім пані Пшеленської вже постав смутним образом хаосу і сум'яття, в якому дорогі старовинні меблі дико гарцювали, стрибаючи з місця на місце, аж поки, нарешті, не завмерли серед цього безугавного шарварку, перекинуті в куряву, задержши догори стильно рахітичні ніжки. Поміж оторопілих слуг господиня галопувала по квартирі, мов та валькірія¹ на полі бою. Поперед неї летіла густа, мов дрібушки, соковита лайка, а позаду, ніби крила бурнуса, метлялися поли шлафрока.

У вітальні гудів пилосос, на подвір'ї гупало, мов із рушниць — там вибивали килими; вікна то відчинялись (у такій задусі несила витримати!), то, грюкаючи, зачинялися (ці протяги можуть голову одірвати!).

На додаток безупинно дзвонив телефон, і в трубку його градом сипалися слова, гострі й дошкульні, мов удари батога

---

¹ Валькірії — діви-богині із стародавньо-скандінавської міфології, які разом із героями-воїнами брали участь у битвах.

І ось у цей час в передпокої задзеленчав дзвоник. Це вже було надміру! Пані Юзефіна сама помчала туди, а слуги тільки злякано стежили за нею, віддавши на божу милість особу нещасливого гостя.

Двері рвучко відчинились, і Пшеленська голосно, мов постріл з гармати, гарикнула:

— Чого?!

Ця негостинна зустріч аж ніяк не збентежила Никодима. Навпаки, він раптом відчув себе впевненіше, бо тон і вигляд цієї дами нагадали йому рідне середовище.

— Я до пані Пшеленської.

— Чого, питаю?

— Є справа. Прошу доповісти пані, що прийшов товариш її небожа.

— Якого небожа?

— Графа Понімірського,— бундючно відповів Дизма.

Проте ефект був зовсім несподіваний. Розпатлана дама рвучко витягнула перед собою руки, наче боронилася від нападу, і зарепегувала:

— Не платитиму! Ні гроша не заплачу за свого небожа! Не треба було позичаги йому!

— Що? — ошелешено мовив Никодим.

— Ідьте до його зятка! Я не дам ні гроша, ані гроша! Просто обурливо — усі до мене, чиста напасть!..

Цього вже Дизмі було забагато. Обличчя йому налилося кров'ю.

— Чого ви горлаєте, сто чортів! — щосьили гримнув він.

Пані Пшеленська змовкла, наче її громом ударило; вирячивши очі, скорчившись, вона злякано глянула на непроханого гостя.

— Ніхто тут не вимагає грошей, якщо од вас чогось і хочуть, то саме віддати гроші!

— Що?

— Кажу, віддати.

— Хто? — запитала вона ще здивованіше.

— А як ви гадаєте, хто? Шах персидський? Султан турецький?.. Ваш небіж, а мій друг.

Пані Пшеленська обома руками схопилася за голову.

— Ах, вибачте, у мене сьогодні страшенна мігрень, і слуги так розсердили мене... Пробачте, будь ласка! Дуже перепрошую. Заходьте ж...

Дизма ввійшов за нею в бокову кімнатку; половина

меблів лежала перекинута на підлозі, а посередині стояла щітка до натирання паркету. Господиня поставила йому біля вікна стілець, а сама, знову перепрошуючи за своє вбрання, вийшла і зникла десь на добрих півгодини.

«Кий гаспид,— міркував Дизма,— накинулась на мене, як собака на горбатого. Чорт мене сюди приніс. Видно, тітка така ж біснувата, як і небіж. Ніби й велика пані, а поводитьсь, мов погана кухарка...»

Він довго не міг отямитись, а коли, нарешті, вгамувався, то пошкодував, що зразу бовкнув цій бабі про намір Понімірського заплатити свій борг.

«Знає, що небіж у неї причинний, то й мене ладна за такого вважати».

Нарешті господиня повернулаея. Тепер вона була одягнена в гарний пурпуровий шlafрок, зачесана, а на м'ясистому носі і товстих щоках білів грубий шар пудри, яку ще більше підкреслював яскравий кармін губів.

— Вельми й вельми перепрошую вас,— одразу почала вона,— у мене таки справді нервова перевтома.. Пшеленська...

Жінка подала йому довгу кощаву руку, і Дизма, назвавши своє прізвище, поцілував її.

Пшеленська стала розпитувати його, причому питання сипалися, як горох у бочку, і, незважаючи на все своє бажання, Никодим не міг відповісти на жодне з них. Він витягнув листа Понімірського і мовчки подав господині.

Пшеленська взяла його і гукнула:

— Боже мій, я забула лорнетку. Франю, Франю! Антоне! Франю! — верещала.

Почулося квапливе тупотіння, і за хвилину покоївка принесла лорнетку в золотій оправі. Пані Пшеленська заходилася читати лист; обличчя їй вкрилося рум'янцем, і вона кілька разів переривала читання, знову і знову, дедалі сердечніше перепрошуючи Дизму.

Лист справив на неї величезне враження. Переглянула його вдруге і сказала, що справа тут надзвичайно важлива, не тому, що Жоржик має віддати їй борг, в взагалі.

Пшеленська докладно розпитувала Никодима про становище в Коборові, про настрій «цієї нещасної Нінетки», про господарювання «того злодія Куника», а на закінчення поцікавилася, що думає про все це шановний пан Дизма.

Шановний пан Дизма нічого не думав і процідив крізь зуби:

— Хіба я знаю? Треба було б побалакати з адвокатом.

— Розумна думка, розумна думка,— шанобливо підхопила пані Пшеленська,— а спочатку, знаєте, найкраще було б порадитися з паном Кшепицьким. Ви знайомі з паном Кшепицьким?

— Ні. А хто це?

— О, то дуже здібний чоловік і наш давній знайомий, хоч віком і молодий. Пробачте, ви зупинилися в готелі?

— Так.

— Ви не відмовите, якщо я запрошу вас на завтра на обід? Якраз буде Кшепицький і ми все обміркуємо. Гаразд?

— А о котрій годині?

— О п'ятій, коли ваша ласка.

— Добре.

— Не гнівайтесь ж на мене за нелюб'язну зустріч. Ви не ображаєтесь?

— Ну чого ж,— відповів Дизма.— З кожним буває.

Придивившись уважніше, Никодим відзначив, що Пшеленська навіть мила жінка. Їй могло бути років п'ятдесят, але жваві рухи і шупла постать молодили її. Господиня провела Дизму до передпокою і, вдячно усміхнувшись, попрощалася.

«У цих великих панів,— думав Никодим, спускаючись сходами,— ніколи нічого не втямиш».

Зайшовши в найближчий бар, він пообідав. Це було так приємно — нарешті їв сам-один і міг почувати себе вільно, не дбаючи про те, що оце треба їсти ложкою, а те — виделкою.

Від зустрічі з пані Пшеленською у нього лишилося враження, що все закінчиться балачками, що всі надії графа Понімірського марні.

«Куницький не такий дурний, щоб підставляти спину. Спритний жиган!..»

На мить задумався, чи не вигідніше йому було б розповісти про все Куницькому. Однак прийшов до переконання, що найпрактичніше — держати язик за зубами. Зрештою, йому не хотілося виказувати на Понімірського, бо не сумнівався, що це завдало б прикrostі пані Ніні, а вона така симпатична жінка..

Поблизу бару Дизма побачив яскраву світлову рекламу. Кіно. Як же давно він не був у кіно! Глянув на годинник — лишалося ще п'ять годин. Не довго думаючи, зайшов і купив квиток.

Фільм був надзвичайно гарний і хвилюючий. Молодий розбійник закохався в прегарну дівчину, яку викрала інша банда; після безлічі карколомних пригод та героїчних подвигів він одбиває кохану і наприкінці іде з нею до шлюбу, а що найцікавіше — вінчає їх батько молодой, сивий священник, і на зморшкуватому обличчі його сяє лагідний усміх.

Та подробиця спочатку викликала у Дизми деякі заперечення, але скоро вони розвіялись — адже все це відбувається в Америці, а там, певно, священник може мати дітей.

Фільм був такий цікавий, що Дизма просидів аж два сеанси.

Коли він вийшов з кіно, вулиці вже сяяли тисячю вогнів. Пішоходами снували, гуляючи, люди. Вечір був жаркий і душний. Никодим пшкки повернувся до готелю, і перед ним ще здалеку впізнав розкішний автомобіль Куницького.

«Мое авто!» — майнула думка, і він усміхнувся.

— Ну, як? — спитав шофера, відповідаючи на його уклін.

— Та нічого, пане.

— Що ви робили?

Шофер сказав, що був у своїх родичів, що він сам з Варшави. Побалакали хвилинку, а тоді Дизма піднявся в номер, надів інший костюм і перемінив комірць.

«Треба буде сьогодні показати шик, щоб зійтися ближче з полковником. Поставлю йому пляшку шампанського».

За чверть години він під'їжджав до «Оази». В залі було ще пусто. Лише за двома-трьома столиками сиділо кілька чоловік.

«Ранувато прийшов», — подумав Дизма.

Замовив собі горілки і закуску. Один офіціант, називаючи його «ясновельможним паном», хутенько заставив стіл усякими приправами, а два інші кинулися мерщій підносити великі тарілі з розмаїтими закусками — холодною рибою, копченням, паштетами...

Никодим їв спроквола — хотів діждатися полковника.

Оркестр грав уривки з якихось симфонічних творів. Зал поволі заповнювали відвідувачі.

Нарешті близько одинадцятої години прийшов полковник Вареда. З ним був кремезний брюнет у цивільному.

— О, ви вже тут!— гукнув полковник.— Давно ждете?

— Ні-і, чверть години,— одказав Дизма.

— Дозвольте, панове, познайомити вас: пан Дизма— директор Шумський,— представив полковник.— Зараз прийде і наш коханий Ясь Уляницький.

— А-а, ця комора дотепів і анекдотів?— весело підхопив Шумський.— Чудово!

— Ви собі не уявляєте, яку славну штуку він утнув, коли в травні ми були в Криниці.

— Яку?

— Жив ото в нашому пансіонаті якийсь Куровський чи Карковський, такий, знаєте, мужчина-джентльмен на всі сто відстків — тут і теніс, і Байрон, і Бодлер, і Уайльд, і Казино де Парі, і Монте, й іноземні мови, і всякі гатунки вин, і всі види шовків, і родичі у вищому світі — ну, словом, куди тобі. Жінки до нестями в захваті од нього, а за спільним столом щодня тільки й чути було того жевжика. Він базікав і базікав, жартував, сипав дотепами, вплітав афоризми чи не десятьма мовами, словом — очаровував.

— Ну й тип, — прохопився Шумський.— Може, він іще ходив з парасолькою і не вимовляв «р»—тоді ручаюся, що то з міністерства закордонних справ!

Полковник зареготав:

— Як у воду дивився! Йй-богу, він не розлучався з парасолькою.

— Ну й що далі?

— Так от, десь на п'ятий чи шостий день, коли ми йшли на обід, Ясь і каже: «Далєбі довше не видержу». Коло столу він сидів якраз навпроти цього джєнджика. Той як почав своєї правити за супом, так доїхав уже до печені. Я жду, а Ясь — хоч би що. Сидить і слухає, а жевжик знай собі мєлє та всміхається, такий елєгантний. Пам'ятаю, самє завів про наймодніші кольори сезону, коли цє Ясь раптом відклав ніж і виделку, трошки підвівся, нахилився через стіл до того базіки та як гуконє: «Гу-у-у!..»

Дизма і Шумський не могли стримати сміху.

— Як,— спитав Шумський,— отак просто: «Гу-у-у»?

— «Гу-у-у» та й годі, а ти ж знаєш бас Уляницького! Ви собі не уявляєте, що за сцена була! Жевжик спік рака і замовк, ніби його грім ударив. У їдальні залягла мертва тиша, усі враз похнюпили голови. А тут хтось не втерпів і зареготався. Цього тільки й бракувало. Весь стіл одразу аж затрясся. Йй-богу, я ніколи в житті ще не бачив, щоб люди так сміялися.

— А Ясь що?

— Ясь? Він, і оком не змельнувши, взявся до печені!

— А той джэнджик?

— Сердешна лялька! Він не знав, що робити— встать чи лишитися. Нарешті, підвівся і вийшов. І того ж дня виїхав з Криниці.

— І що далі? — поцікавився Никодим, якому страшенно подобалась ця історія.

— Та нічого,— відказав полковник,— тільки Уляницький став найпопулярнішою людиною в Криниці.

В залі ресторану було вже повно людей. Поміж білими столиками мелькали чорні фраки офіціантів, оркестр грав якесь жагуче танго.

Вже повечеряли, коли прийшов Уляницький. Це був здоровенний чолов'яга з обличчям, схожим на щит, до якого приліпили великий огірок і чотири віхті чорного, як смола, волосся. Його дуже пишні вуса і брови без упину рухались, а очі — маленькі, запалі, здавалося, пильно дивились у якусь далеку точку в просторі.

Коли він сів, Никодим, уже трохи напідпитку, сказав:

— Пан полковник розповідав нам про ваш дотепний жарт у Криниці. Прекрасно! Здорово ви посадили в калашу того піжона.

Віхті на обличчі в Уляницького жваво заворушилися.

— Е, що там! У вас лучче вийшло. Це ж ви нашого бевзя Терковського вилаяли?

— Він, він,— потвердив Вареда,— славний хлопець. Відчуваю, що ви подружите. Будьте здорові!

Пили багато. Далеко за північ усі вже добре під чаркою перейшли на другий поверх у дансинг і замовили шампанського. За столиком опинилися гарні дівчата. Джаз витинав, аж жижки дрижали, і Дизма, запросивши одну з них, ударив ногами. Товариство схвально ди-

вилосся на нього, а коли Никодим сів, усі одностайно визнали, що він пречудовий товариш і що можна випити з ним на брудершафт...

Ніхто не перечив — ні та ні та сторона, — отож церемонія відбулася в супроводі пісні «Сто літ, сто літ», яку загравав оркестр на бажання полковника Вареди.

Надворі було вже видно, коли четверо друзів умостилися в автомобіль Куницького. Надумали одвезти полковника в Константін. Приїхавши на місце, шофер розбудив своїх пасажирів. Шумський ніжно розпрощався з Дизмою, бо йому не хотілося повертатись до Варшави.

— Пересплю тут у Вацека, Никодимчику, люб...

Потім Дизма одвіз Уляницького, а сам вернувся до готелю.

Укладаючись в ліжку, спробував перебрати в пам'яті події минулої ночі, але шум у голові і докучлива гикавка кінець кінцем так його змучили, що він махнув на все рукою.

Прокинувся вже далеко по полудню; голова тріщала. Тільки тепер помітив, що спав у костюмі, який був наче викручена ганчірка. Никодим сердився сам на себе, хоч і розумів, що вчорашня п'ятика з полковником і двома сановниками допоможе йому дістатися до міністра.

Згадав, що має бути на обіді у пані Пшеленської. Треба було випрасувати костюм.

Куницькому надіслав телеграму — повідомив, що від'їзд міністра примушує його затриматись у Варшаві.

До пані Пшеленської він вирушив автомобілем. Вікна її помешкання виходять на вулицю, і, можливо, хтось побачить його машину — це додасть шику.

Власне кажучи, Дизма не знав, про що має говорити з тіткою Понімірського і з якимось там Кшепицьким, а головне — він не бачив мети цієї розмови. І якщо згодився прийти, то тільки з цікавості і почасти через те, що йому кортіло відвідати великопанський дім.

Вже з порога кинувши оком, Никодим зрозумів, що перший раз він бачив помешкання пані Пшеленської за незвичайних умов. Сьогодні ж це був поважний дім, у якому панували велична тиша і порядок. Правда, його не можна було порівняти з коборовським палацом, але було тут щось невловне, що ще більше імпонувало Дизмі.

Лакей відчинив двері до салону; невдовзі туди

звійшла пані Пшеленська — сьогодні це була справжня великосвітська дама, за нею ступав чоловік років тридцяти п'яти.

— Пан Кшепицький — пан Дизма, — познайомила їх пані Пшеленська.

Кшепицький привітався дуже галантно. Його надмірно розмашисті рухи, разюча невимушеність і носова вимова не сподобались Никодимові, хоч у душі він мусив визнати, що Кшепицький — чоловік пристойний і, можливо, навіть красивіший од судового писаря в Лискові, пана Юрчака — знаного в усьому повіті джигуна.

— Безмежно радий, що мені випала честь познайомитися з шановним паном, про якого я мав щастя так багато чути, — мовив Кшепицький, сідаючи і високо підтягуючи холошу.

Ця людина одразу видалася Дизмі хитрою та нещирою, і він постановив собі бути обережним. Отож ухильно відповів:

— Люди як люди, — завжди щось кажуть.

— Вибачте, — озвалася пані Пшеленська, — я оце довідалась од пана Кшепицького, що ви такий видатний політик. Признаюсь: ми, жінки, на превеликий сором, просто невігласи в політичних справах.

— О, не перебільшуймо, — всміхнувся Кшепицький і підтягнув другу холошу.

Дизма не знав, що сказати, і тільки прокашлявся. Виручив його слуга, який увійшов і доповів, що на стіл накрито.

Під час обіду пані Пшеленська і Кшепицький, якого вона називала то на прізвище, а то «паном Зизьом», почали розпитувати Дизму про коборовські справи. Пані Пшеленська найбільше цікавилась, які стосунки у «цієї нещасливої Ніни» з братом і чоловіком, а пан Зизьо засипав Никодима питаннями про зиски Куницького та вартість маєтків. Дизма старався відповідати якнайкоротше, аби якимось необачним словом не показати, що він, власне, дуже мало на тому знається.

— А скажіть, будьте ласкаві, шановний пане, душевна хвороба Жоржа так впадає в очі, що нічого й думати про його правоздатність?

— Хто його знає... Він таки причинний, але, може, й спромігся б опанувати собою.

— Влучне спостереження, — визнала пані Пшелен-

ська.— Власне, його хвороба полягає в атрофії гальмівних центрів, але, гадаю, коли він зрозуміє, що треба держати язика на повіді, то зможе це зробити бодай на короткий час.

— Очевидно,— potwierдив Дизма.

— Я тільки одного побоююсь,— вела далі пані Пшеленська,— чи Ніна погодиться на наші плани?

— Пхі,— здвигнув плечима Кшепицький.— А навіть, що їй знати їх? Усе буде зроблено тишком-нишком. Найважливіше — знайти руку в міністерстві юстиції, та коли щаслива доля дала нам такого спільника, як вельмишановний пан, то про це ми можемо не журитися, правда ж?..

— Ах, яке це щастя,— гукнула пані Пшеленська,— що ви, саме ви, пане, колега і друг Жоржа, зустрілися з ним тепер!

Пити каву перейшли до маленької вітальні. Тут Кшепицький вийняв записничок та олівець і почав:

— Я підготував щось на зразок невеличкого реферата. Дозвольте?.. Отож у цілому справа має такий вигляд. Ми знаємо, що шахрая на ім'я Леон Куник, п'ятдесяти шести років, сина прачки Геновефи Куник, який народився у Кракові, підозрівали в тому, що він скуповував крадене — це зареєстровано в картотеці львівської поліції; згодом позичав гроші на лихву, як лихвар обплував родину Понімірських і підступом вижив її з маєтку...

— Пані Куницька, — перебив Дизма,— твердить, що зовсім не підступом.

— Ну, звичайно, але кожне питання можна по-різному тлумачити. Хе-хе-хе... Якщо вже прокурор дістане відповідну інструкцію зверху, то він знатиме, що робити. Нам відомо далі, що дев'ять років тому Куник добув собі документи, в яких його прізвище змінено на «Куницький» і додано ім'я батька. Це вже просто кримінальний злочин. Крім того, всі знають про його позов, зв'язаний з доставкою шпал. Тоді, на жаль, не пощастило довести, що насправді цих шпал взагалі не було. Куницький подав документи, з яких випливало, що він не винуватий, але ці папери, безперечно, дістав нечесно. Адже той залізничний урядовець, який передав їх, утік, і слід його простиг. Усе це можна розкопати і подати на повторний розгляд суду. Як ви гадаєте?

— Ну звичайно! — заволала пані Пшеленська.

— І мені так здається,— промовив Дизма, недовіжливо поглядаючи на гостре обличчя Кшепицького. М'язи на цьому обличчі безперервно рухались, а довгасті очі поблискували, і через те видавалося, що Кшепицький завжди обачний, завжди гоговий до всього. Ось він кінчиком язика облизав верхню губу і додав:

— Усе-таки найважливіше — одібрати від нього Корборів. І тут починаються труднощі. Адже формально власниця маєтку — пані Ніна, а вона на це не піде.

— Безумовно, не піде,— притакнув Дизма.

— Отож,— вів далі Кшепицький,— нам лишається тоді, власне, єдиний вихід: Жорж повинен подати прокуророві скаргу на Куницького. В тій скарзі серед інших звинувачень має бути сказано, що Куницький примушує сестру позивача давати фальшиві зізнання...

— Гм...

— А подати таку скаргу Жорж зможе тільки тоді, коли його визнають правоздатним. Тому треба, щоб спочатку суд розпорядився ще раз перевірити психічний стан Жоржа. Я радився з адвокатом. Він каже, що в принципі такий погортний сгляд може бути. Треба тільки, щоб про це поклопотався хтось із родичів Жоржа.

— Я — ні за які гроші! — запротестувала пані Пшеленська.— Ні за які гроші. Мені вже досить прикростей. Ще не вистачало, щоб моє ім'я плямували газети...

— Ну гаразд, пані Фіно,— обірвав Кшепицький тріхи роздратовано,— в такому разі ви вважаєте, що це зробить Ніна?

— Ні,— заперечив Дизма,— пані Ніна і пальцем не поворухне.

— А у Жоржа більш нема родичів,— сказав Кшепицький, виставляючи вказівний палець із дуже довгим блискучим нігтем.

— Все одно я в це не втручатимусь... Усе одно.

Обличчя Кшепицького стало зле.

— Добре,— мовив він зимно,— виходить, нам нема про що балакати. Ви ставите хрест на тих сорока тисячах, які Жорж винен вам і мені, ну, і хрест на одруженні Біби Гульчинської.

Залягла мовчанка.

— Шкода тільки,— докинув Кшепицький,— що ми турбували вельмишановного пана.

— Коли ж я не можу, доправди не мсжу! — вперто боронилася пані Пшеленська.

— Не горить,— обізвався по хвилі Никодим.— Можна ж відкласти цю справу на пізніше...

— А тим часом знайдемо якусь раду,— з полегкістю додала пані Пшеленська.

Кшепицький зірвався з стільця:

— «Тим часом, тим часом!» А тим часом мені дозарізу потрібні гроші!..

— Я постараюся знайти щось для вас, — нерішуче промимрила пані Пшеленська.

— А-а,— зневажливо махнув рукою Кшепицький, — знову якихось п'ятсот чи тисячу злотих!

Пані Пшеленська почервоніла.

— Може, ви залишили б це питання на інший раз? Не думаю, що воно цікавить пана Дизму.

— Вибачте,— знехотя буркнув Кшепицький.

— Дозвольте ще кави?..— Господиня нановнила чанки і додала:—А може, все-таки пан Дизма потрапив би вплинути на Ніну? Вона ж однаково не терпить чоловіка... А пан Дизма, здається мені, людина, яка може ламати перепони і згинати характери...

— Так, але що йому з усього цього?!.— цинічно кинув Кшепицький.

— Ну, пане Зизю,— заперечила Пшеленська,— пан Дизма — Жоржів друг, правда ж? А цього, либонь, досить.

Кшепицький скривився і стріпнув пальцями.

— Будьмо щирі... Я не вірю в платонічні комбінації, даруйте мені, вельмишановний пане Никодиме, але не вірю. Отож гадаю, що й ви, як людина... гм... практична... Давайте простіше. Жорж якось зацікавив вас матеріально у всій цій справі?

— Як це? — спитав Дизма.

— Ну, чи він вас зацікавив?

— Себто, чи обіцяв мені заплатити?

Пані Пшеленська, гадаючи, що Дизма образився, кинулася перепрошувати—мовляв, пан Кшепицький зовсім не це мав на думці, і пан Никодим не повинен вбачати в його словах щось зле і т. д. Зрештою, гаданий винуватець теж схаменувся й пояснив, що він тільки боїться за виграє, які могли б виникнути у вельмишановного пана Дизми в зв'язку з тією справою Жоржа.

Пані Пшеленська бачила, що діло якимось не клеїться, і запропонувала відкласти остаточну розмову, а коли довідалася, що Дизма пробуде у Варшаві ще, можливо, зо два тижні, запросила його наступного вівторка на бридж. Никодим подякував, сказавши, що не вміє грати в бридж, але його запевнили, що цього ніхто й не вимагатиме, і він пообіцяв прийти.

— Збереться кілька десятків душ, — мовила пані Пшеленська, — і серед них ви зустрінете багатьох знайомих, бо в мене бувають і пан генерал Ружановський, і міністр Яшунський, і голова Гродзиський, і заступник міністра Уляницький.

— А полковник Вареда? — поцікавився Дизма.

— Колись і він приходив. Ви його знаєте?

— Ще б пак, це мій друг, — відповів недбало.

— Ну, в такому разі я постараюся, щоб він неодмінно був. Це дуже ділова людина. Якщо не помиляюсь, у нього прекрасні стосунки з прокурором Важиком. Либонь, Важик навіть одружений з першою жінкою Вареди...

— Так, так, — ствердив Кшепицький. — З тією Гамельбейн... А Важик у нашій справі може... заважити! Хе-хе-хе...

Коли Дизма почав прощатися з пані Пшеленською, підвівся й Кшепицький, сказавши, що й йому вже давно пора, бо ще треба їхати в Мокотів.

— Ну, то я одвезу вас, — запропонував Дизма. — Мое авто чекає перед брамою.

Пані Пшеленська намагалася затримати Кшепицького, але той наодріз відмовився:

— Не можу. Приїду на вечерю. Бувайте!..

— Пані Пшеленська — ваша родичка? — спитав Дизма, коли вони виходили на вулицю.

— Ні. Давня добра знайома. Я дружив з її чоловіком.

— То чоловік пані Пшеленської помер?

— Живе, — одказав Кшепицький, примруживши око. — Живе, тільки не знаю, з ким. Волочиться десь за кордоном. Оце-то возик! Перший клас! Мабуть, і бензину жере немало?

— Тридцять з гаком, — усміхнувся шофер, зачиняючи дверцята.

— Непогано мати такий автомобіль,— сказав Кшепицький.

Дорогою він багато теревенив про те, скільки всякої всячини можна зробити, коли є гроші, але Дизма мовчав, і Кшепицький дійшов висновку, що це людина дуже хитра і обережна.

Коли, нарешті, біля Політехнічного інституту він виїшов, шофер обернувся до Никодима:

— Я цього чоловіка знаю. Це пан Кшепицький. У нього була стайня бігових коней, але йому не щастило.

— Видать, битий жак! — сказав Никодим.

— Ого-го! — покрутив головою шофер.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

То був просторий кабінет у стилі Луї-Філіппа, з темно-зеленими шпалерами і високими вікнами, що починались аж од підлоги.

За широким письмовим столом, підперши голову обома руками, сидів пан міністр Яшунський і мовчки слухав урядовця, що вже з годину тихо й монотонно доповідав начальникові про стан сільського господарства.

Час від часу урядовець відкладав свого записника, виймав з грубої теки газетні вирізки і читав розмаїті уривки, де часто повторювались цифри й такі слова, як експорт, центнер, пшениця, катастрофічне становище тощо.

Напевне, зміст цієї доповіді був не дуже веселий, бо на чолі у міністра лягла глибока зморшка, яка не зникла навіть тоді, коли уста всміхалися, вимовляючи ввічливі слова подяки за таку старанну і чітку доповідь.

Повернувшись із-за кордону, міністр Яшунський застав у своєму відомстві просто загрозливий стан. Занепад сільського господарства і перспектива величезного врожаю викликали запеклі напади опозиційної преси і глухе невдоволення навіть у найближчих до уряду газетах.

З кількох розмов, які міністр Яшунський уже мав після свого приїзду, він зробив висновок, що його становище вельми похитнулось і що для уряду великою полегкістю

була б його відставка. Прямо йому цього не сказали, зовсім ні. Але все-таки натякнули, що хтось мусить полатитися за погану кон'юнктуру і хибну господарську політику уряду. З дуже кислим виразом прем'єр ясно сказав, що при такій ситуації демісія всього кабінету неможлива і порятунку треба шукати в якійсь перебудові.

Яшунський не сумнівався, що створити цей настрій постарався насамперед Терковський — його впливові так легко піддається прем'єр-міністр.

Становище ускладнювалось, і треба було, нарешті, зважитися на рішучий крок. Але міністр Яшунський відкладав його, бажаючи спочатку порадитися з своїм заступником Уляницьким.

З самого ранку ждав його і навіть дзвонив кілька разів телефоном, але з квартири Уляницького відповідали, що пан спить.

Отож коли близько другої години Уляницький став на порозі зеленого кабінету, міністр вибухнув:

— Ти здурів чи що? Заливаєш очі по ночах, а тут земля під ногами горить!

— Може б, ти спершу поздоровкався, — відказав вусач.

— Добридень, — буркнув міністр.

Уляницький зручно сів і запалив цигарку. Яшунський, засунувши руки в кишені штанів, сягнистими кроками міряв кабінет.

— Ти підписав угоду, та ще й на вигідних умовах, — пробасив Уляницький. — Поздоровляю.

— Нема з чим, — відповів міністр. — Це, напевно, передостанній документ, який я підписав.

— Чому передостанній?

— Ну, бо останнім буде заява про відставку.

— Ти знаєш Никодима Дизму? — помовчавши, запитав Уляницький.

— Знаю, це той, що Терковського вилаяв. А причому тут Дизма?

— Пив із ним сьогодні вночі. Власне кажучи, я вже кілька днів з ним п'ю.

Яшунський здвигнув плечима.

— Тим гірше, що п'єш.

— Неправда, тим лучче.

— Ну, то розкажуй, якого ж дідька! У мене немає настрою сушити голову над твоїми шарадами.

— Так от, балакали ми з ним про кризу. Я кажу, що справи погані і поліпшення нічого ждати. Нічим, кажу, не можна зарадити, немає жодного рятунку. А Никодим на те: «Є рятунок: запасати хліб».

Він замовк і втупився в міністра. Але той тільки зни-
зав плечима:

— Щоб уряд запасав?

— Уряд.

— Дурниці. Держава не має грошей.

— Стривай, стривай, і я те саме сказав, а він мені:
«Гроші? Не треба ніяких грошей».

— Як це? — здивувався Яшунський.

— Слухай! Йй-богу, це щось незвичайне. Я аж рота роззявив. Добре, що всі інші були п'яні як ніч і нічого не чули!

— Ну, ну, розповідай.

— Отож слухай. Не треба грошей, каже він, це не за-
вада. Держава може випустити облігації. На сто, на дві-
сті мільйонів злотих. Платити облігаціями і край. Облі-
гації чотирипроцентні, на шість років. За шість років
хоч раз та випаде добра кон'юнктура, отоді хліб про-
дати у себе, в Польщі, або за кордон—це вже величезна
вигода.

— Стривай, стривай, — перебив міністр, — непогана
думка.

— Непогана? Геніальна!

— Ну, далі!

— Цей Дизма, скажу я тобі, феноменальна голова.
Отож, каже, це величезна вигода. По-перше, залишаться
сталі ціни, по-друге, зросте грошовий обіг. Держава ви-
кине на ринок сто, двісті мільйонів злотих, бо облігації
мають бути безіменні, вони замінять готівку тощо. Розу-
мієш? Починаю його розпитувати про деталі, а він каже,
що сам не фахівець, але мав намір сказати тобі про
все це.

— Мені?

— Так. Він симпатизує тобі.

— Чекай-но, то як він пропонує?

Уляницький знову розповів про свою бесіду з Диз-
мою, викладаючи весь план і ілюструючи його цифрами.
Він так захопився, що вже хотів покликати друкарку і
продиктувати їй замітку до преси.

Але врівноваженіший Яшунський спинив його. Це

діло треба ґрунтовно продумати, обміркувати, опрацювати. Він теж вважає, що ідея, можна сказати, чудова. Проте не слід братися до неї сяк-так.

— Насамперед — абсолютна таємниця. А по-друге, треба ще побалакати з цим Дизмою.

— Я можу зараз подзвонити йому.

— А він ще в Варшаві?

— Аякже! У «Європейському». Приїхав, щоб проциндрити трохи грошей.

Міністр здивувався:

— Що ти кажеш? А несхожий на гульвісу. Оскільки я пам'ятаю його, це, знаєш, тип сильної людини. Такі люди звичайно мають здібності вождя, організатора. Найчастіше організатора.

— Кріпка голова,— твердо додав Уляницький.

— Ну, і своя людина. Ех, якби пощастило це зробити! Кліка Терковського раз назавжди дістала б по заслугі. А я? Тобто, я хотів сказати: а ми?! Розумієш, Ясю?

— Ще б пак!..

Надумались того ж вечора побалакати з Дизмою. Міністр узяв візитну картку, написав кілька слів і послав до «Європейського готелю».

Никодим саме вставав, коли принесли листа. У нього було ще досить часу, щоб одягнутись і спокійно пообідати. До міністерства зовсім близько — кілька хвилин ходу. Дизма зиркнув на годинник і рушив пішки.

На дзвоник швейцар відчинив двері і, зміривши Дизму похмурим поглядом, сказав:

— Вам чого? Канцелярія вже не працює.

— Заткни рота,— пихато кинув Никодим.— Я до міністра Яшунського.

Швейцар зігнувся, запопадливо кланяючись.

— Вельми перепрошую, шановний пане, вельми перепрошую. Пан міністр чекає в своєму кабінеті; там же і заступник міністра пан Уляницький.

Догідливо зняв з Дизми пальто.

— Прошу вас, шановний пане, за мною. Це тут, на другому поверсі.

У Никодима якимось чином не вкладалося в голову, що за хвилину він балакатиме з міністром; те, що видавалося зовсім неймовірним, коли він виїжджав з Коборова, тепер ставало дійсністю. Події тягнули Дизму за собою, його

несла течія, силу якої він бачив і відчував, хоч і не міг збагнути, чому все це випало саме йому, Никодимові Дизмі.

Діставши виклик до міністра, Никодим зразу догадався, що це зв'язано з пропозицією випустити хлібні облігації, про які він чув од Куницького і якими так захопився Уляницький. Отож тепер Дизму брав острах, що міністр почне докладно розпитувати його, як здійснити цей план. Треба бути обережним. Головне — держатися найкращого методу, який досі давав на практиці безперечні наслідки: якнайменше говорити!

Обидва сановники зустріли Дизму дуже привітно й сердечно.

Уляницький був з ним на «ти», і це з першої ж хвилини створило атмосферу інтимності. Міністр Яшунський почав з компліментів. Нагадав Никодимові банкет 15 липня та інцидент із Терковським.

— Я тоді сказав вам, що якби в нашій країні було більше таких людей, як ви, то й велося б нам краще. Тепер я впевнився, що в нас були б чудові справи.

— Ви надто ласкаві до мене, пане міністре...

— Е, Никодиме, не вдавай із себе скромника! — весело гукнув Уляницький.

Зайшла мова про хлібні облігації. На Дизму посипався град запитань, і хоч обидва сановники почали з того, що, власне кажучи, вони самі не дуже розуміються на сільському господарстві, Никодим був надзвичайно сторожкий, аби не лягнути якоїсь дурниці. Виручила добра пам'ять: поступово він повторив майже все, що колись йому розповідав про це Куницький. На всякий випадок додав і те, що чув про «свій» план од Уляницького.

Міністр захоплено потирав руки. Уже смеркалось, і Яшунський, запалюючи лампу, весело гукнув:

— Ну, любий пане Дизмо, хоч я й не можу сказати, що ви вельми красномовний оратор, але голова на в'язах у вас є. Отже, чудово. Поки що, будь ласка, нікому ні слова — сувора таємниця! До певного часу. Бо ще дуже багато чого треба зробити. Ясь підготує проект закону, що піде на розгляд економічного комітету ради міністрів, а я завтра побалакаю з прем'єром. Єдина перешкода, яку я бачу у вашому чудовому плані, — це питання складів. Про будівництво нових складів не може бути й мови — не дадуть кредитів. А втім, це побічні труднощі. В уся-

кому разі, пане Никодиме, здійснення вашого плану без вас не обійдеться, не може обійтись.

— Ну звісно,— пробасив Уляницький.

— Ви не відмовитесь допомогти урядові?

Дизма почухав голову.

— Звичайно, чому ж ні...

— Отже, сердечно дякую вам. По-моєму, в кожному ділі найважливіше — це те, хто його робить. Людина!

Яшунський замикав свій стіл. Уляницький подзвонив кур'єрові.

Никодимові спало на думку, що ось тепер випадає дуже слушна нагода спробувати задовольнити прохання Куницького,— ачей, пощастить.

— Пане міністре,— почав він,— у мене теж є до вас справа.

— Будь ласка. Я до ваших послуг,— зацікавлено зиркнув на нього Яшунський.

— Річ у тім, що гродненським управлінням державних лісів керує директор Ольшевський. І ось цей Ольшевський заповзявся шкодити коборовським тартакам... Він ненавидить Куницького і через те дедалі зменшує той... ну, отой контингент дерева з державних лісів...

— Ах, справді,— перебив міністр,— щось таке пригадую. Були навіть якісь скарги. Але цей Куницький нібито дуже цікава особа. Вас що-небудь зв'язує з ним?

— Боронь боже. Тільки справи...

— Никодим,— пояснив Уляницький, — його сусід і уповноважений його дружини, з якою, розумієш, Куницький не в злагоді.

— Пане Никодиме,— мовив міністр,— буду відвертий: мені не хотілося б відмінити постанови Ольшевського. Куницького вважають за каналію і шахрая. Але вам я вірю без будь-яких застережень. Скажіть, збільшення контингенту дерева справді було б на користь державі? Так чи ні?

— Так,— кивнув головою Дизма.

— А директор Ольшевський справді без підстав присікується до тартаків пані Куницької?

— Без підстав.

— Тоді все буде зроблено. Я вважаю, що вміння керувати — це вміння діяти швидко і рішуче.

Він дістав візитну картку, написав кілька рядків і, вручаючи її Дизмі, всміхнувся:

— Прошу. Це записка Ольшевському. Незалежно від того, завтра вранці я велю надіслати йому відповідну телефонограму. Коли ви повертаєтесь у село?

— Позавтрому.

— Шкода. Але не можу затримувати вас. Чекайте ж на звістку від мене. Стривайте, а в тебе, Ясю, є адреса пана Дизми?

— Є. Зрештою, завтра ми зустрінемося на мості у пані Пшеленської. Никодим теж буває у неї.

— Чудово. Ну, ще раз дякую вам і бажаю щасливої дороги.— І міністр обіруч потис руку Никодимові.

Надівши пальта, обидва вийшли разом із Дизмою. Уляницький хотів, було, домовитися повечеряти з ним, але міністр рішуче наклав вето:

— Знову нап'єшся, а тепер час гарячий, не можна заливати собі мозку.

Вони розпрощалися на розі Краковської, і Никодим рушив до готелю.

По дорозі зупинився біля яскраво освітленої вітрини, дістав з кишені записку міністра і прочитав:

«Вельмишановному панові дир. Ольшевському. Гродно. Прошу негайно і прихильно розглянути претензію ясновельможного пана Никодима Дизми у справі коборовських тартаків.

Яшунський».

Старанно заховав картку в гаман.

— Он як, чорти його батькові! — промовив голосно. І в цих словах чулося задоволення, радість, подив і найбільше — захоплення самим собою.

Никодим відчував, що ґрунт у нього під ногами стає твердішим, що ці люди з того чужого, здавалося б, недосяжного середовища, які — чорт їх знає чому,— щось у ньому. Дизмі, побачили, надісь, мають трохи рації...

Він був дуже вдоволений з себе.

В готелі Дизму чекала несподіванка: вузький сірий конверт, адресований йому. Никодим розірвав його і відчув пахощі знайомих парфумів. Аркушик паперу був густо списаний красивим округленим почерком; унизу виднів підпис: Ніна Куницька.

Дизма всміхнувся.

«Ти диви! Що ж вона пише?»

Він засвітив лампочку біля ліжка, скинув черевики і, зручно улігшись, почав читати:

«Шановний пане Никодиме!

Вас, певно, здивує мій лист, а ще більше — прохання, з яким я звертаюся. Але якщо я осмілююсь обтяжувати вас цим проханням, то тільки тому, що ваше прихильне ставлення до мене дає мені підстави сподіватися, що ви не розгніваєтесь.

Йдеться про невеличку покупку. А саме: в Гродно ніяк не можна дістати гарних тенісних м'ячів. Я була б вам дуже вдячна, якби ви купили дюжину їх у Варшаві...

Правда, можна було б написати до магазину, але мені хотілося б, щоб ви самі вибрали. Може, це й не гарно, що я відбираю у вас час, такий цінний у Варшаві, де у вас так багато всіляких справ і розваг,— театри, прийоми, ну і... вродливі жінки, які,— сказала мені Кася (вона не вміє берегти таємниць) — дуже люблять посилати чоловікам квіти. В Коборові немає красивих жінок, але квіти тут красивіші, ніж у Варшаві...

Коли ви повертаєтесь?

Власне кажучи, я неправильно висловились — «повертаєтесь». Адже повертатися можна тільки до чогось чи до когось свого, близького, до того, з чим нас зв'язує життя або з'єднує почуття...

Коборів тепер смутний і сірий. Він уже кілька днів такий. Ах, ви ж знаєте, як я люблю його і як мушу ненавидіти.

Не гнівайтеся на мене за цей мінорний дисонанс, який я вношу в гамірну і веселу (напевне) гармонію вашого настрою. Що ж, признаюсь — мені бракує розмов з вами, і я така самотня.

Коборів чекає вашого повернення, пане Никодиме,— я знову вжила це слово,— чекає вашого приїзду.

Ніна Куницька».

Дизма двічі перечитав листа, понюхав конверт і подумав:

«Я таки впав їй в око... Що ж, молода ще, а чоловік старий. А що як скористатися?»

Знову огорнули сумніви: чи не витурить його Куницький, як тільки щось запідозрить? Але тої ж миті він зміркував, що тепер становище зовсім змінилося.

«Тільки-но спробуй, старий мерзотнику! Тепер ти в мене в руках. Ти що ж собі мислиш, з ким маєш справу? З приятелем державних сановників! Розумієш?!»

Уставши з ліжка, Никодим у шарпетках підійшов до люстра, запалив усі лампи і взявся в боки, а голову задрав угору. Довго розглядав себе і, нарешті, впевнився, що досі він недооцінював своєї вроди.

«Дивишся з дитинства на себе, то й звук, а як до чогось звикнеш, то й здається, що там нема нічого надзвичайного...»

Вечір Никодим провів чудово. Був у кіно, тоді повечеряв у якомусь барі. Назавтра спав до полудня. Після сніданку ходив по магазинах. Купив і тенісні м'ячі для пані Ніни. Добре пообідавши, знову спав аж до смерку, поки його не розбудив шофер. Треба було переодягтись у фрак. Місто вже сяяло тисяччю електричних ламп і палало пурпуровими зміями неонових реклам, коли автомобіль від'їхав од готелю.

На розі Маршалківської і Хмільної довелося зупинитись. Поліцейський, який регулював рух, саме пропускав довгу валку автомобілів і фіакрів з поперечної вулиці. Никодим безтямно поглядав на юрбу перехожих. Думав, як-то добре сидіти на зручних м'яких подушках розкішного авто, не те що товктися в цій тисняві на пішоході.

Раптом Дизма помітив, що в натовпі хтось пильно дивиться на нього. Вулиця там була освітлена слабо, і він не зразу впізнав ті очі.

Манька.

Дизма скорчився. Плечі підняв так, що комір пальта затулив нижню половину обличчя. Та було вже пізно.

Манька, проштовхуючись ліктями, дісталася до краю пішоходу. Була так близько, що могла схопити його за плече. Однак не наважилась і тільки притишено кинула:

— Никодиме! Не впізнаєш?..

Він не міг більше вдавати, ніби не бачить її. Боявся, що вона гукне голосніше, і тоді шофер зверне увагу на цю дівчину в хустці. Отож Дизма пустився на хитрощі: обернувся до неї і, приклавши палець до губів, зашипів:

— Тс-с-с... Завтра прийду...

Вона кивнула головою і пошепки спитала:

— Коли саме?

Але відповіді вже не дістала. Регулювальник махнув паличкою, і авто рушило на вільний простір вулиці.

Манька нахилилась і довго проводжала його поглядом.

«Чорт! — лаявся думкою Никодим. — Ще осмілюється зачипати. Дурна мавпа. Надісь, гадає, що я й цей автомобіль украв».

Дизма тихо засміявся, однак постановив вечорами обминати Маршалківську вулицю. Навіщо наражатися на таку зустріч і псувати собі настрої спогадами...

Квартиру пані Пшеленської Дизма бачив утретє, і щоразу вона мала інший вигляд. Тепер у ній повідчинювано всі двері, скрізь повно світла. В кількох покоях стояли ломберні столи, милуючи око свіжістю зеленого сукна, і маленькі столики, накриті білими скатертинами, заставлені тацями з горами тістечок і тартинок.

Нікого ще не було. Дизма пройшов кілька кімнат і повернув назад. Сів на канапі в залі. З другого кінця помешкання долинали відголоси якоїсь суперечки; вона, певно, розгорялася, бо слова чути було дедалі виразніше.

— Не даси? Не даси? — крикнув чоловік.

Тоді забубонів жіночий голос. Із довгої тиради Никодим розібрав тільки епітети, вимовлені чітко, з притиском.

— Нероба... Такого дармоїда... Це шантаж!.. Невдячний!..

— Останнє слово?— пролунав чоловічий голос.— Даси двісті?

— Не дам!

В передпокої задзеленчав дзвоник. Суперечка стихла, і за хвилину до зали ввійшла, усміхаючись, пані Пшеленська. За нею всунувся привітний Кшепицький. Водночас на дверях з передпокою став якийсь дідок з величезною лисиною.

Пані Пшеленська поздоровкалась, познайомила гостей між собою і тут же стала нарікати на непунктуальність «наших» чоловіків. Дідок, якого величали паном професором, був добре-таки глухуватий. Тим-то зауваження щодо непунктуальності чоловіків пані Пшеленська мусила вельми голосно повторити йому разів чотири. За кожним разом професор перепитував:

— Пробачте, що ви кажете?

Господиня була вже в розпачі, коли на допомогу їй підспів Кшепицький. Він став перед професором і, чemo усміхаючись, мовив:

— Тара-тара-бум-цик-цик, старий тюхтій!

Дідок кивнув головою і впевнено відрік:

— А так, так, вечори вже холодні.

Дизма зайшовся реготом. Йому страшенно сподобалась дотепна витівка Кшепицького, і коли пані Пшеленська вийшла зустрічати нових гостей, він і собі вихопився:

— Стривайте, я теж йому що-небудь скажу.

— Тільки не дуже голосно! — застеріг Кшепицький.

Никодим звернувся до професора:

— Пес тобі морду лизав, лисий бовдур!

— Пробачте, що ви кажете?

— Кажу, що лизав!

— Пробачте, я недочув, що?

Дизма так реготався, що в старигана зринула якась підозра. Становище врятував Кшепицький, — він крикнув професорові в самісіньке вухо:

— Пан хотів розповісти вам найновіший анекдот!

— А-а, слухаю, слухаю.

Тим часом до зали ввійшло кілька чоловік; не встигли привітатись, як на порозі став полковник Вареда. Це вирішило Дизму.

— Кого я бачу! — гукнув полковник. — Привіт, Нікусь!

— Здрастуй, Вацусь!

— Ну як? Залагодив свої справи з Яшунським?

— Дякую, все гаразд.

Залу і суміжні кімнати заповнювали гості. Тут були тільки чоловіки і п'ять чи шість літніх жінок. За кількома столиками вже почали грати в бридж.

Никодим гомонів із Варедою, аж ось прийшов Уляницький. Хоч міністр і просив зберегти таємницю, але, виявилось, полковник уже знав про хлібний план Дизми, бо Уляницький при ньому відкрито почав розказувати, як іде справа, а вона, вважаючи заступником міністра, була на певному шляху. Вареда поздоровив Никодима і побажав йому успішно здійснити цей капітальний план.

Отак балагурили собі втрьох, коли це підступила пані Пшеленська і спитала, чи не хочуть вони пограти в бридж. Полковник та Уляницький охоче згодилися.

За всіма столиками вже грали, і господиня сама побажала бути їм партнеркою. Никодим не вмів грати, отож на четвертого партнера запросили якогось худорля-

вого чоловіка — згодом Дизма довідався, що то один з високих чинів поліції.

Коли Никодим одійшов, поліцейський сановник звернувся до пані Пшеленської:

— Хто такий цей пан Дизма?

— Пан Дизма? — здивовано перепитала господиня.— Хіба ви не знаєте його?..

— На жаль...

— Ну як же? — вмішався Уляницький. — Чи ви не пам'ятаєте скандалу з Терковським?

— А-а! Знаю.

— Пан Дизма,— повідомила пані Пшеленська,— дуже порядна людина. Я знаю його як товариша мого небожа, графа Жоржа Понімірського. Вони разом навчалися в Оксфордському університеті і з того часу нерозлучні друзі.

— Дідич?

— Так. Він родом з Курляндії, а тепер керує маєтками моєї небоги.

— Никодим — це кріпка голова,— докинув Уляницький.— Яшунський каже, що він сягне куди вище, ніж можна було б гадати.

— І взагалі душа-чоловік,— додав Вареда.

— Вельми симпатичний,— запевнила господиня.

— Справді,— переконано потвердив поліцейський чин,— він справляє солідне враження.

— Два жири,— об'явив Уляницький, піднімаючи кущисті брови.

— А ми — три жири,— додала пані Пшеленська, що грала з Уляницьким.

Дизма нудьгував. У глибині душі він дивувався, як може людей захоплювати гра. Никодим уже з'їв чимало тартинок, тістечок і випив кілька чарок коньяку. Ті, хто не грав у бридж, гуторили про зовнішню політику і про верхогони. Обидві теми були зовсім чужі Дизмі, та й не цікавили його. І він уже кмітував, як би звідси втекти. Вибравши хвилину, коли господиня встала з-за столика, Никодим догнав її в передпокої.

— Дуже й дуже перепрошую, але я повинен уже йти.

— От шкода! Вам неодмінно треба йти?

— Безпремійно. Завтра я вельми рано виїжджаю. Треба виспатись.

— А я так хотіла докладніше побалакати з вами про нашу справу...

— Нічого не втрачено — я скоро знов буду у Варшаві.

Насправді Дизма не збирався спати. Вийшовши од Пшеленської, він одпустив шофера, тільки велів, щоб той приготувався в дорогу і подав автомобіль о сьомій годині ранку, а сам почимчикував пішки.

Находила вже північ, і вулиці майже опустіли. Інколи зустрічалися перехожі, що поспішали додому. Тільки на Новому Світі рух був більший. Тут прогулювались жінки, поведження яких аж надто виразно свідчило про їхній фах.

Дизма довго приглядався, заки вибрав одну з них — дебелу чорнявку. Порозумілися швидко.

Вже світало, коли Никодим повертався до свого готелю. Згадав Маньку і відзначив думкою: шкода, що не умовився з нею.

Небо заткали важкі олив'яні хмари. Близько сьомої години пішов дощ.

Дизма розплатився в готелі. О сьомій під'їхав автомобіль з піднятою будою, і Никодим, проклинаючи погоду, втиснувся в куток сидіння.

Він вирушав у Гродно. Хотілося повернутись у Коборів з великою перемогою, щоб засліпити Куницького ефектом, який у нього самого викликав чималий подив.

Никодим розумів: він здобувся на ласку у міністра завдяки тому, що повторив план Куницького. Цього було цілком досить, аби зробити висновок, який впливав сам собою: повторюючи і видаючи за своє те, що чуєш від інших, можна мати неабияку вигоду.

Дизма постановив застосовувати цей метод якнайширше, але не забуваючи про доконечну обережність. Це були нові можливості потрапити в жаданий чужий світ, і, відкривши їх, Никодим зрадив. Він уже вірив, що освоїться в тому світі. Що ж до Коборова, то не було сумніву, що тепер Куницький не тільки не захоче позбутися такого управителя, а навпаки — держатиметься руками й ногами за нього.

«Це теж можна використати. Негідник мусить додати мені платні».

Дизма потер руки. Відчував, що в його житті починається нова сторінка, а яка доля і навіщо писала її — що

йому до того? З розмови у міністра Яшунського кріпко запам'ятав одне: здійснюючи хлібний план, його, Дизму, не обминуть,— так запевнив міністр. Никодим не знав, що той мав на увазі,— може, припускав, за цей план йому дадуть премію. Колись начальник пошти в Лисков пан Бочек розповідав, як один поштовий урядовець одержав тисячу злотих нагороди за те, що придумав новий спосіб штемпелювати листи.

Йому, надісь, дадуть більше, адже хліб—це не листи!

Згадавши про Лисков, про пана Бочека, Никодим усміхнувся.

«Що б оце вони сказали, коли б довідались, які гроші мені платять і з якими людьми я на «ти»? Остовпіли б!.. Голота!»

Міністри, графи! Така велика пані, як та Пшеленська, на обід запрошує...

А втім, це не тішило його. Дошкуляла думка, що він даремно вплутався в справу Понімірського, з якої нічого гісьню не вийде, а зашкодити це може, коли — боронь боже! — Куницький щось пронюхає. Хитрий псяюха і грошей має стільки, що здолає помститися.

Єдиний вихід — сказати Понімірському, ніби його тітка і чути нічого не хоче, а на боргах поставила хрест.

Отак він думав і гадав, аж доки не приїхав до Гродно.

Шофер знав місто, як свої п'ять пальців, і зразу розшукав червоний, схожий на казарму, будинок дирекції лісів.

Була вже п'ята година, в конторі Дизма застав тільки чергового урядника.

— Я до пана Ольшевського. Він є?

— Нема. Прийдіть, будь ласка, в службові години,— сухо відказав черговий.

Дизма підніс голос:

— Це для вас, юначе, є службові години, а не для мене; і взагалі прошу поводитись чемніше, коли не знаєте, з ким балакаєте.

— Я чемно,— боронився урядник,— а звідки мені знати, з ким я балакаю, ви ж не представились.

— Ну, ну, без фамільярності. А тепер чухрайте до свого пана Ольшевського і повідомте, що приїхав пан Дизма з дорученням од міністра. Щоб зараз же був тут, бо мені ніколи.

Урядник сторопів і, кланяючись, сказав, що не має

права виходити, але може зателефонувати панові директорові на квартиру.

Він провів Никодима до кабінету шефа і вже не здивувався, що зухвалий гість розсівся в директорському кріслі за письмовим столом.

Не минуло й чверті години, як прибіг директор Ольшевський. Він був трохи заспаний і помітно занепокоєний. На квадратному обличчі тремтіли всі м'язи, а підстрижені рудувато-біляві вусики витягнулися над губами ниточкою ввічливого усміху. Побачивши прибульця у своєму кріслі, директор отетерів, але намагався не виказати цього.

— Ольшевський! Мені дуже приємно...

— Не знаю, чи приємно вам,—перебив Никодим, трохи підводячись і подаючи руку.— Дизма...

— Ну звичайно, приємно... Саме сьогодні вранці я одержав телефонограму з міністерства.

— Дякуйте богові, що не одержали звільнення.

— Але ж, шановний пане,—схвильованим голосом запротестував Ольшевський.— Я нічим не заслужив цього! Я завжди точно виконував усі закони і накази. Ніколи ні на єдину букву не відступив...

— І що з того? — глузливо кинув Дизма.— Коли ця буква дозволяє продавати своїм, вітчизняним фірмам не більше, як от стільки і стільки, то решту ви за безцінь продаєте за кордон!

Директор усе ще боронився, посилаючись на дати і параграфи, якими сипав, мов з рукава. Але Дизма витягнув блокнот, де Куницький записав цілу літанію, і не переставав атакувати. Нарешті він завзято напав на Ольшевського за те, що той зволікає справи, кладе їх під сукно; а коли директор почав захищатися,—мовляв, часто буває важко прийняти якусь ухвалу, Никодим, не заїкнувшись, повторив афоризм Яшунського:

— Вміння керувати — це, мій любий, уміння діяти швидко і рішуче!

Потім дістав візитну картку Яшунського і подав її Ольшевському. Той тремтячими руками довго шукав пенсне, а коли знайшов і прочитав записку, то став ще смиренніший.

Запевняв Дизму, що він старий, досвідчений службовець, що завжди точно дотримувався «букви», повідомив, що в нього дружина і четверо дітей, що штат контори

нікуди не годиться, що накази часто суперечливі, тож як бути — доводиться суперечливо і виконувати їх; що пан Куницький сам загострив становище, але тепер він, Ольшевський, уже не бачить ніяких перешкод, щоб дати потрібний контингент.

Кінчилося на тому, що в кабінет прийшла спеціально викликана друкарка, і вони заходились оформляти відповідні папери точнісінько за «буквою» нотаток Куницького.

Надворі вже стемніло, коли все було готове, і Ольшевський запросив Дизму повечеряти. Але Никодим подумав, що лучче буде зберегти ореол міністрового друга, отож подякував і, поплескавши директора по плечу, на ірощання мовив:

— Ну, порядок. А зі мною не задирайтеся, бо з цього, брате, нічого путнього не вийде.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Усе почалося з того, що пані Ніна ввечері наділа ошатну сукню і довше, ніж звичайно, причісувалась перед свічадом.

Спостережлива Кася помітила це.

— Шкода,—кинула вона мимохідь,—що ти не наділа бального плаття.

— Касю!

— Що?

— Твоя ущипливість зовсім недоречна.

— А навіщо ж ти переодяглася?— спитала Кася.

— Переодяглася без ніякого приводу. Просто так собі. Давно не надівала цієї сукні.

— Добре знаєш,—уджигнула Кася,—що ти в цій сукні дуже гарна.

— Знаю,—відказала, всміхаючись, Ніна й окинула Касю млосним поглядом.

— Ніно!

Ніна все ще всміхалася.

— Ніно! Перестань!— дівчина жбурнула книжку, яку доти читала, і, схопившись, заходила по кімнаті.

Відтак спинилася перед Ніною і наче пугою вдарила:
— Я зневажаю, розумієш, зневажаю жінок, які, щоб сподобатись чоловікові, роблять із себе...— вона шукала кріпкого слова і враз випалила:— роблять із себе коток!

Ніна пополотніла.

— Касю, ти мене ображаєш!

— Жінка, яка підлещується до чоловіка, справляє на мене враження,— даруй, але я буду щира,— справляє враження сучки. Так, сучки!..

На очах у Ніни виступили сльози. Хвилину вона широко розплющеними очима дивилася на Касю, а тоді схопилася за голову і заплакала. Плечі її здригалися від ридання, шкіра на шії почервоніла.

Кася стискала кулаки, проте була надмір схвильована, щоб могла вгамуватися.

— Може, ти відкидатимеш,— кричала вона,— може, заперечиш, що сьогодні з обіду, як тільки принесли телеграму, у тебе зовсім змінився настрій? Може, ти скажеш, що переодяглася не для Дизми?! Що тепер ось уже годину вертишся перед люстром не того, щоб Дизму очарувати!

— Боже, боже!— ридала Ніна.

— Мені це гидко, розумієш!

Ніна зірвалася з стільця. Її мокрі очі запалали протестом.

— Саме так, саме так,— чітко прошепотіла вона.— Це правда, ти маєш рацію, я хочу очарувати його, дуже хочу сподобатись йому...

Кася стала руки в боки і зареготалась:

— Ото знайшла собі об'єкт!

Вона гадала, що розтрощить Ніну своєю іронією, але та задерикувато піднесла голівку:

— Так, знайшла!

— Грубіян і нахаба!— люто крикнула Кася.— Вульгарний тип «грядущого хама»... Горила!

— Ну й хай, ну й хай! Що ж із того? — зарум'янившись, до краю збуджена гукала Ніна.— Нахаба? Так! Це тип сучасного чоловіка! Це сильна людина! Переможець! Завойовник життя!.. Навіщо ж ти без уваги товчеш мені, що я стопроцентна жінка? Я повірила тобі, і тепер, зустрівши на своєму шляху стопроцентного чоловіка...

— Самця! — просичала Кася.

Ніна закусила губу і затамувала подих.

— Он як ти кажеш!.. Ну й добре, самця, самця...
А я хіба не самиця?!

— Хама,— додала Кася.

— Неправда! Пан Никодим не хам. У мене багато доказів його делікатності. Якщо він і brusque¹, то робить це свідомо. Це його стиль, він людина такого типу. Мені жаль тебе, бо природа так скривдила тебе, що ти неспроможна відчувати електризуючого впливу цієї найпрекраснішої сили, цієї владної примітивної могутності... Так, саме первісна простота природи...

— Щось ти дуже легко відмовляєшся од культурних запитів.

— Брешеш, брешеш, свідомо брешеш! Ти сама казала, що найвищий рівень культури — це злитися з природою, жити за її законами.

— Навіщо ці фрази?— з холодною іронією перебила Кася.— Скажи просто, що ти хочеш зтягнути його до себе в ліжко, що тремтиш од бажання підставити йому своє тіло...

Вона хотіла говорити ще, але, побачивши, що Ніна затулила обличчя хусточкою і знову заплакала, змовкла.

— Яка ж ти... жорстока... яка... безсердечна...— ридаючи, повторювала Ніна.

В очах у Касі спалахнули вогники.

— Я? Безсердечна? І це ти мені кажеш, Ніно? Ніно!

— Мені, видно, тільки й зостається накласти на себе руки...— плакала та.— Боже, боже... яка я самотня...

Кася налила в склянку води і принесла Ніні.

— Випий, Нінусь, тобі треба заспокоїтись. Ну, випий же, кохана.

— Ні, ні, не хочу... Залиш мене, залиш...

— Випий. Нінусь,— просила дівчина.

— Не хочу! Іди, іди собі, в тебе немає жалю...

По стиснутих пальцях у Ніни текли сльози. Кася обняла її і шепотіла ніжні слова. Раптом Ніна здригнулась. Десь далеко тутукнув автомобіль.

За хвилину світло фар яскравою смугою розітнуло стінки кімнати.

— Не плач, Нінусь, а то будуть червоні очі.

---

¹ Brusque (фр.)— різкий, грубий.

— Я все одно не вийду вечеряти, — відповіла Ніна і знову заридала.

Кася вкривала поцілунками її мокрі щоки, очі, тремтячі губи, коси.

— Не плач, не плач, кохана, я була недобра, груба, пробач, моя люба... — дівчина міцно обнімала її, немовби силою обіймів намагалася придушити спазми ридання.— Нінусь, люба моя Нінусь!

У дверях стала покоївка, повідомляючи, що вечеряти подано.

— Скажи панові, що у пані болить голова і ми не прийдемо вечеряти.

Коли покоївка вийшла, Ніна почала умовляти Касю залишити її і спуститися вниз. Та дівчина й чути про це не хотіла. Ніна, схлипуючи, витирала очі, коли у двері знову постукали.

У кімнату вскочив Куницький. Він весь аж сяяв і завзято розмахував руками.

— Ходіть же, ходіть,— шепеляв,— приїхав Дизма! І з якими успіхами— ви навіть уявити не можете! Це золота людина! Усе зробив, що хотів! Ходіть же! Я навмисне попросив, щоб він не розповідав, поки ви не прийдете...

Старий був так збуджений, що тільки тепер помітив: тут щось скоїлося.

— Що з вами, га? Ходіть же. Облиште...

Він іще хотів щось сказати, але Кася зненацька схопилась і, вказуючи на двері, крикнула:

— Іди геть звідси!

— Але ж...

— Зараз же йди геть!

Куницький остовпів. Очиці його заблищали ненавистю. Він грубо вилаявся і вибіг з кімнати, так грюкнувши дверима, що Никодим, який сидів на канапі у вестибюлі, аж підплигнув.

— Що сталося?— запитав лакея.

Той значливо усміхнувся:

— Мабуть, панянка витурила пана за двері.

Докінчив він уже пошепки, бо на сходах показався Куницький, обличчя якого вмить прояснилося.

— Така шкода, коханий пане Никодиме! Знаєте, дружина не може вийти — у неї сильна мігрень. А Кася не хоче залишати сердегу саму. Що ж, хе-хе-хе, повечереємо без жінок.

Він узяв Дизму під руку, і обидва перейшли до ідальні; слуги вже встигли прибрати з столу два зайві прибори.

Тут Куницький заходився докладно розпитувати Никодима, як йому було з тими справами у Варшаві і в Гродно. По кожній відповіді він аж підстрибував на стільці, обома руками поплескуючи себе по стегнах і захоплюючи вихваляючи свого управителя.

— Знаєте, коханий пане Никодиме,— гукнув він наприкінці,— це збільшить зиски від Коборова на якихось сто — сто сорок тисяч щороку! А отже, за нашою умовою, ваша тантьєма становитиме понад сорок тисяч на рік! Що? Непогано? Оплачуються ваші старання?

— Та ніби оплачуються.

— Як це — ніби?

— Витрати у мене були великі, надто великі. Я так міркував, що й платня має підвищитись.

— Згода,— зимно відказав Куницький.— Додаю п'ятсот. Буде круглих три тисячі.

Дизма вже хотів, було, подякувати, але помітив, що Куницький зиркає на нього занепокоєно, погойдався на стільці і прорік:

— Це мало. Три п'ятсот.

— А чи то не забагато?

— Забагато? Що ви собі гадкуєте? Ну, коли для вас забагато три п'ятсот, то хай буде чотири.

Куницький скорчився і спробував усе обернути на жарт, але Дизма як ножем відтяв:

— Чотири!

Припертий до стіни, Куницький мусив здатися, прикриваючи капітуляцію тим, що він цінує Дизмине вміння залагоджувати справи.

— Згоден,— мовив,— тим радніше, що добрий початок віщує і щасливий кінець.

— Як?— витріщив очі Дизма.— Все ж уже закінчено!

— З контингентом закінчено. Але, сподіваюся, коханий пане Никодиме, що вам не завадила б тантьєма, скажімо, сто чи, може, й сто п'ятдесят тисяч злотих. Га?

— Ну?

— Є спосіб досягнути й цього, точніше кажучи, цей спосіб є у вас.

— У мене?

— У вас, коханий пане Никодиме. Звісно, тут доведеться постаратись. У вас є зв'язки в Міністерстві шляхів?

— Шляхів сполучення? Гм... знайшлися б.

— Ну от,— зрадів Куницький,— ну от! А могли б ви добитися більшої доставки шпал?.. Га? Ото було б діло! На цьому роблять гроші!

— Ви вже робили?— запитав Дизма.

Куницький зніяковів.

— А-а, це ви про той процес? Ручаюся, що все там було підстроєно. Ворогів не сіють... Усе підстроїли! Ну, і суд мусив виправдати мене. Я ж мав на руках незаперечні докази.

Він пильно стежив за Дизмою, а що той мовчав, то Куницький занепокоївся.

— Ви гадаєте, що процес тепер може завадити нам узяти доставки?

— Та вже ж не pomoже.

— Але все-таки пощастить щось зробити? Га? Прецинь на випадок чого є документи, вони в мене на руках, і коли будуть якісь заперечення, я можу вдруге довести...

Куницький говорив ще довго, згадуючи деталі і цитуючи уривки з своєї оборонної промови в суді.

Вже сливе опівночі він помітив, що його слухач от-от засне.

— Одначе ви стомилися! Ну, тоді висипайтесь. І вельми прошу вас, коханий пане Никодиме: не переобтяжуйте себе. Звичайно, я буду вам безмежно вдячний, якщо ви своїм пильним оком кинете вряди-годи по хазяйству. Одна голова — добре, а дві завсігди ліпше, але, повторюю: я, хвалити бога, здоровий і не бачу потреби звалювати на вас ще й свою працю. Відпочивайте собі і будьте як дома.

— Дякую,— мовив Дизма і позіхнув.

— І ще одче. Якщо у вас буде охота і час, візьміть під свою опіку моє жіноцтво. Кася, то ще їздить верхи, захоплюється іншим спортом, а дружина, бідолашка, вельми нудиться. У неї нема ніякого товариства. Через те й нудота, і мігрень, і меланхолія. Стрічається тільки з Касею, а це, згодьтєся, навряд чи може добре впливати на нервовий стан. Отож я буду дуже вдячний, якщо ви знайдете для них трохи часу.

Дизма пообіцяв, що розважатиме пані Ніну, а, вкладаючись спати, подумав:

«Такий старий плутяга і такий наївний. Жінка й так до мене липне, а він ще підштовхує її».

Никодим сів на ліжку, опираючись на подушки, вийняв з гамана гроші, прикинув, скільки там, а тоді заходився вираховувати на папірці, який зиск він матиме. Саме мізкував про суму тантьєми, коли в сусідній кімнаті почувся притишені кроки. Хтось ішов навпомацки, бо кілька разів наткнувся на стільці. Минула вже друга година. Зацікавлений Дизма хотів устати і виглянути, аж це кроки стихли — невідомий зупинився біля самісінького порога; ще мить — і ворухнулась ручка, двері тихенько відхилилися.

На порозі стояла Кася.

Дизма протер очі і з подиву роззявив рота.

Дівчина була в чорній шовковій піжамі з червоними вилогами. Зиркала на нього з-під опущених вій. Потім тихо зачинила за собою двері і підступила до ліжка. Вона нітрохи не бентежилась, і Никодим дивився на Касю з дедалі більшим подивом.

— Не заважаю вам?— озвалася невимушено.

— Мені?.. Ну... Чого там.

— Забула цигарки,— мовила недбало.

— А я думав...

— Що ви думали? — спитала навмисне гордовито.

Дизма зніяковів.

— Думав, що... що у вас якась справа.

Кася запалила і кивнула головою.

— Так, є справа.

Вона підсунула собі стілець і сіла, поклавши ногу на ногу. Між червоним атласним пантофлем і холошею показалася худорлява кісточка з смаглявою шкірою. Никодим ще ніколи не бачив жінки в штанях, і йому здавалося, що це непристойно. Мовчанку знову порушив низький, глибокий альт Касі.

— Я хочу серйозно поговорити з вами. Які у вас наміри щодо Ніни?

— У мене?..

— Будь ласка, не викручуйтесь. Я вважаю, що ви повинні глянути на речі по-мужському і цілком відверто. Не відкинете ж ви, що добиваєтесь її прихильності. З якою метою?

Дизма стенов плечима.

— Прецінь ви не думаєте, що Ніна задля вас покине свого чоловіка. Тепер вона закохалася в вас, але це ще не все.

— Звідки ви знаєте, що пані Ніна закохалася?— зацікавився Дизма.

— Це байдуже. Я прийшла, щоб узнати, джентльмен ви чи людина, здатна підло вжити собі на вигоду слабості чесної жінки і порядної дружини. Ви були б негідником, якби, використовуючи нагоду, добилися, щоб Ніна стала вашою коханкою.

Дівчина говорила схвильовано, голос її тремтів і хрипів. Очі іскрилися похмурим блиском.

— Чого ви чіпляєтесь до мене?— вже трохи розсердився Дизма.— Я ж не соваю свого носа у ваші справи!

— Так? Отже, це перший крок до того свинства, яке ви надумали зробити? Ох, з яким задоволенням я б учистила вас нагаєм по цій квадратній пиці!

— Що?!— гарикнув Никодим.— Кого? Мене?

— Вас! Вас!— стискаючи кулаки, засичала з ненавистю Кася.

Дизма лютував. Що воно собі мислить, оце шмаркате дівчисько! Прилазить серед ночі і...

Раптом Кася зірвалася з стільця і схопила його за руку.

— Ви не зачепите її! Чуєте? Не посмієте її торкнути!— губи у дівчини тремтіли.

Никодим, шарпнувшись, вирвав свою руку.

— Що ви мені тут варнякаєте? Зроблю так, як захочу! Розумієте?

Кася прикусила губу і відійшла до вікна.

— Тоже ще...— буркнув Дизма.

Він, власне, зовсім не міг збагнути, що тут до чого. Правда, Никодимові приємно було чути, що пані Ніна закохалася в нього, але невтямки було, чому це так обурює Касю, чого вона серед ночі прителіпалася сюди, замість того, щоб просто розказати про свої підозри батькові. Знав, що дівчина ненавидить Куницького, але чому ж тоді вона так затято оберігає вірність мачухи? У цього великого панства завжди все догори ногами...

Тим часом Кася обернулася, і Никодим знов вибалушив очі від подиву: дівчина кокетливо усміхнулася до нього.

— Гніваєтесь на мене?— спитала, явно підлещуючись.— Дуже?

— Певно, що дуже.

— Але ж ви не виженете мене? Можна сісти?

— Пора спать,— знехотя промимрив Дизма.

Қася весело засміялась і несподівано сіла скраєчку на ліжко.

— Ви завше так чеснотливо проводите ночі? Отак самотньо?..

Никодим здивовано лупнув на неї. Дівчина трохи подалася до нього. Темно-вишневі губи її розтулилися, відкривши рівнесенький разок дрібненьких білих-білих зубів, ніздрі бентежно ворушилися, рум'янець забарвив смагляві, мов персики, щоки. Такою звабливою Дизма ще не бачив її. Тільки вираз очей лишився той самий: вони дивилися з-під чарівної дуги тонких брів зимно і допитливо.

— Ви, певно, сумуете за Варшавою, де чоловіки не проводять ночей так самотньо, як тут, у Коборові. О, я розумію вас...

— Що ви розумієте?— непевно протягнув Дизма.

— Розумію, чого ви баламутите голову Ніні.

— Я не баламучу,— щиро мовив Никодим.

Қася засміялась і, зненацька нахиливши голову, доторкнулася щокою до його губів.

«Он воно яке діло,— подумав Никодим.— Вона ревнує! Ця теж на мене око має!»

— Пане Никодиме,— почала дівчина грайливо,— я розумію, що й тут вам кортить мати жінку, але чому саме Ніну? Невже я вам так вельми не подобаюсь?

Ковдра була тонка, і Дизма виразно відчував через неї тепло дівочого тіла.

— Чого ж, ви мені подобається.

— Я молодша од Ніни... І вродою не поступаюся. О, дивіться!

Встала і підбігла до вимикача. Спальню залило яскраве світло.

— Дивіться ж, дивіться...

Швидкими рухами розстебнула піжаму. Чорний шовк м'яко зсунувся по смуглявому, гнучкому тілу і впав додолу.

Никодим очманів до краю. Витріщив очі на цю чудну панну, яка так безсоромно стояла перед ним зовсім гола. Стояла так близько, що можна було рукою торкнутися її смаглявої шкіри.

— Ну що? Як? Подобаюсь вам?—Қася тихо розсміялася.

Дизма сидів ні в тих ні в сих, бозпорадно роззявивши рота.

— Я ж гарна!— кокетливо нахилила вона голову.— А може, ви хочете перевірити, яка у мене гладенька шкіра, які тверді м'язи? О, прошу, не соромтесь!..— Не перестаючи сміятись, дівчина підступила до самісінького ліжка.— Ну!

Никодимові жаско було од її сміху. Він не міг зробити жодного руху.

— Може, ви гадаєте, що я розпутниця?.. Так? Ні, чарівний пане Никодиме, запевняю вас: я зберегла невинність, у чому ви можете переконатись, якщо це влаштовує вас більше, аніж роман з Ніною... Ну!.. Сміливо!..

Кася стала навколішки на ліжку і несподіваним рухом притисла голову Никодима до своїх грудей. Дизма відчув на обличчі холодний пружний дотик їх, у ніздрі вдарив запах молодого тіла, дивно гострий, збудливий і такий витончений.

— Ну!..

— Сто чортів!— видавив Дизма крізь зціплені зуби і, пожадливо кинувшись на дівчину, згріб її під себе.

Кася відчула на обличчі його гаряче дихання. Погано поголені губи жадібно шукали її уста. Руки дівчини натрапили на спітнілу волохату шкіру. І враз Касю огорнула непереборна огида. Відраза стиснула її горло.

— Геть, геть! Пустіть мене! Гидота!.. Геть!..

Смугле тіло розпачливо, спазматично борсалось, силкуючись вирватися з грубих лап.

Марно.

Тепер Кася збагнула, що переоцінила свою любов до Ніни, збагнула, що цієї самопожертви їй не перенести, що краще померти, аніж отак платити за те почуття.

Збагнула, та пізно.

Коли тремтливими руками поспіхом надівала піжаму, Никодим захихотав:

— Хе-хе-хе.. А ви дівка що треба.

Кася змірила його поглядом, сповненим ненависті та зневаги, але він не помітив цього і додав:

— Добре було? Га?

— Бидло!— кинула вона крізь зціплені зуби і вискочила з кімнати.

Тепер Дизма вже зовсім не міг второпати, чого цій панночці треба. Сама ж прийшла, сама хотіла, і от...

Його довго не брав сон. Розмірковуючи про все, дійшов переконання, що Кася не вдавала тієї огиди, що з роману з нею нічого не вийде.

«Вони всі тут оглашенні»,— зробив Никодим висновок, пригадавши Понімірського.

Назавтра снідати вийшла тільки Ніна, вона пояснила, що Кася лежить у ліжку. З того, як поводитись Ніна, Никодим зрозумів, що вона не знає про Касин вибрик.

Увечері повернувся Куницький, і Дизма до пізньої ночі був з ним.

Тільки наступного ранку Никодим, ідучи до їдальні, стрів Касю. У відповідь на його уклін дівчина гордовито кивнула головою. Ніна вже сиділа коло столу. Обидві мовчали. Треба було почати бесіду. Дизма сказав щось про гарну погоду, і Кася відповіла завоїсто, з ущипливою іронією:

— Ах, ви були ласкаві помітити це незвичайне явище.

Коли Дизма підвівся, щоб узяти копчення, і всунув рукав у масло, вона визивно засміялася:

— Такий ошатний костюм! От шкода! Прегарно пошитий, з таким смаком. Ви в Лондоні шиєте?

— Ні,— відповів Никодим просто,— я купую готові костюми.

Він не відчув глузу і здивувався, що це вбрання може так подобатись. Не зрозумів і докірливого погляду, яким пані Ніна намагалася стримати Касю.

— От бачиш,— мовила пані Ніна,— дістала добрий урок.— Я ж тобі казала, що пан Никодим — людина дії і в його характері не може бути снобізму.

Кася зім'яла серветку і встала.

— Ах, яке мені діло. До побачення!

— Ідеш у Крупів?

— Так.

— Але до обіду повернешся?

— Не знаю. Побачу.

Коли вона вийшла, Дизма обережно спитав:

— Панна Кася чогось злиться?

Ніна кивнула головою.

— Маєте рацію. Саме злиться... Може... У вас є вільний час?

— Авжеж.

— Може, покатаємось човном?

— Гаразд.

Вона взяла шаль і парасольку, бо сонце пекло немилосердно.

Ішли вузькою стежкою посеред стернища до нерухомого свічада озера. Ніна була одягнена в легеньку білу, майже прозору сукеньку, і Никодим, ідучи позаду, чітко бачив обриси її ніг.

Щоб дістатися до човнів, треба було перейти кладкою через широченьку канаву. Ніна завагалася.

— Знаєте, давайте краще обійдемо.

— Ви боїтесь перейти через кладку?

— Трохи.

— Не бійтеся, кладка міцна.

— Але в мене запаморочиться голова і я впаду...

— Гм... Навіщо обходити? Я перенесу вас.

— Не личить!— напівжартома всміхнулася вона.

Дизма теж усміхнувся і, нахилившись, узяв Ніну на руки. Вона не перечила, а коли Никодим став на кладку, обняла його за шию і міцно притулилась.

— Ой, обережно...

Він навмисне ступав повільніше й повільніше і поставив її на землю тільки тоді, коли одійшов на кілька кроків од кладки. Дизма зовсім не стомився, тільки трошки захекався, і Ніна спитала:

— Я важка? Ви довго могли б нести мене?

Никодим глянув їй в іскристі очі.

— Міг би нести милі три, миль п'ять...

Ніна бистро одвернулася, і далі, аж до самого човна, йшли мовчки. А коли вже відплили далеченько од берега, вона мовила:

— Не подумайте чогось поганого, але мені здається, що жінка не може бути щасливою, коли у неї нема когось, хто б носив її на руках. Не в переносному розумінні, зовсім ні. Просто носив би на руках.

Дизма поклав весла. В пам'яті зринули низенький товстенький пан Бочек і його жінка, яка важила, мабуть, щонайменше сто кілограмів. «Бочек, певно, ніколи не носив її на руках,— усміхнувся Никодим,— а проте вони щасливі».

— Не кожна жінка,— відказав голосно.

— Я згодна. Тільки жінки, котрі без цього можуть бути щасливі, то, либонь, якісь трохи ніби виродки, вони чимось схожі на чоловіків, позбавлені того, що є змістом жіночності. Приміром... Кася.

В її голосі відчувалася неприязнь.

— Що, ви посварилися з панною Касею?

— Не те,— відповіла Ніна,— вона просто злиться на мене.

— За що?

Ніна завагалася.

— За що?.. Ах, хіба ж я знаю... Може, за мою симпатію до вас.

— Панна Кася не любить мене?

— Та ні.

— Все-таки не любить. Сьогодні під час снідання так шпигала мене.

— Ну, але ж вам до того байдуже. Та й відкоша ви доброго дали. Ви так умієте кількома словами осадити супротивника...

Дизма засміявся: згадав розповідь Вареди про витівку Уляницького в Криниці.

— Часом,— сказав він,— це можна зробити і без слів. Коли я в травні був у Криниці¹, в моєму пансіонаті мешкав один фертик. Знаєте, такий собі джэнджик з морського шуму. За столом сидів навпроти мене і щодня під час обіду торохтів і торохтів без упину. Про що тільки він не говорив! Усіма мовами! А всі слухають, найбільше жінки. А він чарує і чарує.

— Знаю таких типів,— устряла Ніна.— Жіночі догідники. Не терплю їх.

— І я теж не терплю. Отож одного дня мені ввірвавсь терпець. Коли той уже з півгодини патякав, я раптом нахилився до нього та як гримну: «Гу-у-у-у!..»

Ніна вибухнула сміхом.

— А він що?— спитала.

— Він? Умить замовк, і більше його не бачили. Виїхав чи що.

— Ах, як чудово!— вигукнула пані Ніна.— І це так у вашому стилі! Якби ви навіть не сказали, що так зробили, то я б, напевне, вгадала. Прекрасно!

Дизма був задоволений з ефекту.

— Знаєте,— вела далі Ніна,— я ніколи не зустрічала таких мужчин, як ви. І мені здається, що ми знайомі вже багато років. Здається, тепер я вже могла б точно сказати, що ви в тому чи іншому випадку зробите, що скаже-

---

¹ Криниця — курортна місцевість.

те. Але дивно: щоразу я відкриваю у вас щось нове, якісь нові несподіванки. Ви моноліт...

— Хто?..

— Моноліт. Конструкція вашого характеру математично послідовна. Взяти, приміром, ваше поводження з жінками! Воно чарує своєю простотою, хоч, може, трошки й суворе і навіть, як б сказала, грубувате. Але за ним відчувається глибина думки. Людина великих справ та глибокого інтелекту саме так і повинна поводитись—без будь-яких проявів вертерівського настрою і ліризму, без манірності і всякої мішури. О, ви не з тих людей, що нагадують мені магазин, бо всі свої достоїнності виставляють, мов на вітринах. Даруйте мені цю метафору. Ви, мабуть, не любите метафор?

Никодим не знав, що означає це слово, отож про всякий випадок відповів:

— Ні... Чому ж...

— Ви дуже ввічливі. Але це не в вашому стилі. У вас немає нічого від барокко. Влучно я визначила?

В душі Дизма вже почав лютувати. Він не уявляв собі, щоб можна було слухати людину, яка розмовляє польському, і не розуміти жодного речення.

— Авжеж,— тільки й буркнув у відповідь.

— Ах, ви не любите говорити про себе.

— Ні. Нема про що.— Якусь часинку він мовчав, а відтак додав уже іншим тоном:— Може, попливемо до того лісочка? — І кивнув на далекий берег, порослий сосняком.

— Гаразд. Але тепер уже я веслуватиму, а ви сідайте за кермо.

— Не стомитесь?

— Ні. Трохи гімнастики не зашкодить.

Човен був досить вузький і вутлий. Міняючись місцями, їм довелося триматись одне за одного, щоб не впасти.

— Ви вмієте плавати?— спитала Ніна.

— Як сокира,— засміявся Никодим.

— І я не вмю. Отож треба бути обережними.

Човен підпливав до ліска. Повітря було напоєне запахом нагрітої сонцем смолистої глици.

— Вийдемо?— запропонувала Ніна.

— Можна. Посидимо трохи в затінку.

— Так, спека страшенна.

Човен ковзнув носом по піщаному берегу. Вище, де починалися дерева, земля була вкрита густим пушистим мохом.

— Гарно тут, правда?— сказала Ніна.

— Нічого собі.

Вони сіли на моху, і Никодим запалив цигарку.

— Вас дуже здивував мій лист?

— Чому ж, я вельми зрадів йому,— відповів Никодим, витягуючи з кишені вузький конверт.— Я ношу його біля серця.

Пані Ніна стала просити, щоб Никодим знищив листа — прецінь він може попасти до чийось рук.

— Не забувайте, що я заміжня. Знищьте його.

— Нізачо,— впирався Дизма.

— Не думайте, що я боягузка. Просто не хотілося б мати прикроші.

Ніна простягнула руку, але Никодим підняв лист угору так високо, що вона не могла дістати.

— Ну, прошу, віддайте ж.

— Не віддам,— сміявся Дизма.

Побачивши, що він дражниться, Ніна теж усміхнулась і, вибравши момент, метнулася, щоб вирвати лист. При цьому вона так нахилилася, що припала до його плеча. Тоді Никодим обняв її і ну цілувати. Ніна спершу намагалася боронитись, але тривало це лише коротку мить.

Здалеку, з другого боку озера, долітав ледь чутний гуркіт машин.

То працювали тартаки пана Куницького.

Дизма підклав руки під голову і витягнувся на моху. Ніна сиділа, скулившись. Потім нахилилась над ним і шепнула:

— Навіщо, навіщо ти зробив це? Тепер я вже ніколи не зможу тебе забути... Буду стократ нещасливіша, ніж доти... Боже, боже!.. Тепер я вже не здолаю жить отим страшним життям... Не зможу жити без тебе...

— А навіщо й могти?

— Не кажи, не кажи так! Не кажи! Роль жінки, яка зраджує свого старого чоловіка, не по мені. Це гидко. Я не витерплю.

— Ти ж не любиш його...

— Ненавиджу, ненавиджу!

— Ну так чого ж?

— Ах, ти вдаєш, що не розумієш мене. Я не потраплю жити з вічною брехнею в душі. Це понад мої сили. Таке життя отруїло б мені кожну мить, проведену з тобою... Боже, боже, якби я могла порвати ці кайдани.

— А що ж тут важкого?— здвигнув плечима Дизма.— Стільки людей розходяться.

Ніна закусила губу.

— Я ница, дурна, ти матимеш рацію, якщо осудиш мене, але я не обійдуся без розкоші, без багатства. Мені соромно за це... Коли б ти був багатий!

— Може, ще й буду. Хіба хто знає...

— Коханий!— вона склала руки, немов до молитви.— Любий мій! Ти ж такий сильний, такий розумний! Якби ти тільки забажав, то досягнув би всього. Правда ж?

— Правда,— непевно відповів Дизма.

— От бачиш! Бачиш! Вирви мене звідси! Врятуй мене!

Ніна заплакала.

Никодим обняв її, пригорнув. Але не відав, як угамувати, ото ж мовчав.

— Який ти добрий, який милий! Коли б ти знав, як шалено я тебе кохаю. Тільки я така бідна, безталанна, така слаба. Не вмю боронитися. Кася мала якийсь гіпнотичний вплив на мене... В усьому... Але присягаюсь тобі, що більше ніколи не піддамся тому гіпнозу, клянуся — ніколи! Віриш мені?

Никодим кивнув головою і сказав, що вірить.

Ніна схопила його руку, припала до неї устами.

— Який ти добрий! Який добрий!.. А втім, Кася й так, на щастя, виїжджає до Швейцарії.

— Коли виїжджає?

— На тому тижні. На цілий рік!

— На рік. Це твоєму чоловікові недешево обійдеться.

— Ні. Це йому нічого не коштуватиме, бо Кася не взяла б од нього й гроша.

— То з чого ж вона житиме?

— З чого? Вона ж має після смерті матері чималий капітал у банку.

— Он як? Не знав. Пан Куницький про це нічого мені не казав.

— Ах, навіщо ти згадуєш про нього! Балакаймо про себе.— Ніна була дуже знервована і пригнічена.

Поверталися мовчки.

На терасі зустріли Куницького. Усміхаючись і, за звичкою, потираючи ручки, він підкреслено радісно поздоровкався з Ніною та Никодимом, розпитував, як вони почувують себе, чи вдоволені з прогулянки човном. Та коли б їм і хотілося відповісти, то не потрастило б — не потрапили б і слова вставити в його балаканину.

— Ну, а що там чувати у високій хаті?— поцікавився Куницький.

— Тобто у Варшаві? Та нічого такого. Розмовляли ми з Яшунським і Уляницьким про мій план закупки хліба.

— Що ви кажете? Ну й що? Які наслідки? Буде діло?

— Авжеж. Тільки, пане!.. Це державна таємниця!

Куницький приклав палець до губів і шепнув:

— Розумію! Тс-с... Дружина йде, то, може, ви мені по обіді розповісте. Я просто вмираю з цікавості.

— Пані Ніна не заважає,— мовив Никодим,— вона ж нікому не скаже. Можна й при ній говорити.

— Про що?— спитала Ніна, не дивлячись на них.

— Ніно, — застеріг Куницький, — гляди тільки: це державна таємниця. Пан Дизма разом з урядом готує капітальний план порятунку країни від економічної кризи. За цей план пана Дизму повинні озолотити! Ну, то як же, коханий пане Никодиме?

Дизма коротко розказав усе, що стосувалося хлібних облігацій. Куницький потирив руки і раз у раз повторював:

— Геніально, геніально!

Пані Ніна дивилася на геніального автора плану широко розплющеними очима, які так і сяяли захопленням.

— Є тільки одна трудність,— закінчив Дизма:— ніде зберігати закуплений хліб. На будівництво складів немає грошей.

— Хе!— вигукнув Куницький.— Це справді перешкода... Але... Пане Никодиме, а що б ви сказали про такий вихід: уряд купує хліб, тільки з умовою, що той, хто продає, сам зберігатиме його? Звісно, не в кожного є де зберігати, однак дідичеві завжди легше — він навіть амбар збудує і держатиме в ньому проданий хліб, аніж гноїти його теж у себе і самому розорятися. Мені видається, що це реальний вихід. Як ви гадаєте?

Дизма аж онімів. «Ну й макітра в цього старого пройди!» — з подивом подумав він і, кашлянувши, хитро мовив:

— Балакали ми про це... Може, так і доведеться збити.

Куницький заходився докладно розгортати свою думку, а Никодим жадібно слухав, силкуючись запам'ятати слова «старого пройди», коли це до них підійшов лакей.

— Ясновельможного пана просять до телефону. На новому тартаку зірвалася трансмісія і скоїлося якесь нещастя.

— Що? Що ти кажеш! Мерщій автомобіль! Вибачайте...— І Куницький прожогом вискочив з кімнати.

Обід вони кінчили вдвох.

— Ви великий економіст,— мовила Ніна, не підводячи очей.— Либонь, навчалися за кордоном?

Дизма, не думаючи, бовкнув:

— Так, в Оксфорді.

Ніна спаленіла.

— В Оксфорді?.. Не... не разом з Єжи Понімірським?

Тільки тепер Никодим похопився, що ляпнув дурницю. Адже Ніна в першу-ліпшу мить могла спитати брата і впевнитися, що Дизма збрехав. Але виходу вже не було. Треба грузнути далі.

— Так, я знав його,— сказав він.— Це був добрий товариш.

Пані Ніна мовчала.

— А ви знаєте,— спитала по хвилі,— яке нещастя його спіткало?

— Ні.

— Захворів на тяжку нервову хворобу. Жив так, що аж страшно — пив, гуляв, бешкетував і кінець кінцем дійшов до безумства. Бідолашний Жорж!.. Два роки був у домі божевільних... Трохи підлікували його. Тепер у нього вже не буває випадків люті; але про повне видужання, на жаль, не може бути й мови... Бідолашний Жорж... Ви не уявляєте, як я страшенно переживала за нього... Тим більше, що відтоді, як захворів, Жорж такий неласкавий до мене. А давніше ми дуже любили одне одного. Ви знаєте, що Жорж тут, у Коборові?..

— Справді?..

— Так. Мешкає у флігелі, в парку, удвох із санітаром. Ви не бачите його, бо лікарі веліли Жоржеві якнай-

менше стрічатися з людьми — від цього йому стає гірше. Але хто знає, може, побачення з вами, давнім товаришем, не зашкодило б йому. Ви любили один одного?

— Так, ми жили дружно.

Це втішило Ніну. Вона вчепилася за свій план і, попросивши Дизму нічого не говорити Куницькому, сказала, що по обіді вони підуть до флігеля. Никодим хотів було якось викрутитись, проте, щоб не викликати підозри, мусив згодитися.

Опинившись поміж деревами, Ніна обняла Дизму за шию і всім тілом пригорнулася до нього. Никодим, сторожко озираючись, щоб не «засипаться», кілька разів знехотя поцілував її.

— Мені так гарно з тобою,— мовила Ніна,— так спокійно.— Вона взяла Дизму під руку.— Жінка, мов той плющ,— замислено вела далі,— не одриваючись від землі, животітиме, якщо не знайде сильного дерева, щоб по ньому піднятися до сонця...

Дизма подумав, що це дуже влучний вислів і його варто запам'ятати.

Ось і флігель. То була невеличка вілла в стилі Ренесансу, так густо обплетена виноградом, що тільки де-неде просвічували білі стіни. Перед будинком, на скошеному моріжку, вони побачили шезлонг, у якому витягнувшись, нерухомо лежав молодий граф.

Песик помітив гостей і загавкав істерично, мов за кашлявся.

Понімірський ліниво повернув голову і, примруживши од сонця очі, якусь мить дивився на прибульців. Тоді враз схопився на ноги, випростався, обсмикнув костюм і вставив монокль в око.

— Добрий день, Жорже...— Ніна подала йому руку.— Я привела давнього твого товариша з Оксфорда. Впізнаєш?

Понімірський окинув їх дуже недовірливим поглядом. Неквапливо поцілував сестру в руку. З виразу обличчя графа можна було зробити висновок, що Жорж побоювався, чи не викрито його змову. Понуро лупнув оком на Дизму і подав йому руку.

— Впізнаю, звичайно. Дуже приємно, колего, що ви провідали мене.

Зненацька обернувся до сестри:

— Вибач, будь ласка, але прошу — zostав нас самих.

Після такої довгої розлуки нам, зрозуміло, багато чого треба сказати один одному. Може, ти посидиш тут, а ми пройдемося?

Ніна не перечила. Значливо глянула Никодимові в очі і ввійшла до флігеля.

Понімірський, зиркаючи на всі боки, одвів Дизму в найближчу алейку і, впершись вказівним пальцем йому в груди, визвірівся:

— Що це має означати? Негіднику! Видав мене Ніні? Може, й той мерзотник Куник усе знає?

— Та боронь боже! Я нікому й слова не промовив.

— Ну, щастя твоє. А звідки вона знає, що я відрекommenдував вас тітці Пшеленській як свого товариша по Оксфорду?

— Цього вона не знає. А щодо Оксфорда, то я сам сказав, ніби навчався там. Так склалося в бесіді.

— Ви не тільки шахрай, а ще й дурбас. Ви ж не вмієте по-англійськи й слова сказати!

— Не вмію.

Понімірський сів на лаві і зайшовся сміхом, аж песик, що пильно стежив за хазяїном, зацікавився.

— Ну, а як там тітка Пшеленська і той її Кшепицький? Не витурили вас за двері?

Дизма хотів сісти обіч Понімірського, але той рухом руки стримав його:

— Не терплю, щоб люди вашого стану в моїй присутності сиділи. Розповідайте. Коротко, точно і без брехні. Ну?

Никодим усвідомлював, що має справу з істотою несповна розуму, а проте відчував таку маркоту, якої не викликали в нього ані міністри, ні генерали, ні інші варшавські тузи.

Почав розповідати, що пані Пшеленська зустріла його добре, але і вона, і пан Кшепицький твердять, що тепер нічого зробити не пощастить і справу треба відкласти на кілька років.

— Sapristi! Ви не брешете?

— Ні.

— Знаєте, я ще скільки живу, не чув, щоб хтось розповідав отак примітивно. Чи ви скінчили хоч яку-небудь школу?

Дизма німував.

— Що стосується справи, то я не такий бовдур, щоб

відмовитись од неї. Незабаром напишу другого листа, і ви поїдете з ним у Варшаву. А поки що до побачення. Можете йти собі. Брут, сюди!

— А як пані Ніна?— несміливо обізвався Дизма.

— Пані Ніна?.. Ах, правда. Я забув про неї. Ну, тоді ходімо. І заберіть її з собою. Вона впливає мені на нерви.

Ніну спіткали на повороті алеї.

— Ну що,— осміхнулась вона,— розворушили приємні спомини?

— Авжеж,— відказав Дизма.

— Моя люба,— процідив Понімірський, поправляючи монокль,— спогади з тих часів, коли ми були вельми молоді й багаті, завше будуть приємні. Правда ж, дорогий колего?— Він навмисне підкреслив останні слова і голосно розсміявся.

— Звичайно, колего,—невпевнено потвердив Дизма на ще більшу втіху Понімірського.

— Ми розмовляли тільки про Оксфорд і Лондон, де так чудово колись розважалися з колегою,— сказав, сміючись, граф.— Ти, люба, не уявляєш, як мені було приємно почути нарешті таку англійську мову, котрої вже багато років я не чув...— Він кінчиками пальців поплескав Никодима по плечі і запитав:— Isn't it, old boy? ¹

У Дизми набрякли жили на скронях. Напружив пам'ять і— о спасенна полегкість!— вимовив слово, одне-єдине англійське слово, яке у вищому лисковському товаристві вряди-годи вживав син нотаря:

— Yes ².

Ця відповідь ще дужче розвеселила Понімірського, Ніна ж, побачивши збентеження Никодима і витлумачивши його тяжким враженням од зустрічі з ненормальним давнім товаришем, сказала, що їм уже пора вертатись. На її радість, брат не затримував Дизму і попрощався з ним без нових дивацтв.

— Бідний Жорж,— озвалася Ніна, йдучи алеєю,— він дуже змінився?

— Ні, не дуже. Може, це в нього мине...

— На жаль, ні... Я бачила, яке прикре враження справила на вас його хвороба. Мабуть, я погано зробила, що привела вас до Жоржа.

---

¹ Isn't it, old boy? (англ.)—Правда ж, старий?

² Yes (англ.)—Так.

— Чому?

— Знаєте, пане Никодиме, ви ліпше не приходьте до нього, бо це і йому може вадити. Лікарі кажуть, що зустрічі з людьми збуджують Жоржа, а йому треба якнайменше хвилюватися.

— Як хочете.

— Я нічого не хочу,— Ніна притулилася до його плеча,— я тільки кажу, що знаю, що ви зробите так, як буде найкраще і найрозумніше.

Вона заговорила про весну, яка квітне в її душі, і про те, що на теперішнє найліпше заплющити очі, вважати, що то марево, сон, який мине, повинен минути, його скоро не стане.

Коли Ніна попросила Дизму сказати, що й він у це вірить — той ні в чому не заперечував.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Один по одному минали тихі, спокійні і ясні дні. Дизма прижився в Коборові і почував себе як дома. Правда, він трохи злився на Ніну, що взяла думку зберегти подружню вірність, аж доки не буде вільною, і твердо стояла на своєму,— але не мучився тим: Никодим Дизма не відав сильних бажань, а тим паче пристрастей.

Добряче їв, багато спав і нічого не робив. У таких умовах почував себе чудово. Погладшав трохи і засмаг, бо вряди-годи блукав по околиці — треба ж було якось згаяти час. Попервах їздив на коні, але після кількох прогулянок упевнився, що верхи страшенно трясє, отож почав ходити пішки. Оглянув ще раз усе господарство — тартаки, паперню, млин, коли його щось цікавило — дознавався у службовців, які завжди знімали перед ним шапки: знали, що не з абиким мають справу.

Дизму оточувала атмосфера глибокої пошани і подиву.

Єдине, що захмарювало блакить тих ясних днів, це сварки з панною Касею.

Правда, скандали, що виникали через неї, стосувалися скоріше Ніни, але не раз вони мимохідь зачіпали й

Никодима. Одного разу—це було під час сніданку—коли Кася, немилосердно висміюючи кожне його речення, добре допекла Дизмі, він буркнув:

— Ви забуваєте, з ким маєте справу.

— А мені байдуже,—стонула плечима дівчина,—ви ж, либонь, не шах персидський? Чи, може, вас мучить *mania grandiosa*?¹

Дизма не зрозумів тих слів, але з виразу обличчя пані Ніни зробив висновок, що то, видать, велика образа. Він став червоний, мов буряк, зненацька щосили тріснув кулачиськом і гаркнув:

— Перестань, шмарката!

На столі підплигнув, забряжчавши, посуд, обидві жінки зацікавилися.

Тільки по хвилі Кася, бліда як смерть, схопилась і вибігла з кімнати. Ніна не проронила й слова, хоч по обличчю її видно було, що вона злякалась, але схвалює дотепну витівку Никодима.

Цей радикальний захід дав свої наслідки, однак становище змінилося тільки зовні. Правда, відтоді Кася не докучала йому, але в її очах палала глибока ненависть, яка ставала дедалі більша і колись та мала вибухнути.

Вибух стався неждано для обох сторін якось у неділю вранці.

Куницький працював у своєму кабінеті. Ніна поїхала до костюлу. Никодим сидів у неї в будуарі і переглядав альбоми з фотографіями.

Саме в цей час увійшла Кася. Кинувши оком, вона зразу ж побачила, що Никодим тримає альбом, у якому були тільки фотографії Ніни, безліч фотознімків Ніни в різних позах; робила їх Кася.

— Віддайте, це моє,—гукнула дівчина, вириваючи альбом.

— Чи не можна ввічливіше?!—крикнув Дизма.

Кася хотіла вже вийти, але це затримало її. Обернувшись до нього, вона часинку мовчала, проте мала такий вигляд, що Никодим уже ладен був затулити обличчя від удару, і водночас йому кортіло схопити її в обійми, притиснути до себе і силоміць обцілувати оті променисті очі й повні тремтливі губи, з яких нарешті зірвалися, мов батурою впершици, слова:

---

¹ *Mania grandiosa* (лат.)—манія величі

— Це підлота, підлота! Ви негідник! Ви збезчестили її! Вдерлися в дім мого батька, щоб спокусити його жінку! Якщо ви негайно, при першій же нагоді не заберетеся звідси геть, я відшмагаю вас гарапником, як собаку! Мені начхати на ваше становище, на всі ваші стосунки! Розумієте? Цим ви можете подобатись моєму батькові, а не мені! Раджу вам по-доброму: забирайтеся звідси геть і якнайшвидше!..

Дівчина говорила дедалі голосніше, а двері в покоях були відчинені, і слова її долинули до Куницького. Розпалившись, Кася не чула його квапливих дрібненьких кроків. Не чув їх і Никодим, спантеличений несамовитим вибухом гніву в цієї, здавалося б, спокійної панянки.

Куницький зупинився на порозі, обличчя йому перекосило від люті.

— Касю,— озвався він тихо,— вийди, будь ласка.

Дівчина не рушила з місця.

— Вийди, будь ласка,— повторив ще тихше.— Піди в мій кабінет і почекай мене там.

Він говорив зовні спокійно, проте в голосі його вчулася якась нездоланна сила. Кася стенула плечима, але послухалась.

— Що тут було?— спитав Куницький Дизму.

— Що було? А те було,— відповів Никодим,— що ваша донька веліла мені забиратися з вашого дому і вилаяла мене останніми словами. Гаспид її знає, чого вона хоче, та коли вже мене виганяють, то через вікно я назад не полізу. А на той ваш... контингент і на шпали тепер можете свиснути, бо я...

Куницький схопив його за руку.

— Пане Никодиме, я дуже перепрошую вас за свою дочку. Забудьте про все це. Сьогодні ж Кася виїде за кордон. Це достатня сатисфакція для вас?

— Сатисфакція... а що вилаяла мене, то як?

— Кажу вам, коханий пане Никодиме, я сьогодні ж вижену її з дому.

Старий дедалі більше лютував, а на взір був дедалі спокійніший. Простягнув до Дизми руку і запитав:

— Ну, згода?

Никодим подав йому свою.

Того ж вечора Кася виїхала. Ніхто в домі не знав, про що говорив батько з дочкою в замкнутому кабінеті. Ні він, ані вона нікому нічого про те не сказали. На додаток

Кася виїхала, не попросившись навіть із Ніною. Єдиною в Коборові істотою, з якою вона розмовляла перед від'їздом, була молоденька покоївка Іренка. Але й вона могла сказати тільки те, що панночка була вельми гнівна і що обіцяла її, Іренку, виписати до Швейцарії.

Після цієї бурхливої і такої багатой наслідками неділю жодна хмарина вже не затемняла обрїю Никодимові Дизмі. Куницький був дуже чемний. Ніна ні словом не споминала про Касю — вона сама тепер почувала себе вільніше, їй стало легше.

Удвох з Никодимом вони їздили автомобілем на прогулянки, каталися човном. А проте її стійкість не підупала, отож роман, як і раніше, обмежувався балачками, власне, її монологами, та ще поцілунками. Скільки Дизма не переконував її — усе було марно.

Він не міг збагнути, в чому причини такої впертості. Тим паче, що від служби довідався, ніби пані Ніна замикається щоночі на ключ і робила це завжди, чи не від самого шлюбу. Лакей, який розказав про це Дизмі, ще трохи й кепкував з ясновельможного пана — мовляв, одружився з графінею, щоб зробити приємність дочці.

Все це видавалося Дизмі туманним і таємничим. Він постановив собі як-небудь притиснути Ніну до стіни, хай ясно викладе йому, що і як. Тим часом Никодим узнавав од неї багато подробиць з її власного життя, з життя її родини. Коли заходила мова про чоловікові справи, то виявлялося, що в них Ніна зовсім необізнана.

— Зрештою, мене це не обходить,— казала,— то діла мужчин.

Але в усякому разі вона де в чому розумілася, бо частенько повторювала Дизмі, що їхнє майбутнє залежить лише від нього, а в неї немає нічогосінько.

Це вельми турбувало Никодима — у нього ж не було ні найменшої надії так розбагатіти, аби дати Ніні все те, що вона мала тепер. А втім йому не так уже й горіло оженитися з нею. Це правда, вона дуже подобалась йому, ну, і була великою дамою, неабищо — графиня Понімірська... Але можливість одруження з нею видавалась Никодимові чимось нереальним, так само, як і інші його успіхи останнього часу.

Зате Нінині почуття не викликали у Дизми ніяких сумнівів. Кожен її жест, кожен погляд і, нарешті, майже кожне слово були пройняті любов'ю до нього.

Куницький, як гадав Никодим, приділяв надто багато часу і уваги своїм справам, і надмір мало — жінці, щоб міг підозрівати про ці почуття. Зрештою, він же сам намовляв їх до прогулянок удвох.

Повернувшись з однієї такої прогулянки, Никодим побачив у вестибюлі телеграму на своє ім'я. Розпечатуючи її, він був певен, що то звістка од міністра Яшунського. Але його спіткала несподіванка: під коротеньким текстом стояв підпис... Терковського!

Никодим читав, а Ніна заглядала йому через плече. Телеграма повідомляла:

«Пан Голова Ради міністрів просить вас прибути завтра, в п'ятницю, о сьомій годині на засідання економічного комітету Ради міністрів з приводу відомої вам справи. Терковський».

Надійшов Куницький, і Дизма показав йому телеграму. Старий вмить прочитав її і з неприхованим захопленням мовив:

— Надзвичайно! Це в справі хліба?

— Так,— потвердив Дизма.

— Отже, діло вже рушило?

— Як бачите.

— Боже милій!— Куницький розвів руки.— Боже милій! Скільки добра можна зробити людям, маючи ваші впливи, коханий пане Никодиме!

— Так,— усміхнулася Ніна, — якщо використовувати ці впливи на благо громадськості, ну, і якщо правильно розуміти потреби громадськості.

— О, вибач,— заперечив Куницький,— не тільки для громадськості. А хіба окремим людям не треба помагати? Хе-хе! Напевне, в економічному комітеті буде і міністр шляхів сполучення. Ви матимете можливість побалакати з ним при нагоді і про залізничні шпали. Га?

Засунувши руки в кишені штанів, Никодим скривився:

— Я волів би не тепер. Недоречно буде.

— Ну що ж! Пане Никодиме! Я ж не наполягаю. Полишаю все на вас — робіть, як ліпше. Я тільки між іншим нагадав, бо доставка шпал — це таке діло, про яке варто пам'ятати, хе-хе!

Щоб підтвердити це, Куницький зразу ж по обіді потягнув Никодима до свого кабінету і заходився довго й нудно торочити йому про подробиці. Коли той якось

знесу згадав про колишній процес, старий зірвався на ноги і вийняв з кишені ключі.

— Зараз я вам покажу документи. По-моєму, їх до-сить, щоб іще раз довести, що в мене все було гаразд.

Він одсунув важку оксамитову завісу, і Дизма побачив великий сейф. Куницький швидко одімкнув його, ді-став зелену теку і почав витягати з неї пачки паперів, списаних на машинці, квитанцій, бланків тощо. Деякі з них перечитував сам, інші подавав Дизмі, і той вдавав, ніби читає.

Никодим вирвався од Куницького тільки ввечері. Ніна ждала його на терасі, і обоє пішли прогулятися. Вона була смутна і замріяна. Несподіваний від'їзд Никодима, який так зненацька переривав ідилію, завдав їй справ-жнього горя. Коли вони опинилися серед дерев, Ніна при-горнулася до нього і прошепотіла:

— Ти ж не довго сидітимеш у Варшаві, коханий? Ні-нись страшенно сумуватиме тут. Що ж подієш — я вже так звикла щодня бачити тебе, розмовляти з тобою, ди-витися в твої очі...

Никодим запевняв її, що невдовзі поверне. День, два, щонайбільше три.

Під час вечері Ніна була куди жвавіша: чоловікові спало на думку вдвох супроводити коханого пана Нико-дима на станцію. Цим разом Дизма їхав поїздом — авто-мобіль стояв у ремонті.

На станції Ніна була вельми схвильована. Правда, вона не могла попрощатися з Никодимом так, як жа-дала б, але її красномовний погляд був вартий найпал-кіших поцілунків.

У купе вагона першого класу Дизма був один. Куни-цький дав кондукторові на чай, щоб той більш нікого не пускав, бо то, бачся, їде сам пан Дизма, неабияка фігура, особистий друг усіх міністрів.

То була страшна п'ятика. Никодима привезли до го-телю п'яного як чіп і на руках внесли в його номер.

Та й було за що пити. Тепер, уже очунявшись, Дизма мов диво дивнее споминав події вчорашнього дня, події, що позначилися в його свідомості якимись хаотичними лініями.

Отож — засідання у високій залі, засідання, на якому

він, Никодим Дизма, сидів за одним столом з прем'єр-міністром, з міністрами, сидів як рівний з рівними, запанібрата.

Читання якихось звітів, якісь цифри... І та хвилинка, коли всі кинулися тиснути йому руки за те, що він повторив думки Куницького про закуп хліба. Як це вони називали?.. Ага, ломбард! Смішно! Досі він гадав, що в ломбарді можна тільки залишити годинник або костюм... А потім оте запитання прем'єр-міністра:

— Шановний пане, чи не згодні ви взяти на себе керівництво державною хлібною політикою?

Він трохи загаявся з відповіддю, а по тому став одказуватись — бачся, може, не зуміє — і тоді всі гуртом кинулись умовляти його, отож мусив погодитись.

Дизма розсміявся:

— Сто чортів! Куди сягнув чоловік: президент державного хлібного банку! Пан президент!

Згадав групу кореспондентів, які засипали його питаннями, сліпучі спалахи магнію. Ага, треба побачити, чи надрукували щось.

Никодим подзвонив і велів служникові купити всі газети. Відтак почав одягатися. Коли принесли газети, він схопив одну з них і почервонів.

На першій сторінці видніла його фотографія. Стояв, засунувши руку в кишеню, обличчя замислене. Вигляд поважний. Ба, показний! Напис під фотографією провіщав:

«Д-р Никодим Дизма, автор нової системи аграрної політики, дістав повноваження створити Державний хлібний банк і призначення на посаду президента цього банку».

Обіч під сенсаційним заголовком була чимала стаття — офіційне урядове повідомлення, біографія Дизми й інтерв'ю з ним самим.

У повідомленні було сказано, що рада міністрів на пропозицію міністра Яшунського постановила розпочати рішучу боротьбу проти економічної кризи, вдавшись до енергійних заходів на хлібному ринку. Далі йшов докладний опис плану, а за ним — оповіщення: виконавчі розпорядження буде видано по тому, як сейм схвалить закон.

Власний життєпис для самого Дизми був цілковитою несподіванкою. З нього Никодим довідався, що він наро-

дився в маєтку батьків-поміщиків у Курляндії, гімназію скінчив у Ризі, а вищу економічну освіту здобув у Оксфорді, що згодом як кавалерійський офіцер героїчно боровся на фронті проти більшовиків, де його поранено; нагороджений орденом «Virtuti Militari» і «Хрестом Хоробрих», що останнім часом він зійшов з політичної арени і тепер господарює в селі у Білостоцькому воєводстві.

Біографія рясніла такими епітетами, як «світлий», «знаменитий», «творчий»... Наприкінці зазначалося, що президент Никодим Дизма зажив слави як людина надзвичайної сили волі та міцного характеру, відома своїми видатними організаторськими здібностями.

Але найбільший подив у Никодима викликало інтерв'ю. Читав і очам своїм не вірив. Щоправда, ввечері він нажлуктився, як віл браги, але ж тоді, коли балакав з кореспондентами, усе тямив. А з того, що написали в газетах, він не сказав жодного слова! Тут були речення, яких Дизма, хоч скільки силкувався, не міг роздлубати, були вислови, значення яких він не знав, думки з приводу всяких питань, про які він не те що не говорив, а й сном і духом не чув.

Никодим вилаявся, але злості не мав. Навпаки, був задоволений,— прочитавши таке інтерв'ю, кожен вважає пана Дизму — пана президента банку Дизму — за людину неабиякого розуму.

Майже всі газети вмістили отакі статті та фотографії його в різних позах. Найбільше Никодимові подобалася та, де він сидів на канапі між прем'єр-міністром і міністром Яшунським, і ще одна—на якій він спускався сходами, а за ним ішов літній добродій із сивими вусами: цей чоловік ішов, тримаючи капелюха в руці, а він, Никодим, був у капелюсі. Напис під цим знімком говорив:

«Пан президент Никодим Дизма виходить із палацу Ради міністрів у супроводі свого майбутнього співробітника, новопризначеного директора Хлібного банку п. Владислава Вандришевського, кол. заступника міністра фінансів».

«Ого, — мріялося Никодимові, — тепер уся Польща мене знає».

І враз жахнувся. Спало на думку, що газети дійдуть і до Лискова, а пан Бочек, Юрчак та всі інші добре знають і його самого, і те, що писанина про Курляндію, і про гімназію та Оксфорд — усе це суцця брехня.

Трясця його матері! Що як комусь із них стукне в голову написати в газету і розказати усю правду?

По спині побігли мурашки. Никодим сновигав по кімнаті і лаявся, а тоді знов почав переглядати газети: і дійшов переконання, що давні знайомі навряд чи наважаться на це. Їх засліплять його посада і зв'язки, не стане сміливості. Хіба що писатимуть анонімні доноси... Та хто ж повірить анонімкам!

Никодим сливе заспокоївся. Та ось ще раз зачитався описом своїх талантів, і серце заскимліло від іншої думки: як він дасть собі раду?

Правда, все найважче ляже на плечі директора Вандришевського, але ж і йому самому доведеться щось робити—виступати, підписувати, виносити постанови... І все це в тих справах, де він анічогісінько не тямить! Іншого виходу немає — треба знайти когось кмітливого... От якби Куницький узявся, але не захоче... Взагалі тепер доведеться покинути посаду в Коборові. Розстанеться і з Ніною... На думку про це Никодимові стало прикро, але він сказав собі:

«Нічого не вдієш. Як треба, то треба. Не одна вона на світі».

Гірше — це знайти такого чоловіка, щоб за нього працював... Можна було б зробити його, наприклад, своїм секретарем...

І раптом Никодим ляпнув себе по лобі:

«Кшепицький!»

Аж підскочив з радості. Кшепицький — битий жак, знає, де раки зимують. Його в дурні не пошиєш, але це свій хлопець, якщо дійти з ним згоди, то він метикуватиме за двох.

Дизма так запалився тією думкою, що постановив зараз же розшукати Кшепицького.

Хутенько вбрався і за чверть години уже дзвонив біля дверей квартири пані Пшеленської. Там саме кінчили обідати. Крім господині, Никодим застав Кшепицького і хирляву, страх веснянкувату дівчину — панну Гульчинську.

Дизму зустріли голосними поздоровленнями. Пані Пшеленська назвала його рятівником поміщиків, Зизьо Кшепицький — Наполеоном в економіці, а панна Гульчинська витріщила на нього очі, мов на сонце.

Зайшла розмова про Коборів, і всі дуже засмутилися,

коли Дизма сказав, що тепер йому не буде часу для справи Жоржа Понімірського.

— А втім,— додав,— у нього так погано з клепками, що все одно нічого не пощастило б зробити.

Зизьо вилаявся, веснянкувата панночка скривилася в сумній міні, а пані Пшеленська висловила надію, що не треба втрачати надії...

Головним пунктом візиту Никодима Дизми була та хвилина, коли він, ковтнувши кави, прорік:

— А я прийшов до вас із пропозицією. Пане Кшепицький, ви ніде не служите?

— Ні.

— А бажання таке є?

— Ну звичайно!— сплеснула пухлими ручками пані Пшеленська.

— Бачите,— вів далі Никодим,— мені тепер буде потрібен секретар. Секретар президента банку — це ж вам неабищо. Це має бути людина інтелігентна, кмітлива і взагалі фактично відповідальна. Розумієте?

Кшепицький облизав губи і недбало кинув:

— Дякую вам, пане президенте, тільки не знаю, чи я зможу. Крім того... гм... скажу відверто — не подумайте, пане президенте, чогось поганого, але я, либонь, не годжусь до казенної служби. Постійні години в канцелярії, щодня рано вставати...

Дизма поплескав його по коліну.

— Нічого не бійтеся. Ніяких постійних годин. Ви сидітимете на службі тільки тоді, коли я там буду, а невже ви гадаєте, що президент має сидіти як пень? На те є директор. У нас будуть лише найголовніші, найважливіші справи. Ну, давайте руку!

Пані Пшеленська була в захопленні. Хвилюючись, вона почала говорити Кшепицькому «ти» і завзято умовляла його негайно погоджуватись.

Зизьо всміхнувся і подав руку.

— Вельми вдячний вам, пане президенте. А чи можна поцікавитись, яку платню ви, пане президенте, мені призначите?

Никодима приємно лоскотало оте «пан президент». Він узявся в боки і спитав:

— Ну, а скільки б ви хотіли?

— Хіба я знаю?..

— Ну, сміливіше!— заохочував Никодим.

— Як вважає пан президент?

Дизма добросердо всміхнувся.

— Пан президент вважає, що пан секретар сам повинен сказати.

Усі ввічливо засміялися.

— Боже мій,— устряла пані Пшеленська,— мені здається, що якась там тисяча злотих...

— Тисяча двісті!— квапливо поправив Кшепицький.

— Що? Тисяча двісті? Ну, значить, я дам вам тисячу п'ятсот.

Дизма тріумфальним поглядом окинув кімнату, а Кшепицький серед захоплених «охів» пані Пшеленської зірвався з місця і, гучно шаркаючи ногою, дякував панові президенту.

Пані Пшеленська сказала, що таке діло не можна вершити насухо, і веліла служникові принести пляшку шампанського.

— Але,— мовив Дизма, підносячи келих,— одна умова, пане Кшепицький: спілка! Розумієте? Спілка! Це означає, що ми повинні горою стояти один за одного. І ані пари з уст про те, що ми балакаємо між собою...

— Розумію, пане президенте.

— А ще хочу сказати: коли я буду задоволений з вас, то на свята чи з якоїсь там іншої нагоди матимете дві три тисячі премії.

Кшепицький провів Дизму до готелю. Дорогою вони розмовляли ще про організацію банку, і Никодим пообіцяв завтра ж познайомити Кшепицького з директором Вандришевським.

— Часу в мене буде обмаль, бо треба уладнати ще інші справи, отож домовимося, що за організацію візьметься Вандришевський, який звітуватиме не мені, а вам, розумієте? А ви вже матимете діло зі мною — будете доповідати про все, радитися і передавати мої розпорядження директорові.

— Так буде найліпше!— підтакнув Кшепицький.

— Уміння керувати, пане Кшепицький,— запам'ятайте собі!— це вміння діяти швидко і рішуче!

В готелі Никодим застав Уляницького, який привітав його гучно й радісно.

— Знаєш, Нікусь, у мене ще й досі в голові гуде після вчорашньої п'ятики. Ну й здорово! А ти вже зробив візити?

— Які візити?

— Ну, знаєш, так годиться. Прем'єрові Яшунському, Брожинському і ще кільком. Терковському, мабуть, не хочеш? Хоч, знаєш, я вчора помітив, що він на тебе не гнівається.

— Ти гадаєш, що це неодмінно треба?

— Та, либонь, треба.

— Гм... — заклопотався Дизма. — Розумієш, одному якось... От коли б ти зі мною пішов...

— Ну що ж, можу піти...

Умовилися, що завтра зроблять візити, бо сьогодні ввечері вони ще мали бути на засіданні, де розглядалося питання про час відкриття банку і початок його діяльності.

Менш як за два тижні розгорнулися організаційні роботи. Під банк дали приміщення в новому будинку на Спільній вулиці, виділивши два поверхи на контору і восьмикімнатну квартиру для пана президента.

Правда, закон про нову хлібну політику ще був десь у комісіях сейму, але не підлягало сумніву, що обидві палати схваллять урядовий проект без суттєвих змін.

З цим Дизма не знав клопоту, все взяли на себе Вандришевський і Кшепицький.

Останній виявився просто неоціненним помічником. До роботи був дуже беручий і кмітливості йому не бракувало, отож він проводив усе, що хотів, прикриваючись завжди одним і тим же:

— Так бажає пан президент.

Спочатку Вандришевський та інші, невдоволені з того, що Кшепицький совав свого носа в усі, навіть зовсім дріб'язкові справи, питали Дизму, чи дійсно він ухвалив саме так, а не інакше. І хоч Дизма часто й не знав, про що йдеться, але однозначно повторював:

— Коли Кшепицький щось каже, значить, я так постановив, і нема про що балакати.

Довелось примиритися з втручанням Кшепицького. А сам він зрештою не на жарт заприятелював з паном президентом. Звичайно, весь час зустрічаючись з ним, Зизьо скоро знайшов чимало вад у свого начальника. Та це було тільки на руку йому: секретар ставав неодмінним доповненням президента. А проте і з Кшепицьким Дизма

завжди був сторожкий. А тим, що його всі поважали, ним захоплювалися, що могутні впливи і зв'язки Никодима дедалі зростали, Кшепицький у душі визнавав, що він має якусь таємничу силу і дивний розум.

Правда, Зизя дивувало, що розум Никодима частенько немовби притемнявся і тоді начальник, здавалося, нічого не тямить у найпростіших питаннях, однак секретар дійшов до переконання, що пан президент навмисне удає з себе наївного, щоб легше застукати підлеглих на якихось комбінаціях. Зрештою Кшепицький знав, що його становище залежить тільки від президента, що якби президентом став хтось інший, то він знову опинився б на мілкому; відав, що в його інтересах укріплювати становище свого начальника, і робив усе, аби оточити особу Дизми ореолом неприступності й олімпійської величі.

А це цілком влаштовувало Никодима.

Приголомшливі почесті, які звалилися мов сніг на голову, і справді зміцнили певність Дизми, що доти він сам себе недооцінював. Проте обережність його не притупилася — адже Никодим бачив, що в його розумовому розвитку, у вихованні і освіті є великі прогалини. Найвільніше він почував себе з Кшепицьким, але й з ним завше намагався бути потайним.

Тим-то в скорім часі він здобув собі славу «наймаломовнішої людини в Польщі». Одні пояснювали це англійським способом життя, інші взяли до відома слова самого Дизми — за чашкою чаю у прем'єр-міністра, коли дами приставали до нього з розмовою, Никодим сказав:

— Мені нема про що балакати.

Звісно, кому доводиться стільки думати, тому нічого говорити.

Никодим не знав, як поводитися в товаристві, не розумів багатьох слів, і це, хоч він і не показував того, часто доводило його до розпуки. Отож Дизма взяв собі думку поповнити запас своїх знань.

З цією метою він зайшов у книгарню на Свентокшиській вулиці і купив три книжки: «Словничок іноземних слів», «Народну енциклопедію» та «Бон тон»¹.

У вельми великій пригоді ставала йому ця остання книжечка. Першого ж дня Дизма знайшов у ній розгадку

---

¹ «Бон тон» (фр. *bon ton*)—гарний тон.

таємниці, чому Уляницький велів йому вкинути в скриньку прем'єр-міністра не одну візитну карточку, а дві.

Щодо «Словничка», то Никодим раз по раз заглядав до нього. Кожне слово, значення якого він не знав, Дизма запам'ятовував, щоб згодом знайти пояснення.

Зате до «Енциклопедії» він узявся з усією серйозністю і послідовністю. Заходився читати її з самісінького початку і до від'їзду встиг дійти вже до літери «і»¹. Правда, це читання було не дуже веселе, але скоро Дизма помітив, що воно зразу ж дало свої наслідки — йому стало легше балакати з людьми, — і надумав прочитати все до кінця.

Це була чи не єдина в той час Никодимова робота, якщо не брати до уваги читання листів од Ніни. Щодня він одержував принаймні один лист. Усі листи були довгі, і Дизма, хоч і визнавав, що вони красиві, кінець кінцем втратив терпіння й перестав їх читати. Зазирає тільки на останню сторінку, де Ніна звичайно описувала новини. З цих вістей дізнався, що Куницький не має й гадки відпускати од себе геніального управителя, він вважає, що Никодим легко поєднає водночас дві посади — президента банку і головного управителя маєтків, бо Куницький ніякої роботи не даватиме, і в нього будуть зовсім вільні руки.

Це дуже тішило Ніну, отож вона благала Дизму, щоб той згодився. Никодим довго кмітував і пристав на це тільки тоді, коли Кшепицький твердо прорік, що від прибутку голова не болить.

Ніні про це Никодим не написав, бо, на її прохання, взагалі не писав до неї. В Коборові листи завжди проходили через руки Куницького, — Ніна боялася, щоб він не розклеїв конверта, як це кілька років тому вже було з Касиними листами.

Кшепицький заходився опоряджати помешкання пана президента, причому робив це з такою енергією, що за два тижні все було готове, і Никодим перебрався з готелю на Спільну вулицю.

На другий день він виїхав до Коборова, — забрати речі і побалакати з Куницьким.

Була неділя, дати телеграму, щоб вислали коней, Никодим забув, довелося йти пішки. Дорога від станції не-

---

¹ f — сьома літера польського алфавіту.

далека — щонайбільше два кілометри, а ранок видався напрочуд гарний, і прогулянка була аж приємна Дизмі.

Поблизу тартака він здивав старого майстра з паперні, який шанобливо вклонився Дизмі. Никодим зупинився і спитав:

— Що тут у вас чувати в Коборові?

— Хвала богу, нічого нового, пане управителю.

— Я вже не управитель, а президент банку. Виходить, ви не читали про це в газеті?

— Читали, аякже! Читали, що вам така честь випала.

— Ну то як? Тепер мене називають «пан президент». Розумієте?

— Розумію, пане президенте.

Дизма засунув руки в кишені, кивнув головою і рушив далі. Але, ступивши кілька кроків, обернувся і гукнув:

— Гей, чоловіче!

— Слухаю, пане президенте.

— А пан Куницький у палаці?

— Ні, пане президенте, пан дідич, видать, у Сивому борі, там вузькоколіяку прокладають.

— Так сьогодні ж неділя, празник.

— О, у пана дідича празник тоді, пане президенте, коли роботи немає,—мовив майстер із гіркою іронією.

Дизма прибрав грізного вигляду.

— Так і повинно бути. Праця — основа всього. А вам би щодня празник. Ну й народ!..

Заклав руки за спину і попростував до палацу.

Парадні двері були замкнені, Никодимові довелося кілька разів подзвонити, заки слуга відчинив.

— Що ви, сто чортів, повимирали тут чи що? Не додзвонишся ніяк!

— Мое шанування, ясновельможний пане! — злякано зиркаючи на сердитого Дизму, белькотів лакей.— Вельми перепрошую, я був у буфетній.

— Ну й що ж із того! Йшлоп! Півгодини чекаю, а він — у буфетній. Бидло немите! Ну, знімай же пальто, чого вилупив очі, як баран на нові ворота! Де пані?

— Немає, пане управителю, ясновельможна пані поїхала до костюлу.

— По-перше, я тобі не пан управитель, а пан президент, осел ти такий. А по-друге, як панів немає, то ви собі тут празник влаштуєте, ледацюги! Ніякого празни-

ка! Празник тоді, коли немає роботи, поміваєш? Вас треба в шорах держати! Ну, чого стоїш?

Лакей уклонився і шмигнув до вестибюля.

— В шорах цих негідників треба держати,— бурчав Дизма сам до себе.— Інакше на голову сядуть.

Засунувши руки в кишені, ходив по палацу. Всі покої було вже прибрано, тільки посеред спальні Куницького стояла щітка до підмітання. Никодим подзвонив і мовчки, без жодного слова показав на неї служникові.

— У-у, чорт!— промимрив, коли той зник за дверима.

Обійшов перший поверх і піднявся на другий. У маленькій вітальні Ніни вікна були відчинені. Никодим ще ніколи не заходив сюди і тепер зацікавлено оглядав меблі, картини, фотографії.

Найбільше фотографій було на письмовому столі. Никодим усівся в маленькому кріслі і розглядав їх. Потім знічев'я смикнув шухляду, але вона була замкнута. Друга теж, зате середня відчинялася.

«Що в неї тут?»— подумав Дизма і до половини висунув шухляду.

В ній, так само, як і на письмовому столі, був чудовий порядок. Перев'язані голубими і зеленими стьожками, лежали пачки листів. Никодим заходився переглядати їх. То були переважно листи шкільних подруг Ніни, деякі — французькою мовою.

Поруч — книжка в полотняній оправі. Никодим зазирнув і в неї: зошит, частково списаний рукою Ніни. Більша половина сторінок були чисті.

«Щоденник»,— зміркував Дизма.

Взяв його і вмовився на вікні, щоб завчасно помітити, коли під'їде екіпаж.

На першій сторінці був афоризм:

«Усе зрозуміти — значить усе простити».

На звороті йшов текст.

«Я починаю писати те, що вже так осміяно: щоденник. Ні, це буде не щоденник. Пітігріллі каже, що людина, яка пише щоденник, схожа на того, хто, висякавши носа, розглядає хусточку. Він помиляється. Бо хіба річ у тому, щоб описувати події чи навіть враження? От я, приміром, писатиму тільки для того, щоб побачити свої висловлені конкретно думки. Мені здається, що взагалі думка, не виражена усно або письмово, не може бути думкою сформульованою, конкретизованою.

І ще одна брехня про щоденник: здається, Оскар Уайльд сказав, що людина, яка пише щоденник, робить це свідомо чи, в найкращому разі, підсвідомо, лише для того, щоб хтось колись його прочитав.

Боже мій! Йому, либонь, не спало на думку, що може існувати людина, у якої нема нікого на світі, нікогiсiнько у власному такому жахному розумінні цього слова.

Для кого я могла б писати? Для нього? Для того, кого я сприймаю, мов ту порожнечу, котра мене оточує, порожнечу, якої нічим не заповниш. Для дітей? У мене їх немає і, на жаль, ніколи не буде. То, може, для родичів, які одвернулись від мене, а чи для благуватого Жоржа?

Кася?.. Ой, ні! Ми протилежні, мов два полюси, вона ніколи не зрозуміє мене. Що з того, що вона мене так любить! Чи можна взагалі когось любити, не розуміючи його? Гадаю, що ні. Зрештою, хіба це любов? Якщо навіть так, то це любов, яка стоїть на ганебно низькому рівні. У мене іноді постає думка, що коли б скоїлося якесь нещастя і мене спотворило... Кася... Що ж, хто, власне, вона мені? Чому я, при денному світлі проклинаючи минулу ніч, не здолаю захиститись від тієї ночі, захиститися, либонь, од своєї слабості?»

Никодим знизав плечима.

«Ет, нидіє та й годі. Що все це означає?»

Перегорнув кілька аркушів. Дат ниде не було. На одній з наступних сторінок здибав коротенький запис про перебування за кордоном, далі — міркування про музику, а тоді про якихось Білітіс і Мназідіце — певно, це родички або подруги Ніни.

Кортіло знайти щось про себе. І справді, прочитавши кілька десятків сторінок, Никодим побачив своє прізвище.

«Ну, поглянемо»,— зацікавлено подумав він і захопився читати.

«Сьогодні я познайомилася з новою людиною. У цього чоловіка дивне ім'я: Никодим Дизма. В тому імені є щось таємниче і хвилююче. Він має славу сильної людини. І мені видається, що так воно і є. Йому вельми личив би ніцшеанський батіг. З цього чоловіка немовби випромінюється мужська сила. Може, він надто зухвалий і спрощений, але такий могутній, що викликає повагу.

Қася каже, що він грубий і тривіальний. У першому вона має рацію. Що ж до другого, то я ще не відаю. Він подобається мені».

Никодим усміхнувся, вийняв записничок і старанно занотував усі незрозумілі слова.

«Ну, що далі...»

Далі на кількох сторінках був опис якогось сну і суперечки з Қаєю. Тут Никодим спинився, бо знову знайшов про себе:

«Вона цього не розуміє. Ненавидить пана Никодима, бо у неї завжди якийсь патологічне ставлення до життя. Що ж я таке, якщо відкинути мою жіночність? Прещінь, то основа мого існування. Мій інтелект, мій художній розвиток, словом, усе має служити моїй жіночності, а не навпаки. То хіба ж дивно, що на мене — признаюсь — не тільки психічно, але й фізично впливає присутність мужчини. Боже мій, хіба я знаю, — був би це інший здоровий та нормальний мужчина, може, й він так же сильно впливав би на мене!»

«Дивись на неї! — похитав головою Никодим. — Аби штани — то їй уже й досить». Він виглянув у вікно і впевнився, що можна сміливо читати далі.

Сторінок п'ятнадцять було недавно списано, бо чорнило на них ще не потемніло.

«Сьогодні на виклик прем'єр-міністра поїхав до Варшави. Яке дивне почуття — туга. Вона просто випиває спокій душі. Чи він мене там зраджуватиме? Хіба вгадаєш — я не так близько його знаю! Думаючи про нього, я впевнююсь, що він має якусь таємницю, таємницю, котра замкнула його, мов черепашку. Хто знає, чи розтулиться коли-небудь ця черепашка під променями всепереможного тепла? А коли, нарешті, розтулиться, то чи не злякає мене?»

Не відаю. Власне кажучи, я нічого не знаю про нього, крім того, що прагну його і тілом і душею. Він так мало говорить, так мало і так просто, що справді можна було б запідозрити його в обмеженості розумового розвитку, якби не повсякденні докази того, що під його склепистим чолом безупинно діє неабиякий мозок. Қася твердила, що він некультурний. Неправда. Можливо, у нього немає показної культури, може, в його вихованні були деякі прогалини, прогалини, котрі — признаюсь — просто вражають, коли знаєш, що йдеться про вихованця Оксфорд-

ського університету. Але ж це може бути і своєрідна манера. Щось на зразок показної зневаги до форми, яка тим гостріше підкреслює велику вагу змісту. Це саме видно і в його манері одягатися. У нього, безперечно, гарна статура, і тільки через убрання видається, що він незграбний. Я думала про те, чи вродливий він. Скоріше, ні. Та яке значення має для мене його врода? Він справжній мужчина, він гіпнотизує мене своєю мужською силою. Я воліла б, щоб у нього були красивіші руки. Сьогодні надіслала йому довгий лист. Мені так не вистачає його!»

Наступна сторінка починається довгим реченням, написаним по-французьки; далі Никодим прочитав:

«Скоїлося лихо. Я думала, що зомлію, коли прочитала газети. Вся тремчу від самої гадки, що він може більше не повернутися до Коборова».

— Ото вклепалася жінка!—буркнув сам до себе Дизма і подумав, що хоч воно й приємно, тішить амбіцію, але з часом це може зв'язувати його.

«Леон надіслав йому вітальну телеграму. Боже, якби ж він пристав на Леонову пропозицію і лишився з мною.

Думала про те, щоб переселитися до Варшави. Ні, це неможливо. Я боялася б вийти на вулицю, щоб не зустріти тітки Пшеленської чи когось із давніх знайомих. Не могла б глянути їм в очі, але тим паче не мала б сили зректись його».

По тому запис був ще коротший:

«Не спала всю ніч. Боже! Прецінь, тепер він може розбагатіти!!!

Чи кохає він мене? Коли я питала про це, він одказував коротко: «Так».

А це може означати дуже багато. Але може й нічого не означати...»

Никодим перегорнув сторінку і глянув у вікно. В кінці алеї угледів автомобіль, що їхав до палацу. Повертався Куницький.

Дизма мерщій встав, закрив Нінин щоденник і всунув до шухляди на те місце, де він і був, а відтак, силкуючись ступати якнайтихіше, видибав у коридор і збіг сходами вниз. Це було якраз вчасно, бо парадні двері саме відчинились, і в них показався силует з розгорнутими руками.

Дизма опинився в обіймах Куницького.

— Дорогий, коханий пане Никодиме! Ну, нарешті, нарешті! Сердечно вітаю! Одержали мою телеграму? Ну, як же там? Ви організовуєте цей банк із широким розмахом! Газети про вас пишуть з такою глибокою пошаною! Сердечно віншую. Ви самі найліпше знаєте, що я зичу вам усяких успіхів.

— Дякую.

— Сідайте ж, коханий пане Никодиме, коханий пане президенте. Я хочу зробити вам одну пропозицію.— Він усадовив Дизму в крісло і спитав:—А може, ви бажали б відпочити?

— Ні, я не стомився.

— Ну, хвала богу. Тоді вислухайте мене, будьте ласкаві. Заздалегідь прошу не квапитися з відповіддю, якщо вона буде негативна. Добре?

Никодим осміхнувся і примружив око.

— А коли я відгадаю, що ви хочете мені запропонувати? Га?

— Чи можливо це? — здивувався Куницький.

— Ви бажали б, щоб я й надалі лишився управителем. Ні?

Куницький зірвався з місця і знову схопив Дизму в обійми. Потім заходився докладно мотивувати свій план, поки не довів, як два на два — чотири, що Никодим повинен згодитися.

— Адже президент банку, коханий пане Никодиме, це не державний урядовець, а керівник підприємства, і він може вільно розпоряджатися своїм часом...

Никодим удавав, ніби хитається, але за кілька хвилин згодився, однак з умовою: Куницький нікому не хвалитиметься, що пан президент хлібного банку в нього управителем.

Умову, звісно, було прийнято з повним розумінням, що вона доконечна.

В той час, коли вони гуторили про це, повернулася пані Ніна. Вона не відповіла на привітання, але широко розплющені очі її промовляли так виразно, що лишень не маючи ні на гріш спостережливості, Куницький не помітив би цього.

А проте можливо, що, діставши несподівану згоду Никодима, Куницький захоплено думав тільки про те, як щасливо складається справа. Старий одразу ж почав

галасливо розповідати дружині, як тішить його те, що коханий пан Никодим не покидає Коборова напризволяще, що він клопотатиметься його інтересами і обіцяв часто сюди навідуватись.

— Я теж вельми рада,— мовила Ніна і, попросивши вибачення, пішла переодягнутися до обіду, який у неділю подавали о другій годині.

На превелике невдоволення Ніни — вона його ледве-на-ледве приховувала,— день провели втрюх. Куницький бадьористо розпитував про банк, про початок його діяльності.

Багацько теревенив про загальну кризу, скаржився на те, що податки надто високі, що всякі соціальні повинності вельми обтяжливі, але врожаєм, який цього року був далєбі чудовий, уже не журився.

По вечері вирушили автомобілем на прогулянку. Вечір видався напрочуд гарний, а лісова дорога, залита сріблом місяця, була ніби окутана якоюсь таємничою чарівністю. Ніна сиділа замріяна, зіщулившись на подушках автомобіля, навіть Никодим відчував щось незвичайне у тій поїзді. Лише Куницький усе балакав та балакав.

На початку одинадцятої години вони були вже дома. Ніна хутенько побігла нагору, чоловік її провів Дизму до його кімнати і побажав йому на добраніч.

Никодим почав роздягатися.

Тільки тепер він міг спокійно поміркувати про те, що вичитав у щоденнику Ніни. Йому важко було дійти якоїсь думки. Одне не підлягало сумніву: Ніна закохалася в нього до смерті і сподівається, що він з нею одружиться.

Найбільше тішило Никодима те, що вона нічого не роздлубала ні в тому Оксфорді, ані в його інтелігентності. Видно, його система правильна. А от щодо одруження...

Власне кажучи, Никодим уперше поважно замислився над цим. Ну, правда, Ніна подобалась йому, до того ж мати жінку-графиню — це теж не дуля з маком. Жоден з тих великих сановників не потрапив оженитися на аристократці... А з другого боку — одружитися з жінкою, у якої нічого за душею немає, зате є такі потреби... Тільки тих сукень!.. Тричі на день переодягається, за кордон їздить, каблучки і браслети змінює... А прецінь Куниць-

кий, якщо доведеться розводитись, і шербатого шага їй не дасть...

Правда, в банку Никодимові чимало платять, але й того не вистачить. Зрештою, хто відає, можуть же його і з того президентства витурити, що тоді робити з цією бабою на ший?.. От якби Куницький дав Ніні розвідну, а його все-таки залишив управителем!.. Та ба, про це нема чого й балакати.

І ще одне: що буде з її тим дурноверхим братом? Доведеться і його брати на свою шию...

Никодим погасив світло і аж до голови натягнув ковдру.

Думка про Понімірського все поставила на місце.

— Нема дурних,— мовив Дизма і повернувся на другий бік.

Він уже засинав, коли це на посипаній жорствою алейці почулися тихі кроки.

«Кий гаспид там лазить серед ночі?»—подумав Никодим, підводячи голову.

Зненацька помертвів од жаху. Поміж фантастичними смугами тіней від гілок, переплетеними з блідими плямами місячного світла, виразно узрів якусь постать, що стояла біля скляних дверей на терасу...

«Злодій!» — майнуло в голові.

Хвиличку постать бовваніла нерухомо, тоді раптом піднесла руку і постукала.

У Никодима побігли мурашки по спині.

«Понімірський! — раптом спала думка.— Зовсім збожеволів і прийшов мене вбити».

Стук повторився, цього разу вже гучніше. Дизма не ворушився, просто боявся поворухнутись. Тільки побачивши, що ручка повернулась, але двері не відчинилися (отже, замкнуто!), вгамувався.

Осмів. Тихесенько встав і, дибавши навшпиньки під стіною, підійшов до дверей. Обережно висунув голову, так, щоб його не помітили.

І мало не крикнув од подиву: за дверима стояла Ніна.

Никодим мерщій надів штани і відчинив двері. Ніна, мов тень, прошмигнула в кімнату і обняла його руками за шию.

Дизма потягнув її до ліжка.

— Ні, ні! — рішуче вперлася Ніна.— Благаю тебе, не

треба... Сядьмо отут... Я так люблю тебе за те, що ти розумієш мою, може, навіть надмірну вразливість. Ти кохаєш мене?

— Кохаю.

— Милий мій...

Почалася розповідь про тугу, про надію і радість, розповідь, яку частенько переривали поцілунки.

— І, знаєш, я мусила прийти, не заснула б, якби ще сьогодні не пригорнулася до тебе, не розказала тобі, як мені добре і спокійно, коли ти зі мною, коли я певна, що ніяка інша жінка не викраде тебе у мене. Скажи, ти зраджував мене?

— Ні.

— Це правда?

— Досі була правда.

— Скажи,— допитувалась вона,— у Варшаві в тебе немає давньої коханки?

Никодим запевнив її, що немає, і в нагороду за це Ніна знов обцілувала його.

Дизма сердився сам на себе за те, що не вистачило рішучості, побоювався навіть, що й Ніна, вийшовши звідси, назве його тюхтієм, який панькається з жінкою.

Тим часом вона заговорила про його нову посаду і про те, чи не могли б вони тепер побратися.

Довелося вдаватися до дипломатії. Никодим замислився і відрік, що деякий час треба почекати, бо його бариші ще малуваті.

— Крім того, ти сама казала, що не хочеш мешкати у Варшаві, а я ж мушу бути саме там.

Ніна зажурилася. Правда... хіба що оселитися десь під Варшавою. Никодим міг би їздити автомобілем. І вона почала укладати плани на майбутнє.

Никодима вже клонило на сон, і, щоб не заснути, він запалив цигарку.

— Ах! — мовила Ніна.— І діти у нас будуть. Яка це розкіш, яке щастя — мати дітей. Скажи, коханий, ти любиш дітей?

Дизма не терпів дітей, але відповів:

— Дуже люблю.

— Ах, це чудово! У нас буде багато дітей...

— Слухай,— перервав він,— а твій чоловік не помітить, що ти вийшла з своєї спальні?

Ніна занепокоїлася. Справді, вона вже надто довго

тут сидить. Кінець кінцем їй байдуже, але не хотілося б скандалу.

Ніжно попрощались, і вона пішла.

Дизма ліг у постіль, натягнув ковдру на голову і буркнув:

— Е-е... к чортовому батькові з таким коханням.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Державний хлібний банк процвітав. Економічний експеримент удався понад усякі сподівання. Це привернуло пильну увагу інших європейських країн, і закордонна преса, насамперед в аграрних країнах, добивалася від своїх урядів застосування «методи президента Дизми».

Сам пан президент став особою, яку глибоко шанували в урядових колах, ба, навіть опозиція ставилася до нього з повагою, час від часу не шкодуючи компліментів.

І в цьому не було нічого дивного. Завдяки його залізній руці державний хлібний банк хвалили як взірць чіткої організації, ощадного та розумного господарювання і широкого розмаху в дії.

Найпаче уславився Дизма своєю працьовитістю. Ця людина відзначалася не тільки разючою винахідливістю, але й надзвичайним завзяттям у праці. Його кабінет був недоступною святинею, відвідувачів туди пускали дуже й дуже рідко. Тільки секретар Кшепицький мав необмежене право доступу. Він завжди подавав президентові звіти керівників відділів, доповідав про кореспонденцію, пресу і всі поточні справи.

Щодня об одинадцятій годині до пана президента приходив на коротеньку нараду директор Вандришевський. Нарада ж ця була така. Директор викладав найскладніші питання, над якими звичайно треба було б добряче помізкувати, а пан президент Дизма неодмінно зараз же ухвалював:

— Цю пропозицію відхилити.

Або:

— Задовольнити.

Спочатку директора мучили глибокі сумніви, а проте

з часом він, на превеликий свій подив, пересвідчився, що ухвали президента завше бувають найвдаліші.

Звичайно, він і гадки не мав, що в цих постановках якусь роль могли відігравати розмови президента з секретарем Кшепицьким.

У ці дні ваза з візитними картками на приватній квартирі Дизми дедалі більше наповнювалась; на картках видніли прізвища не тільки всіх політичних і фінансових тузів, але й багатьох аристократів. Щоразу, коли за іншими картками вже не видно було картки князя Томаша Розтоцького, Никодим власноручно діставав її і клав на самісінькому верху.

Візити він приймав рідко, пояснюючи це силою-силенною роботи. А проте сам у відповідь віддавав візити всім, намагаючись точно виконувати правила, викладені в книжці «Бон тон».

Стосунки з пані Пшеленською і магічне слово «Оксфорд» відчинили перед Никодимом двері домів усієї плутократії й аристократії. Князь Томаш відкрито називав його сучасним Вокульським¹, а мультімільйонер Збігнев Шварцнагель — Неккером² двадцятого століття.

Отож, коли виник гострий конфлікт між урядом з одного боку і керівництвом нафтової промисловості — з другого, то всі вважали за нормальне, що обидві сторони з довір'ям звернулися до пана президента Дизми, прохаючи його бути арбітром. Никодим розсудив їх посоломоновому. Спочатку він зволікав з відповіддю, чим здобув собі вдячність промисловців, а тоді зробив висновок, що експортні премії на нафту поширюватись не можуть, і це задовольнило уряд.

У зв'язку з цим арбітражем газети знову вмістили портрет Никодима, чому він зовсім не радів би, коли б міг завбачити, які наслідки і як скоро це дасть.

Одного дня Дизма виконував у своєму кабінеті службові обов'язки, захоплено читаючи кримінальну хроніку в охочих до сенсацій газетах, коли це з сусідньої кімнати, де був кабінет Кшепицького, почувлися збуджені

---

¹ Вокульський — герой роману Б. Пруса «Лялька», заповзятливий підприємець, в образі якого поєднуються риси романтика і носія ідей капіталістичного прогресу.

² Неккер, Жак — популярний у буржуазних колах французький фінансист і політичний діяч XVIII ст., який був міністром фінансів Людовіка XVI.

голоси. Хтось явно добивався на прийом до пана президента; Кшепицький випроводжав його, а той почав скандалити.

Це збісило Дизму. Він зірвався з місця і розчухнув двері:

— Що тут за гармидер, сто чортів?

Кшепицький, котрий стояв при самісіньких дверях, доповів:

— Пане президент, тут якийсь Бончек чи Бочек силоміць...

Секретар не докінчив, бо товстий низенький чоловік висунувся поперед нього і гукнув.

— Привіт, пане Никодиме, це я!

Дизма спік рака. Перед ним, простягнувши лапу, стояв начальник пошти з Лискова. Треба було взяти себе в руки.

— А, здрастуйте...— мовив.— Заходьте.

Він замкнув двері, але знаючи, що Кшепицький може підслухувати, провів гостя в найдальший куток кімнати і, сідаючи на канапу, показав йому на стілець.

— Що вам треба, пане Бочек?

Тільки тепер Бочек сторопів.

— Я так, по давньому знайомству, пане Никодиме...

— Пане Бочек,— перехопив Дизма,— мене голова ради міністрів називає «паном Никсдимом», а ви могли б понатужитись і на «пана президента».

— Перепрошую, це так вирвалося, по-давньому, по-товариському... пане президенте.

— Ну, про те забудьте. Гак чого ж ви хочете, пане Бочек?

— Та от, з уклінним проханням приїхав до вас, пане президенте, наче б по давньому знайомству.

— Ну гаразд, гаразд, у чому ж справа?

— Заступіться за мене. Вже місяць я без роботи, а дома жінка, діти...

— Вигнали вас?

— Звільнили, е-е-е... пане Ник... пане президенте; вороги наслали якусь комісію, а в ній був такий Сковронек з округу — собака, а не людина. Так він докопався до якихось там непорядків у книзі цінних посилок, у тій самій, знаєте, що то ви колись вели...

— Тихше, сто чортів, чого ви горлаєте?

Бочек здивовано витріщив маленькі, з товстими пові-

ками очі. Він говорив не так і голосно. Виходить... Невже колишній його підлеглий боїться, щоб хтось не почув, що... у Бочека було достатньо кебети, щоб не запримітити.

— Ну, то чого ж ви хочете?

— Я просив би, пане президенте, щоб ви дали мені посаду, бо...

— У мене ніяких посад немає. Все занято.

— Шуткуєте, пане президенте. Вам, вельможний пане президенте, лишень пальцем кивнути...

— Але я не наміряюся кивати пальцем, розумієте ви, пане Бочек? І не подумаю! Чого б це я мав кивати, га? На честь чого? Коли я був ваш підлеглий, дорогий пане, ви нехтували мене, паплюжили, а тепер прийшла коза до воза? Дулю з маком, о!

Бочек сидів понурий.

— Дзуськи вам, а не посаду! Гляньте на нього! Велике цабе строїв із себе, а ниньки в три погібелі згинається.

Никодим збуджено скочив і тупнув ногою.

— Ви знаєте, з ким маєте справу? З паном президентом, з другом міністрів! Баймуд такий! Встать, коли я стою!

Бочек спроквола підвівся.

— Я можу зараз наказати, і вас спустять зі сходів, так що морду розквасите! І ніхто й слова не скаже! Забирайтеся звідси, поки не пізно, і язика на замок, тямите?! Ні пари з уст про вашу... пошту і про те, що ви мене знаєте! Ні слова! А тепер — вон!

Бочек не рушав з місця. Потупившись, він часянку мовчав, а тоді проговорив:

— Гаразд, я піду... Тільки хочу сказати відносно того, щоб скинути зі сходів... Либонь, це не так легко... Є ще справедливість на світі... А коли б у якій-небудь газеті написали, що пан президент банку свого колишнього начальника...

— Що?! — гаркнув Дизма.

— Чого ви кричите, пане президенте, сподівається, що зав'яжете мені язика? Нині ваше зверху, а далі буде видно. Я піду... До побачення... — Він уклонився і рушив до дверей.

— Заждіть! — гукнув Дизма.

Бочек став, глипаючи спідлоба очима.

- Жду, пане президенте.
- Що ви хочете зробити?
- Що ж я можу зробити?
- У-у, гадина!

Никодим плюнуv на килим, розтер ногою і, сідаючи до письмового столу, підняв телефонну трубку. Назвав якийсь номер і за мить сказав.

— Говорить президент хлібного банку Дизма. Добрий день, пане директоре... Дякую. Так собі. Чи ви, пане директоре, не приткнули б на своїй фабриці одного чолові'ягу?.. Авжеж, нічого, здібний... Так... так... Його прізвище Бочек, Юзеф Бочек... Отже, домовились?.. Дуже дякую... мені треба було, так... До побачення.

Потім обернувся до Бочека, 'бличчя якого сяяло усміхом:

— Ну, чорт із вами. Дам вам посаду.

— Красно дякую, пане президенте.

— Тільки ж глядіть, панс Бочек! — Дизма підійшов до нього і підніс кулачину під самісінький ніс колишнього свого начальника.—Тільки ж глядіть: писк на замок!

— Розумію, пане президенте, ні пари з уст.— Бочек уклонився, дзьобнувши носом у кулак Дизми.

Никодим сів до столу і на аркуші з блокнота написав адресу.

— Підіть туди завтра о першій годині.

— Спасибі, пане президенте.

Він простягнув руку на прощання і зразу ж відсмикнув її, бо Никодим засунув свої лапи в кишені. Бочек ще раз низенько уклонився і вийшов.

— Сто чортів! — вилаявся Дизма.

В очах Бочека він бачив ненависть і хоч був певен, що тепер той не видасть його, але поклав собі щось вимудрувати, аби відвернути можливу небезпеку.

Тим часом увійшов Кшепицький—приніс якусь кореспонденцію і найновішу плітку про одного з бухгалтерів, який пише любовні записки друкарці з відділу листів.

— Яка вона?

— Така чепурненька чорнявка. Сидить коло вікна.

— А що на це директор?

— Він нічого й не відає.

— Може, вигнати цього бухгалтера?

Кшепицький знизав плечима.

— А-а... Навіщо? Шкода його — жонатий, діти є...

— От свиня! Скажіть йому, що я все знаю, хай припинить свої романи.

Кшепицький кивнув головою і почав викладати зміст принесених паперів.

Никодим слухав неуважно і нарешті перервав:

— А вона вродлива?

— Хто?

— Ну, та чорнява.

— Дуже вродлива.

Дизма широко усміхнувся:

— Ну, а щодо того?..

Кшепицький сів на розі столу.

— Е, пане президенте, хіба можна про яку жінку щось знати, хе-хе-хе!..

Никодим плеснув його по коліну.

— А ви тожє спритник! Та коли б ви знали, з якою жінкою в мене було діло, то, бігме, остовпіли б!

— Невже це ви про пані Яшунську?

— Тьху, таке чуперадло!

— А я знайомий з нею?

— Знайомі. Вірніше, були знайомі ще до її одруження. Ну?..

— Не маю уявлення.

Никодим підняв палець і проскандував.

— Пані Куницька.

— Ніна?.. Ніна?.. Це неможливо!

— Слово честі.

— Не може бути...

Дизма потер руки.

— Першорядна баба, скажу я вам!..

— Не гнівайтесь, пане президенте, але я ніколи не повірю, щоб Ніна волочилася з кожним.

— А хто вам сказав, що з кожним? Зі мною — то ще не з кожним.

— Та хоча б і з вами,— опирався Кшепицький.— Я свого часу пробував і нічого. А тепер, коли в неї чоловік...

— Під три чорти з таким чоловіком! — скипів Никодим.— Старий шкарбан — ні туди і ні сюди! А мене вона любить, розумієте, закохалася з першого погляду!..

Кшепицький недовірко блимав очима на свого начальника. Він знав витончену Нінину вдачу і не міг собі уявити, як вона...

— Ну що, не вірите?

— Вірю, од жінок можна всього сподіватися.

Секретар подумав, що, власне кажучи, цей факт ще більше доводить, що пан президент має якусь таємничу силу, котрої він, Кшепицький, не знає і не розуміє, хоч прояви тієї сили бачить на кожному кроці.

— У вогонь кинулася б за мною,— хвалькувато додав Никодим.

— Може, ви, пане президенте, оженитесь на ній?

Дизма здвигнув плечима:

— Гола.

— А Коборів? Йї же, мабуть, належить там якась частина?

— На папері то ніби весь Коборів — її власність. Але тільки на папері.

— Стривайте, я вже не пам'ятаю, що там і як.

Никодим коротко розповів про становище.

Кшепицький похитав головою.

— Гм... Цікаво...

На цьому розмова урвалася, бо задзвонив телефон. Директор Вандришевський просив Кшепицького завітати на хвилинку до нього у важливій справі.

Увечері того ж дня пан президент Дизма був у домі князів Розгоцьких — у найпершому салоні не лише столиці, але й усїєї країни. З цієї нагоди Никодим хотів навіть фрак надіти, щоб було урочистіше і елегантніше. Але «Бон тон» рекомендував тільки смокінг, отож Дизма на всякий випадок подзвонив до Кшепицького і за його порадою відмовився од фракa.

Банківський кур'єр Ігнат, який водночас був за лакея у пана президента, відчиняючи перед ним двері, не стримався:

— Ясновельможний пан президент сьогодні наче Валентіно!

— Нічого собі, га?

— Усі жінки повмирають! — Ігнат гупнув кулаком себе в груди.

Це додало Дизмі впевненості, бо він вельми хвилювався. Прецінь, одне діло міністри чи там пані Пшеленська, і зовсім інше — суцця велика аристократія. Колись, ще в Лискові, Никодим уявляв собі князів і графів такими, якими він знав їх з найпрекраснішої в світі повісті — «Прокаженої». Одного разу йому навіть снилося,

що він—багач-державець Міхоровський і завойовує серце молодшої панни Бочківни, дочки мерзотника Бочека. Але, познайомившись у Коборові з отим дурноверхим графом, Дизма побоювався, що всі аристократи ставитимуться до нього так само, як Понімірський.

Через те Никодим довгенько не бував і в аристократичних домах, куди його часто запрошували. Він обмежувався тим, що залишав свої візитні картки, і оце тільки сьогодні ввечері робив першу спробу.

Дизму тішила думка, що в салоні князя Рєзтоцького у нього буде підтримка — Яшунський та Варєда. І справді, ще в коридорі він здибав полковника, що саме віддавав пальто лакеєві.

Друзі сердечно поздоровкались і разом піднялися широкими мармуровими сходами на другий поверх, де вже було душ п'ятнадцять гостей.

Тут же коло порога стояв князь Томаш, високий, смуглявий, уже сивуватий брюнет. Він розмовляв по-німецьки з двома добродіями.

— Дивись, Нікусь,— повідомив Варєда,— отой жвавий чоловічок — барон Вейнц, берлінський дипломат, автомобільний рекордсмен, знаєш?..

— Ага! А той другий?

— Граф Ієронім Конєцьпольський. У нього вигляд— як у волзького бурлаки, бо, нібито, його мати...— Варєда не докінчив, бо в цю мить князь Томаш побачив Дизму і, перепросивши товаришів, підступив до прибульців.

— Вітаю, вітаю. Нарешті пан президент зробив нам ласку. Коли ж, полковнику, ми побачимо вас у генеральських еполетах?.. Прошу, панове. Дозвольте вас познайомити...

Він жестом спрямував їх праворуч і представив своїм співрозмовникам Дизму, бо полковник давно знав їх обох.

Джерготіли по-німецьки. Князь вихваляв, підносячи до небес, господарський геній Дизми і раз по раз називав Никодима Наполеоном в економіці, на що дипломат чемно кивав головою, а граф Конєцьпольський рівно підтакував.

Раптом з канапи встала висока і вельми худорлява дама. Князь обірвав свої балачки і взяв Дизму під руку.

— Дозвольте, президенте, представити вас моїй дружині. Вона давно вже прагнула познайомитися з вами.

Князь повів його назустріч худій дамі, якій однаково можна було дати і двадцять п'ять років і сорок. Вона ще здалеку всміхнулася йому і, заки господар назвав ім'я Никодима, вигукнула:

— Знаю, знаю, мені вже сказали. Вітаю вас, президенте. Я дуже рада, що нарешті маю можливість подати руку людині, яка врятувала існування тієї серцевини народу, котру становить наше поміщицтво!

Вона подала Дизмі широку некрасиву руку з невеликим скромним перснем.

— Хліборобство, хліборобство,— делікатно поправив князь.

— Хіба це не синоніми? — осміхнулася княгиня до Никодима.

— Вибачте, панове,— вклонився її чоловік,— у мене обов'язки господаря.

— Можна познайомити вас із графинею Конєцьпольською? Це ваша поклонниця. Хоч вона виховувалась у Відні і дуже кепсько володіє польською мовою, але живо цікавиться нашими справами. А *propos*,¹ ви волієте розмовляти по-німецьки чи по-англійськи?

— Волю по-польськи.

— Ах, це так патріотично! Я вас розумію. Можна знати іноземні мови, щоб безпосередньо читати іноземну літературу, але ж найвище треба цінувати свою рідну мову. Приміром, Жан Огинський... ви знаєте Огинського?

— Дуже мало...

— Звичайно, я згодна — він трохи дивакуватий, але хто відає, чи не стане його відкриття великою заслугою перед батьківщиною. Він же поширює гасло: розмовляймо з іноземцями тільки по-польськи! Це чудово, правда? Бо таки дійсно — чому тільки ми в Парижі чи Лондоні маємо говорити їхньою мовою? Хай і вони, приїжджаючи до нас, балакають по-нашому.

— Це правда, але ж вони не вміють...

— Ах, я розумію, теорія не витримує критики. Ось чому ви, президенте, маєте рацію. Жан Огинський — дивак.

Вони підійшли до куточка, де сім чи вісім осіб, переважно дами, про щось жваво розмовляли.

---

¹ А *propos* (франц.) — до речі.

— Дозвольте, панове,—мовила княгиня по-французьки,— представити вам президента Дизму.

Чоловіки підвелись і, називаючи свої прізвиська, міцно тиснули Никодимові руку. Пані Ляля Конецьпольська щось люб'язно зашебетала по-німецьки, якийсь бундючний добродій з моноклем вицідив англійську фразу, з котрої Никодим зрозумів тільки повторене двічі своє прізвиське.

Він збентежився і хотів утекти, але княгиня вже зникла, а йому підсунули стілець.

Дизма сів — іншого виходу не було — і безпорадно всміхнувся. Запанувала тиша, і Никодим збагнув: йому треба щось сказати. Відчував розпачливу порожнечу в голові та ще злість від того, що його атакували трьома незрозумілими для нього мовами. Хотів щось сказати і не міг.

Становище врятував кремезний лисий добродій, який сидів обіч графині Конецьпольської.

— Отже,— озвався він,— ми маємо можливість пересвідчитися, що чутка про маломовність пана президента — не вигадка.

— Нарешті хоч що-небудь по-польськи! — вирвалось у Никодима. Безнадійність його становища так вплинула на Дизму, що він мимохіть бовкнув слова, які, гадав, дорешти угроблять його.

Всі засміялись, і Дизма, на превеликий свій подив, помітив, що він не тільки не промахнувся, а навіть сказав щось дотепне.

— Ви, пане президенте, ворог іноземних мов? — спитала молода панна з маленьким ротом і вискубаними, тоненькими, наче мишачий хвостик, бровами.

— Ніскілечки! — вже оговтався Дизма. — Я тільки вважаю, що пан Огинський має рацію: треба знати іноземні мови задля літератури і для закордону, а розмовляти — по-польськи.

— Ах,— вигукнула графиня Конецьпольська,— а як хто не вміє?

Дизма поміркував і відповів:

— То хай навчиться.

— Браво, браво! — пролунали голоси.

— Так розрубують гордієві вузли,— переконано мовив коренастий чорнявий чоловік у золотих окулярах.— Це має тісний зв'язок з нашою державною гідністю.

Бундючний добродій з моноклем нахилився до сивуватої дами і майже голосно прошепотів:

— Камергер його святості знову почастує нас промовою про державу. Майбутній гетьман коронний!

Всі усміхнулись, а чорнявий заперечив:

— Жартами в цих питаннях не відбутись. Я завжди твердитиму, що до розвитку улюбленої батьківщини ведуть два шляхи: піднесення нашої гідності і сімейні зв'язки з видатними європейськими родами. Тому я радий, що сьогодні серед нас перебуває державний діяч і до того ж діловий чоловік, який підтримав мене. Бо...

І він говорив далі. А тим часом добродій з моноклем почаствував пана президента цигаркою, і Никодим, скориставшись із нагоди, поцікавився:

— Чому ви сказали про цього пана, що то майбутній гетьман?

— Як? Хіба ви не знаєте? Це ж депутат Лясковницький, дідич з-під Кракова. Втілення невинного снобізму... Він вважає себе за магната, бо одружений з баронесою фон Лідемарк...

— Думку про велич держави,—вів своєї Лясковницький,—віками плекали люди саме нашого кола. Не забувайте, що Чернецький переплив море, що Жулкевський захопив Москву, а Ян Варненьчик завоював Відень...

— Усе це правда,—перебив лисий граф,—але ж тепер, дорогий друже, зовсім інші часи.

— А хіба це шкодить? Раніше кармазинники¹ проливали свою блакитну кров на кордонах, а сьогодні ми в своїй батьківщині лишилися спадкоємцями ідеї державності, нездоланною фортецею, скарбницею тієї ідеї.

— Здається,—мовила глухим голосом сивувата дама,—що в нашій скарбниці лишилася, на жаль, тільки ідея.

Добродій з моноклем, якого називали ординатом, відповів, злегенька вклоняючись Никодимові:

— Сподіватимемось, що незабаром у ній буде щось конкретніше.

Графиня Конєцьпольська з чарівною усмішкою звернулася до Дизми:

---

¹ Кармазинники (іст.) — польська родова шляхта.

— Ах, sagen Sie bitte, Herr Praesident... Ах, pardon...¹
Моше, ві мені скаже, як робить такі чудові думка?

— Яка думка?

— Ну, от геніальні думка з хлібна облігація? Я ніколи не бачила людей... Ну... ну..:

— Винахідливих? — підказав добродій з моноклем.

— Mais поп², людей, в die Oekoonomie³, таких, як раг ехемпле⁴ у музиці Стравинський...

— Ага,— пояснив лисий чоловік,— пані Ляля має на увазі творців нових течій!

— Так, так,— потвердила вона,— я цікавить, як це висується?

Никодим знизав плечима.

— Зовсім просто. Людина сяде собі, подумає і висує.

Щоб показати, він підпер на хвилинку голову рукою. Це викликало голосний сміх усього товариства. Дама в сірому, яка досі мовчки оглядала Дизму в лорнет, кивнула головою:

— Ви, пане президенте, і справді незвичайна людина. Ваш гумор просто чудовий. Нерухома маска прекрасно підкреслює дотеп.

— Ви колючі, — вдаючи трошки ображену, мовила графиня Ляля.— Я питала, чи важко придумати щось, зробити такі думка.

— Ні,— відповів Дизма,— зовсім легко. Треба тільки трохи мати...

Він не міг пригадати, як називається це в «Словнику іноземних мов» — «інвенція» чи «інтенція»⁵. На всякий випадок закінчив: — мати трохи... інтенції.

Знову розлігся сміх, а сивувата дама гукнула до господині дому, яка саме підходила до них:

— Жанетто! Твій президент просто чарівний!

— Що за esprit d'à propos!⁶ — докинула молода панна з вискубаними бровами.

Княгиня була просто-таки щаслива. Правда, Дизма

¹ Скажіть, будь ласка, пане президенте... (нім.) Ах, вибачте. (франц.)

² Mais поп (франц.) — Та ні.

³ die Oekoonomie (нім.) — економіка.

⁴ раг ехемпле (франц.) — наприклад.

⁵ Інвенція — винахідливість; інтенція — намір, бажання щось зробити.

⁶ esprit d'à propos (франц.) — дотепність.

не викликав такого фурору, як отой буцімто кузен Алена Жербо, що був у них минулого разу. Але й сьогодні всі задоволені цікавою новинкою. Про це свідчило те, що біля Никодима збиралося більше й більше коло гостей.

Помітивши між ними щупленьку стару даму, яку зустрів колись на бриджі у пані Пшеленської, Дизма привітався з нею. То була баронеса Леснер. Пані Пшеленська, видно, не мала від неї таємниць, бо дама одразу ж спитала Дизму, чи не знає він, як почуває себе «той бідолашний Жорж Понімірський».

— Спасибі, йому не гірше.

— Ви знайомі з Понімірським? — зацікавилася панна без брів.

— Ще б пак! — відказав Никодим. — Це мій товариш з Оксфорда.

Почалася розмова про родину Понімірських, яку всі тут добре знали. Обізвався й депутат Лясковницький.

— Яка страшна трагедія цього дому! Видали дочку за якогось лихваря, як там його?..

— Куницький, — підказав Никодим.

— Такі нерівні подружні зв'язки, — вів далі депутат, — позбавляють нас...

— Пане депутате, — перехопила княгиня, — даруйте, що перебиваю, але я хотіла спитати... — І, коли Лясковницький підійшов до неї, прошепотіла: — Майте на увазі, що пан Дизма, кажись, родич Понімірських.

Тим часом зайшла мова про пані Пшеленську. Баронеса твердила, що пані Пшеленській безперечно минуло вже п'ятдесят, а добродій з моноклем запевняв, що їй немає ще й сорока п'яти. Никодим визнав за доречне спростувати:

— Пані Пшеленській тридцять два роки.

Всі здивовано глянули на нього.

— Звідки ви знаєте, пане президент? — спитав лисий граф. — Чи не малувато це?

— Ну що ви, — обурився Дизма. — Я точно знаю. Мені казала сама пані Пшеленська.

Він мовив це з щирою вірою і вельми здивувався, коли знову усі зайшлися реготом, а пані Конецьпольська вдесьте повторила, що він «злюка».

Хоч Дизма вже й оговтався в цьому товаристві, а проте відчув велику полегкість, коли побачив Яшунсько-

го. Перепросивши, рушив до нього. За хвилину обидва вже стояли біля вікна, і Яшунський розповідав якийсь анекдот.

— Незвичайна людина,— мовив депутат Лясковницький.

— З ким він там бесідує? — спитала сивувата дама.

— Ах, так. Цей президент Дизма... Видно, що навіть під час легкої гутірки обмірковує важливі справи. Дуже цікавий тип.

— Тип державного діяча,— безапеляційно закінчив депутат.

— Дуже цікавий,— докинула панна з повискубуваними бровами.

— Чи він справді з курляндських баронів? — поцікавилась сивувата дама.

— Авжеж,— потвердив Лясковницький, який вважав себе за знавця геральдики.— Безперечно.

— Він цілковито *comme il faut*¹,— мовила княгиня.

Додому Никодим повернув рано. Лежачи в ліжку, обдумував свої успіхи на прийомі у князя Розтоцького. Він познайомився з усією найвищою аристократією, і вона приймала його так шанобливо. Дістав кілька запрошень на різні дні. Збирався занести їх у записник, бо постановив відвідати якнайбільше знатних домів. Зашкодити це йому не зашкодить, а допомогти може.

Власне кажучи, думка про аристократію у Никодима склалася не вельми висока.

«Глупаки,— мислив він,— лишень скажи їм що-небудь — уже захоплюються, наче ти Америку відкрив».

Це не означало, що Никодим намірявся змінити тактику, завдяки якій він здобув славу маломовної людини.

Всі ці думки прогнали сон. Дизма перевертався з боку на бік, одну за одною палив цигарки і нарешті засвітив світло.

«А чи не переглянути Нініні листи?» — спало на думку.

Їх зібралось вже три великі пачки, і сливе всі навіть не розпечатані. Він знову ліг і заходився читати. В листах повторювалось одне й те саме: любов, туга, надії, прохання приїхати, ну, і скрізь довгі психологічні висновки.

---

¹ Людина *comme il faut* (франц.) — високопорядна людина.

Ці листи були такі нудні, що за якихось п'ятнадцять хвилин Никодим скинув їх на підлогу і погасив світло.

В пам'яті зринули жінки, які траплялися в його житті. Їх було небагато, і в душі Никодим мусив визнати, що жодна з них не зайняла у нього так багато часу, як Ніна, і про жодну він стільки не думав. Згадав про Маньку з Луцької вулиці. Мабуть, уже зовсім зійшла на пси, а може, й до білета докотилась... Шкода дівчини... Що б вона сказала, якби довідалася, що колишній їхній пожилець тепер такий великий чоловік?.. Роззявила б рота...

А ті жінки, яких Никодим зустрів у салоні князя Розтоцького...

«Ну, ті теж липнули до мене, але, правду кажучи, я б не знав, що з такою й робити... Хоча всі вони однакові. Аби тільки силу мав, то кожній здолав би дати ради...»

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Засідання контрольної ради банку відкрив пан президент Дизма, по тому секретар Кшепицький прочитав порядок денний і слово взяв директор Вандришевський.

Присутні — їх було близько двадцяти душ — пильно слухали звіт, з якого випливало, що перший період діяльності хлібного банку цілком виправдав покладені на нього надії, доказом чого є збільшення обігу в сільському господарстві, закуп штучних добрив, сільськогосподарських машин, устаткування на молочні ферми тощо.

— Підвищення цін на хліб, як видно з аналізу, благотворно вплинуло на загальне пожвавлення господарського життя в країні, яка впевнено йде до ліквідації економічної кризи, завдячуючи цим геніальному експериментові нашого достойного президента Никодима Дизми та його активному керівництву сільськогосподарською політикою.

Пролунали вигуки «браво», і президент, підвівшись з місця, на всі боки кланявся членам контрольної ради.

Саме почалися докладні звіти, коли в кімнату зайшов навшпиньки кур'єр і викликав секретаря Кшепицького. За хвилину той повернув і нахилився до президента.

— Пане президенте, приїхала графиня Конецьпольська.

— Конецьпольська? Чого їй треба?

— Хоче сказати вам кілька слів. Гарненька жіночка. Попросить директора департаменту, щоб він заступив вас, а самі вийдять.

— Яюсь незручно.

— Зручно. Нічого важливого вже немає, а пропозиції приймуть без дискусії.

— Ну, добре. Тільки що їм сказати?

— Можна сказати, що ви повинні прийняти якогось етранжера¹.

— Кого?

— Та байдуже, вас же не питатимуть, етранжера та й годі.

Никодим жестом спинив урядовця, який читав звіт.

— Вельми перепрошую, панове, але до мене прибув важний діловий відвідувач, пан Етранжер. Може, пан директор Марчевський заступить мене?

— Та будь ласка, будь ласка.

Дизма уклонився і вийшов.

Товстий добродій у темних окулярах нахилився до сусідів.

— Цей Дизма безперестанно розв'язує якісь справи,— мовив півголосом.— Канцелярська голова!

— Невтомний чоловік!

У невеличкій вітальні, яка була за приймальною, Дизма побачив графиню Конецьпольську, але в такому вбранні, що насилу впізнав її.

На ній був брезентовий комбінезон автомобіліста і шкіряний шолом, на якому поблискували окуляри. Графиня сердечно привіталася з Никодимом і, немилосердно перекручуючи слова, повідомила, що приїхала, аби забрати його з собою на село.

Це дуже здивувало Дизму. Йому зовсім не хотілося їхати, тим більше, що він домовився увечері зустрітись з Варедою. Але пані Ляля була не з поступливих. Вона пообіцяла йому сюрприз, а коли й це не допомогло, сказала прямо, що її чоловік поїхав за кордон, причому підбадьорливо глянула на Дизму.

Никодим не зміг викрутитись. Довелося піти в своє

---

¹ Етрашжер (франц. *etranger*) — іноземець.

помешкання, переодягнутись і, за вказівкою пані Лялі, взяти піжаму. Ігнатові велів сказати Кшепицькому, що він виїжджає, і спустився зі сходів.

Пані Конецьпольська вже сиділа при кермі спортивного автомобіля на дві особи. Авто було без дверцят — деталь, яка не дуже заохочувала Дизму до подорожі.

Пані Ляля рвучко рушила з місця, мало не переїхала поліцейського на перехресті вулиць і, шкірячи зуби до свого трохи переляканого пасажира, додала газу.

За кілька хвилин були за містом. Тут починалася рівна, як стріла, шойно заасфальтована дорога, і пані Ляля збільшила швидкість до ста двадцяти.

— Приємні? — спитала.

— Ні, — широко відповів Дизма.

— Чому?

— Надто швидко, важко дихати...

Притишила хід.

— Ви не любите швидко їздити?

— Не люблю.

Пані Ляля засміялась.

— А я страшенно люблю. Торік у Мюнхен на автомобільних перегонках я здобула за швидкість друга нагорода, я тоді добилася...

Вона обірвала, бо в цю мить щось голосно бахнуло. Натиснувши гальмо, пані Ляля зупинила машину край дороги.

— Що сталося?

— Шина луснула! — сміялася вона, вискакуючи з автомобіля. — Ну, помагать, пане, помагать...

Никодим допоміг відгвинтити запасне колесо, підставив домкрат. Коли все вже було зроблено, пані Ляля гукнула:

— Тшорт! Брова мені в око залізла!

— Мабуть, вія? — засміявся Дизма.

— Цитьте! — гримнула вона. — Все одно! Подивіться, що там, і поправте, бо в мене руки брудні.

Никодим глянув. Справді, одна волосинка з дуже довгих вій підігнулась і різала око. Він уже простягнув руку, щоб пальцем підняти волосинку, та враз дістав легкого ляпанця.

— Де це видано — рукою, у вас теж брудний...

— Ну то чим же? — спитав здивовано.

— Ах, такі розумний чоловік — такі глюпак! Губами!

Никодим розсміявся.

— Ну, то тим краще.— Провів кілька разів губами по тремтливій повіці.— Вже добре?

— Це око добре,— кивнула головою,— тепер друге.

— Як? І в другому теж?

— Поки що ні,— сміялася вона,— але може бути згодом.

Підставила друге око, і коли Никодим почав цілувати її, прилипла устами до його губів.

— Приємні?— спитала.

— Так,— відповів Никодим.

— Ну, то гайда!—Одним стрибком опинилася в машині.— Сідайте! Сідайте!

Автомобіль знову рушив повним ходом.

«Ото хвороба!— міркував Дизма. — Ці баби ладні з'їсти людину...»

Вийжджаючи з невеличкого лісу, вони наздогнали другий автомобіль. Пані Ляля крикнула щось по-французьки. Дві дівчини відповіли радісними вигуками. Якийсь час обидві машини їхали поряд, і дівчата розглядали Дизму, а він — їх. Никодимові здалося, що вони красиві, хоча ручатися було важко, бо автомобільні окуляри у кожній затуляли майже половину обличчя.

— Хто це?— спигав у пані Лялі.

— Панна Ікс і панна Ігрек,— засміялася та.

— Не розумію.

— І не треба. Навіщо все розуміти? Побачите в Борові.

-- Вони теж їдуть до вас?

— Авжеж!

— То там багато людей буде?

— О ні! Який ви цікавий! Побачите. Казала ж вам— сюрприз.

Никодим сердито насупився. Він гадав, що графиня Конєцьпольська взяла його тільки через те, що її чоловік виїхав, у цьому його ще більше переконав випадок з вією. А тим часом виходить, що вони будуть не самі...

Справді, коли звернули з шосе на путівець, обсаджений низько підрізаним живоплотом, Дизма побачив великий палац, біля під'їзду його стояло кілька автомобілів.

На терасі у плетених кріслах сиділо шість чи сім дам.

Коли авто пані Лялі зупинилось, усі збігли по сходах, галасливо вітаючи господиню і зацікавлено розглядаючи Дизму, якого дуже збентежило те, що він попав у суто жіноче товариство.

— Ах, он який він, сильний чоловік! — захоплено вигукнула жінка з пофарбованим волоссям і дуже підведеними очима.

Дизма насторожився і мовчки вклонився. Пані Коцецьпольська, попросивши вибачення, побігла переодягатись. А решта жінок тим часом оточили Никодима.

— Ви, пане Никодиме, послідовник західного обряду? — по-діловому спитала присадкувата чорнявка.

Дизма здивовано зиркнув на неї.

— Не розумію, що ви маєте на увазі.

— Не соромтесь,— заспокоїла його шупла, бліда дівчина з мрійними очима.— Всі ми втаємничені.

«Кепська справа,— подумав Дизма,— роблять із мене божевільного».

— Так,— потвердила чорнява,— тільки ми не знаємо, до якого костюлу ви належите — до білого чи до чорного?

— Я католик,— трошки повагавшись, відповів Дизма.

Дружний регіт збентежив його ще більше. Він уже проклинав себе, що згодився поїхати.

— Ні, пане президенте,— тишилася дама з фарбованим волоссям,— ви таки справді незрівнянний! Невже кожен сильний чоловік вважає жінок за надто несерйозних, щоб розмовляти з ними про високі речі?

— Ви таємнича людина, пане президенте.

— Ні, я тільки не знаю, що вас цікавить.

— Ну гаразд,— мовила чорнява.— Тоді скажіть, як ви гадаєте, панна Рена,— вона показала на бліду дівчину,— панна Рена може бути добрим провідником астральних флюїдів?

Никодим глипнув очима на панну Рену і здвигнув плечима.

— А звідки я можу знати?

— Розумію, але як ви гадаєте?

— Якщо знає дорогу, то може.

Загальна мовчанка. Дами стали поважні.

— Ви маєте на увазі езотеричну дорогу? — спитала чорнява.

— Так,— відповів Никодим, а сам подумав, що одра-

зу ж після повернення треба зазирнути в словник і довідатися, куди веде езотерична дорога.

Тим часом під'їхали дві дівчини, яких вони обігнали на шосе.

Знову привітання, знайомства. Дизма довідався, що дівчата — це сестри Івонна (старша) і Маріетта (молодша) Чарські. Обидві зразу ж пішли переодягатись.

— Дуже милі дівчатка,— зауважила нафарбована дама,— причому, на мою думку, Маріетта — прекрасний матеріал на медіума. Її рівна вдача, пов'язана з тонкою нервовістю, дає надзвичайно чутливу амальгаму, як ви гадаєте, пане президенте?

— Так... Чому ж...

— Не відмовте мені,— атакувала вона далі,— зробіть із нею експеримент. У мене таке враження, що ваша воля легко зламає спіральну реакцію самопізнання. Імператив волі може примусити замовкнути навіть такі потенціальні нашарування вищих сил, щодо яких доти сам суб'єкт чи, коли хочете, об'єкт не мав хоча б симптомів четвертого ступеня. І саме інтуїтивні флаграції...

На щастя, повернулася пані Конецьпольська, і Дизма витер піт з лоба.

— Тільки майте на увазі,— гукнула пані Ляля, стоячи в дверях,— наш гість не терпить, коли розмовляють іноземними мовами! Добрий день... Добрий день...— весело віталася вона.

За хвилину прийшов лакей і сказав, що сніданок подано.

Велемовність дам, на щастя Дизми, стала йому в пригоді: не треба було самому багато говорити. Час від часу він лише відбувався кількома односкладовими словами. Розмовляли переважно про моди, про плани на осінь. Тільки діловита чорнявка все повертала до тих же чудернацьких питань. Спочатку Дизма вважав їх за містифікацію, а потім догадався, що все це має якийсь зв'язок із столиками, які самі піднімаються в повітря.

Була вже четверта година, коли товариство встало від столу. Снідаючи, дами випили чималенько вина і коньяку, отож настрій у них був надзвичайно веселий, доходили іноді майже до легковажності, і на цьому тлі сповнена гідності й задуми поважність Никодима вирізнялася дуже вигідно.

Знову перебралися на терасу, автомобілі, що стояли

перед нею, вже зникли — очевидно їх завели в гаражі. Частина гостей розбіглася по палацу і парку, а господиня взяла Дизму під руку, гукнула Стеллу (так звали присадкувату чорняву панну), повела їх до невеличкої вітальні. Никодим догадався, що тепер, нарешті, він довідається, навіщо його сюди привезли.

Справді, пані Конецьпольська стала вельми поважна, і в той час, коли панна Стелла по-діловому запалила цигарку, почала говорити. Вона сиділа, поклавши ногу на ногу, і говорила, немилосердно калічачи мову й переси-паючи її масою іноземних слів.

Казала про якесь одкровення, в котрому, наскільки зрозумів Дизма, було веління заснувати в Польщі Ложу, бо в багатьох країнах такі ложі є, а в них і досі немає. Ложа має складатися з дванадцяти жінок і одного чоловіка. Жінок називатимуть паломницями Трипроменевої Зірки, а чоловіка — Великим Тринадцятим. Він розпоряджатиметься в Ложі трьома правами: життя, любові і смерті. В якому театрі ця ложа має бути збудована — пані Конецьпольська не сказала.

За нею взяла слово панна Стелла. Ця вже балакала так незрозуміло, що Никодим, вважає, нічого не втямив. То йому здавалося, що вони хочуть заснувати немовби монастир, а то — ніби зграю шантажистів чи гендлярів «живим товаром», бо мовилося про «залучення бодай хитрощами молодих дівчат», про «спіритуальне вимушення», про «одвічний закон рабства» тощо.

Одне тільки збагнув Никодим: графиня в усій цій справі — цабе куди менше, аніж панна Стелла.

І знов обізвалася пані Конецьпольська. Пояснила, що вони надумали звернутися до Никодима з проханням бути в них за Великого Тринадцятого. Вони, мовляв, дійшли переконання, що найбільш гідний цієї влади саме він як людина могутньої, незламної волі і глибокого розуму. Що тільки він може справедливо володіти в ложі правами життя, любові і смерті — тими трьома променями, з яких складається таємниця Загального Закону Щастя.

Дизма лютував. Сидів, засунувши руки в кишені, і понуро мовчав. Присягався в душі, що й пальцем не доторкнеться до цієї темної справи. На дідька воно йому! Хіба ж для того він дотягнувся до такої посади, до таких грошей, щоб тепер потрапити в тюрму? О ні!

І ось обидві дами встали, а панна Стелла замогильним голосом запитала:

— Магістре, чи згоден ти бути посвяченим на Великого Тринадцятого?

Дизма відповів коротко:

— Ні. Не згоден.

Подив і смуток одбилися на їхніх обличчях.

— Але чому ж?

— Не можу.

— Хіба є якісь герметичні перешкоди? — таємниче спитала чорнява.

— У мене є свої причини.

Графиня Конєцьпольська заламала руки.

— Магістре! Відкрийся нам, може, то якісь дурниці?

— Е-е-е,— махнув рукою Дизма.—Я не розуміюся на цьому.

Панна Стелла обурилась:

— Ви?! Це ви не розумієтесь? Прощу, Магістре, не жартуйте з нами. Зрештою, у пані Лялі є одкровення, що тільки ви можете бути Великим Тринадцятим.

— Та в мене зовсім немає часу! — сердився Дизма.

— Магістре, це займе у вас так мало часу! Адже містерії відбуватимуться тільки раз на місяць.

— Не хочу.

Жінки розпачливо презирнулись. Раптом чорнява піднесла руки вгору і трагічним голосом прошепотіла:

— Іменем Всемогутнього Ордену заклинаю тебе: відкрий серце твоє для трьох віковічних променів!

Пані Ляля схрестила руки на своїх високих грудях і побожно схилила голівку.

Никодим трохи злякався. Взагалі він не був забобонний, але все-таки... може, й справді є жінки, лихі на очі, і їм легко наврочити людину.

У присадкуватой панни Стелли були такі несамовиті очі, і вони так пронизували його, що Никодимові аж моторошно стало.

Він почухав голову.

— Так одразу, не подумавши, я не можу... Треба обмізкувати...

Стелла переможно глянула на пані Лялю і вигукнула:

— Ну звичайно! Наказуйте, Магістре! Хоч ми знаємо від пана Терковського, який каже, що у вас є таємнича сила, отже...

— Шо там Терковський знає! — перебив Дизма, сердитий, що не може викрутитись.—Я сам не знаю, про що, власне, йдеться, що має бути...

— Хвилиночку, Магістре!—спинила його панна Стелла і сягнула до сумочки.— Я зараз дам вам статут Ложі і Три Канони Знання.

Вона дістала з сумки невеличку брошурку та кілька аркушів, надрукованих на машинці, і все це подала Никодимові.

— Прекрасно! Перегляньте оце, Магістре. Дві години вистачить, правда, Лялю? Ну, тоді до побачення, ми залишимо вас тут самого. О сьомій, перед обідом, зберемося, щоб з ваших уст почути остаточну думку. Хай Мудрість Зірки осяває дороги твоєї мислі!

Обидві вклонились і мовчки вийшли.

— Подуріли баби! Трясця вашій матері!— вилаявся Дизма і з розгону швиргнув геть у куток папери, які тримав у руці.

От рахуба! Усе це звалилося на нього так несподівано і пахло чи то великим шахрайством, чи якимись витівками з духами.

«Чим тільки ці люди не забивають собі голови! Грошей повно, видне становище, так ні — ще вигадують собі казна-що! Клепок у цих баб немає чи що!»

У ньому росла злість на самого себе,— попався, допустив, щоб його хитрощами заманили сюди. Було б це у Варшаві — пішов би собі додому та й край...

Все-таки треба глянути, що там пишеться в отих паперах.

Підняв брошуру і вилаявся: вона була надрукована французькою мовою. Шпурнув би її знову додолу, коли б не візерунок чи скоріше—малюнок. Він зацікавив Дизму.

Там було намальовано велику залу без вікон. Посередині на троні сидів, заплющивши очі, якийсь худий чоловік із чорною бородою. Над головою у нього сяяла зірка з трьома променями і палало три смолоскипи. Довкола на землі лежали ниць голі жінки.

Полічив кінчиком сірника. «Дванадцять!.. Ага, це, мабуть, оті паломниці... А цей тип — то, виходить, я... Що за чорт!»

Почав гортати сторінки. На останній теж був малюнок; побачивши його, Никодим здригнувся: малюнок зо-

бражав цапа з людським обличчям і дванадцятьма рогами.

Тепер він уже не сумнівався: «Диявол». Никодим не вірив ні в бога, ні в чорта, але тут перехрестився, а тоді на всякий випадок ще й схопився за гудзик.

«Фу, свині!»

Відтак перейшов до аркушів машинопису і з полегкістю зітхнув, побачивши там польську мову.

Читав дуже уважно. Деякі абзаци перечитував по два-три рази і все-таки багато чого не розумів, головне тому, що не знав безлічі слів.

З усього прочитаного втямив, що йдеться про створення «об'єднань сестер», що метою такого об'єднання має бути наближення до ідеалу трьох прав: життя, любові і смерті; що найвищої мудрості досягають через втіху духа, тіла і розуму, що для цього дванадцять паломниць повинні відчутти якусь Благодать Рабства і обрати Діву-заступницю, котра знайде Володаря Волі, Магістра Зірки, Дарителя Розуму; його й називатимуть Великим Тринадцятим. Там же Никодим довідався, що такий обранець повинен відзначатися видатними талантами, бути людиною мудрою, творчою, плодоносною, а насамперед мати нечувано сильну волю і міцне здоров'я.

Великий Тринадцятий виконує свої функції протягом трьох років, а тоді обирають нового. В тому ж параграфі була примітка, що Великий Тринадцятий має необмежене право повелівати паломницями, а за непослух карати їх на свій розсуд. А от за зраду таємниць Ложі є тільки одна кара — смерть.

Далі йшли описи обрядів, де мовилося про єднання духом і тілом, про вживання вина, про молитви і розмови з небіжчиками.

Наприкінці було застереження, що не можна прирівнювати Ордену до культу чорної чи білої магії.

Никодим склав папери і замислився.

Не було сумніву, що це якесь збіговисько, де діло не обходиться без нечистої сили. Дорого дав би він, щоб міг знати про це перед виїздом із Варшави. Ого, тоді й десяток графинь не затягнули б його сюди. А тепер?..

Хто відає, що з ним зроблять оті «паломниці», якщо він одмовить... Втаємничили його, а щоб не виказав їх— ще заподіють щось лихе... Сказано ж тут, що за зраду можуть угрубити.

«От причепилися сволюцюги!»

Засунувши руки в кишені штанів, Никодим ходив по кімнаті. Спало на думку, що, з другого боку, діло не таке вже й страшне. Бо якщо він буде головним і даватиме накази... Чому б не спробувати?

«В усякому разі це краще, ніж коли б вони підсипали мені якоїсь отрути або використали мене для свого шахрайства з дияволом».

З кожною хвилиною Дизма більше й більше схилявся до того, щоб прийняти чудернацьку пропозицію, і в цьому неабияку роль відіграла цікавість: а що ж буде далі? Брав острах: чи зможе він бути отим «тринадцятим», та ще й «великим»? Але Никодима заспокоювала надрукована на машинці примітка, де було сказано, що Магістр — це духовний наставник Ложі, а формальне керівництво й урочиста відправа обрядів покладаються на Сестру-заступницю.

Коли пробило сім, у двері постукано. Никодим уже прийняв ухвалу.

Його занепокоїло те, що тепер прийшла тільки панна Стелла. Присутність графині Конецьпольської, її жваві рухи й усміхнені очі надавали всій цій історії більш земного характеру. Зате у чорнявої було щось демонічне, а головне — складалося враження, що вона дуже вчена і сувора.

Панна Стелла замкнула двері, і Никодим враз відчув себе так, ніби він у пустинному закамарку спіткав ворога з товстим києм у руках.

— Вже сьома,— вимовила вона майже баритоном.

— Сьома? — усміхнувся Дизма. — Справді, як летить час...

— Що ж ви надумали? Сподіваюсь, не відкидаєте голосу одкровення?

— Ні, не відкидаю,— запевнив Никодим.

— Отже, я стою перед Великим Тринадцятим, перед моїм паном і повелителем.

Вклонилася низько, так низько, що її товсті стегна разом з пишним заокругленням подалися вгору і стали схожі на візантійську баню.

Зненацька випросталась, патетичним голосом спитала щось латиною і прикипіла до Никодима поглядом, чекаючи відповіді.

Дизма скулився і з розпачем подумав:

«І чого ця видра чіпляється!..»

Панна Стелла почекала з хвилину і повторила запитання. Рятунку не було. Треба щось відповісти. Никодим гарячково перебирав у думці всі ті клапти латини, які знав з костюлу і зі школи. Раптом на душі в нього повітлішало, і він відказав:

— Terra est rotunda.¹

Не пам'ятав уже, що це означає. Тим паче не знав, чи має та відповідь якийсь зв'язок із запитанням, а проте, хоч його і пробирав холодний піт, радів, що все-таки відповів латиною, причому, видно, не безглуздя, бо Стелла знову низенько вклонилась і, схрестивши руки на грудях, мовила:

— Воля твоя, Магістре.

А тоді відчинила двері і вже звичайним голосом сповістила, що обід подано.

Обід був багатий і вишуканий. Здивувало Никодима тільки те, що не було вина; коли одна з сестер Чарських капризно домагалася «краплини чогось міцнішого для піднесення духу», пані Конецьпольська усміхнулась, але твердо відмовила:

— Ні, ясочко,— тепер ні. Не поспішай.

Взагалі всі стали поважніші. Жінки розрум'янилися, деякі од хвилювання нічого не їли. В поглядах, що вперто повертали до Никодима, поблискували вогники якогось занепокоєння.

Коли перебралися до будуару пити чорну каву і слуги вийшли, пані Ляля виглянула в сусідню кімнату і, впевнившись, що їх ніхто не підслухує, подала знак чорнявій. Запала тиша. Стелла підвелась і почала:

— Шановні пані, майбутні сестри мої, і ти, пане, — вона низько вклонилася Дизмі,— розійдіться тепер по своїх покоях і віддайтеся самоспогляданню, щоб духом і тілом підготувати себе до великої містерії, котра почнеться рівно опівночі. На самоті ви повинні очистити свої помисли від усього буденного, скинути свою звичайну одіж і надіти білі шати, які вам приготують. Підготувавшись, чекайте на мене — я зайду до вас. Розходьтесь і пильуйте.

Сказавши це, вона рушила до дверей. На порозі стала, ще раз уклонилася Никодимові і зникла. За нею так

---

¹ Terra est rotunda (лат.) — земля кругла.

само розійшлися всі інші. Пані Конецьпольська провела Дизму в призначену для нього кімнату і попрощалася, мовчки кивнувши головою.

«Ото лихо! — подумав Дизма. — Мабуть, духів викликатимуть чи що».

Оглядівся. Сподівався і в цій кімнаті побачити щось незвичайне, аж ні — умеблювання тут нічим не вирізнялось. Єдине, що зацікавило його, — це плеската чорна валізка на письмовому столі.

Після ситного обіду думка працювала ліниво, і Никодим розтягнувся на софі, щоб спокійно обмірковувати становище.

Його не покидало почуття невдоволення і остраху перед тією опівнічною церемонією. Не мав уявлення, яка ж роль у всьому цьому належатиме йому. Що накажуть робити? Правда, він має там бути головною персоною, але хто ж його знає, чого ці баби вимагатимуть од головної персони... А що, як звелять йому викликати диявола? Усе може бути...

— Тьху! — плюнув на килим.

Майнула думка, що в крайньому разі можна викрутитись, пославшись на хворобу. Приміром, на ревматизм. Один раз він уже чудово прислужився йому — в Коборові...

Згадка про Коборів розчулила Никодима. Яка там тиша, який спокій... І жа добра, ніякої роботи... Ну, і Ніна... Ох і любила ж вона цілуватись!

Усе-таки в Коборові було найкраще, особливо після від'їзду Касі. Чорт підсунув Куницькому отой план, через який він, Никодим, став президентом банку...

Дизма всміхнувся.

«Ну, брате, не нарікай, не нарікай — правду кажучи, нарікати нема на що!»

Думки снували дедалі повільніше, ситна їжа зробила своє: Никодим заснув.

Спав так міцно, що не чув, як постукали в двері, як зайшла панна Стелла; як клацнув замок у чорній валізці. Тільки тоді, коли Стелла добре термоснула його за плече, Никодим розплющив очі.

Вмить згадав, де він. Чорнява стояла перед ним, тримаючи в руках щось ніби шлафрок з білого шовку на червоній підбивці.

Никодим схопився і протер очі.

— Вже пора, Магістре!—прошепотіла панна Стелла.
— Пора?
— Так. Усі вже чекають. Швиденько переодягайтесь.
— Як? — здивувався Никодим.— При вас?
— Ні, я вийду. Тільки ви зніміть усе і надіньте сунтану та оці сандалі.

Вона показала на м'які пантофлі з золотою зіркою, вигаптуваною на носках, і навшпиньки вийшла з кімнати.

Дизма вилаявся, але не барився. За кілька хвилин стояв уже готовий. Шлафрок і пантофлі були трохи великуваті. Холодний дотик шовку до голої шкіри приємно освіжав.

Никодим глянув у люстро і засміявся. Шлафрок сягав аж до підлоги, рукава з прорізом і великий викот справляли чудернацьке враження.

Чорнява прийшла знову. Взяла його за руку і мовчки вивела в темний коридор. Було тихо-тихо. Йшли кілька хвилин, потім минули якісь сходи і — знову коридор. В кінці його панна Стелла зупинилась і тричі постукала. Прочинилися двері. Стелла і Никодим просунулись у якусь темну кімнату, двері за ними немовби самі зачинились, і Дизма почув спочатку, як у замку повернули ключ, а потім — голос пані Конецьпольської.

— Усе гаразд. Двері скрізь позамикано, слугам я заборонила заходити в палац аж до полудня.

— Добре,— відповіла чорнява, не випускаючи руки Никодима.— Тепер іди на своє місце.

Дизма помітив, що пані Ляля теж у білому шлафроку — виходячи, вона відхилила на мить важку порт'єру, з-за якої впала смуга пурпурового світла.

Відтак і панна Стелла зникла за порт'єрою, сказавши, щоб він почекав на неї.

Звідти долинула притишена розмова. Час тягнувся повільно. Дизма підійшов, щоб зазирнути всередину, коли це зненацька порт'єра розсунулась, і на порозі стала чорнява панна в білому шлафроку, схилившись у низькому довгому поклоні.

Перед Никодимом була велика кімната без меблів, геть уся заслана килимами, на яких купами лежали пишні подушки. Тільки посередині стояло велике позолочене крісло, оббите червоним атласом. Над ним горіло три свічки.

А з стелі звисала під скляним ковпаком лампа, що заливала все пурпуровим світлом.

Обабіч крісла Дизма побачив усіх жінок у таких самих білих шлафроках.

На протилежній стіні висіло велике простирадло, на ньому було наклеєно золоту зірку з трьома променями, а під нею — напис, вирізаний з червоного паперу:

Terra est rotunda

— Увійди, о пане! — вигукнула панна Стелла і, відступивши з дороги, провела Никодима до його трону.

Коли він сів, жінки півколом оточили крісло, а панна Стелла виступила на середину і почала:

— Ви, що знаєте велику тайну! Ви, Паломниці Трипроменевої Зірки, і ти, Магістре, на чіїх грудях невдовзі засяє символ знання, влади і щастя. Я, ваша сестра Заступниця, недостойними устами провіщаю вам годину відкриття тридцять третьої Ложі Ордену Трипроменевої Зірки, гаслом якої з волі Великого Тринадцятого буде глибокодумна сентенція: «*Terra est rotunda!*» З нею пов'язана віра, що наш Орден оволодіє всією землею, надія, що наша Ложа стане одним із міцних кілець того ланцюга, і вказівка на те, що всі ми, люди земної кулі, повинні бути в цьому крузі. Звертаю вашу увагу, що, згідно з законом Ордену, кожна сестра мусить виконати веління іншої, як тільки та вимовить священне гасло, доторкуючись лівою рукою до чола, серця і лона свого. Перше, ніж приступити до обряду, хочу нагадати вам герметичні канони...

Дизма вже не слухав. Його занадто приголомшила оригінальність становища, щоб він міг так довго зосереджувати увагу на чомусь одному. Розглядав молодих жінок і дівчат, які його оточували. Деякі з них були дуже гарні в цих чудернацьких шлафроках. Голі плечі, які неначе впливали з білих складок блискучого шовку, глибокі викоти і те, що серед стількох жінок він тут один-єдиний мужчина — все це збуджувало Никодима.

Він уже не думав: що, як і навіщо? Думав інше: невже? коли?

Тим часом панна Стелла закінчила свою промову і дістала з червоної коробочки золоту зірочку на такому ж золотому ланцюжку. В урочистій тиші підійшла до Никодима і повісила зірочку йому на шию, а тоді відступила на три кроки і впала ниць на килим. Всі інші зро-

били те саме, за винятком пані Лялі, яка пішла до дверей і крутнула вимикач.

Лампа погасла. Никодим здригнувся. Окутана мороком кімната, три бліді вогники воскових свічок над ним і оті білі постаті, що нерухомо лежали на килимі — від усього цього ставало якось не по собі.

Враз панна Стелла вигукнула, аж застогнала:

— Привіт тобі, володарю життя, любові і смерті, привіт!

— Привіт, привіт...— багато разів повторили тремтливі голоси.

— Привіт тобі, дарителю волі, привіт!

— Привіт, привіт...— повторили голоси.

— Привіт тобі, ключнику знання!

— Привіт тобі, Магістре життя!

— Привіт... привіт...

— Привіт тобі, творець насолоди!

— Привіт... привіт...

Дизма слухав цю літанію і думав: «Зовсім показилися баби!..»

Зненацька панна Стелла замовкла, підійшла до Дизми і, поки він збагнув, чого вона хоче, поцілувала його в самісінькі губи. За нею, на превеликий подив Никодима, те саме зробила пані Ляля, потім обидві графині Чарські і всі інші.

— Тепер запалить кадила,— веліла панна Стелла.

За хвилину в усіх чотирьох кутках кімнати піднялися синюваті димки, розносячи якісь дивні, солодкі і п'яні пахощі.

Жінки знову зібралися навколо Дизми.

На знак панни Стелли вони взяли за руки, утворивши півколо. Сама ж Стелла піднесла руки вгору і вигукнула:

— Прийди, о прийди; наш Пане!

— Прийди...— повторили всі.

— Яви нам ласку свою!.. — гукнула панна Стелла.

— Яви...

— Зійди поміж нас!

— Зійди...

— Увійди в душу намісника Твого!

— Увійди...

— Увійди в тіло Магістра нашого!..

— Увійди...

- Запали його вогнем!..
- Запали...
- Дай йому Твою невичерпну силу!..
- Дай...
- Пройми його жаром дихання!..
- Пройми!..

Никодим здригнувся. Горло йому стисло.

— Кого ви кличете? — спитав не своїм голосом. '

У відповідь залунали крики жаху. Деякі з них були такі пронизливі, що в Дизми холола кров у жилах.

— Обіззався, обіззався... Це Він!.. — зашелестіли голоси.

— Хто?..— запитав Дизма, трясучись усім тілом. — Кого ви кличете?

Зненацька ніби тут же позад себе він виразно почув голосне гарчання. Хотів схопитися, але не мав сили. В дурманному диму, що заповнював кімнату, побачив різнобарвні миготливі вогники.

— Падайте ниць! — завила панна Стелла.— Він прийшов. Слава Тобі, слава, Володарю любові, життя і смерті, слава Тобі, слава, Князю темряви!..

Молодша панна Чарська зайшлася спазматичним сміхом, одна жінка зірвалася на ноги і, тулячись до пані Лялі, кричала:

- Я бачу Його, бачу!
- Кого? — розпачливо заверещав Дизма.
- Його, Його, Сатану...

Никодимові раптом видалося, що чийсь холодні руки стискають його за шию. З горла вихопився пронизливий нерозчленований звук, і Великий Тринадцятий безсило похилився в кріслі.

Зомлів.

Перше, що Никодим відчув, приходячи до пам'яті, було щось солодке в роті. Розплющив очі. Біля самісінького обличчя побачив чорні зіниці панни Стелли. Він ще не зовсім опритомнів, як її уста притулилися до його губів, і Никодим знову відчув на язичку солодку рідину з міцним запахом. Вино. Хотілося дихнути глибше — одіпхнув Стеллу. І тоді серед диму побачив білі постаті. З сусідньої кімнати вносили столики, заставлені пляшками і келихами. Пані Конецьпольська з невеличкого слоїка капала в келихи якусь рідину, потім туди наливали вино.

Коли вже всі келихи були повні, кожна жінка взяла собі один, а найбільший панна Стелла подала Дизмі.

Кімнату сповнював тепер гомін, жінки стиха перемовлялися. Никодим одразу хильнув чималенько і, цмокнувши язиком, зауважив:

— Чудове вино!

— Насищаймося ж благостинею пейотлю¹, — пишно-мовно проголосила панна Стелла.

Келихи були вже порожні, їх наливали знову.

— Що в цьому вині є? — спитав Дизма.

Панна Чарська, що стояла поруч, сіла на бильце крісла і, доторкнувшись губами до вуха Никодима, мрійливо мовила:

— Божественна отрута пейотлю, божественна... Ти відчуваєш, мій пане, як у жилах вирує кров?.. Правда? І чуєш такий чудовий спів, і бачиш стільки барв... Правда ж?

— Правда, — potwierдив він і вихилив келих до дна.

Никодим і справді відчував, що з ним діється щось незвичайне. Його раптом охопила радість, усе навколо стало таке гарне, барвисте, навіть присадкувата панна Стелла була повабна і спокуслива.

А втім у всіх настрій змінився до невпізнання. Жінки, сміючись, оточили Никодима, в кімнаті лунали веселі вигуки, мелодії фривольних пісеньок. Одна жінка брязнула келихом об стіну і, крикнучи: «Евое!», враз скинула з себе шлафрок. Почала танцювати.

— Браво! Браво! — загукали інші.

Ще мить—і килим покритися білими плямами шовку...

У келихи все підливали вино, а з маленького флакончика туди спливали ясно-зелені краплі чарівної рідини.

Хтось штовхнув свічник, він упав, і кімнату залила темрява, душна, криваво-червона темрява, сповнена жагучого шепоту і спазматичного, несамовитого сміху.

. . . . .
. . . . .
. . . . .

---

¹ Пейотль — сильнодіючий наркотик; виготовляється з одного з різновидів мексиканського кактуса.

РОЗДІЛ ДВАНДЦЯТИЙ

Крізь щілини важких фіранок до кімнати вдерлася червона смуга світла. Заходило сонце.

Никодим важким рухом потягнувся до годинника.

Була шоста.

Дивно. Він не відчував ні головного болю, ані несмаку в роті, як це звичайно буває після добрячої п'ятики.

Він тільки страшенно ослаб. Важко було не лише зробити будь-який рух, а навіть розплющити очі.

А проте мусив уставати. Адже йому треба було їхати до Варшави. Що там у банку подумують...

Никодим подзвонив.

З'явився поважний лакей і повідомив, що ванна готова.

Дизма ліниво натягнув піжаму і перейшов у ванну. Глянув там у дзеркало і аж жахнувся: блідий як полотно, під очима широкі синці.

— Сто чортів,— вилаявся,— оце так прикрасили!..

Одягнувся і, ледве тягнучи ноги, спустився вниз. Тут уже чекала пані Конецьпольська. На його привітання вона мляво подала руку.

— Хочете їсти?

— О ні, дякую.

Куточком ока зиркнув на неї і зустрів грайливий, як завжди, погляд. Никодим почервонів по самісінькі вуха.

«Ну й чортяка,— подумав,— ніякого стиду. А, либонь, не могла ж забути!..»

— Я хотів би вже їхати,— озвався він після паузи.

— Будь ласка, автомобіль до ваших послуг.

У прощанні не було нічого незвичайного, і це ще більше бентежило Никодима. Коли авто повернуло на шосе, він озирнувся і впевнено сказав:

— От свині!

— Слухаю, ясновельможний пане...— обернувся шофер.

— Ідьте, ідьте. я не до вас.

— Вибачте.

Дизма думав про минулу ніч. Було трохи маркітно. Згадував, що все відбувалося не без участі диявола, і це гнітило його найдужче. Зате інше радувало: відкриття, що в цьому високому колі він має такі самі права, як і

граф чи князь. Ба, навіть більші. Його мусять слухати, і хай він тільки пальцем кивне — кожна з них прийде як перша-ліпша вулична дівка.

А скільки разів він бачив цих гордих, елегантних дам і уявляв їх зовсім не такими. Які ж далекі від дійсності оті його уявлення...

Никодим задоволено розсміявся.

«Правду каже Кшепицький: усі вони однакові...»

Почав накрапати дощ. Коли автомобіль зупинився на Спільній, лило вже як з відра.

Дизма швидко перебіг пішохід і ввійшов у двері. Гірше було на сходах. Він піднімався так, мов ніс величезний тягар.

«Прислужилися, трясця їхній матері!»

Ігнат зустрів хазяїна повідомленням, що за два дні—вчора і сьогодні — було з десяток відвідувачів, а пан секретар приходив кілька разів і все запитує по телефону, чи не приїхав пан президент. А найгірший був один нахаба. Лаявся і конче хотів сам обійти все помешкання, бо не вірив, що пана президента немає. Казав, що пан президент ховається від нього...

— Який він із себе? — спитав Дизма.

— Такий низенький, товстий.

— Не казав, як його звати?

— Казав... Якийсь Бончек чи що...

— Сто чортів! — вилаявся пан президент.—І чого ще цьому негідникові треба!?

— Якщо він, пане президенте, прийде ще, то я можу спустити його зі сходів,—запропонував Ігнат.

— Ні, не треба.

Задзвонив телефон. Говорив Кшепицький. Є вельми важливі справи, чи не можна йому зараз приїхати?

— Щось сталося?

— Ні, нічого особливого.

— Ну то я жду.

Велів Ігнатові приготувати чорну каву, а сам ліг на канапі. Замислився, чи розповідати Кшепицькому про те, що спіткало його у графині Конецьпольської... Дійшов думки, що це могли б сприйняти як зраду, а ризикувати не хотілось.

Ігнат приніс листи. Це була тільки приватна кореспонденція, якої секретар не розпечатував. Тут було три нові листи од Ніни і дуже довга телеграма Куницького—

він просив Дизму прискорити справу із шпалами, бо це питання тепер дуже важне.

За читанням цієї телеграми його й застав Кшепицький. Секретар пожартував щодо прогулянки з графінею Лялею, розповів кілька анекдотів, мимохідь згадав, що в банку все гаразд, і між іншим запитав:

— Хто це такий, пане президенте, отой Бочек?

Никодим зніяковів.

— Бочек?

— Такий товстий чолов'яга. Щодня приходиться у банк і так нахабно лізе на прийом до pana президента, ніби певен, що ви його приймете. Це ваш знайомий?

— Так, знайомий...

— Бо, знаєте, мені здавалося, що в нього не всі дома.

— Чому?

— Бо коли я відповів, що пан президент приймає в п'ятницю, він почав скандалити. «Що там, каже, у п'ятницю, в п'ятницю великий пан президент може приймати кого хоче, а вам, ось побачите, він ще дасть прочуханки за те, що не пускаєте мене. Цей ваш великий президент, каже, для мене не таке вже й цабе...»

Дизма сидів червоний, мов буряк.

— І що ще казав?

Кшепицький запалив цигарку і додав:

— Скандальна особа і грубіян... Дозволив собі навіть якісь ідіотські погрози на вашу адресу, мовляв, він покаже вам і таке інше.

Никодим насупив брови.

— Так...—пробурмотів.—Пане Кшепицький, якщо він ще прийде—пустить його до мене... Це такий навіжений... Завжди був такий...

— Добре, пане президенте.

Секретар мовив це зовсім просто, але Дизма не сумнівався, що Кшепицький або вже щось пронюхав, або ж хоче пронюхати. Поклав собі будь-що примусити Бочека мовчати.

Кшепицький лишився у Никодима на вечерю. Розмова перейшла на Коборів, і Дизма зітхнув:

— Як гарно жити в селі — тихо, спокійно...

— У вас, пане президенте, приємні спогади про Коборів,—зауважив Кшепицький.—То чудовий маєток! Що ж, добийтесь, щоб Ніна розійшлася з Куницьким, і ожениється на ній.

— Ба! — кивнув головою Дизма. — Якби ж то Коборів був її, тоді б — раз-два й готово!

— Але ж формально він належить їй?

— Що з того! Куницький має необмежені повноваження.

— Повноваження можна скасувати.

Никодим здвигнув плечима:

— Але векселів не скасуєш.

Секретар замислився і почав насвистувати.

— От у чому причина! — докинув Дизма.

Кшепицький не переставав свистіти.

— Що в нас завтра? — спитав Никодим.

— Завтра?.. Нічого такого. Хсча ні — є запрошення в цирк. Має бути велика сенсація. Приїхав найбільший силач світу — забув, як його звати, — боротиметься з чемпіоном Польщі — Велягою. Ви любите французьку боротьбу?

— Аякже! То підемо? Коли там?

— О восьмій.

Дизма попрощався з секретарем і ліг спати. Надіваючи піжаму, побачив, що на шиї у нього золота зірка. Хутенько зняв її, поклав у сірникову коробочку і заховав у письмовому столі, а вимикаючи світло — про всякий випадок перехрестився.

На другий день сталося те, чого Никодим і ждав. О першій годині прийшов Бочек. Справді, поведився він надто самовпевнено. Від нього здалеку тхнуло горілкою.

Дизма змінив тактику.

Подав Бочеківі руку, підсунув стілець і спитав якнайлюбезніше, чим він може служити. Зате Бочек, почувавши себе дедалі впевненіше, не стримувався. Він дійшов навіть до такої фамільярності, що поплескав пана президента по плечі.

Це вже було над міру. Дизма зірвався з місця і ревнув:

— Геть звідси, мерзотнику! Вон!

Глузливо дивлячись на нього, Бочек підвівся.

— Ти ще згадаєш мене... Диви-но, яка цяця!

— Чого тобі треба від мене? Грошей, негіднику, хочеш? — сатанів Дизма.

Бочек знизав плечима.

— І гроші знадобляться.

— У-у... сволота!..

Никодим вийняв з кишені двадцять злотих; подумавши, додав ще двадцять.

— Чого ви сердитесь, пане Никодиме,— примирливо почав Бочек.— Я ж вам не хочу зробити ніякої кривди...

— Не хочу, не хочу... А чого ж ви ляпаєте язиком перед моїм секретарем, га?

Бочек сів.

— Ша, пане Никодиме. Чи не ліпше нам жити в злагоді? Ви мені допоможете, я вам не шкодитиму...

— То що, може, я вам не дав посади?

— Що то за посада,— здвигнув плечима Бочек.— Вісім годин марудишся за якісь там дурні чотириста злотих. До того ж на фабриці такий шум, що нерви не витримують. Це не для мене...

— Може, вас міністром призначити, га? — глузливо спитав Дизма.

— Що ви кепкуєте, пане Никодиме, а вас же за що призначили президентом банку?

— Бо в мене є голова на в'язах, тямите?

— У кожного своя голова. А я так гадаю, що коли ви можете бути президентом банку, то просто безчесно, щоб я, колишній ваш начальник, не мав зарплати хоча б злотих вісімсот.

— Ви здуріли, пане Бочек? Вісімсот злотих! Хто ж вам їх дасть?

— Тільки не кривить душею, пане Никодиме. Я ж знаю,— коли ви постараетесь, то знайдеться не один такий, що дасть.

Очі Дизми спалахнули ненавистю. Раптом він надумав.

— Ну гаразд, пане Бочек, я бачу, що треба... Гм... можу запропонувати вам посаду заступника директора державних спиртових складів... Хочете?

— Це вже, напевне, буде лучче. Може, й квартиру дадуть? Треба ж буде сім'ю перевезти.

— Звичайно, є й квартира. Ловке помешкання — чотири кімнати, кухня, безплатне опалення і світло.

— А жалування?

— Жалування буде злотих тисячу.

Бочек розчулився. Він встав і схопив Дизму в обійми.

— От бачите, пане Никодиме, ми з вами земляки, то повинні помагати один одному.

— Аякже,— підтакнув Никодим,

— Я завжди був вашим другом. Інші цуралися вас, казали: байстрюк, незаконний, підкидьок...

— Перестаньте, ну його к чорту!

— Я ж і кажу: усі в Лискові були проти вас, а я нічого, навіть приймав вас у своєму домі...

— Велика честь,— зневажливо скривився Дизма.

— Колись була велика,— флегматично зауважив Боcek.— Але що нам сперечатися.

Никодим сидів похмурий, як ніч. Нагадування, що він підкидьок, перевернуло йому душу. Зненацька Никодим зрозумів, що для них двох — для нього і для Боceка — мало місця у Варшаві... Не тільки в Варшаві.

Якби Боcek міг тепер прочитати думки свого колишнього підлеглого, світлий образ безслідно зник би з його обличчя.

— Так ось, пане Боcek,— почав Дизма,— приходьте завтра і принесіть усі свої документи, геть усі документи, бо добитися для вас такої посади — справа нелегка. Доведеться багато балакати, доводити, що ви зможете бути заступником директора.

— Широ дякую, пане Никодиме, ви не пожалієте.

— Знаю, що не пожалію,— пробубонів Дизма.— Тепер іще одне: нікому ані слова, бо на це місце душ сто охочих буде, тямите?

— Авжеж тямлю.

— От і домовилися. Завтра об одинадцятій.

У двері постукали, і на порозі став Кшепицький.

Товстий Боcek хитро моргнув Дизмі і вклонився йому так низько, як тільки міг зігнути.

— Уклінне шанування вам, пане президенте, все буде зроблено так, як ви наказали, пане президенте.

— До побачення. Можете йти.

Никодим помігив, що Кшепицький, вдаючи, ніби він розглядає папери, які тримав у руках, стежив куточком ока за Боceком, аж поки той не вийшов з кімнати.

— Ну що там, пане Кшепицький?

— Усе гаразд. Оце запрошення до цирку.

— А-а, підемо.

— Дзвонила ще графиня Чарська, але я сказав, що ви зайняті.

— Шкода.

— Хе-хе-хе... Я вас розумію. Ці панни Чарські то — ого!.. Торік...

Він не докінчив, бо до кабінету, не зачинивши за собою дверей, влетів полковник Вареда.

— Привіт, Нікусь! Де це тебе ангели носять?

— Здрастуй, Вацю.

Кшепицький уклонився і вийшов.

— Знаєш, брате,— гукнув полковник,— я зайшов до тебе, бо подумав, чи не вибрався б ти в цирк — сьогодні приїхав отой Тракко,— знаєш? — найдужчий силач світу, боротиметься з нашим чемпіоном Велягою.

— Знаю, навіть збираюся піти.

— Чудово! — клепнув він Дизму по коліні.— Буде вся компанія — Ущицький, Уляницький, Романович із дружиною...

Задзвонив телефон. Кшепицький доповів, що то знову графиня, чи з'єднувати?

— Давайте... Алло!.. Так, це я... Доброго здоров'ячка, пані!..— Никодим затулив трубку рукою і шепнув Вареді: — Це графиня Чарська!

— Фю... фю...— покрутив головою полковник.

— Ні, ви зовсім не перешкоджаєте.

Притримавши трубку плечем, Дизма запалив цигарку, якою похастував його полковник.

— Але ж я не розуміюсь на літературі!.. Слово честі... А коли це? Ну гаразд, гаразд... А як здоров'я вашої сестрички? Гм... Знаєте, і я теж, але по телефону про це ліпше не гсворити... Що? До театру? Е-е... Знаєте що, може б ви і ваша сестра пішли зі мною в цирк?.. О ні, сьогодні бореться найдужча в світі людина... Як?.. Вацеку, як його звати?

— Тракко.

— Тракко, італієць. Ні, тут у мене сидить мій друг, Вареда...

— Нікусь, скажи, що я цілую їй ручки.

— Цілує ручки... Буде, аякже... Ну от і добре. Заїду по вас на своєму автомобілі... До зустрічі.— Він поклав трубку і всміхнувся.— Ох оці баби, ці баби!..

— Підуть? — спитав полковник.

— Ще б пак!

— Ну то їдьмо обідати.

— Візьмемо і Кшепицького.

— Як хочеш,— погодився Вареда.

В ресторані зустріли Уляницького, і зразу стало весело.

— Ви вже знаєте анекдот про бульдога та пінчера?— спитав він, коли подали каву.— Ну, знаєте?

— Гляди! — застеріг його Вареда.— Не забувай, що той, хто розповість давній анекдот, ставить пляшку коньяку.

— Не мудруй, Вацусь,— прибравши поважного вигляду, дорікнув йому Уляницький.—Адже Лікургом, який впровадив цей закон, був я сам. Так слухайте. От сидить собі на розі Маршалківської гончак...

— Ти ж казав — бульдог...

— Не заважай. Сидить собі гончак і дивиться, а з Саксонського парку мчить бульдог, величезний бульдог...

Дизма підвівся й промимрив:

— Вибачте, я на хвилинку.

— Ти знаєш цей анекдот? — спитав Вареда.

Никодим не знав, проте відповів:

— Знаю.

Швиденько надів плащ, швейцар широко розчинив перед ним двері, і Дизма вибіг на вулицю.

Шофер натиснув стартер, відчинив дверцята.

— Можете їхати додому,— сказав Никодим.

Хвилину постояв на пішоході, поки машина від'їхала, а тоді подався до Белянської вулиці і сів у таксі.

— Ріг Каролькової і Вольської.

Коли він грав на мандоліні в барі «Біля слона», то часто бував у цих краях з товаришами і випадковими компаньйонами. Вряди-годи, в доброму гуморі, відвідувачі бару забирали з собою весь оркестр.

На довгій вузькій Карольковій вулиці таких барів було кілька.

Автомобіль став, Никодим заплатив і, почекавши, поки шофер од'їхав, повернув на Каролькову.

Обабіч височіли одноманітні споруди з червоної цегли — заводи. Кам'яні мури подекуди розділяв то високий паркан, а то невеличкий дерев'яний будинок, у вікнах якого за жовтими фіранками блимало світло маленьких лампочок. То були робітничі харчевні, так схожі одна на одну, що їх важко було й розрізнити.

Никодим упевнено йшов вулицею і нарешті штовхнув вузькі двері.

В ніс одразу вдарив запах пива і кислій капусти. Широка застлана стойка з білими завісками займала поло-

вину невеличкої зали; кам'яну підлогу було посипано свіжою тирсою.

Із-за зеленої порт'єри долинали голосні звуки гармошки і скрипки. Коло прилавка стояв похмурий чоловік з червоним обличчям і дві підстаркуваті жінки. Біля буфета тільки за двома столиками сиділи люди.

Никодим підійшов до стойки.

— Велику? — спитав господар.

— Наливайте,— згодився Дизма.

Випив і взяв кусочок оселедця.

— Ну, як справи, пане Малиновський?

— Так собі, помаленьку.

— А грає ще у вас Амброзьяк, гармоніст Амброзьяк?

— А що? — недовірливо зиркнув господар.

— Налийте,— сказав Дизма.

Випив і закусив грибокком.

— Ви не пам'ятаєте мене, пане Малиновський, га?

— Стільки людей,— байдуже мовив шинкар.

— Я Поздрав. У барі «Біля слона» грав, на Панській вулиці.

— На Панській?

— Так. Мандолініст. Мене звати Поздрав.

Шинкар знову налив чарку, вже не чекаючи, поки Дизма попросить.

— А-а, пам'ятаю... Ну і як воно?

— Живу собі...

Ковтнув горілку і, кивнувши підборіддям на зелену кретонову завісу, спитав:

— Амброзьяк там грає? Скажіть, не бійтесь — це мій товариш...

— Грає,— кинув шинкар.

Никодим узяв зубочистку в рот і трошки відхилив завісу. Там людей було більше, і оркестр грав довго, видно, на замовлення.

Однак гармоніст помітив Дизму і, як тільки скінчили танго, підійшов до нього.

— Добрий вечір, Поздрав!

— Доброго здоров'я,— майже весело відповів Дизма.— З цієї нагоди дайте нам, пане Малиновський, пива — два великі.

— Ну, коли прийшов давній приятель,— додав гармоніст,— то дайте ще дві з краплями.

Випили.

- Є якийсь діло? — поцікавився Амброзяк.
 Никодим кивнув головою.
- А де ви тепер?
- Я?— Дизма трошки повагався, тоді відповів:—
 Ет, у провінції.
- Нічого живете?
- Живу.
- Ну, якщо у вас є діло, то сядьмо осторонь.
 Узявши свої кухлі, вони пересіли до вікна.
- Амброзяк,— почав Дизма,— ви повинні, по давньому знайомству, зробити мені одну річ...
- Яку саме?
- Мені потрібно трьох-чотирьох хлопців, таких, що не бояться і чисто працюють.
- Мокра робота? — стишив голос гармоніст.
 Никодим погойдався на стільці.
- Один тип допік мені до живого.
- І що, треба уколошкати?
- Дизма почухав плече.
- Ні, навіщо, тільки замкнути рота, щоб не патякав...
 Гармоніст перехилив чарку і сплюнув.
- Можна, чому ні, тільки доведеться викласти злотих сто... А то й сто двадцять...
- Це буде,— відповів Дизма.
- Амброзяк кивнув головою, встав і зник за завісою.
- Дизма ждав. За хвилину гармоніст прївів невеличкого білявого чоловіка з усміхненими очима.
- Познайомтеся, колего Поздрав: Франек Левандовський.
- Білявий подав руку — вона була велика і вузлувата.
- Хто вмер? — весело спитав він.
- Та так..— у роздумі протягнув Дизма.— Невеличке діло.
- Як діло, то й мого́рич буде?
- Никодим кивнув шинкареві.
- Пане Малиновський, дайте пляшку чистої і свинячу котлету.
- Амброзяк нахилився до товариша:
- Франек, а кого ти візьмеш?
- Думаю, що Антек Клявіш піде і Тесць. Вистачить.
- Трьох вистачить?— сумніваючись, мовив Никодим.
- А що, такий дужий?... Бувалий чи зелений?
- Зелений. З провінції. Товстий, як бочка.

— Зробимо,— кивнув головою Франек.— А ви, звиняйте, хто такий?

— Що тобі до того, Франеку,— втрутився Амброзяк.— Мій приятель — і все. Чого ти скрізь соваєш свого носа?

— Не соваю, просто цікавлюсь. Ну, то розкажіть.

Дизма схилився над столиком і почав пояснювати.

Левандовський і гармоніст пили, не виливаючи за комір, Дизма підтримував компанію. Отож незабаром господар забрав порожню пляшку, а натомість поставив повну. Не чекаючи замовлення, приніс іще холодну котлету і солоний огірок. Він знав, що коли в когось «розмова» з Левандовським, то без горілки не обійдеться.

Амброзяка кілька разів кликали в оркестр, він устав, потім знову вертався до столика.

Господар засвітив газову лампу. Двері раз по раз відчинялись, до харчевні заходили нові й нові люди. Майже всі вони кланялись Левандовському, а той у відповідь недбало кивав головою.

Никодим багато чув про нього. Але ніколи не припускав, що цей уславлений бандит, ніж якого не в одного викликав пошану, може мати такий хлопчакуватий і лагідний вигляд. У всякому разі він знав, що віддає справу у надійні руки.

Близько восьмої години Дизма розплатився і делікатно підсунув Франекові стозлотівку.

— І головне — обшукайте кишені, щоб ніякого сліду не було,— велів, потискуючи на прощання вузлувату руку.

Коли Никодим виходив, Амброзяк провів його до дверей і, запевнивши, що Франек — це камінь-залізо, попросив позичити йому десять злотих. Потім, ховаючи гроші в кишеню, не без іронії зауважив:

— Ви там у селі наживаєтесь. Грошей — як снігу.

— Та так собі.

Вулиця була порожня. Никодим дійшов до рогу Вольської і став на трамвайній зупинці.

Незабаром підійшла «дев'ятка».

Цирк був повний. Серед загального гамору гостро вирізнялися голоси хлопчаків, які снували в натоплі:

— Шоколад! Лимонад! Вафлі!

Саме в ту хвилину, коли входив Никодим із паннами

Чарськими, оркестр заграє марш, і на арену один по одному виступили атлети.

Їх було душ десять. Усі — здоровенні мужчини з потворно великими м'язами і товстими, як у биків, шиями, у коротеньких трико, що відкривали складки волохатої шкіри.

Вони чітко марширували навколо арени.

Коли Дизма і його супутниці дісталися до своєї ложі, в якій уже сидів полковник Вареда, панна Марієтта Чарська розсміялася:

— Скільки м'яса!

Атлети привітались.

— Ото Мік,—повідомив Вареда.— У нього постать хлопця, але він дужчий од багатьох із цих гіпопотамів.

Потім силачів представили.

Атлети стояли поряд, а суддя біля столика журі називав їх. До кожного прізвища додавав якийсь титул: чемпіон Англії, чемпіон Бразилії, чемпіон Європи тощо.

Двоє прізвищ глядачі зустріли оплесками. Так вітали чемпіона Польщі — Велягу і гіганта-італійця Тракко.

Відтак атлети пішли з арени. Лишилося тільки два супротивники: опасистий німець з довгими, як у мавпи, руками і стрункий мулат Мік; поруч із своїм супротивником мулат був наче антилопа, яку ось-ось розтопче носоріг.

Пролунав свисток, і противники зішлись.

— Уже взяв його!— вигукнув Дизма, побачивши, як мулат од самої ваги німця упав на килим.

— Ні, брате,— всміхнувся Вареда,— треба добряче помучитись, поки цього в'юна покладеш на обидві лопатки.

І справді, мулат спритно вислизнув з лап супротивника, а коли той, хропучи од натуги, трошки підняв його, щоб знову кинути на килим, Мік несподівано відштовхнувся ногою од землі. Здавалося б, це могло тільки допомогти німцеві, а вийшло зовсім навпаки. Смугле тіло мулата, описавши дугу, мелькнуло над головою противника, і німець, що тримав його під руки, втративши рівновагу, упав навznak. У ту ж мить мулат стрибнув і опинився у нього на грудях.

Суддя із свистком у роті підбіг саме вчасно, щоб уло-

вити мить, коли обидві лопатки німця торкнулися килима. А тривало це буквально одну мить, бо переможений, дико заревівши, схопився і скинув із себе свого покори-теля так легко, як кінь викидає з сідла невправного вершника.

А проте боротьба скінчилась, і голова журі оголосив про перемогу мулата. Мік усміхався і кланявся на всі боки, дякуючи за гучні оплески.

Зате переможений виходив з арени, лаючись, під свист глядачів.

— Ах, який же він гарний, цей мулат! — захоплюва-лась Марієтта Чарська.—Наче з бронзи! Пане Никодиме, як ви гадаєте, це був би великий скандал, коли б ми забрали його з собою на вечерю?

— Ну що ти, Марієтто,— стримувала її сестра.

— Мабуть, не личить,— мовив Дизма, але всі інші вважали, що то була б непогана розвага, а якщо вече-ряти в окремому кабінеті, то все буде гаразд.

Тим часом на арену вийшла друга пара.

Дизма збуджено стежив за борцями. В гострі момен-ти він од хвилювання так стискав руки, що аж суглоби тріщали. Крізь зціплені зуби в нього раз у раз вихоп-лювалися слова захочення:

— Дужче! Вали його...

Борці, мокрі від поту, хрипіли і стогнали, качаючись по арені.

З галерійки лунали крики, свист, оплески.

Змінилося вже кілька пар атлетів.

Нарешті дійшло до виступу, що був головною сенса-цією вечора.

На арені один проти одного стали два найдужчі борці.

Чемпіон Польщі — Веляга, з потворно широкими пле-чима і м'язами Геркулеса, з коротким деформованим но-сом і побритою головою був схожий на горилу. Навпроти, розставивши ноги, мов два сучкуваті стовбури дуба, сто-яв Тракко; він був вищий і трохи тонший, під блискучою шкірою грали великі клубки м'язів.

Стало зовсім тихо, і в цій тиші пролунав свисток.

Противники спроквола, свердлячи один одного погля-дами, сходилися. Обидва розуміли, що їх чекає серйозна боротьба, але з самого початку стало ясно, що у кожного з них своя тактика. Поляк прагнув надати боротьбі бли-

скавичного темпу. Італієць же старався якнайдовше зберегти силу, розраховуючи на те, що противник стомиться. Тому він майже не опирався і після кількох сутічок ліг черевом на килим.

Веляга став над ним, силкуючись перевернути Тракко горілиць. Так тривало кілька хвилин. Потім, упевнившись, що з цього нічого не вийде, Веляга почав шалено терти італійцеві шию.

— Що він робить? — спитала панна Марієтта.

Вареда нахилився до неї і, не одриваючи погляду від асени, пояснив:

— Це масаж. Розумієте, бити не можна, а отакий масаж допускається. Від цього м'язи шиї стають слабші. Ну, і шкіра болять.

Напевне, й італієць пересвідчився в цьому, бо зненацька скочив і, вирвавшись із рук противника, схопив його ззаду за поперек. Проте в нього були надто короткі руки: огрядний Веляга одним духом напружив живіт, і сплетені руки Тракко вмить розсунулися.

Глядачі зустріли це бурхливими оплесками.

Взагалі спочатку всі симпатизували польському борцеві.

Тим часом боротьба не давала ніяких наслідків, і це викликало у Веляги неприховану лють. Її ще більше розпалювали вигуки глядачів:

— Веляга, не піддавайся!

— Вали італійця!

— Браво, Веляга!

Очі атлетові налилися кров'ю, з грудей вихоплювалося глухе хрипіння.

Боротьба ставала дедалі запальнішою. Зчеплені між собою тіла вкрилися краплями поту.

Веляга шалено атакував італійця, а той завзято оборонявся, неодмінно зберігаючи добрий стиль і дотримуючись правил. Веляга ж, навпаки, вже не гамував грубої жадоби будь-що перемогти італійця, і суддя кілька разів мусив втручатися, бо поляк вдавався до недозволених прийомів.

Раптом йому пощастило взяти Тракко страшним способом, так званим «подвійним нельсоном». Величезні ручиська пересунулися ззаду під плечима італійця і з'єдналися на його карку.

Цирк завмер у напруженому чеканні.

Борці застигли в кам'яній непорушності, в безруху, сповненому таких зусиль, що, здавалося, клубки м'язів розірвуть шкіру.

Веляга давив. Обличчя італійця стало спершу пурпурове, а тоді посиніло. Очі від нестерпної муки вирячились, рот роззявився, і по висунутому язичку текла слина.

— Гидота,—мовила панна Марієтта і заплющила очі.

— Він його задушить! — перелякалась її сестра.— Пане Нікодиме, це жахливо...

— Ну й хай скрутить йому шию! — відповів Дизма.

— Стидно, пане президенте,—нервувала Марієтта.

— Він же може здатися,—знизав плечима полковник.

А італієць і не думав здаватися. Терпів пекельний біль, але видно було, що він не поступиться.

Веляга теж упевнився в цьому і, знаючи, що незабаром пролунає свисток на перерву, постановив за всяку ціну закінчити боротьбу.

Несподівано шарпнув противника вбік, підставив ногу, кинув його на килим і, навалившись усім тілом, поклав на обидві лопатки.

Цирк аж затрясся. Несамовитий рев, буря оплесків і тупотіння тисячі ніг — усе це злилося в такий гармидер, що ні свистка судді, ні дзвоника голови журі не чути було.

— Браво, браво, Веляга! — ревів Дизма так, що в нього аж піт на лобі виступив.

Тим часом борці встали з килима.

Веляга кланявся на всі боки, а Тракко підійшов до столика журі і, потираючи синій карк, щось говорив.

Нарешті гармидер ущух. Тоді суддя вийшов на середину арени і оголосив:

— Змагання з боротьби між чемпіоном Польщі — Велягою і чемпіоном Італії — Тракко закінчилося безрезультатно, бо Веляга поклав свого противника, підставивши йому ногу, а це не дозволяється. Журі постановило...

Дальші його слова заглушив гамір протесту:

— Неправда!

— Не підставляв ноги!

— Суддя — калоша!

— Веляга переміг!

— Геть італійця!

Кінець кінцем узяти слово пощастило голові журі

— Панове! Боротьба закінчилася безрезультатно, бо Веляга підставив ногу. Це бачив не тільки суддя, але й я.

— Неправда, не підставив! — гукнув Дизма.

— Це ви кажете неправду, — обурився голова журі.

— Що?! — репетував Дизма. — Що?! Коли я кажу, що не підставив, я, президент Державного хлібного банку, то мені можна більше вірити, ніж отому жевжикові з свистком.

Цирк задрижав од оплесків.

— Браво, браво!

— Він правду каже!

Голова журі підвівся з місця і вигукнув:

— У спортивних змаганнях результати визначає журі, а не публіка. Боротьба скінчилася безрезультатно.

Никодим зовсім перестав володіти собою і гаркнув на весь цирк:

— Г... о!

Ефект був величезний. Піднявся справжній ураган оплесків, сміху та вигуків, і серед них безперервно повторювалося слово, яке щойно вжив Дизма.

Никодим засунув руки в кишені і сказав:

— Ходімо з цього балагана, бо я не видержу.

Виходили, сміючись.

— Ну, — обізвався полковник Вареда, — оце тобі буде популярність!

— Е-е...

— Не «е-е...», а популярність. Завтра вся Варшава тільки про це й говоритиме. Побачиш. Люди люблять міцні слова.

На другий день про це не тільки говорили, але й писали. Сливе всі газети подали докладний і пікантний опис скандалу, а деякі вмістили навіть фотографію героя вечора.

Никодим був сердитий на себе.

— Я мав рацію, — сказав він Кшепицькому, — що вилаяв їх, але тепер усі ладні вважати мене за грубіяна.

— Та що там, дрібниці, — втішав його Кшепицький.

— Бо вони мене розізлили, негідники!

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

Вулиця Крохмальна в цю пору була зовсім безлюдна. І не дивно, бо вже минула північ, а мешканці того району о шостій годині йдуть на роботу. В тьмяному світлі газових ліхтарів спали будинки з червоної цегли. Зрідка лунали кроки перехожого, який поспішав додому.

Тільки в одному підворітті стояли три чоловіки. Стояли мовчки, притулившись до стіни. Чекали. Можна було б подумати, що вони задрімали, якби не три вогники цигарок, що жевріли в темряві.

Раптом троє в підворітті почули чийсь важкі кроки. Хтось ішов од Залізної вулиці. Один із трьох присів навпочіпки і, нахилившись майже до самої землі, обережно визирнув; потім відсунувся назад.

— Він,— прошепотів.

Кроки наближались, і за хвилину троє побачили низького товстого чоловіка в чорному демісезонному пальті. Коли перехожий минув підворіття, троє рушили за ним.

Той оглянувся.

— Пане,— окликнув щуплий білявий чоловік,— у вас немає сірника?

— Є,— відказав перехожий і зупинився, шукаючи в кишені.

— Ви Бочек? — несподівано запитав білявий.

Товстун придивився до нього.

— Звідки ви мене знаєте?

— Звідки? А звідти, мерзото, що язика не держиш за зубами!

— Коли...

Не докінчив. Міцний кулак могутнім ударом розквасив йому носа і верхню губу. Ззаду в той же час його вдарили по голові, хтось сильно садонув ногою в живіт.

— Господи!— крикнув Бочек і поточився до риштака.

В голові у нього шуміло, в роті відчував смак крові.

Але бандити ще не скінчили свого. Один нахилився над нещасним і гамселив його кулаками в живіт, у груди, другий вискочив на брук і з страшною силою зацідив йому двічі підбором в обличчя.

Жахливий біль підняв товстуна. З неймовірною, як

для нього. швидкістю він схопився на ноги і розпачливо заревів:

— Пробі! Рятуйте!..

— Заткни йому пельку! — захекавшись, прошипів щуплий чоловік.

Другий схопив капелюх нещасної жертви, що лежав на пішході, і притис його до спотвореного обличчя.

— Рятуйте!.. Рятуйте! — не переставав кричати Бочек.

Віддалік на розі вулиці зупинилася якась постать.

— Ша, Франек, хтось іде.

— Рятуйте! Рятуйте!..

— Нічого не зробиш, доведеться його помацати.

Клацнула пружина складаного ножа, і широке, довге лезо тихо впилося по саму рукоятку в тіло.

Раз, вдруге, втретє...

— Готовий.

Витер ніж об пальто товстуна. Інші два швидко обшарили його кишені. Годинник, паспорт, гаман...

По хвилі Крохмальна вулиця була знову пуста. Небо починало вже сіріти, коли сюди завернули два поліцейські на велосипедах. Нічний патруль.

— Глянь-но,— гукнув один,— там хтось лежить.

— Видно, п'яний.

Зіскочили з велосипедів, побачили калюжу крові і зразу збагнули, в чому річ.

— Обробили, як кабана.

— Помацай пульс.

— Він уже холодний.

— От народ, собачої матері! Треба їхати до комісаріату.

— Це вже третій на цьому тижні.

Почав мрячити дощ. Дрібний, холодний осінній дощ.

«Сьогодні вночі велосипедний патруль VIII комісаріату державної поліції знайшов на Крохмальній вулиці труп чоловіка близько п'ятдесяти років.

Лікар швидкої допомоги, який прибув на місце події, оглянув потерпілого, констатував смерть від проколу серцевої сорочки гострим знаряддям і втрати крові, а також внаслідок пролому черепа. У зв'язку з тим, що обличчя покійника геть розбито, встановити, хто він

такий, важко. Ніяких документів чи речей, що могли б допомогти слідству, не знайдено. Труп одвезено до прозекторської. Є припущення, що невідомий став жертвою партійних рахунків».

Президент Никодим Дизма згорнув газету і почав барабанити пальцями по сукну письмового столу.

— Що ж я тут роблю!..— знизав плечима.

Спочатку, дізнавшись про смерть Боचेка, він злякався. Адже слідство рано чи пізно могло добратися до нього. Крім того, Никодим боявся, що привиддя вбитого не даватиме йому ночами спати.

Але думка про те, що цієї дуже небезпечної людини вже немає, що тепер відпала загроза, яка досі висіла у нього над головою,— ця думка була сильніша від страху, і з часом усі побоювання зникли.

Хто ж запідозрить, що він, президент банку, намовляв якихось бандигів на вбивство!

Зрештою, хіба він, Никодим Дизма, винен у смерті Боचेка? Він же не хотів цього.

— Сам винен. Дурне сало... Догедзькався.

До кабінету ввійшов Кшепицький. Зачинив за собою двері і, таємниче всміхаючись, мовив:

— Пане президенте, чи не приймете ви одного клієнта? Дуже цікавий клієнт.

— Хто?

— Ваш добрий знайомий.

Дизма побілів, як полотно. Зірвався з місця і, тремлячи всім тілом, запитав не своїм голосом:

— Хто?!

Його пойняв нелюдський жах: там, за дверима, жде Бочек, закривавлений, з геть роз'юшеним обличчям...

— Що з вами, пане президенте? — стурбовано запитав Кшепицький.

Дизма обперся об письмовий стіл.

— Ви хворі?

— Ні, ні... Так хто ж там?

— Куницький.

— Ах, Куницький... Добре...

— Приймете його?

— Добре.

За хвилину до кабінету вбіг рум'яний і рухливий, як завжди, Куницький. Ще з порога почав вітати пана пре-

зидента, з нечуваною швидкістю сиплючи шепелявими словами.

Никодим кілька хвилин дивився на нього, неспроможний зосередитися, аби зрозуміти, що той каже.

— Бо хоч мені, коханий пане Никодиме, років дедалі більше, а я не старію. Та й у вас прегарний вигляд. Що ж там у політиці? Га? Як справи? Скаржаться всі на застій, на податки, золотий мій пане. Адже цей податок на торговий обіг просто ріже людей! І ще державні поставки. Йй-богу! Ловкий у вас кабінет — обладнаний зі смаком, стильний. Може б ви, коханий пане Никодиме, зробили мені ласку... не відмовте, любий, поснідайте зі мною — я з самого ранку ріски в роті не мав... Чудовий кабінет. Чи ви не виберетесь до мене, в Коборів? Правда, погода собача, але зате спокій, спокій. Для нервів то вельми корисно. І Ніна буде рада, вона, бідолашна, така самотня... Приїхали б на кілька днів, га?

— А чого ж, можливо, на наступному тижні приїду.

— От спасибі, золотий ви мій, велике вам спасибі. Ну, то ходімо ж на сніданячко. Може, до «Бахуса», га?

— Дякую, але я не можу. Сьогодні я снідаю у князя Розтоцького.

Никодим збрехав, однак повідомлення викликало ефект, на який він і розраховував. Куницький був у захопленні і почав одразу ж перелічуваги всі можливості, що їх відкривають людині такі величезні зв'язки, як у коханого пана Никодима.

Тепер виплила і справжня причина візиту: шпалли. Стариган підлещувався, манірничав, сипав цифрами барисів, що їх вони обидва матимуть, якщо доб'ються доставок шпал; тлумачив, що в крайньому разі, коли вже йому, Леонові Куницькому, через той процес не захочуть дати доставки, то можна ж їх узяти на пані Ніну Куницьку.

— Не знаю,— боронився Дизма.

— Хе-хе-хе, але я знаю, що коли ви, коханий пане, лишень пальчиком кивнете... Ну, золотий ви мій, побалакайте з міністром шляхів сполучень!

Він доти морочив голову Никодимові, аж поки той не згодився.

— Тільки ви не виїжджайте, бо, може, треба буде домовлятися, а я на цьому не розуміюсь.

Куницький зрадів і запевнив коханого пана президен-

та, що він, звісно, не виїде, аби в разі потреби дати якісь довідки, хоч і певен, що людина з такою геніальною головою цієї потреби не матиме.

Зайшов Кшепицький з кореспонденцією і це перервало потік його красномовства. Куницький попрощався з Дизмою, сказав, що навідається завтра, і вийшов.

— Це відомий спритник,— зауважив Кшепицький.

— Ого, ще й який! — potwierдив Никодим.— Такого нелегко обкрутити кругом пальця.

— По-моєму, пане президенте, на всякого великого спритника є ще більший, котрий пошиє його в дурні.

Дизма щиро розсміявся. Він уважав себе саме за такого «ще більшого» спритника. Йому здалося, що це розуміє і Кшепицький,— так фамільярно той усміхнувся.

— Ну, що там ви кмітуєте? — спитав Дизма.

— Кмітую,— відповів Кшепицький, огускаючи очі,— що в наш час на коні той, хто вміє добре користатися з нагоди.

— Яка ж це нагода?

Кшепицький задрав голову, провів рукою по борлаку, що ~~ро~~стро виступав уперед, і недбало кинув:

— Коборів — добрячі грошенята.

— Ого!..

— Не кожному так шастить.

Дизма покивав головою:

— А от Куницькому пощастило.

— І вам... може пощастити.

Никодим недовірливо глипнув на секретаря.

— Мені?..

— Світ належить тим, хто вміє наступити ногою на свою совість.

— Тобто, бути безсовісним?

Кшепицький не відказав, тільки пильно стежив за очима Дизми.

— Пане президенте,— процідив він по хвилі,— ви знаєте, що я до вас більше ніж прихильний.

— Знаю,— мовив Дизма.

— Отож, буду ширий. Для вашого ж добра і—не заперечую— для мого теж. Сьогодні втрачає тільки той, у кого немає третьої клепки в голові.

Він замислився, і Никодим нетерпляче вигукнув:

— Ну кажіть же, до дідька!

— А ви, пане президенте, не розгніваєтесь?

— То що ж, ви маєте мене за дурня?

— Борони боже, я ж тому й кажу...— він присунув стілець і раптом став поважний.— Пане президенте, дружина Куницького і досі закохана в вас?

— Ще й як! Шодня отакенні листи присилає.

— Це вельми добре.

Нахилившись ближче до Никодима, він стиха почав говорити.

Минула вже третя година, коли обидва вийшли з банку і сіли в автомобіль.

— «Оаза»! — гукнув Дизма шоферові і плеснув свого секретаря по коліну.— А у вас теж макітра варить. Аби тільки вдалося!

— А чого б і не вдалося? То як—спілка?—Кшепицький подав руку.

— Спілка! — міцно потис її Дизма.

Увечері того ж дня президент банку Никодим Дизма зробив візит інженерові Роману Пільхену, міністрові шляхів сполучення.

Це був невеличкий чорнявий чоловік, на обличчі якого завжди сяяла усмішка, добродушний, відомий любов'ю до пестливих слів, що ними він неодмінно пересипав свою мову. Міністрова дружина — сивувата шатенка східного типу — і він сам зустріли Дизму просто захоплено.

— Дорогенький панунцю президенте! — задріботів Пільхен, побачивши Никодима.— Але ж і слівце ви тоді гукнули в цирку! Бодай тебе качечка вбрикнула! Думав, що лопну зо сміху! Ото названнечко!

— Може, не зовсім салонне,— розтягуючи слова, потвердила його дружина,— зате дуже мужське.

— Слушненько, слушненько, у нас таки забагато надмір гречних тютіїв, забагато солоденького! Кріпеньке слівце діє так, як цебрик холодненької водички.

Никодим сміявся і виправдувався тим, що він вельми розсердився, отож мусив «викласти».

По вечері приступили до справи.

Дизма не гадав, що все піде так легко. Правда, Пільхен застеріг, що остаточної ухвали прийняти не може, доки не погодить питання з відповідним департаментом свого міністерства, але в принципі він готовий «для дорогенького панунця президента» зробити все. А шпали завжди знадобляться.

— І даю вам обцяночку, що ми все владнаємо швиденько. Все гарненько, аби скоренько — отакий мій методичок.

Дизма пошкрябав у голові.

— Власне, кажучи, я хотів би, щоб цю справу грохи відкласти...

— Відкласти, браточку?— здивувався міністр.

— Хе-хе-хе, я не дуже поспішаю.

Пільхен розсміявся і сказав, що він мусить визнати Дизму за небувалого клієнтка.

Никодим спитав, чи можна буде йому прийти завтра до міністерства, і, діставши ствердну відповідь, попрощався.

— Дуже здібненька голівка,— мовив міністр, коли за Дизмою зачинилися двері.— І повір, моя малюпусенька, що кожна зроблена йому люб'язність — то добре вкладений капітальчик.

— Ах, не знаю,— відказала пані Пільхен,— я не розуміюся на тих ваших політичних комбінаціях, але мушу визнати, що пан Дизма справляє вельми позитивне враження. Що то, все-таки, англійське виховання.

Повернувшись додому, Никодим одразу ж зв'язався по телефону з Кшепицьким і сповістив, що справа на добрій путі.

Потім заходився читати листи від Ніни, яких давненько вже не розпечатував. Тепер він шукав у них підтвердження, що її почуття і досі не згасли.

Слова і тон листів не лишали щодо цього ні найменших сумнівів. Усі вони були переповнені коханням і скаргами на нестерпну тугу, згадками про спільно проведені хвилини і мріями про майбутнє щастя, коли вони будуть разом.

В одному листі згадувалося про те, що їй жаль буде покинути Коборів, у якому вона народилась і який промовляє до неї образами ясних років дитинства.

Никодим усміхнувся, потер руки і висунув шухляду письмового столу. З пачки документів витягнув один, на друкованому бланку, і почав уважно читати його.

То було уповноваження, що надавало панові Никодимові Дизмі вести від імені Ніни Куницької всі її фінансові і юридичні справи. Це доручення дав йому Куницький, ледве Никодим приїхав до Коборова.

Дизма старанно згорнув папір і поклав його в гаман.

Потім, весело насвистуючи, роздягнувся і з розгону кинувся в ліжко. Всі його думки снували навколо тієї великої гри, яку він розпочав, і думки ці були радісні, хвилюючі.

І враз ні з того ні з сього, саме в ту мить, коли він крутнув вимикач лампи, що стояла на нічному столику, і кімната потонула в темряві, мов обухом по голові тріснуло:

«Бочека вбито».

Дизма остовпів.

«Убито за моїм наказом... За мої гроші... Я вбив Бочека... Сто чортів!»

Ця невідчепна думка, здавалося, всмокувалась у мозок. Чи таки є загробне життя, чи правду ого розповідають про духів...

Зненацька він помітив, як на протилежній стіні щось заворушилося в темряві... Виринала якась постать...

У Никодима волосся на голові стало сторч. Тремтячою рукою він потягнувся до вимикача, але рукавом піжами зачепив за абажур, і лампа загуркотіла додолу.

Дизма заляк. Постать посувалася до ліжка.

Вся кров прилила йому до серця, з горла вихопився протяжний, сповнений страху крик. Закричав раз, вдруге, втретє, вчетверте...

Секунди тягнулися, мов години.

Та ось зачалапали пантофлі. Крізь шпарку в сусідніх дверях упала смуга світла, і на порозі спальні став Ігнат з револьвером у руці.

— Що сталося?

— Мерщій засвіти світло!

Рука помацала по стіні, потім м'яко клацнув вимикач, і кімнату залило світло — сліпуче, розкішне, спасенне світло.

— Що сталося, папе президенте?

Дизма сів на ліжку.

— Нічого. Спросоння видалося мені, що той, ніби злодій...

— А я перелякався. Ну, слава богу.

— Нерви все. Знаєш що, Ігнате, візьми свою постіль і спи тут, на отоманці.

— Як накажете.

— І піди ще в буфет, налий склянку горілки та принеси сюди. Мені лучче стане.

Випив двома ковтками горілку, закусив якимось черствим піріжком, а Ігнат тим часом уклався на отоманці, і Никодим зовсім угамувався.

— Тьху, наче якась баба...— мовив він сам собі і, повернувшись до стіни, заснув мертвим сном.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Кшепицький оглянув доручення і повернув його Дизмі.

— Все гаразд.

— А ви дізналися, хто розглядатиме цю справу в міністерстві?

— Аякже! Якийсь Черпак, начальник відділу.

— Як? Черпак? Смішне прізвище. Але не в тому суть. Головне — що він за їден?

— Я його не знаю, та, буцімто, з ним можна домовитися. Зрештою міністр Пільхен неабияк допоможе нам уже хоча б тим, що він особисто передав справу тому Черпакові.

Об одинадцятій прийшов Куницький. Він почав з погоди, потім розповідав про те, як учора ходив до театру... А в очах світився неспокій: чи зробив Дизма щось для нього, чи ні?

Нарешті обережно запитав. Никодим кивнув головою:

— Так, я був учора в міністра...

— Пане мій золотий! Ну і що ж?

— Важко було, проте кінець кінцем пообіцяв розглянути...

— Дякувати богові! Коханий пане Никодиме, мені вас просто бог послав.

— Стараюся, як можу.

Дизма пояснив, що справа затягнеться на кілька днів, а то й на тиждень, бо треба буде провести ряд засідань і бесід, що тепер, поки питання ще не розв'язано, Куницький може не показуватись у міністерстві, а от як дійде до складання угоди, то йому доведеться особисто обговорити з ними деталі.

— Чудово, чудово! — радів Куницький.— Але, пане

Никодиме, може, на це потрібні якісь кошти... Я завжди до ваших послуг...— Чекаючи на відповідь, витягнув гаман.

Никодим погойдався в кріслі.

— Напевне,—мовив роздумуючи,— напевне, якихось тисяч п'ять вистачить...

— Е-е... Хай буде шість! Ми це відшкодуємо з добрими відсотками, хе-хе-хе... Не помажеш — не поїдеш. І не глководуй мастила! Це, пане Никодиме, найліпше правило в усіх ділах: хочеш мати зиски — не бійся витрат.

Куницький відрахував дванадцять новесеньких баннотів, і Дизма недбалим рухом засунув їх до кишені. Він уже звик до великих грошей, і вони не приголомшували Никодима, як то було на початку нового його життя.

Цього разу Никодим поїхав з Куницьким спідати і за столом вислухав справжню лекцію про поставки взагалі і про доставки шпал зокрема.

О третій годині Дизма подався до міністерства. Пільхен був у пальті і капелюсі — він збирався кудись їхати, але, побачивши Дизму, охоче залишився,

Міністр уже знав, як іде справа, і повідомив, що він згоден. А про контингент і про умови «дорогий панунцьо президент» повинен домовитися вже з начальником відділу Черпаком. Це можна зробити коли завгодно.

— Звичайно,— додав міністр,— ми укладемо цю угоду тільки тому, що я цілком довіряю шановненькому панунцеві президенту і, певен, ви дасте гарантію, що всенько буде в порядочку.

— Безумовно,— завірив Дизма.

Увечері того ж дня він був на прийомі у графині Чарської, вдови Маврикія Чарського, який залишив по собі невеликий маєток і незначний літературний доробок — чотирнадцять повістей, виданих накладом самого автора, та шість, на жаль, ніде не поставлених історичних драм.

Саме тому пані Чарська вважала за свій святий обов'язок оточувати себе літераторами, і в Варшаві не було жодного більш-менш відомого в літературних колах призвища, яке б не зустрічалося в списку її гостей.

Здебільшого ці люди бували там навіть часто; приходили голодні, а виходили, добре напхавши шлунки і несучи під пахвою принаймні два томи творів небіжчика графа Маврикія, щоб наступного разу при вечері вихвалити високий таланти покійного колеги і висловити щире

обурення з приводу того, що такого чудового письменника не визнають.

Тільки дві душі в цьому салоні демонстративно позіхали, коли починалося голосне читання історичних драм; це були панни Івонна і Марієтта — небоги господині дому. Заради них сюди приходили, крім літераторів, багатько молодих аристократів.

Переступивши поріг салону, Никодим одразу впізнав кількох осіб, яких зустрічав у пані Пшеленської або в князя Розтоцького, і побачив майже всіх дам, що були в ту чортову ніч. Це його вельми збентежило. Втішало тільки те, що не було панни Стелли, її він просто боявся.

Дизму привітали радісно і з пошаною.

А пані з Ложі Трипроменевої Зірки на чолі з Лялею Конєцьпольською здоровкалися так, що Никодим зняковів ще дужче.

Щось у їхніх поглядах надто яскраво нагадувало ту пекельну ніч. Жінки старалися зазирнути йому в очі, а в їхніх рухах відчувалася якась дивна прихована розбещеність.

Никодим охоче втік би звідси, якби не був певен, що відвідини дому графині Чарської допоможуть йому розширити коло своїх дружніх зв'язків, дадуть кілька нових знайомств, а це колись може стати в пригоді.

Пані Чарська одразу ж засипала Дизму цілою купою питань, які стосувалися монументальних творів покійного світлої пам'яті її чоловіка.

Никодим як тільки міг викручувався, запевняв, що він читав і перечитував і «Квіти почуттів», і «Спів соловейка».

На щастя, панни Чарські і пані Ляля Конєцьпольська приспіли з допомогою і звільнили його, а то довелось б Никодимові слухати цитати з безсмертних творів світлої пам'яті Маврикія Чарського.

Натомість панна Марієтта познайомила Дизму з нібито страшенно цікавим письменником Зеноном Лічковським. Лічковський забалакав Никодима, з усієї сили добиваючись, щоб він допоміг створити Літературну академію.

— Я не сумніваюся, пане президенте, що ви цілком визнаєте конечну потребу в такій установі, яка нарешті взялася б до раціоналізації літератури під гаслом відбо-

ру імен і забезпечення вибраним можливості проводити дослідницьку роботу.

— Ну звичайно,— мовив Никодим. Він хоч і не тямив, у чому річ, але знав, що з Лічковським слід згодитися.

Худий добродій у рогових окулярах нецеремонно схопив Дизму за гудзик і заходився вельми красномовно витлумачувати принципи організації Літературної академії, причому висловив певність, що пан президент, розуміючи і схвалюючи ідею створення такого центру польської літератури, не відмовиться піддержати проект не тільки у міністра освіти, але й у президента Польщі.

До гурту пристало ще кілька чоловік, і всі, не шкодуючи красномовства, умовляли Никодима взяти участь у цій кампанії.

Дизма пообіцяв зробити все, що зможе, аби підтримати програму літераторів на чолі з Лічковським.

Пані Чарська, яка безперервно сновигала серед гостей, знайшла час і на те, щоб вициганити у Дизми двісті злотих на якусь благодійну установу.

Отож ледве-но випала нагода врятуватися від розмови з кількома підтоптаними дамами, Никодим негайно скористався з неї і тільки його й бачили.

Дома він застав новий лист од Ніни; крім звичайного звірення почуттів, Ніна писала тут і про інше: домагалася, щоб Никодим приїхав до Коборова.

Дизма подзвонив Кшепицькому і довго балакав з ним.

Досі вони обидва були задоволені з того, як склалася справа. Кшепицький просив Дизму, щоб той постарався здобути якнайбільшу довіру Куницького.

— Він повинен вірити вам, пане президенте, бо інакше все полетить к чорту.

— Чого б йому не вірити...— Никодим знизав плечима.

— Аби лишень пані Ніна в останню мить не зіпсувала всього.

— Не бійтеся, впораємось.

Коло першої години прийшов Куницький. Він був у добромуморі, сповнений якнайкращих помислів.

Коли Дизма розповів про те, що казав міністр про обіцянку незабаром дати поставку, Куницький кинувся йому на шию і почав запевняти, що такої золотої людини,

як найдорожчий пан Никодим, вельми шановний пан президент, не знайти на всій земній кулі.

Близько четвертої години Дизма зателефонував у міністерство Черпаку і домовився з ним разом по вечеряти.

Кшепицький у той день не супроводив свого шефа.

Черпак був сорокалітній рухливий чоловік, що не мав ніяких інших прагнень, окрім жадання покинути свою остогидлу роботу і взятися до чогось прибутковішого.

Никодим зразу вловив це. Тому без зайвої церемонії запропонував Черпаку посаду керівника коборовських тартаків.

Тільки тепер він зрозумів, що завдяки люб'язності міністра Пільхена може усунути найголовніші застереження, які виникали у зв'язку з тим давнім процесом.

Черпак, либонь, не знав такого становища, з якого за відповідну винагороду не міг би виплутатись. Не вдаючись у причини намірів Дизми, він пообіцяв точно керуватися його інструкціями. А інструкції були прості.

— Пане Черпак, через два дні викличте до себе пана Куницького.

— Буде зроблено.

— Почнете з ним пункт по пункту розбирати всю справу, але так, щоб він знав: поставку йому дадуть, треба тільки владнати багацько всяких формальностей.

— Розумію, пане президенте, я йому поморочу голову.

— Три дні отак побалакаєте, а тоді скажете, що в п'ятницю вранці його прийме міністр Пільхен, який, мовляв, хоче особисто розпитати його про різні речі, бо завтра ввечері він виїжджає на місяць за кордон. Петраєте?

— Так, пане президенте.

— Добре. Це ви скажете йому в четвер уранці. Не забудьте: в четвер уранці! Десь об одинадцятій годині і попрощайтесь з ним, а о першій подзвоніть до мене в банк. У мене там буде Куницький. Ви попросите його до телефону і передасте, що виникла поважна завада: міністр довідався про якийсь процес Куницького і каже, що все лопне, коли тільки Куницький негайно не подасть документів у тій справі.

— А такий процес був?

— Був. Куницький відповість вам, що документи у нього є, але в Коборові, і що він зараз же вирушає туди, а завтра, ще до від'їзду міністра, привезе їх. Напевне, так

скаже. А ви одкажете, що це неможливо, бо міністр хоче обговорити з ним комерційну сторону питання неодмінно вранці. Розумієте?

— Розумію, пане президенте.

— Треба зробити так, щоб Куницький мусив когось послати по ті папери, а сам не міг виїхати з Варшави. Це вже ви, пане Черпак, потрапите зробити.

— Для вас, пане президенте, хе-хе-хе, я все потраплю.

— І не пошкодуєте,— мовив Дизма, підводячись.

Два дні у Дизми були вельми гарячі. Безперервне шукування з секретарем, який напрочуд скрупульозно розробив план до найменших дрібниць; часті зустрічі з лагідним, мов травневий ранок, Куницьким, довга бесіда з пані Пшеленською і ще довша — з її знайомим слідчим комісаром, телефонні розмови, листи, засідання, не кажучи вже про часті наради з Черпаком.

У душі Дизма захоплювався проворністю Кшепицького. Никодим чудово почував себе в товаристві свого секретаря і знав, що й Кшепицькому з ним добре.

План здійснювався поступово, але твердо. Зашморг певпинно затягувався, хоч Куницький і не помічав того. Після кожної зустрічі з Черпаком він приходив у банк і докладно розповідав про все Дизмі, не приховуючи своєї радості і вдячності коханому панові Никодимові за його прихильність. А втім і той кадив йому не менше, запевняючи Куницького в своїй дружбі.

Так настав вирішальний четвер.

У кабінеті президента хлібного банку точно о першій годині задзвонив телефон.

— А, чорт! — добре вдаючи роздратування, вигукнув Никодим.— З вашого дозволу, пане Куницький, я довідаюся, хто там чого хоче.

— Прошу, прошу, коханий пане Никодиме,— підскочив Куницький.

— Слухаю!.. Що?.. Кого? А-а, здрастуйте. Вам пощастило: пан Куницький якраз у мене.

Він подав трубку Куницькому.

— Це Черпак. Шукав вас по всьому місту.

Куницький схопив телефонну трубку.

— Алло!.. Моє шанування, пане начальнику, моє шанування. Чим можу служити вам, пане начальнику?

Дизма встав, підійшов до вікна. Слухав. І так хвилювався, що аж впився пальцями в підвіконня. Слухав.

Поступово заспокоювався. Розмова справдила його сподівання.

Голос Куницького ставав дедалі тривожніший, у нього бриніли страх і прохання, а відтак, уже поклавши трубку, стариган викрикнув з неприхованою розпукою в голосі:

— Що ж мені діяти? Що робити?

— А що сталося? — співчутливо запитав Дизма.

Куницький гепнувся на стілець і витер піт з лоба. Шепеляючи ще більше, ніж завжди, почав розказувати Никодимові, що від нього вимагають документи, зв'язані з судом, і він мусить подати їх не пізніше як завтра до восьмої години вечора, але вирушити в Коборів не може, бо вранці об одинадцятій годині у нього аудієнція в міністра — адже вечірнім поїздом міністр виїжджає на цілий місяць.

— Рятуйте, коханий пане Никодиме, порадьте, що діяти? Як бути?

— Гм... рада проста: телеграфуйте в Коборів, хай вам вишлють ті папери!

— Ба! — вигукнув Куницький. — Якби ж то можна було! Папери лежать у сейфі, а ключі ж у мене.

— Ну, то треба зараз когось послати. У вас же є автомобіль. Може, шофера?

— Шофера?! Пане мій золотий! Як же я можу дати шоферові ключі від сейфа?! Там і гроші, і папери, і коштовності, і надзвичайно важливі документи... Боже, боже, що діяти, що робити?!

Дизма замислився.

— Ну гаразд, а чи немає в вас у Варшаві надійної людини?

— Нікого нікогисінько. Жодної живої душі!

— Ну, тоді ваші доставки лопнули.

— Але ж це мільйони, пане, це ж мільйони! — обурився Куницький. — Я роками про це мріяв! І ось тепер... Ах, який же я ідіот — чому не взяв із собою!..

— Що?

— Ну, ту зелену теку, що я вам показував... Пам'ятаєте?..

Враз Куницький плеснув себе по лобі. Хотів щось сказати, але прикусив губу.

— Так, пам'ятаю. Зелена тека, — спокійно мовив Дизма,

— Є один спосіб,— озвався по паузі Куницький, і в голосі його вчулося хитання.— Є один спосіб, але...

Дизма опустил очі, щоб Куницький не помітив у них чекання.

— Який спосіб?

— Гм... Не смію навіть просити... Але ви самі розумієте, як це важливо для мене... Для мене і для вас теж...

— Ну певно. Мільйони під ногами не валяються.

— Дорогий пане Никодиме!—вибухнув Куницький.— Ви єдиний, хто може врятувати справу.

— Я? — нещиро здивувався Дизма.

— Ви, ви, бо тільки вам я б довірив. Коханий пане Никодиме, золотий ви мій, не відмовте!

— В чому ж це?

— Правда, ви трохи втомитесь, але що то значить у ваші молоді роки! Коханий пане Никодиме, махніть ви до Коборова! — Він витяг з кишені шкіряний капшук, у якому побрязкували ключі.— Рятуйте мене, пане. На вас уся надія!

Никодим знизав плечима.

— Не люблю я ритися по чужих тайниках.

— Золотий ви мій! — Куницький благально склав руки.

Никодим вдавав, начебто він міркує.

— Це ж повинен летіти, як оглашений... Не виспишся...

— То що ж мені діяти, що робити?!—розпачливо шепелявив Куницький.

Дизма барабанив пальцями по столу. Нарешті махнув рукою:

— Ну гаразд, хай вам грець, поїду.

Старий, шепеляючи, почав дякувати, тиснув Никодимові руки, але в маленьких рухливих очицях його Дизма виразно помітив вогники страху і недовіри.

— Який тут ключ?

— Оцей, ось оцей. А відмикається зовсім просто, треба тільки верхню розетку поставити на дев'ятку, а нижню — на сімку.

Дизма взяв олівець і записав собі цифри.

— Ну гаразд, пререїм щось і поїду. Викликайте автомобіль.

За годину Никодим по короткій розмові з секретарем зійшов униз.

Біля брами на нього чекав Куницький. Стариган так хвилювався, що не міг і приховати цього. Раз у раз підозріливо зиркав на Дизму, востаннє пояснював йому, що тека з документами лежить угорі праворуч, що в ній геть усі папери, які стосуються процесу, отож більше ніде шукати їх не треба.

— Добре, добре,— перебив Дизма і відчинив дверцята автомобіля.

— Тільки ж не забудьте, коханий пане Никодиме, замкнути сейф. І розетки поверніть.

— Буде зроблено. Ну, до побачення. Гайда!

Авто рушило. Хвилини через п'ятнадцять уже були за містом.

Никодим витяг з кишені довгий, вузький сталевий ключ і зацікавлено оглянув його.

— Така мала чортівня,— буркнув під ніс,— а стільки можна зробити з нею.

Автомобіль швидко мчав знайомим шосе. Незабаром став накрапати дощ, вкриваючи шибки дрібнесенькими крапельками. Починалися ранні осінні сутінки. Никодим підняв комір і, поринувши в роздуми, задрімав.

Зупинилися тільки раз, щоб замінити колесо, бо наїхали на гвіздок.

Було вже зовсім темно, коли попереду заблищали вогники Коборова.

Дизма вийшов біля під'їзду і дав шоферові розпорядження. Відчинилися двері, вибігли слуги.

— Пані дома? — спитав Дизма, не відповідаючи на уклони.

— Дома, ясновельможний пане. Пані в бібліотеці.

— Добре.

— Накажете доповісти?

— Не треба. Можете йти, я сам обійдусь.

Перейшовши темну залу, він одчинив двері.

Коло столу, схилившись над книжкою, сиділа Ніна. Не піднесла голови. Никодим зачинив двері і кашлянув.

Тільки тепер Ніна глянула на нього, і приглушений зойк вихопився у неї з уст. Схопилася, підбігла, обняла за шию.

— Ніко, Ніко, Ніко!..

Горнулася до нього, і обличчя її сяяло щастям.

— Приїхав, приїхав, мій солодкий, мій єдиний!

— Здрастуй, Ніночко.

- Боже, як я знудьгувалася за тобою!
- А я, думаєш, ні?
- Ну, сідай же! Ти надовго приїхав?
- На жаль, лише на кілька годин.
- Що ти кажеш? Але ж це жахливо.
- Так складається.

Вона кінчиками пальців гладила його обличчя.

Никодим коротко розповів, чого він приїхав, і додав, що зробив це з радістю, бо знав, що зможе провести з нею хоч кілька годин.

Ніна сіла йому на коліна і, перериваючи мову поцілунками, розказувала про свою тугу, про кохання, про надію, з якою вона чекає тієї щасливої хвилини, коли стане його жінкою.

— Якщо нічого не скоїться,— перехопив Дизма,—то ми поберемося раніше, ніж ти гадаєш.

— Як? А розлучення? Адже розгляд справ про розлучення тягнеться місяцями.

— Нічого страшного, тут обійдеться без розлучення. Я радився з адвокатом. Шлюб можна буде оголосити недійсним.

— Я на цьому не розуміюся,— з сумнівом мовила Ніна.— В усякому разі ти дуже добрий, що думав про це.

Подали вечерю. Обое перейшли в їдальню. Ніна розпитувала Никодима про його теперішнє життя. Раділа, що він буває в Чарських і Розтоцьких, підтримує комітет, який розробляє проект створення Літературної академії, що в нього вже відкладено кілька десятків тисяч у банку.

Коли вже вставали з-за столу, лакей доповів, що шофер наготові.

— Гаразд. Хай чекає.

Кинув оком на годинник і сказав, що мусить поспішати. Ніна хотіла піти з ним до чоловіковського кабінету, але Никодим попросив, щоб вона ліпше зачекала.

— Чому? — здивувалась Ніна.

— Так... Бачиш, я повинен там прочитати деякі папери і зробити виписки... А якщо ти зі мною, то... хе-хе-хе... мені не до того... Зажди, я зараз повернусь.

Він запалив світло і розсунув важку оксамитову порт'єру.

В заглибині стояв великий зелений сейф. Никодим задоволено оглянув його. Спало на думку, що злодіям

довелося б добряче понатужитись, поки добралися б усередину цієї сталеві шафи, а він зробить це менше ніж за хвилину і без ніякого зусилля.

— Якщо в голові добрі клепки,— буркнув,— то й відмичок не потрібно... Правда, це комбінація не моя, а Кшепицького, проте мені теж вигода...

Ключ безгучно повернувся в замку, тоді один поворот ручки — і сейф відчинився.

Всередині був зразковий порядок. На полицках праворуч лежали старанно складені книжки і теки з паперами, ліворуч — пачки банкнотів. Дві полицки заставлено коробками; Дизма насамперед заглянув у них: маса коштовностей — золоті каблучки, намисто, брошки, діаманти, рубіни.

«Наче в ювеліра...»

Але треба було поспішати. Никодим вийняв усі теки, книжки і записники. Вийшла груба папка. Він переніс її на стіл і, відклавши вбік зелену теку, розкрив першу-ліпшу книгу. Перегортаючи сторінки, заповнені датами й цифрами, Дизма швидко зметував, що то список боржників Куницького з тих часів, коли він ще позичав гроші на лихву. Про це красномовно свідчили розміри відсотків. У списку часто повторювалось прізвище батька Ніни: «Гр. Понімірський — 12 000 дол.», «Гр. Понімірський — 10 000 зл.» і т. д.

Дизма взяв другу книгу. То був облік прибутків і зисків од Коборова. Третю, четверту і п'яту книги теж списано цифрами.

Це не цікавило Никодима. Він підсунув до себе теки. і одразу ж у першій знайшов те, що шукав: векселі. Власне, бланки векселів, незаповнені, але підписані. Ціла пачка, і всюди один і той же підпис: Ніна Куницька, Ніна Куницька, Ніна Куницька...

Під векселями лежало доручення Ніни на ім'я чоловіка і нотаріальний акт продажу Коборова Ніні.

Цей документ Дизма згорнув і сховав до кишені, а тоді, ретельно зав'язавши теку, відклав її разом із зеленою вбік.

А сам почав переглядати інші. І знайшов таке, що мало не підплигнув од радості.

В одній теці побачив два конверти. На меншому було написано: «Мій заповіт», а на другому: «В разі моєї смерті — спалити, не відкриваючи».

— «В разі смерті»,— розсміявся Никодим.— Але ж він не вмер, отже, я можу розпечатати.

Він зламав сургучну печать і вийняв те, що було в конверті. В очі одразу впав австрійський паспорт.

— Ну, братику, тепер ти в моїх руках.

Паспорт видано на ім'я Леона Куника, сина Геневети Куник і Н. Н. У графі «Професія» чорним по білому написано: «Кельнер».

Далі лежав вирок краківського суду, що засудив Леона Куника на три місяці ув'язнення за крадіжку плаке¹. Під ним лежала пачка листів, потім знову блокнот,— геть списаний— і знову вирок суду (на цей раз варшавського), який засудив тепер уже Куницького на два роки ув'язнення за допомогу фальшивомонетникам.

Никодим глянув на годинник і вилаявся: минула вже дванадцята година ночі. Він швидко зібрав розкидані папери і засунув їх у кишеню.

Всі інші речі поклав назад, замкнув сейф на ключ, і, взявши під пахву обидві відібрані теки, рушив попроситися з Ніною.

Вона чекала в будуарі, уже втрачаючи терпіння, але всміхнулася і спитала:

— Тобі вже треба їхати, любий?

— Мушу. Нічого не вдієш.— Никодим сів біля неї і взяв її за руку.— Кохана Ніночко,— почав він, пригадуючи собі план, який вони склали разом з Кшепицьким.— Кохана Ніночко, ти довіряєш мені?

— Як ти можеш питати про це? — докірливо кинула Ніна.

— Бачиш... бачиш... Як би це сказати... Тут такі справи... Незабаром з'ясується, що і як.

— Не розумію.

— З'ясується все. Або все зостанеться як і раніше, тобто, ти до смерті будеш із Куницьким, або ж ми побереємось, а Куницького — під три чорти. І вибір залежить від тебе.

— Ніку! Це ж ясно!

— І я так гадаю. Тоді, Ніночко, прошу тебе: ти повинна в усьому вірити мені, на все згоджуватись, ні в чому не перечити, а я вже усе владнаю.

¹ Плаке — вироби з простого металу чи дерева, покриті тонкою бляхою коштовних металів або платівками з цінних гатунків дерева.

— Гарзд, але навіщо така таємничість? Прецінь усе ясно.

— Не все ще ясно,— зам'явся Никодим,— але буде ясно. Він старий, а в нас попереду — життя... Розумієш?..

Вона була трохи збентежена, проте воліла не допитуватись. І сказала просто:

— Вірю тобі безмежно.

— От і добре,— клепнув він себе руками по колінах.— А тепер я вже мушу їхати. До побачення, Ніночко, до побачення...

Обняв її і почав цілувати.

— До побачення, найдорожча моя. І не думай, що я лиха людина. Що б я не робив — усе це тому, що кохаю тебе більше за життя.

— Знаю... знаю... — відповідала Ніна, виціловуючи його.

Никодим ще раз поцілував її в чоло, забрав теки і вийшов. Коли він у вестибюлі надівав пальто, Ніна попрощалась офіційно, бо там був слуга:

— До побачення, щасливої дороги. А щодо того питання, то робіть так, як вважаєте за краще... Я вірю, що так треба... Взагалі повинна комусь вірити... До побачення...

— До побачення, пані Ніно. Все буде гарзд.

— Приїжджайте швидше.

— Ледве-но вирвусь — одразу ж приїду.

Поцілував її в руку. Слуга відчинив двері, і Дизма під зливою пробіг кілька кроків, що відділяли його од автомобіля.

— От чортова погода! — вилаявся він, зачиняючи дверцята.

— Всю ніч литиме, це певно,— підхопив шофер.

І справді, дощ не вгавав до самісінького ранку, і автомобіль приїхав у Варшаву геть убрюханий.

Коли Дизма відмикав двері своєї квартири, не було ще й восьмої години. А проте він уже застав Кшепицького. Позачинявши двері до сусідніх кімнат, щоб лакей не міг підслухати, обидва заходилися переглядати документи, що їх привіз Никодим.

Кшепицький був у захваті. Весь час потирав руки, а коли в пачці листів знайшли докази того, що Куницький у зв'язку з давнім процесом підкупив одного урядовця, він зірвався і гукнув:

— Ну, тепер нічого ждати. їдьмо до слідчого.

— А векселі? — запитав Дизма.

— Векселі... гм... Іх, правда, можна було б залишити в себе, на той випадок, якщо у пані Ніни зміняться почуття і наміри, але безпечніше буде спалити, звичайно, якщо ви певні, що вона вийде за вас.

— Це певно.

— Ну, тоді чудово. Гайда!

Начальник карного розшуку, старший комісар Рейх, належав до тих людей, що в боротьбі за існування не знають ніяких компромісів. Холодний, розважливий, тверезий і проникливий, він одразу збагнув, чого добивається президент банку Дизма. Незважаючи на пишну вимовність Кшепицького, який намагався створити враження безкорисливості свого начальника, старший комісар Рейх наприкінці запитав прямо:

— А ви, пане президенте, наміряєтесь одружитися з пані Куницькою?

Іншого виходу не було, і Дизма мусив признатися, що він дійсно має таку гадку.

— Не подумайте, пане президенте, що я втручаюсь у ваші особисті справи. Зовсім ні. Але вважаю, що коли Куницького посадити в тюрму, то це викличе за собою як цілком зрозумілий наслідок судовий процес.

— Це правда,— згодився Кшепицький.

— Отож-то,— тягнув комісар.— А такий процес, що може стати сенсацією, либонь, не дуже приємна річ ні для вашої майбутньої дружини, ні для вас.

— Гм... То що ж робити?..

Старший комісар Рейх якусь мить сидів мовчки.

— Пане президенте,— почав він замислено,— тут може бути тільки один вихід...

— Який?..

— Куницький дістане десять або ж щонайменше шість років строгої тюрми. В цьому немає сумніву. Докази такі, що він не викрутиться. А що б ви сказали, пане президенте, якби ми спробували домовитися з Куницьким?

— Домовитися?

— Так. Либонь, він найменше зацікавлений у тому, щоб дістати десять років буцегарні. Думаю, що Куниць-

кий згодився б на таку пропозицію: він одмовляється від усяких претензій на маєток і не має нічого до вас, а ви за це даєте йому певну суму грошей і закордонний паспорт. Хай собі їде в три вирви, куди хоче.

— Так він же згодом повернеться.

— Є й на це рада. Зробимо так: сьогодні я його арештую, дуже суворо допитаю, покажу йому все це шпаргалля і посаджу на якісь там три дні, він розкисне. Тоді знову викличу на допит і запропоную угоду. Не прийме— тим гірше для нього, а якщо прийме— дам йому паспорт і дозволю втекти за кордон. Утекти! Розумієте? Утекти— це означає позбавити себе змоги повернутися назад, бо я оголошу розшук. Що ви скажете на це, пане президенте?

— Дуже розумно,— кивнув головою Кшепицький.

— І я так думаю,— додав Дизма.

— Справді,— вів далі Рейх,— план чудовий, але я не знаю, чи зможу його здійснити. Зважте, що коли все це якось розкриється, то найгірше буде мені. Відставка— це певно, а то ще й тюрма. Отож це ризик...

— Пане начальнику,— перехопив Кшепицький,— мені здається, ваші побоювання безпідставні. Не забудьте, що пан президент має великі впливи в уряді. Надісь, ніхто в Варшаві не здолає зробити стільки, як пан Дизма.

Комісар уклонився.

— О, це я добре знаю. І мені було б вельми приємно зробити невеличку послугу такій шанованій людині, тим паче, що ласкавий пан президент, я не сумніваюся, не забуде мене.

— Звичайно,— підтакнув Дизма.

— Щиро вдячний вам, пане президенте. Я високо ціную вашу підтримку. Найближчими днями навіть хочу звернутись до вас з одним невеличким проханням.

— Охоче зроблю все, що зможу.

— Для вас, пане президенте, це дрібниця, а для мене вельми важлива річ. Справа в тому, що з нового року звільняється посада заступника головного коменданта поліції. Коли б така поважана людина, як ви, пане президенте, підтримала мене, то я напевно міг би дістати призначення...

— А від кого це залежить? — спитав Никодим.

— Од міністра внутрішніх справ.

— Якщо так,— мовив Дизма,— то можете бути спокійні. Це мій приятель.

— Сердечно, сердечно дякую.

Комісар схопився, щоб потиснути Никодимові руку.

По тому заходились обговорювати все детально. Рейх і Кшепицький не забули навіть про найменші дрібниці, і Дизма з подивом слухав їх, признаючись у душі, що сам він у всьому цьому не дав би собі ради.

Коли Дизма і Кшепицький повернули до банку, там уже чекав Куницький. Його рухи, вираз обличчя, очі — все свідчило про велике занепокоєння. Кшепицький, проходячи, окинув його іронічним поглядом, але той навіть не помітив. Схвильовано підбіг назустріч Дизмі і шепеляв:

— Ви приїхали! Я дуже радий. Привезли теку?

— Здрастуйте. Привіз.

— Пане Никодиме, я, далєбі, не розумію, що все це означає?

— Що саме?

— Ну, з цією аудієнцією у міністра! Черпак сказав, що її відкладено. Міністр зовсім не виїжджає. Він, пане Никодиме, і не збирався нікуди виїжджати. Що це має означати?

— Ходімо до мене,— відповів червоніючи Дизма,— я поясню вам.

— Далєбі, далєбі не розумію, — безугавно шепеляв Куницький, дрібочучи за Никодимом.

— Ви, Ігнате, можете йти собі в місто,— кивнув Дизма слугі.

Коли Ігнат вийшов, він звернувся до Куницького:

— Пане Куницький... гм... Ваша дружина постановила розвестися з вами.

— Що таке?! — підплигнув Куницький.

— Те, що ви чуєте. Розводиться з вами і виходить за мене.

Куницький люто зиркнув на Дизму.

— Ах так... Може, вона й приїхала з вами?

— Ні, зосталася в Коборові.

Старий кусав губи.

— Коли це моя жінка так надумала? Це ж неможливо! Нічого мені й не згадувала! Може, це хвилинна примха? Каприз як наслідок вашої інтриги...

— Яка там інтрига... Просто закохалася в мене, з неї досить уже старого діда.

— Але в цього діда,— засичав Куницький,— у цього старого діда — мільйони!

— Дуля з маком, а не мільйони. Мільйони і Коборів — це власність Ніни.

— На папері, тільки на папері, шановний пане! Ні на що вам лакомитись.

— А може, і є на що,—по-філософськи відкрік Дизма.

— Ба, немає! Я дуже шкодую,— ущипливо захихотав Куницький.— Зате в мене є жінчині векселі на таку суму, що перевершує всю вартість маєтків.

Никодим засунув руки в кишені штанів і випнув губи.

— Щодо векселів, пане Куницький, то вони справді були. Були, та сплили.

Куницький став блідий, як смерть. Трясучись усім тілом і насплу зводячи дух, застогнав:

— Що? Що?.. Як це?

— Так це.

— Украв?! Украв у мене векселі?! Ключ! Зараз же віддай ключ од сейфа.

— Ключа не віддам.

— Та це ж грабунок! Злодій, розбійник. Я тебе в тюягу запроторю.

— Заткни пельку, старий шахраю! — гаркнув Дизма.

— Грабунок! Давай ключ!

— Не дам, бо ключ не твій, розумієш, пройда! Не твій, а Нінин. Її маєток, її сейф і її ключ.

— О ні! Ти, розбійнику, не думай, що старий Куницький допустить, щоб його пошили в дурні. Є ще справедливість у Польщі, є суд! Є свідки, які бачили, що я давав тобі ключ. Тихше, братику! Ніні теж доведеться під присягою визнати, що вона підписала мені векселі.

— Не бійся. То вже моя справа.

— Є ще суд! — сатанів Куницький.

У передпокої пролунав дзвоник.

— Бидло, він мене судом лякає, тьху! — Дизма плюнув на підлогу і подався відчиняти двері.

— Мерзотник! Негідник! — Куницький метався по кімнаті, мов лис у клітці.—Я зараз же піду до прокурора, в поліцію піду...

Але йти не довелося: двері відчинились, і до кімнати ступив поліцейський, а з ним — два шпиги в цивільному,

— Ви Леон Куницький, або ж Леон Куник? — різко запитав поліцейський.

— Так, Куницький.

— Ви арештовані. Надівайте пальто і ходімо з нами.

— Я? Арештований? Але ж за що? То, надісь, помилка.

— Нема ніякої помилки. Ось ордер на арешт.

— За що?

— Це не моє діло,— здвигнув плечима поліцейський.— В управлінні карного розшуку вам скажуть. Ну, ходімо! У вас є зброя?

— Нема.

— Обшукайте його!

Шпиги обмацали кишені. Зброї не було.

— Ну, гайда! Мое шанування, пане президенте. Вибачте, що порушили вам спокій, але в мене був такий наказ.

— Раз наказ — то наказ,— мовив Дизма.— До побачення.

Куницький обернувся, хотів щось іще сказати, але шпиг штовхнув його — старий заточився і вмить опинився за дверима.

Никодим довго стояв у порожньому передпокої. Нарешті, пригладивши перед люстром волосся, ввійшов до ідальні. На столі був сніданок, про який він досі й не подумав. Аж тепер відчув гострий голод. Кава була вже холодна, цукор не розчинявся. Дизма дістав з буфета карафку з оковитою, щедро поклав на тарілку шинки, ковбаси, телятини і заходився їсти.

— А виходить, мені судилося стати великим паном,— озвався він сам до себе за третьою чаркою.— Будьте здорові, пане президенте!

По шибках сік дрібний, докучливий дощ, за вікнами було сіро.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

Дизма не любив генерала Яжиновського за його насмішкватість, холодність, а головне—за те, що найближчим другом генерала був Терковський. Ось чому Никодим намагався не бувати у Яжиновських. Але того дня

йому все-таки довелося поїхати до них на вечір, бо генерал прямо заявив, що «відсутність пана президента вважатиме за особисту образу». А втім Дизма знав, що Терковський перебуває в Жегестові, і тому він безумовно не зустрінеться з ним.

Власне кажучи, у Дизми не було поважних причин уникати Терковського. Особисто він не відчував до нього неприязні, а проте поголоска твердила, ніби вони люті вороги, і твердила так уперто, що кінець кінцем Никодим сам повірив цьому, а згодом помітив, що й Терковський ставиться до нього стримано, ба, навіть упереджено. На щастя, становище Дизми було надто міцне, щоб зважати на це. А проте він волів не зустрічатися з Терковським; на те були ще й інші причини: з натяків «сестер-паломниць» Никодим догадувався, що товстий начальник кабінету прем'єра має якийсь зв'язок із «втаємниченими», а їх він просто боявся.

Яжиновські мешкали на Вовчій вулиці, і Дизма вирушив туди пішки. Прийом, напевно, був великий, бо перед брамою стояло близько двадцяти автомобілів. Передпокій був просто забитий пальтами, а з сусідніх покоїв линув гомін, там розмовляли, сміялися.

Генерал та генеральша з пошаною зустріли Никодима і провели його до салону саме в ту мить, коли там запала тиша і якась огрядна, майже квадратова дама з оголеними руками, схожими на два телячі окороки, сіла до фортепіано. Дизмі довелося зупинитись біля дверей; стояв і мовчки кивав головою, відповідаючи на поклони знайомих і спочатку навіть не розрізняючи, кому він кланяється.

Перший, кого Дизма впізнав у тісняві чорних фраків, був Терковський.

— Хай йому чорт! — стиха буркнув Никодим у той час, коли пролунали гучні акорди фортепіано.

Він поклав собі так маневрувати, щоб не стрічатися з Терковським. Гостей зібралось багацько, і зробити це було неважко, тим паче, що й Терковський навряд чи прагнув зустрічі з ним.

Але як же здивувався пан Никодим, коли за кілька хвилин узрів товстуна, який сунув просто на нього. Терковський потиснув йому руку і, легенько взявши його за лікоть, пошепки мовив:

— Ходімо покуримо.

Всі присутні дивилися на них, коли вони виходили з салону, зникаючи за порт'єрою генеральського кабінету.

Там Терковський вийняв з кишені велику золоту цигарницю і, частуючи Никодима, щиросердо почав:

— Сто літ не бачив вас, шановний пане президенте...

Ошелешений, сповнений недовіри, Никодим мовчав.

— Як же ваше здоров'я? — вів далі товстун. — Я оце півтора місяця відпочивав і тепер почуваю себе чудово. Ви не повірите, пане президенте: я втратив сім кілограмів. Непогано, га?

— Нічого собі, — відказав Дизма.

— Нема нічого ліпшого, пане президенте, як відпочинок. Зміна середовища, о! Нові люди, нові справи, новий спосіб життя, нове оточення...

— Ви були в Жегестові? — спитав Никодим, аби щось сказати.

— Так. Освіжився там до пуття.

В салоні звучало фортепіано, з сусідньої кімнати долітала розмова гравців у бридж. Терковський говорив спроквола, глухим голосом, що виходив десь із середини, ніби з-під широкої білої манишки. Його маленькі, безбарвні, мов у риби, очі глипали з-під жирних повік, а товсті короткі пальці, здавалося, пестили великий бурштиновий мундштук.

«Чого ця нечиста сила хоче від мене?» — сушив собі голову Дизма.

— А знаєте, пане президенте, — не змінюючи тону, тягнув Терковський, — я мав приємність зустрітися там з вашим давнім знайомим — нотарем Віндером. Дуже мила людина.

Терковський раптом замовк, а очі його допитливо вплилися в обличчя Дизми.

— Що ви кажете? — перепитав Никодим, який і справді не дочув.

— Зустрів вашого давнього знайомого.

Никодим зціпив зуби.

— Кого ж це?

— Пана Віндера. Дуже приємна людина.

— Як? Віндера?.. Не пригадую.

Напруживши всю силу волі, він трохи оволодів собою і примусив себе глянути Терковському просто в очі.

— Як? Не пам'ятаєте нотаря Віндера?

— Нотаря?.. Ні. Не знаю.

Терковський засміявся, і в голосі його виразно вчувалась іронія.

— А він добре вас пам'ятає. Ми їхали в одному купе, і цей милий стариган багато розповідав мені про вас і про Лисков...

У Дизми запаморочилося в голові. Отже, кінець? Катастрофа? Його викрито? До болю стис у кишенях кулаки. Майнула думка просто кинутися на Терковського, схопити його за шию,—жирну шию, яка складками перевалювалась через комірець, і душити, аж поки ця лестива пика не посиніє. Він скорчився весь, а м'язи так напружилися, що аж відчув, як вони тремтять.

— Вибачте, будь ласка,—почулося зненацька: якась жінка, проходячи, зачепила його.

Це вмить протверезило Дизму.

— Який Лисков? Про що ви розповідаєте? — він здвигнув плечима.— Все це якась нісенітниця. Ніякого Віндера я не знаю.

Терковський підняв брови і флегматично струснув попел із цигарки.

— Ну, звісно,—відрік спокійно,— може, це якась помилка.

— Авжеж, помилка,—заспокоювався Никодим.

— Напевне. Тим більше я радий, що невдовзі ми зможемо це з'ясувати. На майбутньому тижні до Варшави приїде нотар Віндер. Я запросив його, бо це дуже, дуже мила людина. Очевидно, він казав про якогось вашого однофамільця, а може, родича... Хе-хе-хе...

Дизма не встиг відповісти. Концерт у салоні закінчився, загриміли бурхливі оплески і до кабінету ввійшло душ п'ятнадцять, тісним колом оточивши Дизму і Терковського.

До кінця вечора Никодим почував себе, мов на розжареному вугіллі; нарешті десь опівночі він пішов собі нишком.

Сік гострий дрібний дощ. Не застібаючи пальта, Дизма повільно прямував додому. Прийшов і, не роздягаючись, повалився на канапу.

Все ясно: тепер він у руках Терковського. А Терковський не прощає. Мстива тварюка І мати з ним справу—це не те, що з якимось там Бочком...

Здригнувся.

Встав, позапалував скрізь світло, зняв пальто, капелюх, фрак і почав ходити по кімнаті. В голові вирували думки, аж піт на лобі виступив.

Хіба прибрати з дороги Віндера?.. Може, й пощастило б це зробити... Але що з того?..

Коли вже Терковський напав на слід, що веде до Лискова, то його не зіб'єш. А якщо Віндера не стане, то — ого! — вмить догадається, чия це рука... Тоді не те що витурять — у тюрюгу запроторять...

Просити?.. О ні, це нічого не дало б. Він добре знав, що за людина Терковський.

В голові у Никодима гуло. Він усю ніч не спав. Тепер почував себе страшенно самотнім, безсилим. Адже навіть Кшепицькому не можна було відкритися... Що робити?.. Що робити?..

Снідати Никодим не захотів, Ігнатові велів подзвонити до банку, сказати, що він занедужав і на роботу не прийде. Але вже за півгодини збагнув, що про його відсутність, чого доброго, дізнається Терковський. Він розсердився. З доброго дива вилаяв Ігната і подався до банку. Навмисне обійшов усі відділи, заглянув до Вандришевського і вчинив йому скандал за спізнення з балансом, хоча напередодні сам дав директорові ще три дні. Кшепицькому буркнув «добрий день», а тоді замкнувся в своєму кабінеті.

Довго кмітував, чи міг Терковський уже розказати комусь про новини та свої підозри. Дійшов переконання, що така хитра людина не захоче розкривати свої карти. Як він використає їх? Дизма не сумнівався, що Терковському забагнеться з скандалом витурити і його, і Яшунського, і Пільхена...

Отож лишався єдиний спосіб: зараз же подати у відставку, зібрати скільки можна грошей — не забуваючи і про коборовський сейф,— узяти закордонний паспорт, та й махнути звідси, не чекаючи, поки до Варшави приїде нотар Віндер. На одруженні з Ніною, звісно, доведеться поставити хрест. Куницького треба випустити і якимсь уладнати з ним... Щоб не скаржився...

От чорт!..

Задзвонив телефон. Кшепицький доповідав, що прийшла графиня Конєцьпольська і ще одна пані. Хочуть неодмінно бачити його.

— Скажіть, що я хворий.

— Казав,— виправдувався Кшепицький,— а вони на-
полягають, щоб я все-таки доповів, обидві певні, що ви
їх приймете.

Похмурий, як ніч, Никодим поклав трубку і відчинив
двері.

— Прошу,— мовив сухо.

З пані Конецьпольською була демонічна панна Стел-
ла. Від цього настроїв у Дизми ще погіршав.

Жінки заклопотано допитувались про його здоров'я,
радили всяких лікарів. Наприкінці висловили певність,
що слабування не завадить Магістрові відбутися у визначений термін містерію Ложі. А термін цей припадає саме на завтра. На лихо, чоловік пані Конецьпольської сидить у маєтку, отож містерію можна провести тільки в квартирі Великого Тринадцятого.

Це вже до краю роздратувало Дизму.

— Ради бога, дайте спокій. Ниньки не до того.

— До завтра видужаєте, Магістре,— беззаперечно прорекла панна Стелла.— А обов'язок Трипроменевої Зірки треба неодмінно виконати.

— Що там— видужаю, не видужаю...—сердився Дизма.— Я здоровий, але у мене важливіші справи в голові.

Залягла мовчанка. Підперши кулаком голову, Никодим одвернувся до вікна.

— Пане Магістре,— стиха озвалася пані Конецьпольська,— у вас якась прикрість!

Никодим іронічно засміявся.

— Прикрість, прикрість... Ха-ха, прикрість... Є такі мерзотники, що на голову тобі лізуть...

— О Магістре, ви з кожним дасте собі раду,— переконано мовила панна Стелла.

Никодим пильно зиркнув на неї.

— Не з кожним. Як хто під тобою землю рие, наче свиня, зводить наклепи, гавкає, мов собака... Хоче тебе з грязюкою змішати, вижити...

Очі в панни Стелли звужилися.

— Хто це такий?

Дизма лишень рукою махнув.

— Скажи, Магістре, хто виступає проти тебе?

— Що там балакати...

— Треба сказати,— дзвінким голоском вигукнула пані Конецьпольська,— треба. Може, ми щось придумаємо, знайдемо якийсь спосіб.

— Орден Трипроменевої Зірки дуже могутній,— поважно докинула панна Стелла.

Никодим утягнув шию в підняті плечі і несподівано для самого себе буркнув:

— Терковський.

На обличчях обох дам відбився подив. Дизма вилаявся в душі: навіщо було ляпати цим бабам? Ідіот.

Панна Стелла підвелась і урочисто підійшла до Никодима.

— Магістре! Ти маєш право наказувати. Ця людина повинна загинути?

Дизма перелякався: здуріла баба!

— Магістре!—вела далі панна Стелла.— Цю людину треба усунути раз назавжди чи тільки на певний час? Наказуй.

Никодим розсміявся. Оця присадкувата мавпа вельми поважним і урочистим голосом, наче на проповіді в костьолі, питає, що зробити з таким могутнім сановником, як Терковський! Йому здалося все це по-дитячому дурним. Але в ту ж мить спало на думку, що до приїзду Віндера лишається кілька днів. А тоді — амба. Всьому кінець. Як тільки Терковський знюхається з Віндером... Хіба, може, щоб Терковського в той час не було в Варшаві.

— Вирядіть Терковського в Африку, посадіть десь там на дерево, чи якомусь гаспиду на роги! — кинув він з гіркою насмішкою.

— Коли? — твердо спитала панна Стелла.

— Та хоч і сьогодні, ха-ха-ха... Ви весела жінка! Ну, не морочмо собі голови всякими казками. То що ж там з тією містерією?

Жінки категорично зажадали, щоб термін не порушувався. Тим, хто не виконує обрядів, загрожує велике нещастя. Побоюючись його, Дизма капітулював і згодився, щоб друге зібрання Ложі Трипроменевої Зірки відбулося в його квартирі.

Увечері він з Варедою поїхав «комара задушити» в «Оазу», а повернувшись додому, заснув мертвим сном.

Ранок почався з того, що панна Стелла і пані Ляля Конєцьпольська перевернули догори ногами все помешкання, яке Никодим мусив віддати їм на поталу. Добродушний Ігнат дістав триденну відпустку, бо Дизма хотів якнайсуворіше законспірувати «містерію». Отож усю

важку роботу — переставляти меблі, розстилати килими тощо — довелося виконувати йому самому.

Почасти він був задоволений з цього — лишалося менше часу, щоб думати про Терковського і про ту загрозу, яка виникала у зв'язку з приїздом Віндера. Жінки не споминали про Терковського. Очевидно, забули. «Тим лучче,— міркував Никодим.— Учора я даремно сказав їм». Він люто пересовував меблі і перетягував килими.

Увечері Никодим був такий стомлений, що охоче замкнувся б у своїй спальні на чотири засуви. На жаль, спальню і ще три кімнати разом із ванною «паломниці» взяли собі під гардероб.

Об одинадцятій годині виник страшний скандал: виявилось, що одна пані не може прийти, бо в останню хвилину повернув її чоловік. Жінок огорнув розпач — адже правила категорично вимагали, щоб на містерії були всі дванадцять «паломниць».

Никодим негайно запропонував відкласти містерію на наступний тиждень, але панна Стелла обурено заявила, що це було б порушення канонів і що вона ніколи не піде шляхом найменшого опору. Треба якось зарадити. На поміч несподівано прийшла одна з «паломниць» — баронеса Вельберг. Вона знає дівчину, яку можна просто найняти на цю ніч, не побоюючись, що вона зрадить таємницю. Це мила молода дівчина, «girl»¹ в одному з кабаре. Баронеса добре знає її, бо до заміжжя вона сама співала в тому кабаре, і певна, що тій маленькій Владзі можна довірити будь-яку таємницю.

Іншого виходу не було, отож згодилися на малу Владзю, якій зразу ж подзвонили по телефону. Спочатку Владзя відмовилась (у її друга, з яким вона мала піти в дансинг, був поганий настрій), але її переконали не без допомоги красномовного аргументу — стозлотівки.

Отож містерія могла розпочатися точно опівночі, з додержанням усього ритуалу.

О першій годині, коли викликали сатану, з Владзею сталося невеличке непорозуміння. Вже безмаль непритомна, вона розплакалась і почала кричати, що хоче вийти. Насилу умовили дівчину. Потім вона випила вина з пейотлем і вгамувалась.

О другій годині салон у квартирі президента банку

---

¹ Girl (англ.) — дівчина, тут: артистка, яка виступає в кабаре.

Никодима Дизми нічим не був схожий на салон взагалі, а тим паче на салон будь-якого президента.

Скоріше він трохи скидався на коптильню або на римські терми, а найбільше — на дім, про який ніхто не міг би сказати, що він приватний.

Крізь штори на вікнах уже заглядав пізній грудневий ранок, коли вся компанія розійшлася по кімнатах. На місці лишився тільки Великий Тринадцятий. Сидів, прихилившись до стіни, і так хропів, що аж шибки дзвеніли.

Прокинувся він уже далеко по полудню. Був страшенно виснажений, у голові гуло, як у млині.

Одягнувшись, заглянув у свою спальню. Пані «паломниці» теж прокидались. У ванній було тісно. Одна по одній вони прощалися з Никодимом і виходили, ледве тримаючись на ногах.

Нарешті Дизма лишився сам. Повідчиняв вікна і, на силу рухаючись, заходився наводити в квартирі хоч сякий-такий лад.

Він саме пересовував піаніно, коли в передпокої пролунав дзвоник.

Прийшов Кшепицький.

— Ого, пане Никодиме! — вигукнув він, сміючись.— Видно, були добрячі гульбини.

Відтоді, як арештували Куницького, дружба секретаря з принципалом так зміцніла, що він уже не величав його паном президентом.

— Сто чортів їм у печінку, — похмуро вилаявся Дизма.

— Ну й вигляд у вас! — дивувався Кшепицький.— Я не знав, що ви любите такі розваги.

— Кий там гаспид їх любить!

— Ах, то це з горя?

— Йдіть ви к чорту! — розсердився Дизма.— Допомогли б краще.

— А чому ви самі це робите? Де Ігнат?

Дизма сопів і нічого не відказав. Потім вилаявся і впав на канапу.

Кшепицький запалив цигарку.

— Я від Рейха.

— Ну?

— Куник, нарешті, здався. Ніч у темній і холодній камері допомогла. Вимагав тільки побачення з жінкою, на полягав. Уступив лишень годі, коли Рейх прочитав і

показав йому останній лист пані Ніни до вас. Згоджується на сто тисяч, але з умовою, щоб віддали документи, які компрометують його.

— Ну й що?

— Звичайно, Рейх не такий глупак, щоб піти на це. Пообіцяв тільки, що документи будуть у нього, а не в справах карного розшуку.

— Згодився нарешті?

— Попросив, щоб йому дозволили ще один день подумати. Не бійтеся — згодиться. — Кшепицький підвівся, струсив попіл із цигарки і додав: — А вам усе-таки слід сповістити пані Ніну, що її чоловіка випустять і він з власної волі їде за кордон... Гм... Можете навіть написати, що він забирає половину маєтності готівкою і цінними паперами. Це заспокоїть, так би мовити, її цікавість.

— Так, — поміркувавши, зауважив Дизма, — це не завадить. Але я гадаю, що краще не писати. Лист ще попаде комусь до рук, абощо...

Раптом на пам'ять прийшов Терковський, і Никодим аж здригнувся. Ні, ні... Поклав собі нізачо не думати про це. Що буде, те й буде. Аби не гадкувати... Аби не тепер... Коборів... Іхати... Тіло не слухалось. Він скривився і відрік:

— Тільки не сьогодні.

І справді, Дизма був до краю знеможений. Цілісінький день провалявся на канапі. Не підводився навіть, щоб узяти трубку, коли кілька разів дзвонив телефон.

В голові роїлись думки про те, як би йому, не наражаючись на небезпеку, вийти з Ложі Трипроменевої Зірки. Нічні оргії жахали і смертельно виснажували Никодима. Оця друга містерія мала рішучий вплив на його ставлення до почесної ролі Великого Тринадцятого.

А втім, логічно міркуючи, Дизма дійшов до висновку, що завдяки Ложі у нього тепер вельми близьке знайомство з дамами з найвищого світу, він може бувати у них і коли б йому пощастило якось викрутитись із Ордену, то від цього ті зв'язки не порвалися б.

Але як викрутитись? Найпростіше було б побалакати з Кшепицьким — той у всьому потрапить дати раду. Проте Никодим не міг цього зробити: надто глибоко запала йому в пам'ять загроза смерті за зраду таємниць Ложі.

Після довгих роздумів у нього виникла ідея: «Чи не сказати цим божевільним бабам, що сьогодні вночі дія-

вол заборонив мені бути отим «Тринадцятим»?.. Либонь, це було б найліпше. Не подобаюсь уже йому, і він передав, що більше не з'явиться, коли буду я...»

Надумав завтра ж піти до графині Конецьпольської і так поставити питання.

Хай собі мучать когось іншого.

Розсміявся. Зринув у пам'яті Вареда.

«Підсуну Вареду! Скажу, що диявол гвалт хотів Вареду».

Ігнат подав вечерю і приніс вечірні газети. Дизма знехотя відсунув їх і взявся до їжі, аж тут подзвонив телефон.

То був Вареда. Після коротких привітань він спитав:

— Ну, читав?

— Що? — буркнув Дизма.

— Як — що? Дурника строїш? Ніби не знаєш?

— Та кажи вже мерщій!

— Ну, про від'їзд Терковського.

Дизма захитався.

— Що... що... як?

— Ну, що сьогодні ввечері він від'їжджає в Пекін як посол, на нове місце. Не читав учорашніх газет?

Він казав ще щось, але Никодим не чув. Кинув трубку і побіг до їдальні.

Квапливо розгорнув газети.

Справді, всі вони повідомляли, що в зв'язку з новою організацією влади в Китаї, нинішнього начальника кабінету прем'єра, помічника статс-секретаря Яна Терковського призначено послом та повноважним міністром при китайському уряді і що сьогодні він від'їжджає до Пекіна.

Дизма одірвав погляд од газети. Серце в грудях гупало, мов барабан.

Никодим зірвався з місця і зарепетував:

— Ура! Ура! Ура!..

Прибіг Ігнат, здивовано став на порозі:

— Ви кликали мене, пане президенте?

— Ігнате! Давай гардиману! Ми повинні обмити це діло.

Слуга дістав карафку і чарочки, налив одну.

— Наливай другу! — крикнув Дизма. — Ну, на погибель сучим синам!

Випили. По одній, другій, третій, четвертій...

Никодим сів.

— Знаєш що, Ігнате...

— Слухаю, пане президенте.

— Запам'ятай: хто мені стає поперек дороги, мені, Никодимові Дизмі, того неодмінно чорти візьмуть. Розумієш?

Вихилив чарку і мимоволі зиркнув у чорний отвір дверей кабінету: з темряви на нього витріщилися, палаючі фосфоричним світлом, круглі очі.

Дизма сплюнув і перехрестився.

— Пиймо, Ігнате!

Вже за північ, укладаючись в ліжко, Никодим сказав слугі:

— Май на увазі, Ігнате: баби можуть весь світ догори ногами перевернути, бо вони водяться з дияволом...

— А певно,— potwierдив Ігнат.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

У вівторок Никодим і Кшепицький поїхали до адвоката Ліцунського, фахівця в шлюбнорозлучних справах, у середу зайшли востаннє до старшого комісара Рейха і вручили йому сто тисяч злотих.

А в четвер з головного вокзалу відходили в двох протилежних напрямках два поїзди. В одному сидів скулившись старий чоловічок, який весь тремтів. У другому — президент Державного хлібного банку; він весело прощався з групою приятелів, що проводжали його добрими побажаннями і поздоровленнями.

Стариган теж був не самотній. Навпроти в купе сидів кремезний червонопикий мужчина, тримаючи — в даному разі зовсім без потреби, скоріше за професійною звичкою — праву руку в кишені пальта.

Поїзд Варшава — Берлін одійшов перший. Не минуло й десяти хвилин, як рушив і другий — на Білосток — Гродно.

З приступки вагона останнім сплигнув Кшепицький — він уривисто, не закінчуючи речень, квапливо доповідав шефсві про розмову, яку мав у карному розшуку з Ку-

ницьким перед його від'їздом. З того звіту впливало, що Куницький не чинив ніяких перепон, що він геть зламаний і вже од усього відрікся, навіть дав потрібні відомості та пояснення щодо справ Коборова новому управителеві, яким, з волі нареченого й уповноваженого хазяйки, тепер стає Кшепицький.

Дизма був цілком задоволений.

Розмістившись у порожньому купе, він обмірковував свою нову роль.

Тепер, без сумніву, треба зректися свого президентства. Бо що йому з того банку? Величезні прибутки від Коборова, зручне і спокійне життя, при якому зовсім немає потреби безперервно напружувати увагу, аби не лягнути чогось зайвого—все це за те, щоб покинути банк.

Звичайно, Дизма розумів, що сам він не впорався б із Коборовим.

На щастя, напхваті у нього був Кшепицький, а той усе зуміє. Никодим не мав ні найменшого сумніву, що в грошових справах надто довіряти секретареві не слід. Але він тишив себе гадкою, що Кшепицький не захоче позбутися такої вигідної посади.

За вікнами вагона розкинулася широка рівнина, вкрита глибокими снігами.

Никодим згадав Терковського і зціпив зуби. Тепер він уже добре тямив, що звільнився од Терковського тільки завдяки дамам з Ложі. Як вони діяли, які зв'язки використовували — Дизма не знав і знати не хотів. Він боявся їх. І тепер боявся більше, ніж тоді, коли тремтів перед дружбою тих баб з духами. Живі — небезпечніші.

Отож він не відмовився од свого наміру якнайшвидше вийти з Ложі. Звичайно, треба й надалі підтримувати по можливості близькі стосунки з тими дамами, але краще вштовхнути на своє місце Вареду.

Никодим сміявся в душі, згадуючи, які спантеличені були пані Конецьпольська і панна Стелла, коли він похмуро сповістив про «волю сатани». Ото розкошуватиме полковник!

Псізд заглибився в ліс.

Надходив уже імлистий зимовий вечір, коли вагони застукотіли на стрілках Коборова.

На пероні стояли якийсь залізничний службовець і Ніна. Побачила Никодима у вікні, і личко її засяяло усмішкою.

— Нарешті, нарешті...

Вони пройшли через порожній будинок станції сіли в автомобіль.

Загудів стартер, від того ніби прокинувся мотор, закрутилися колеса, і автомобіль рушив по засніженій дорозі.

— Скажи, скажи... він... він одразу погодився?

В голосі Ніни бринів неспокій.

Дизма розсміявся:

— Мусив.

— Як — мусив? — перелякалась вона.

— Ніночко,— відповів коротко Дизма,— ти ж сама казала, що любов усе перемагає.

Коли вони минали тартаки, саме засвітилися ліхтарі. Кілька чоловік, що стояли при дорозі, зняли шапки.

— Ну і що... що він тепер робитиме?

— А що нам до того,— здвигнув плечима Никодим.— Він забрав усе, що було в банках. А там було майже стільки, скільки вартий Коборів. З голоду не помре.

— Виїхав за кордон?

— Так.

— А не повернеться?

— І мови про це не може бути. Ручаюсь.

Ніна замислилась.

— Ти сказав, Ніку, що він мусив погодитись. На це були якісь... якісь інші причини?..

— Чого тобі журитися, Ніночко? Усе зроблено — і край. Що тепер тобі до того?

— Він же все-таки був моїм чоловіком...

— А я тобі кажу, що навіть не був.

— Як так — не був? — здивувалась вона.

Дизма заходився пояснювати, як умів, складну процедуру анулювання шлюбів, повторив аргументацію адвоката.

— Через два місяці, коли ніщо не завадить, ти знову будеш панна Понімірська, а через три, якщо в тебе ще є бажання, станеш моєю дружиною.

Мовчала.

Це занепокоїло Дизму. А може, тепер вона передумає?.. Може, відчувши себе вільною, не захоче зв'язуватися з ним?

— Чому ти мовчиш, кохана Ніночко? — спитав він солоденько, як тільки міг.

— Ах, нічого, нічого,— схаменулась вона.— Я думала про всю цю історію. Але не треба про це думати, правда?.. Минуло... пройшло... Видно, так мало бути...

Ніна пригорнулася до нього.

— Таке життя,— мовив переконано Дизма.

— Я боюся життя. Життя дуже суворе.

— А я не боюсь.

— О, знаю! Бо ти сильний, страшенно сильний.

Усі вікна коборовського палацу сяяли світлом.

Ніна пояснила, що останнім часом вона веліла запалювати стільки світла, бо сама жахалася темряви.

У вестибюлі зібрались усі слуги.

Правда, нічого певного вони не знали, але з уривчастих зауважень шофера, який повернувся з Варшави без пана, робили свої висновки, а тепер ті висновки potwierдилися тим, що пані виїжджала на станцію, а доти цього не бувало.

Відчували, що тут на щось заноситься. Ніна називала це інтуїцією, а Никодим — нюхом.

На обличчі покоївки, якій Дизма велів послати собі у спальні Куницького, він не помітив і тіні подиву.

Ніна журилася, що знову зостанеться сама, коли Никодим поїде до Варшави.

— Ідь і ти, Ніночко. Заберу тебе з собою.

— Ба! — всміхнулася вона.— Якби ж то можна було.

— А чому ні?— здивувався Никодим.

— Не личить. Як же! Хіба ти не розумієш, який скандал це викликало б?

— Пхе! — знизав плечима Дизма.— Велике діло! Ми ж поберемося. Зрештою, ти можеш жити в готелі, і ми бачитимемося щоденно.

Вона заплескала в долоні.

— Придумала, придумала! Тьотя Пшеленська! Житиму у тьоті Пшеленської!

— От бачиш.

— Але я не хотіла б довго бути в Варшаві. Не люблю міста. Найкраще почуваю себе в Коборові. Ми житимемо в Коборові, правда, Ніку?

— Ну звичайно. З мене вже досить тої Варшави. По самісінькі вуха.

— Який ти добрий! Ходімо, я заграю тобі що-небудь, що завше грала, коли мріяла про тебе.

Перейшли до вітальні. Ніна відкрила піаніно.

— А ти не граєш? — запитала.

— Граю тільки на мандоліні.

Ніна засміялася.

— Мабуть, жартуєш?

— Йй-богу.

— Це так кумедно — грати на мандоліні.

— Чому?

— Не знаю, але мені здається, що це має бути вельми забавно. Такий поважний президент, державний діяч, і раптом — мандоліна!

— Шкода, що я залишив інструмент у Варшаві. Заграв би й тобі одну річ.

Ніна поцілувала його в губи, та коли Никодим хотів обняти її, вона, сміючись, вимкнулась і почала грати.

— Гарно? — спитала, заплющуючи очі.

— Так. Навіть дуже гарно. А які слова до цього?

— Як це — слова? — здивувалась Ніна.— А-а! Ти думав, що це з опери? Ні, це соната, знаєш чия?

— Чия?

— Чайковського.

— А-а, гарна річ. А як називається?

— С-moll.

— Це моль? Смішно. Наче муха якась.

Ніна розвеселилась і обвила його руками за шию.

— Мій пан сьогодні в жартівливому настрої. Е-е... тепер я вже знаю: з тією мандоліною — то теж був жарт. Недобрий. Так насміхатися з своєї маленької Ніночки. Ніночка! Знаєш, мене ніхто так не називав... Ні-ноч-ка... Знаєш, може, це й не дуже красиво, але мені найбільше подобається. Ну, скажи...

— Ніночка...— мовив Никодим, а сам подумав: «Якого дідька вона причепилася до моєї мандоліни?»

— Я так це люблю, найбільше люблю. Ти вимовляєш так твердо, в твоєму голосі є така шерехатість, сила, ні— немовби наказ. Не відаю чому, але мені здається, що такий голос має бути в моряків, у яких горло просякло сіллю та йодом.

— Йодом? Виходить, моряки так часто змазують собі горло?

Ніна розсміялася.

— Ти сьогодні таки в чудовому гуморі. Знаєш, у тебе суцільний талант говорити дотепи. Виголошуєш їх завжди так поважно, і це надає їм ще більшої сили комізму.

Ти не уявляєш, яка я щаслива з тобою. Мені так легко, гільно і радісно. За багато, багато днів твоя маленька Ніночка вперше спатиме солодко і спокійно, їй не заважатимуть смутні гадки...

Никодим примружив око.

— Але заважатиме щось інше.

Ніна зашарілась і тісніше пригорнулася до нього.

— Ні, ні,— не вельми твердо перечила вона.— Ніночка солодко спатиме нагорі, а Нік солодко спатиме внизу.

— Про це нічого й говорити. Тепер уже все. Більше— ні слова.

— Ніку!..

— Годі!.. Домовились. Ніяких балачок. Як тільки слуги підуть, моя Ніночка прийде сюди.

— Не прийду,— дражнилася вона.

— Тоді я піду до тебе.

— І поцілуєш замок,— сміялася Ніна, тручись щокою об губи Никодима.

— Замок? Що мені той замок! Вмить виламаю двері.

— Ох ти, мій дорогий силач! Дай вушко, я щось тобі скажу.— Нахилилась, торкаючись губами його вуха, і прошепотіла:— Ніночка прийде до свого пана.

— Оце я розумію...

Минула вже одинадцята година, коли вони розійшлись, і Дизма рушив до спальні Куницького.

По дорозі засвітив світло в кабінеті і відімкнув сейф. На полицях стосами лежали банкноти. Він узяв одну пачку і погойдав нею в повітрі, немовби визначаючи вагу.

— Мое... Все моє. Гроші, сейф, палац, фабрика...

Роздягаючись, Дизма силкувався уявити собі, як він користуватиметься з цього величезного багатства.

Насамперед постановив завтра ж оглянути маєток і викликати службовців та дати їм вказівки. Саме складав у думці промову, яку він проголосить перед ними, коли скрипнули двері.

Прийшла Ніна.

Тої ночі Никодимові не судилося спати.

О сьомій годині слуги починали прибирати в палаці, і Ніна мала встигнути перебраться в свою спальню, перш ніж надійдуть лакеї.

Дизма запалив цигарку, поправив подушки.

«Якщо так буде завжди,— подумав,— то довго не потягнеш».

Хотів заснути, але не міг.

— Треба вставати,— буркнув і подзвонив.

Велів приготувати ванну і зараз же засмажити пряженю з десяти яєць та шинки.

— Тільки, щоб була жирна!

Одягнувшись, Никодим пішов до їдальні і вгледів, що стіл не накрито, яечні не подано. Він вилаяв лакея, назвав його бовдуром, а коли той почав пояснювати, що пряженя простигла б, заревів на нього:

— Мовчи, дурню, не простигла б, якби ти вчасно зробив. Міг же дивитися, коли я виходитиму з ванної. Я вас навчу порядку, наволоч! Давай яечню і скажи, щоб осідлали коня... Ні, стривай, скажи, хай запряжуть санки.

— Слухаю, ясновельможний пане.

Поснідавши, Никодим сів у маленькі елегантні санки, запряжені парою коней, і велів поганяти на папірню. В конторі його одразу ж вразило, що службовці пили чай.

— Це що таке, сто чортів?! — крикнув він.— Фабрика вам тут чи якась харчевня?

Службовці зірвалися на ноги.

— Що то за мода? Хіба вам за те гроші платять, щоб ви тут жерли?! Кур'єр! Де кур'єр?

— Я тут, пане президенте.

— Зараз же заберіть к чорту всі ці склянки! І щоб я їх більше ніколи не бачив. А ви можете жерти дома. Зрозуміло?

Пройшов через канцелярію і відчинив двері директорського кабінету. Там нікого не було.

— Де директор?

— Пан директор приходить о дев'ятій,— тремтячим голосом пояснив один службовець.

— Що-о?! О дев'ятій? Дармоїди чортові!

Зайшов на фабрику. Тут кипіла робота. Робітники віталися з Дизмою, киваючи йому головою, і в цьому жесті була підозріливість, непокора й побоювання, що його відчуває робітник перед роботодавцем.

Молодий інженер підскочив до Дизми і шанобливо поздоровкався з ним.

— Ну як тут,— спитав Никодим,— порядок?

-- Усе в порядку, пане президенте.

— Скажіть своєму директорові, щоб приходив на фабрику о сьомій годині. Начальник повинен давати приклад своїм підлеглим.

Никодим подав йому руку і вийшов.

Млин, тартаки, стайні, хліви, гуральня — все це зайняло у нього півдня. Дизма пройшов через Коборів, мов грізна буря, лишаючи по собі справжню паніку.

Під'їжджаючи до палацу, побачив у вікні Ніну. Стояла, усміхаючись і привітно махаючи йому руками.

Вона була ще в шлафроку, але збігла у вестибюль.

— Звідки повертається мій володар? — спитала тихо, бо в сусідній кімнаті лакей накривав стіл.

— Оглядав господарство.

— І як же?

— Дуже багато ледарів. Я тепер їх візьму в шори.

— Коханий, я не хочу, щоб ти сам вів господарство.

Після нашого шлюбу тобі треба взяти управителя. Подумай: це забирає стільки часу! Цілий день тебе не було б дома. А я не хочу лишатися сама. Зроби так, Ніку?—

— Вже зробив,— засміявся він.

— Тобто?

— Найняв управителя.

— Справді? Це чудово.

— Якщо ми на кілька місяців поїдемо до Варшави, то хтось же має пильнувати, бо інакше весь Коборів розкрадуть.

— А кого ти найняв?

— Є такий Кшепицький, ти, здається, знаєш його?

— Як? Зизьо? Зизьо Кшепицький, ад'ютант тьоті Пшеленської?

— Ага, він і є.

— Кумедний хлопець. Колись до мене залицявся. Але в той час репутація у нього була не блискуча.

— Правду кажучи, я нічого поганого про нього не чув. Як тільки заснували банк, він став моїм секретарем.

— І ти задоволений?

— А чому ні? Ти, може, не хочеш, щоб він був управителем?

— Ну що ти! Мене, любий, зовсім не цікавлять ці справи і я в них нічогосінько не тямлю.

Почали сходитися службовці, і лакей доповів про це Дизмі.

Коли Никодим увійшов до просторої канцелярії, що містилася поряд з кабінетом, кільканадцять чоловік, які стиха розмовляли там, підвелися, вітаючи його.

Дизма кивнув їм головою і всівся до письмового столу, але присутніх не запросив сідати.

— Я покликав вас,—почав він, барабанячи пальцями по столу,—щоб повідомити, що власниця Коборова, пані Ніна Куницька розходиться з чоловіком і через те відбрала у нього повноваження. Єдиний її уповноважений — це я. А я попереджаю, що не цяцькатимуся з вами. З газет ви, либонь, знаєте, що Хлібний банк — мов лялечка, бо я все кріпко держу в руках. Повторюю, що панькатись я не люблю.

Власні слова розпалювали Никодима, і він говорив дедалі голосніше:

— Скажу коротко: робота—це не забава. У мене треба добре працювати, бо платити гроші за байдикування я не збираюсь! Зрозуміло?! Дармодів виганятиму в шию. А якщо, боронь боже, піймаю когось на шахрайстві, якщо дізнаюся, що хтось із вас махлює... Ну! Того без ніяких розмов запроторю в тюрюгу! Зі мною не пожартуєш! Зрозуміло?

Він гупнув кулаком об стіл.

Вражені службовці німували — ніхто не промовив жодного слова.

— Сюди приїде пан Кшепицький, якого я взяв на посаду управителя. Ви повинні в усьому слухати його. Але тепер такі часи, що й рідному братові не можна вірити. От я й надумав: коли хтось із вас помітить, що готується якесь шахрайство—розумієте? — і донесе про це мені, то дістане на руки п'ять тисяч злотих та ще й прибавку до зарплати. Я нікого не скривджу, буду вам за батька рідного, але обкрутити себе навколо пальця не дам. От і все. Можете йти до роботи.

Один із присутніх, сивий, згорблений чоловік, керівник гуральні ступив кілька кроків уперед і обізвався:

— Пане президенте...

— Ну, що там іще?

— З того, що ви казали...

— А ви зрозуміли те, що я казав?

— Зрозумів, але...

— Усе зрозуміли?

— Все, і саме тому...

— То нема про що й балакати. Я скликав вас не для балачок. А кому щось не подобається — під чотири вітри. На свіже повітря! Я нікого за поли не тримаю. Тільки

раджу подумати! З роботою ниньки не так легко. А свідоцтво я вже дам таке, що й ну! Та й зв'язки в мене є! Нікому в Польщі не радив би бути моїм ворогом! До побачення, панове!—І, грюкнувши дверима, Дизма виїшов.

Якусь мить у кімнаті було зовсім тихо. Потім обізвався один:

— Гарна історія!

— Але ж це обурливо! — вигукнув керівник гуральні. — Він хоче зробити з нас шпигунів!

— І що за тон!

— Я піду з роботи.

— Він же поводився з нами, наче з солдатами.

— А що за мова! Це ж неподобство! Звертався до нас якимсь жаргоном, ніби вважав, що ми не зрозуміємо культурної мови!

— Говорив наче зумисне, щоб нас образити!

— У нас єдиний вихід: усім разом піти з роботи.

— Аби тільки дружно!

Проте не всі поділяли цей погляд. Молодий, років тридцяти, агроном на прізвище Таневський заперечив:

— А я зразу попереджаю: на мене, панове, не розраховуйте.

— На мене теж,— додав ветеринар.

Звідусіль посипались запитання, повні обурення.

Таневський знизав плечима.

— В чому, власне, справа? Якщо вас обурює форма розмови, то, я вважаю, це пусте. Президент Дизма надто велика людина, у нього такі заслуги перед країною, стільки державних справ на шиї, і нічого дивуватися, що він не виступив перед нами з дипломатичною промовою. Зрештою це не товариське зібрання, а справи...

— Шпигунські справи! Стидайтеся, пане Таневський, я гадав, що в питаннях етики ви твердіші,—обурювався головний бухгалтер.

— Вибачайте, він нікого не примушує шпигувати.

— Не примушує? А що означають нагороди за донос?

— А хто вам каже, щоб ви добивалися цієї нагороди?—розізлився Таневський.—А крім того, коли я бачу, що хтось краде,—мій обов'язок повідомити про це того, кого обкрадають. Що? Може, не так? Я не бачу нічого негідного в тому, що пан президент хоче гарантувати себе, вірніше навіть не себе, а свою довірительку—

гарантувати од усякого надужитку. Розумно робить та й годі! Тільки бовдур дасть обкрадати себе. Що ж ви гадаєте, якби пан Дизма у себе в банку дивився крізь пальці на крадіжки, то він уславився б на весь світ? Зміг би за кілька місяців так оздоровити економічне життя?.. А що вимагає сумлінної і пильної роботи — то він має рацію, хіба ні? Га?..

Таневський замовк, чекаючи заперечень. Але всі мовчали.

— Життя — це не скік-верть! А в нас, поляків, як тільки що — зразу вра-же-не самолюбство, зразу дубала, а потім гайда на вулицю з усім своїм самолюбством скиглити під якимись іншими дверима, щоб дали роботу. Я доволі надивився на таке, мене більше не заманиш. Зрештою, між нами кажучи, я не бачу причин ображатися. Що тут балакати: він знаменитий державний діяч, економічний геній, а ми, вибачайте, дрібнота, мілька. У кого в голові порожньо — хай собі «робить висновки», а я — ні, я застаюсь і кажу, що президент — хвацький чолові'яга, знає, чого хоче; а що не стеле м'якенько — то він може собі це дозволити і край.

Залягла тиша.

— Звичайно, ви маєте слухність, — озався один голос.

Його підтримав другий, третій, десятій...

— Певно, що маю, — докинув Таневський, знімаючи шубу з вішалки.

Керівник гуральні розвів руками.

— Ну, робить собі як знаєте. А я дякую за таку службу.

Всі почали умовляти — якоесь воно уляжеться, а з роботою тепер важко. Однак старий тільки хитав головою.

— Ні, панове. Знаю, що важко, та я не звик до таких методів праці. Це не для мене. Може, ви й маєте рацію, але я надто старий, міркую передвоєнними категоріями. Я не зможу.

Повільно розходились. Ось уже зачинилися двері за останнім. На непофарбованих мостинах лишилося тільки багато мокрих слідів: того дня надворі був надзвичайно липкий сніг.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

Пані Пшеленська віддала для коханої Нінусі дві найкращі кімнати свого помешкання. Вони стали схожі на дві великі клумби, і в лакея та покоївки щовечора було чимало роботи — виносити кошики й вазони з квітами до буфетної, щоб урятувати ясновельможну панночку (так веліла називати її ясновельможна пані) від неминучої задухи.

Щодня десь ополудні починалося паломництво дам і чоловіків з вищого світу, які квапилися побачити живу сенсацію сезону.

А через тиждень пані Пшеленська дала великий бал, щоб усім показати свою улюблену небогу.

На бал прибули навіть князь і княгиня Розтоцькі, які у відповідь на привітання схвильованої пані Пшеленської сказали, що їм вельми приємно побувати в домі, котрому віддає свої симпатії президент Никодим Дизма.

Взагалі, в тих високих сферах уже сливе голосно говорили про заручини Никодима, про те, що офіційно це повідомлять пізніше, коли Ніна доб'ється розлучення.

Але що сталося з Куницьким? Це питання цікавило всіх, а дамам, які завжди поінформовані найкраще, воно просто не давало спати.

Відомо було тільки те, що Куницький дав жінці розвідну, а сам виїхав за кордон. Але чому? І чого він зоставив Ніні всю маєтність?..

Про це могли сказати лише кілька осіб, але Кшепицький відбувався жартами, пані Пшеленська не належала до тих жінок, з яких можна щось вичавити всупереч їхній волі. Випитувати у Ніни було незручно, а звертатися до президента Дизми ніхто не наважився б.

Пані Конєцьпольська, яка, вважаючи, що недавні стосунки з одновірцем із Ложі Трипроменевої Зірки дають їй право на фамільярність, спробувала дізнатися, скаржилася потім:

— Уявіть собі, він спитав, чи в мене немає більшого клопоту!

Бал був чудовий, хоч героїня його не могла приховати ніяковості—її трохи бентежило нинішнє становище і те, що вона знову повернула до того, що було колись.

У Варшаві її окутала атмосфера зацікавлення, при-

хильності й поваги, атмосфера, яка виникла—Ніна скоро збагнула це — завдяки величезній популярності Никодима.

Кожен, хто підходив до неї, вважав за свій обов'язок сказати хоч кілька слів про Дизму, вихваляючи його на всі заставки. Ніна слухала все це з неослабною приємністю, а водночас і з відтінком якогось подиву. Вона давно знала, що Никодим—знаменитість, поважний державний діяч, людина глибокої ерудиції і всяких достоїнств. Але там, у Коборові, їй здавалося, що він не такий великий. Тепер же, чуючи звідусіль тільки слова шаноби та захоплення, Ніна впевнилася, що вельми низько оцінила його, і відчула якусь несміливість.

Життя Ніни, незважаючи на всю його принадність, а може, саме завдяки цій принадності, було доволі однамітне.

Вранці вона ходила з тіткою на прогулянку або робила покупки в магазинах. О першій годині поверталась і завжди заставляла когось із гостей — хтось приходив провідати її; потім обідала — дома або в знайомих, інколи, на запрошення Никодима — у ресторані. О сьомій приїжджав він сам, і обоє вирушали до театру або в кіно. В першому випадку Никодим проводжав її додому, і вони прощалися біля брами, а в другому — він заходив до неї — кіносеанс закінчується набагато раніше, ніж спектакль у театрі — і тоді разом вечеряли.

Никодим весь час наполягав, щоб Ніна прийшла до нього, але вона з дня на день відкладала це.

Одного разу, по дорозі з театру, де вони дивилися досить непристойний фарс, Дизма надумав зламати її опір. Автомобіль зупинився перед будинком пані Пшеленської, і Никодим відпустив шофера.

— Я піду пішки. Тут недалеко, — сказав він.

Ніна хотіла натиснути кнопку дзвоника, але він приримає її руку.

— Ні, Ніночко, тепер підемо до мене.

— О ні, я йду додому.

— Ти повинна піти до мене.

— Але ж це неможливо! Що про мене подумав тьотя!

— Хай думає, що хоче. Яке тобі діло?

— Ні, ні! — впиралася Ніна.

— На хвилинку, на півгодинки, — просив він. — Чи ти вже не кохаєш мене?

Вона пригорнулася до нього і прошепотіла:

— Ну гаразд, тільки не зараз.

— Зараз.

— Ні. Завтра. Скажемо, що йдемо в кіно.

Никодим скривився, хотів іще наполягати, але Ніна подзвонила і за дверима почулися кроки сторожа.

Швиденько поцілувавши Никодима в губи, Ніна зникла у дверях.

Мороз був кріпенький, і Дизма підняв комір шуби. Пройшов кілька ступенів по дорозі додому, а тоді зупинився і повернув на Кручу вулицю. В Єрусалимських алеях був ще жвавий рух, а на Новому Світі кишіло повно людей.

Никодим зайшов до бару, випив кілька чарок горілки і з'їв добрячий кусок шинки з горохом. При буфеті стояла дебела дівчина в білому халаті.

«Нічого собі баба»,—відзначив він. І раптом спало на думку, що досить вийти на вулицю та кивнути пальцем — піде кожна, яка тільки йому подобається.

Никодим заплатив, не перевіряючи, всупереч своєму звичаєві, рахунку, і вийшов.

Вибір справді-таки був немалий. За кілька хвилин нагледів собі одну. Вести її з собою додому не хотів, волів витратитись на готель. Жінка привела його в якусь брудну нору на Хмільній вулиці.

Минула вже третя година, коли він почав одягатися; вийняв двадцять злотих, поклав на столику і, буркнувши «до побачення», вийшов у темний коридор. Десь у другому кінці жевріла лампочка.

Товста баба, хазяйка готелю, саме вводила нову пару, в другому кінці коридора відчинилися двері — хтось виходив.

Никодим за звичкою поліз рукою в кишеню, щоб дістати цигарницю, але її не було. Швидко повернув і, не зачиняючи дверей, скочив до кімнати.

Дівчина сиділа навпочіпки в ліжку, вищербленим гребінцем чесала розпатлане волосся.

— Давай поргсигар, чортяка!

— Який портсигар?

— Який? Ось я тобі покажу, який! Давай зараз же, бо я все одно знайду, а тобі морду розквашу!

— Чого ти репетуєш? Хочеш, щоб позбігалися сюди? Дверей не можеш зачинити?!

Дизма озирнувся. Справді, в темному коридорі хтось стояв. Никодим обернувся, на його обличчя впало світло; і тоді зненацька почув тихий вигук і одразу — швидкі кроки.

Никодим прихилив двері, повернув ключ, вийняв його і сховав у кишеню. Ступив до ліжка. Дівчина все ще байдужно розчісувалась. Він вирвав у неї гребінець і швиргонував на підлогу.

— Ну-у!.. Чого кидаєш, фраєр?! — обізвалась вона сливе баритоном.

— Оддай портсигар, чуєш!

— Я не брала, — низала плечима дівчина.

Дизма виважив руку, зацідив їй з усього маху в лице так, що дівчина впала, стукнувшись головою об стіну.

— Давай! Падло! — замахнувся знову.

Вона заслонилася ліктем. Никодим схопив її сумочку. Там був якийсь нужденний дріб'язок, кілька пом'ятих банкнотів і брудна носова хустинка.

Дівчина мовчки дивилася на нього.

— У-у... Гадюка!

Одним духом вирвав з-під неї подушку і вергнув на підлогу. Разом з нею упала, забряжчавши, цигарниця. Дизма підняв її, оглянув і сховав у кишеню.

— Злодійка, — буркнув. — Падло.

— Ти ж сам, фраєр, сховав його там!

— Брешеш! — гаркнув.

Вона мовчала. Никодим відчинив двері і вийшов. На вулиці подекуди горіли ліхтарі.

Візника ні єдиного. Треба було йти пішки. Мороз брався, аж зорі скакали, під ногами скрипів сніг. Перехожих було мало. Никодим ішов швидко. Звертаючи на Маршалківську, оглянувся. По другий бік за кілька будинків хуленько дріботіла якась дівчина.

«Ще одна така сама, — подумав. — Нема дурних».

Він простував так бистро, що дівчині доводилось майже бігти. Але вона, видно, поклала не здаватись: обернувшись біля Новгородської вулиці, Дизма побачив її знову. Зупинився, і, на його подив, дівчина теж стала біля якоїсь неосвітленої вітрини. Щупленька, бідно одягнена дівчина в чорному капелюшку.

Дизма сплюнув і рушив далі. Звернувшись на Спільну вулицю і за кілька хвилин був уже біля своїх дверей. Сторож відчинив йому, низько вклонився.

— О котрій годині повернувся шофер?—запитав Дизма, бо він любив перевіряти підлеглих.

— Коло одинадцяті, ясновельможний пане.

— А дах на гаражі полагодили?

— Аякже, ясновельможний пане.

Дизма кивнув йому головою і пішов сходами. І ні Никодим, ані сторож не помітили дівчини, яка придивлялася до них крізь ґрати брами.

Серце у неї калатало. Дівчина скинула оком на фронтон будинку.

На висоті другого поверху виднів чорний напис:

Державний хлібний банк

Банк!..

І враз їй усе стало ясно. Цілком ясно. Никодим, її Никодим, який покинув її, хоч вона його так кохала, ще й тепер кохає, не може забути,— Никодим готує велике діло. Може, підкоп, а може, тільки злом каси... В усякому разі він заодно з сторожем. Вона ж бачила, як той впустив його і стиха балакав з ним.

Державний хлібний банк.

А мо', пристроївся там за кур'єра? Тільки ні, бо чого б він тоді приходив уночі?

Серце у дівчини гупало, як молот.

Вона перейшла на другий бік і ждала.

Може, задзвонять тривогу, може, в кінці вулиці покажеться поліція? О, вона добре знає, що тоді зробить: подзвонить і попередить сторожа... Правда, Никодим обдурав її, забув, не вернувся, але ще може вернутись... Добре живе, шубу має... А тоді їхав розкішною машиною... Коли він жив у них на Луцькій, їй навіть не снилося, що той Дизма такий спритний хлопець, свій...

Крізь товстий кожух хмар уже пробивався світанок, коли дівчина надумала покинути свій пост. Змерзла. В будинку на Луцькій двері вже було відчинено— заощадила двадцять грошів.

Уранці знову подалася на Спільну вулицю. Стурбовано уявляла собі, що побачить банк, оточений поліцією, що Никодима вже, можливо, арештовано, а може, йому пощастило згекти.

Зітхнула з полегкістю. Двері весь час оберталися. Входили і виходили відвідувачі, раз по раз під'їжджали автомобілі.

Певно, підкоп або вилом у стіні готує... На майбутнє...

Знайшла його нарешті. О, тепер він уже не втече. Була певна, що вдень вона тут його не побачить, але прийде ввечері, вартуватиме і стане перед ним лицем в лице.

І прийшла.

Десята година, одинадцята... Дівчина нервовими кроками міряла пішохід з другого боку вулиці. Тихо падав м'який сніг, лапаті сніжинки проти світла ліхтарів, здавалося, були не білі, а чорні.

Двічі її зачіпали. Один тип був навіть молодий і на взір заможний, але дівчина заперечливо похитала головою.

А тоді вже занепокоїлась: може, він сьогодні не прийде?.. Все одно вона чекатиме! Повинна... Мужчини всі такі — як з очей, то й з пам'яті. А от же Зосин рудий Владек вернувся до неї...

Вона нетерпляче поглядала то на Маршалківську, то в зворотну сторону, і, тільки почувши, як грюкнули двері, звернула увагу на кам'яний будинок банку.

Звідти, сміючись, вийшли двоє — Никодим і якась елегантна пані.

Дівчина сховалася за примурок. Никодим і його супутниця перейшли на той бік, де вона стояла. Пішохід був вузький, і дівчина могла дістати їх рукою, коли ті проходили повз неї. Виразно почула голос Дизми:

— Якщо захочеш, кохана Ніночко, то...

Таксі, що саме проїжджало вулицею, заглушило дальші слова, але дівчина побачила, що вони пішли, взявшись під руку.

— Он як!..— мовила замислено.

І повільно рушила за ними.

Не здивувалася, що в неї є суперниця. Не могла ж вона припускати, що в Никодима не було жінки. Але її злякала врода тієї пані.

«Кохав її... напевне, кохав... Тоді чого ж,— зажеврив вогник надії,— чого ж він учора вночі був у готелі з іншою?..»

Тут крилася якась таємниця. Коли б не це, вона, може, зараз же догнала б їх і кинула б тій жінці в очі, що має більше, давніше право на Никодима, що кохав його...

«Вернеться до мене, вернеться... Скажу йому, що очі виплакала, що кожна з таких, як я, має друга, а я не

маю, хоча такі хлопці напрошувались... Повинен вернутися...»

Никодим провів Ніну і повернув додому. Міркував про те, що Юрчак, якого в Лискові мали за великого знавця жінок, усе-таки помилявся, твердячи, ніби тільки чорняві можуть бути палкими коханками. І саме в цю мить почув своє ім'я.

Обернувся. Перед ним стояла Манька.

— Никодиме,— прошепотіла.

— Ах, це ти...— кинув Дизма, не приховуючи свого невдоволення.

— Пам'ятаєш мене?..

— Що тобі треба?

Широко розплющивши очі, Манька дивилася на нього. Не знала, що сказати.

— Ну, чого ти хочеш? — спитав роздратовано.

— Отак ти мене зустрічаєш? Що я тобі зробила поганого, Никодиме? — мовила докірливо.

— А, що там ці балачки! Ні поганого, ні доброго. Що тобі треба?

Мовчала.

— Кажі, до гаспида!

Дізчина німувала.

Дизма вилаявся і хотів піти, але Манька схопила його за рукав.

— Пусти!

— Не пущу. Ти повинен вислухати мене.

— Ну то кажи, сто чортів, у чому справа?

— Бачиш, Никодиме, ти, надісь, не знаєш, що я дуже сумувала за тобою, у мене навіть коханця немає, я все чекаю на тебе... Шукала тебе, весь час думала, що ти вернешся, що не забув.

Никодим здвигнув плечима.

— А що взагалі мені пам'ятати чи забувати?

— Ти ж казав, що вернешся!

— Я з тобою не женився. Мало що говориться.

— Бачиш... я люблю тебе.

Никодим зареготав.

— Велике діло! Щоночі когось любиш.

— Ти мені дорікаєш? Я що ж, задля втіхи така? З голоду здохла б. Мушу, хоч кожного разу мені ригати хочеться від огиди.

— Гаразд, гаразд, тільки не бреші вже.

— Правду кажу. Надісь, ніхто не позавидує мені.
Собаче життя.

— Ну, а мені до того яке діло?

— Вернись до мене.

— Ні. Це ні до чого.

— Можеш жити у нас даром. Я заплачу за тебе.

Дизма зайшовся сміхом.

Вона збентежено лупала на нього очима.

— Чого ти смієшся?

— Сміюсь, бо ти дурна. Викинь це собі з голови.

— Чому ти не хочеш? Хіба я тобі вже не подобаюсь?

— А одчепись, Манько, поки я не розсердився.

— А ти ж казав тоді, що вернешся.

— Плювати мені на те, що я казав! Розумієш? Тепер я женюсь, і викинь із своєї довбешки, що я таким покидьком, як ти, голову морочитиму. У мене тепер не такі жінки.

— Женишся на тій, з якою йшов?

— На тій чи не на тій — не твоє діло.

— Я знаю, що з тією.— В голосі Маньки бриніла ненависть.

— Що тобі до того?

— А те, що я тебе люблю! — скрикнула вона.

— Тихо, якого чорта горлаєш! Любиш, то люби, мені це не свербить. А тепер одчепись, у мене часу немає.

Дівчина знову схопила його за рукав.

— Зажди ще хвилинку.

— Ну?

— Ходімо зі мною на ніч...

Вона чіплялася за надію, що зможе ще умовити його, відтягнути од тієї розлучниці.

Дизма легко відштовхнув її.

— Іди собі.

— Никодиме!..

В очах у дівчини заблищали сльози.

— Ти ще мені тут вити почнеш, а я тобі кажу, що не можу. Сьогодні не можу, якби навіть хотів.

— Чому?

— У мене робота.

— Ага!..— серйозно кивнула головою дівчина.

Зрозуміла, що «обробити» банк — це неабияка справа, перед нею і вона, Манька, нічого не значить.

— Ну, згодом,— знову почала,— потім...

— Може, потім. До побачення.

Хотів піти, але вона ще раз зупинила його.

— Никодиме, ти не поцілуєш мене?

— Ох, настирилась!

Нахилився і цмокнув у щоку. Та Маньці того було мало: обнявши Дизму, дівчина прикипіла до його уст.

Губи в неї були соковиті, свіжі, холодні від морозу.

— Ну, досить...— Никодим відсторонив її од себе.

— Вернись! Вернись до мене...— прошепотіла Манька.

— Ну й причепа ж ти! Побачу, може, згодом. Бувай!

Вона мовчки кивнула головою. Потім довго ще стояла на тому ж місці, проводжаючи його поглядом. Коли він зник на перехресті, дівчина витерла хустинкою очі і рушила в протилежний бік.

Никодим лютував. Ця Манька, що з доброго дива з'явилася, мов сніг на голову. Давно забув про неї... І, взагалі, яке вона має право чіплятися до нього?!. Ну, звісно, кохає... власне, вона й гожа дівчина, але ж це не причина, щоб лазити за ним...

«Ще кслись мене скомпрометує. Або Ніні чогось набалакає. Нечиста сила!»

Постановив собі, що коли зачепить його ще раз, то він так відшпие, що більше вже не осмілиться.

В квартирі ще пахло парфумами Ніні. Дизма роздягнувся і хотів уже лягти в ліжку, але згадав, що завтра вранці Кшепицький вирушає до Коборова і йому треба приготувати різні папери.

Працював доброї півгодини і саме закінчив, коли зазвонив телефон. Підняв трубку.

Говорив Вареда. Вони сидять усією компанією в барі і оце надумали подзвонити Никодимові.

— З того часу, як приїхала пані Ніна,— нарікав полковник,— ми зовсім не бачимо тебе. Приїжджай неодмінно.

Проте Дизма надріз відмовився. Був стомлений, хотілося спати.

Взагалі він не любив харчевні. Випити час від часу— це можна, але сидіти годинами за столиком і до чортків заливати очі— ні. Якщо раніше й пиячив з Варедою, Уляницьким та іншими, то робив це тільки для того, щоб завести зв'язки.

Тепер його мрією (Никодим весь час до неї повертався) було урівноважене, спокійне життя в Коборові.

Справа з розлученням посувалася швидко. Найбільше полегшувало їй те, що Нінин чоловік мав фальшиве прізвище, решту робили гроші, а їх тепер у Дизми було досить.

Дні спливали один по одному, не приносячи якихось важливих подій.

Але в банку, виконуючи свої службові обов'язки, Никодим на кожному кроці відчував, як йому бракує Кшепицького.

Хоч він уже й мав деякий досвід і знав, що слід робити в тому чи іншому випадку, однак траплялися питання, з котрими не здолав упоратися. Тоді єдиним порятунком був тяжкий випадок ревматизму.

І якщо все-таки, незважаючи на величезну обережність, він допустився кількох помилок, то це пояснювали неухважністю пана президента через його закохання— в банку вельми багато дискутували про нього. Головним джерелом інформації тут був Ігнат, який щодня носив на квартиру нареченої пана президента кошики квітів.

Ніна кілька разів на тиждень приходила до Никодима.

Не знаючи про це, пані Пшеленська голосно, при всіх захоплювалась тим, що її небога так погарнішала, що в неї так поліпшився настрій.

— Кохати і бути коханою,— казала їй тітка,— це, моя люба, найкраща косметика для жінки. Ти ж просто на очах розквітаєш!

Згодом Ніна сміялася, розповідаючи про це Никодимові.

Про свого чоловіка вона сливе зовсім не думала. Зрештою, і ніколи було. Вир світського життя поглинув її. І це життя було ще веселіше від того, що Ніна мала величезний успіх. Молоді та літні чоловіки навперейми залицялися до неї, в кожному салоні її оточувало безліч поклонників.

Знайшовся серед них і такий, на якого Дизма почав зиркати занепокоєно.

Підставу до того давали не так достоїнстві залицяльника, як поведження самої Ніни. Аж надто очевидно вона вирізняла його. З ним найчастіше розмовляла і танцювала.

Це був чоловік майже сорока років, високий, щуплий, з волоссям, мов позолочені сонцем коноплі. Явився

знанацька, казна-звідки, видать, об'їздив увесь світ, бо так вільно патякав про Австралію, Перу або Гренландію, ніби то були Константін чи Миланувек¹. Звали його Гелль, Оскар Гелль. Про себе розповідав, що народився в Росії, Дизму, коли довідався, що той закінчив Оксфордський університет, почав називати колегою. Сам він учився в Кембріджі. А втім, польською мовою володів так само добре, як і десятком інших. Коли його просили сказати, якої він національності, Гелль кумедно розводив руками.

Ніні він одразу сподобався — Никодим легко помітив це, тим більше, що вона й не приховувала своєї симпатії до того волоцюги.

Назвати становище небезпечним ще не можна було, а проте Дизма турбувався дедалі більше. До того ж у нього не було напихваті Кшепицького, який усьому потрапить зарадити. Написав йому і тепер ждав — не міг діждатися відповіді.

Тим часом Оскар Гелль непогано прижився у Варшаві. Завів широкі знайомства, бував на кожному балі, не обминав жодного дансинга. Ніяких ділових справ у нього не було, а гроші завше водилися, тому всі вважали, що він багач і навіть може стати бажаною партією.

В Польщу його привіз граф Помяловський, запросивши на влови — полювати на диких кабанів. Сам граф мало що міг сказати про Гелля, бо познайомився з ним на палубі італійського корабля під час подорожі до Канарських островів.

Никодим усю свою спритність скерував на те, щоб відірвати Ніну од того волоцюги, але прямо їй сказати про це боявся: знав, що так можна зіпсувати діло.

Невідомо, доки тривало б таке становище, якби одного разу в розмові між Геллем і Ніною не було названо випадково ім'я Касі Куницької.

Виявилось, що Гелль добре її знає, частенько стрічався з нею в Давосі, Каннах і Женеві, що вони час від часу навіть листуються — обое цікавляться телепатією, отож обмінюються новинами та спостереженнями в тій галузі.

Ніну схвилювала ця звістка. Адже досі вона не мала уявлення, що з Касею. А Ніна ж вельми любила дівчи-

---

¹ Миланувек — варшавське передмістя.

ну, та й спогади зв'язували її з Касею надто міцно, щоб вона могла байдужки сприйняти цю несподівану новину.

Певна річ, при першій же нагоді Ніна сказала Никодимові:

— Уяви собі, пан Гелль добре знає Касю! Зустрічав її за кордоном, а тепер вони навіть листуються! Бідна Кася, така самотня... Мені жаль її.

— Е-е... Може, цей Гелль усе бреше.

— Нікусь! Як ти можеш так говорити! — обурилась вона. — Пан Оскар суший джентльмен.

Це переповнило чашу.

Дизма постановив діяти. Надумав порадитися з Варедою і того ж дня домовився пообідати з ним.

Після першої ж чарки приступив до діла.

— Слухай, Вацусь... Ти знаєш отого Гелля?

— Знаю. Веселий тип.

— Веселий чи не веселий — чорт там з ним танцював! Але, розумієш, він вставляє мені палиці в колеса.

— Тобто?

— Псує справу з нареченою.

— Ну то дай йому зуботичину, а як буде комизитись — два пістолети і амба.

— Поєдинок? — скривився Дизма.

— Авжеж. Кажу тобі, Нікусь: у таких випадках найкраще зразу — шасть-прасть, без балачок.

— Та, бачиш... Мені не це важливо. Йдеться про бабу. А баба ще більше хилитиметься до нього, якщо я пораню його чи що.

— Ну, а що ж ти мислиш робити?

Дизма пошкріб підборіддя.

— Може б арештувати цього типа?.. Чорт його знає, що він за пташка — пройдисвіт, волоцюга...

— Гм... Між нами кажучи, нема ніякої підстави.

— А може, він шпигун? — непевно мовив Дизма.

— А якщо ні? Чого б йому тепер бути шпигуном?

— Може не бути, а може й бути. Ніхто його не знає. Звідки у нього стільки грошей, га? З чого він живе?

— Гм...

— Приблуда. Іноземний громадянин...

— Що ж, — замислився Вареда, — це можливо. Можна було б перевірити його документи, навіть обшукати номер у готелі. Але як виявиться, що все в порядку, то буде провал. Це не метод...

Полковник випив чарку горілки і раптом грюкнув кулаком об стіл.

— Є спосіб! Знаєш, оце буде спосіб...

— Ну?

— Ти ж хочеш не засадити його, а тільки... відсадити?

— Як це — відсадити?

— Ну, відтягнути од пані Ніни.

— Авжеж.

— Ну, значить, є спосіб. Арештують його, зроблять обшук, напишуть про це в газетах, а потім попросять у нього пробачення і випустять.

— Ну й що це pomoже?

— Як-то — що? Не кумекаєш?

— Ні.

— Це ж просто. Невже ти думаєш, що пані Ніна захоче балакати з людиною, яку запідозрили в шпигунстві? Дизма замислився.

— Надісь, ні,— відповів по паузі.

— Чи гадаєш, що такого взагалі прийматимуть у вищому світі?.. Ні, брате, після цього йому доведеться скласти манатки і — драла.

— Гм... Але... він же може пояснити, що то була помилка,— зауважив Никодим.

— А ми,— сказав Вареда,— можемо дати зрозуміти, що його випустили, бо він був надто спритний і вчасно знищив усі докази своєї провини.

Дизма визнав, що полковник має рацію. План був готовий, і, не зволікаючи з його виконанням, Вареда подзвонив до свого товариша, начальника другого відділу штабу — полковника Ярца.

Увечері вони здибалися вже втрюх. Ярцу всього не пояснювали, бо Дизма не хотів втаємничувати його в свої турботи нареченого. А втім, Ярц і не цікавився ними. Йому було цілком досить того, що президент Дизма підозріває цього іноземця, котрий не має тут ніякої ваги, що президентові треба скомпрометувати Гелля, ну, і того, що вечеря була чудова.

Все мали зробити вранці другого дня.

Никодим прийшов до банку дуже збуджений. Не міг дочекатися денних газет і майже щохвилини посилав кур'єра на вулицю довідатись, чи не вийшли ще вони.

Нарешті кур'єр приніс три газети.

Дизма кинувся гарячково переглядати їх. У двох не було ні слова про Гелля. Зате третя на першій сторінці давала жирним шрифтом невелику замітку під назвою: «Слід нової шпигунської групи. Арешт елегантного шпигуна у фешенебельному готелі».

Повністю прізвище Гелля в замітці не було названо, як вони й домовлялися. Шпигун виступав там під ліге-рою Г. Але описували його так, що в кожного, хто тільки знав Гелля, не лишалося ніяких сумнівів: ідеться саме про нього.

Дизма потер руки.

Уже спокійно і врівноважено, вгамувавши нерви, заходився переглядати папери, велів принести кореспонденцію на підпис, жартував з секретаркою, обійшов відділи банку, з усмішкою відповідаючи на вітання, а по тому взявся читати листи. Між ними був і лист Кшепицького. Той писав:

«Шановний пане президенте!

Передусім поспішаю доповісти, що все поки що гаразд. Ніякої опозиції, ні саботажу я не зустрів. Уже по-троху орієнтуюсь у справах. Коборів — це золоте яблуко. Віншую вас! За місяць я знатиму тут кожну стеблинку і кожен камінець. Але всі тут, пане президенте, бояться вас, як вогню! Ще більше, ніж у банку. Був уже двічі в Гродно, у скарбівниці. Рабінович дає по 700 злотих за штуку. Хочє взяти 30 телиць, але платить шестимісячними векселями фірми «Натан Гольдер і К°», жиро банкірської контори Кугля в Білостоку. Прошу вас, пане президенте, телеграфувати, чи можна їх прийняти. Кашперський каже, що вони надійні.

Гелля, про якого ви пишете, я не знаю і нічого про нього не чув. Якщо вас цікавить моя думка, то раджу вам не брати близько до серця. Але обережність ніколи не завадить. Отож, мені здається, найліпше буде сказати пані Ніні, що той Гелль хворіє на невиліковану венеричну хворобу. Це її злякає.

Був двічі у флігелі в Жоржа Понімірського, бо він тяжко хворий. Лікар твердить, що в нього запалення легенів. Дуже висока температура, марення, мене зовсім не впізнав. Думаю, що може дати дуба. Коли довідався, що Куницького чорти взяли, зрадів страшенно і в припадку шалу без пальта вибіг у парк. Видно, застудився.

Гасав по парку і кричав на все горло. Мені власне шкода його. Бідний хлопець».

Далі Кшепицький робив звіт про прибутки і видатки, просив Никодима прискорити справу з шпалами і обіцяв незабаром на день-два приїхати до Варшави.

Никодим був задоволений. Продиктував друкарці телеграму, щоб Кшепицький узяв векселі,— адже він сам вірить, що вони надійні,— і подзвонив до пані Пшеленської, сповістивши, що прийде до неї обідати.

У пані Пшеленської застав, крім домашніх, молодшу графиню Чарську і ще двох молодих людей, з якими був знайомий, але прізвищ їх не пам'ятав.

Поздоровкався і зразу ж запитав:

— Ви вже знаєте про цей арешт?

— Про який?

— Ні, не знаємо.

— Кого арештували?

— От як виходить,— покивав головою Дизма.— Тепер ні за кого не можна ручатися. А здавалося — такий симпатичний чолов'яга.

— Та хто ж? — не витримала пані Пшеленська.

— Хто? Ну цей же, Оскар Гелль.

— Хто? — занепокоєно перепитала Ніна.

— Гелль,— відповів Никодим, стежачи за виразом її обличчя.

— Не може бути! Пан Оскар?!

Никодим флегматично поліз до кишені і подав пані Пшеленській газету, показуючи місце, обведене червоним олівцем.

Пані Пшеленська голосно прочитала і зітхнула:

— Гарна історія! Боже мій!

Ніна взяла газету і сама перечитала замітку. Була страшенно пригнічена.

— Тепер нікому не можна вірити,— сентенційно сказала пані Пшеленська.

— Гидота,— видавила Ніна.— Люди гидкі, це одне велике болото!

— Ну, не треба перебільшувати, — коротко мовив Дизма.

Почалася розмова про Гелля, причому майже всі пригадали всякі подробиці його поведіння, які вже давно викликали підозру.

Ніна не чула цих балачок. У голові роїлися думки

про те, який лихий і фальшивий світ, яка вона самотня та беззахисна в ньому, не підготовлена до тих несподіваних ударів, що можуть посипатися звідусіль.

Придивлялася до Дизми. Кучеряве волосся, квадратний лоб, короткий ніс, вузький рот, тонкі губи і величезна, могутня нижня щелепа. Можливо, задовгий тулуб і трохи розкарячені ноги.

«Здавалося б, звичайна собі людина, — міркувала Ніна, — але за цією обманною буденністю відчувається якась зосереджена, притаена сила, якась нерозбуждена, свідомо прихована могутність... Нік... мій Нік...»

Її немовби вразило те, що цей поважний чоловік, який мовчки, з мудрим півусміхом на обличчі слухає базікання отих людей, що цей державний муж, великий економіст, цей чоловік... такий чужий, а може й не чужий, але немовби далекий від неї, що це її Нік! Авжеж! Її наречений, а незабаром — чоловік, той, хто керуватиме її долею, життям, захистить її, відборонить од усякого зла... О, він потрапить це зробити як ніхто інший. Він — мов у пустелі піраміда, котрої не порушить ніякий ураган... Пан Гелль теж був би справжній мужчина, але...

Ніна воліла вже не думати про нього.

За столом точилася звичайна гутірка про се, про те.

А по обіді, коли вони на мить опинилися самі, Ніна шепнула Дизмі:

— Кохаю, вельми кохаю.

Він узяв її за руку і поцілував.

— Ніку... Сьогодні поїдемо до тебе?

— А ти хотіла б? — запитав пустотливо.

Вона закусила губи і, втупившись розширеними зінцями йому просто в очі, прошепотіла:

— Дуже, дуже... Дуже...

Вона трохи зблідла — Никодим уже добре знав цю блідість.

— Три дні, — мовила, — ми не були разом...

— Добре, — кивнув він головою і подумав: «Ого, буде робота».

Виходячи близько восьмої години з дому, Ніна сказала, що вони йдуть до опери. Потім, сміючись, пояснила, чому вона вибрала оперу: сьогодні там ставлять «Афріканку», а ця вистава закінчується аж за північ.

— Хитра твоя Ніночка, правда?

— Ого!

Почекавши, поки за дверима стихли Нініні кроки, Дизма глянув на годинник. Була перша година. Він повернув додому.

Вже підходячи до будинку, в якому містився банк,— до нього лишалося менш як двадцять метрів, — узрів Маньку. Стояла, притулившись до ліхтаря. Безперечно, чекала на нього.

Дизма насупився. Хотів прослизнути, вдаючи, ніби не помічає її, але дівчина заступила дорогу.

— Що треба? — буркнув він глухо.

— Никодиме...

— Що треба?!

— Никодиме... Не гнівайся... Але я не можу без тебе...

— Пошла вон! Пловав я на тебе! І не лізь, падло, а то морду розквашу!

Манька перелякано дивилася на нього.

— Та за що ж? За що, Никодиме?

— Настирилась ти мені, до гаспида, і все.

— Але ж я люблю тебе, а ти обіцяв...

— Я плюю на те, що обіцяв, і на тебе теж! Розумієш?! Якась там дівка, ганчірка якась пристане — одчепитися не можна. Посмітюха така!

— Никодиме!..

— Вон, шкура барабанська!!!

Пхнув її так, що заточилась і впала на купу брудного снігу.

Не вставала. Дивилася йому вслід.

— Он як?!

Закляклыми руками затулила обличчя, плакала.

— Посмітюха... дівка... ганчірка...

Раптом схопилась і погрозила кулаком у напрямі банку.

— Ну стривай же!

Обтрусила з пальтечка сніг і хутко, як тільки могла, подалася до Маршалківської.

«Ти ще згадаєш мене, згадаєш!.. Моїм не будеш, але й тій не дістанешся! Я тобі покажу».

Жадання помсти, невідкладної помсти огорнуло її. Вона майже бігла.

Не завагалась, коли поліцейський при вході спитав, що їй треба.

— Хочу донести на одного,— сказала.

— Донести?.. Гаразд, іди до чергового. Он ті двері.
У просторій кімнаті, перегородженій балюстрадою, зупинилася перед письмовим столом.

— Що треба? — спитав, не підводячи погляду, черговий, який саме щось писав.

Манька оглянулася. Вони були самі.

— Засипати хочу одного.

— Ну? — флегматично спитав поліцейський.

— Він ще в травні рішив одного єврея. Пограбував його, багацько грошей забрав. Сам хвалився і показував. А нині рихтується пограбувати банк на Спільній вулиці.

Черговий поклав ручку і глянув на неї.

— Банк? Хто такий?

— Звати його Дизма. Никодим Дизма.

— А ти звідки знаєш про це?

— Знаю.

— Як тебе звать?

— Манька Барцик.

— Адреса?

— Луцька, 36.

— Професія?

Дівчина зам'ялася.

— А чого ти видаєш його?

— Це моє діло.

Поліцейський записав прізвище і адресу.

— Кажеш, рихтується пограбувати банк на Спільній?

— Так.

— А ти знаєш, що цим не жартують? Якщо збрехала — підеш у холодну.

— Знаю.

Поліцейський пильно зиркнув на неї. Манька була спокійна. З затятого виразу обличчя зробив висновок, що вона каже правду.

— Де тепер цей Дизма?

— В банку.

— Що?!

— Я сама бачила, як заходив. Він із сторожем заодно.

Черговий схопив телефонну трубку і назвав номер.

— Пан комісар дома?.. Прошу неодмінно розбудити. Важлива справа. Це черговий Каспарський.

Через деякий час обізвався комісар. Черговий доповів йому, що є такий донос.

— Затримайте її,— велів комісар.— Я зараз приїду і сам допитаю.

Каспарський поклав трубку і кивнув Маньці на лавку під стіною.

— Почекай.

— Добре.

Дівчина сіла. О, він її ще згадає!

Никодим лежав у ліжку і читав газету, коли задзвонив телефон. Він вилаявся і надумав не вставати. Однак телефон не вгавав.

— Що за чорт?!

Не взуваючи пантофлів, скочив з ліжка, в темнім кабінеті наткнувся на стілець.

— Алло!

— Можна мені поговорити з паном Дизмою?

— Я слухаю. Хто говорить?

— Це комісар Яскульський. Мое шанування, пане президенте.

— Здрастуйте. В чому річ?

— Вибачте, пане президенте, що так пізно турбую вас, але тут дуже важлива справа.

— Що за справа?

— До комісаріату прийшла повія, її прізвище Барцик. Доносить, ніби ви, пане президенте, робите підкоп під Хлібним банком.

— Що?..

Комісар зайшовся сміхом.

— Вона не схожа на божевільну, але вперто твердить оце, що я кажу. Ви, пане президенте, знаєте її?

— А чорт її знає!

— Ну звичайно. Я велів затримати її. Спочатку думав, що п'яна, але ні. Вона не знає, що ви президент Хлібного банку. І хоч я їй сказав про це, але вона не відрікається од свого. Напевне, у неї якась злість на вас. Ви справді колись мешкали на Луцькій вулиці?

— Боронь боже! Скільки живу — там не мешкав.

— Я не сумнівався в цьому,— відповів комісар. — От гадюка! Ви сміятиметесь, пане президенте, але вона твердить, що в травні ви вбили і пограбували якогось єврея. Називає навіть готель, де ви показували їй нагробовані гроші.

— От нечиста сила!

— Ну, це ясно, пане президенте. Але я не знаю, що з нею робити?

— Витуріть к чортовій матері!

— Коли ж вона гвалт упирається на своєму і хоче, щоб її донос записали. Формально я таки мав би скласти протокол.

— А навіщо? — поспішно спитав Дизма.— Не треба ніякого протоколу.

— Розумію, пане президенте, але можна було б записати все і притягнути її до відповідальності за фальшивий донос.

— Е-е, нащо це?

— Посидить місяців зо три.

— Не варто. Найлучче, пане комісаре, це порадьте їй, хай дасть спокій.

— Ба! Не згодиться! Уперта бестія.

— Ну, це залежить від того, як ви радитимете.

— Не розумію, пане президенте?

— Ну, у вас в поліції є там свої способи...

— Ага! — догадався комісар.— Буде зроблено, пане президенте. Мое шанування. Ще раз перепрошую за турботу.

— Нічого. Дуже вдячний вам. При нагоді пам'ятитиму про вас, пане комісаре.

Комісар розплився в подяках і, кладучи трубку, натиснув кнопку дзвоника.

— Давай її сюди.

Поліцейський привів Маньку.

— Ну от бачиш, усе, що ти сказала — брехня. Сядеш у тюрму.

Він чекав на відповідь, проте дівчина мовчала.

— Але мені шкода тебе. Ти молода і дурна, тому ще раз тобі раджу по-доброму: відмовся од свого доносу.

— Не відмовлюсь,— затялася Манька,— хоч і тюрма буде.

Комісар зірвався і, гупнувши кулаком об стіл, закричав:

— Ах ти гадюка! Відмовишся! Я тобі кажу, що відмовишся! Візьмеш свої слова назад! Як собака, скиглитимеш!

Ходив, схвильований, по кімнаті. Нарешті спинився перед Манькою.

— Ну? Береш назад?

— Ні,— коротко відказала дівчина і закусила губи.

— Валясек,— кивнув комісар поліцейському,— візьміть її в останню кімнату і розтлумачте, що безпідставно винити державних сановників не можна.

— Есть, пане комісарє.

Він схопив дівчину за лікоть і потягнув у коридор.

. . . . .
. . . . .
. . . . .
Вона пленталася довго, дуже довго. Вже зійшло сонце, людей на вулицях ставало дедалі більше. Дівчина хиталась і спотикалася. Перехожі оглядалися на неї. Якась літня пані, проходячи повз неї, зневажливо кинула:

— Тьху, безстыдница! Набралася.

Манька не відповіла.

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

Кабінет адвоката був умебльований з пишнотою, в якій поєднувалися імпазантність і вишуканість, строгість форм і тонкий смак,— словом, цей кабінет відзначався тими самими рисами, що і його господар — уже сивий джентльмен з невеличкою квадратною бородою, знаменитість у шлюбозрозлучних справах, гласний міської управи, куратор Товариства охорони родини і камергер його святості.

Сидячи біля письмового столу, Дизма з пошаною дивився на нього і уважно слухав м'який, але чіткий голос, який лився плавно і неквапливо, мов води широкої річки.

Над головою адвоката висів у товстій позолоченій рамі великий портрет папи римського.

Не перестаючи говорити, адвокат висунув шухляду стола, дістав теку, а з неї — великий, складений вчетверо документ на пергаменті. Розгорнув його, тримаючи в повітрі.

З середини звисали на білих шовкових шнурках дві великі воскові печаті. Шанобливо поцілувавши одну з них, адвокат подав документ Дизмі.

Документ було написано латинською мовою, але Никодим добре знав його зміст.

То була розвідна Ніни Понімірської.

Тепер, коли пергамент був уже в руках, Никодимові спало на думку, що все-таки він вельми дорого коштував йому.

«Цікаво, скільки ще заправить цей адвокат», — кмітував Дизма.

Немовби відповідаючи на його невисловлене питання, адвокат дістав з теки невеличкий аркушик паперу, щось підрахував золотим олівцем і сказав:

— Мій гонорар становить чотири тисячі двісті злотих.

Дизма аж підскочив на стільці.

— Скільки?

— Чотири тисячі двісті, пане президенте.

— Ви, певно, жартуєте! Я думав, що буде, ну хай тисяч зо дві!..

— Пане президенте, я мав честь з самого початку попередити вас, що беруся до справи тільки з умовою оплати мого звичайного гонорару і всіх побічних витрат.

— Але ж чотири тисячі! Все разом обійдеться мені майже в шістдесят тисяч!

— Візьміть до уваги, пане президенте, що жоден інший адвокат за цих умов не зміг би добитися розводу. Мені довелося витратити чимало грошей, щоб добути додаткові свідчення...

— Але ж свідків уже немає серед живих.

Адвокат блідо всміхнувся.

— Справді, це так, але ж ви, либонь, не вважаєте, що добути свідчення з того світу можна дешевше?..

Никодим зрозумів.

— Це означає?.. — спитав він.

— Це означає, — відрік адвокат, підводячись, — що коли треба, то треба.

Никодим поліз до кишені, витяг пачку банкнотів, відлічив скільки треба і встав.

Проводжаючи його до передпокою, адвокат пояснював ще, як виконати всі інші формальності — внести відповідні зміни в книгах запису актів громадянського стану і т. д.

Нарешті попрощався, вклонившись з великою гідністю і повагою.

Від адвоката Никодим поїхав просто до Ніни.

Настрій у нього був чудовий. Останніми днями все так добре складалося. Манька зовсім зникла з обрію. Три дні його мучив неспокій — чи не спробує вона знову заявити на нього в поліцію або прокуророві. На щастя, видать, заспокоїлась.

Тепер у нього в руках був документ, що давав можливість оженитися з Ніною і виїхати з Варшави.

До того ж сьогодні вранці він одержав телеграму, в якій Кшепицький повідомляв про свій приїзд.

А це для Дизми було надзвичайно важливо, бо в середу мало відбутися засідання економічного комітету ради міністрів. Йшлося про дуже тривожні справи. Міністр фінансів намірявся зажадати продажу на експорт зібраного банком хліба. Никодимові ж доведеться виступити і висловитися за цей план або проти, а тим часом він не знав, як має зробити. Ось чому приїзд Кшепицького був йому вельми на руку.

Останнім часом він і сам наважувався висловлюватися у тих чи інших питаннях, якщо їх обговорювала преса. Тоді Никодим вибирав думку, яку вважав за найслухнішу, і видавав її за свою власну. Але в даному разі все держали в суворій таємниці.

В домі пані Пшеленської відчувалося якесь збудження. Обличчя господині пашіло рум'янцями, зате Ніна була бліда.

— Що сталося? — здивовано спитав Дизма.

— Ах, пане президенте, пане президенте, — хвилювалася пані Пшеленська. — Уявіть собі: пана Гелля випустили з тюрми!

— Його арештували помилково, — швидко додала Ніна, — а тепер перепросили. Він зовсім не винен.

Дизма насупився і посуворішав.

— Ах, — жестикулюючи, мовила пані Пшеленська. — Я думала, що зі мною буде серцевий припадок! Уявіть собі: півгодини тому дзвонить Янек Карчевський, — знаєте, отой тенісист. Дзвонить і каже, що розмовляв з Геллем, що той з'ясував помилку і просив його повідомити про це Чарських, нас і взагалі всіх! А на додаток сказав Янекові, що прийде до нас особисто, щоб усе з'ясувати. Що робити?! Не маю уявлення, як бути! Чи можна приймати таку людину?! Він же сидів у тюрмі, його звинувачували в шпигунстві!

— Але ж,— несміливо втрутилася Ніна,— це звинувачення відпало.

— Що діяти?! Пане президенте, як ви гадаєте? Ви вже чули про все це?

Никодим став поважний.

— Не тільки чув, але й знаю все точно. Гелля випустили з тюрми лише тому, що він був надто спритний і вчасно знищив усі головні докази своєї тяжкої провини.

— Що ви кажете?!

— Те, що знаю. Мені сказав про це сам начальник другого відділення штабу. Гелль — верховода більшовицької шпигунської банди і за ним довго стежили. А коли в нього зробили трус, то замість компрометуючих документів знайшли тільки купку попелу. Отож для годиться довелося перепросити його і випустити, щоб потім спіймати на гарячому. Начальник другого відділення спеціально подзвонив мені й іншим особам, які знають державні таємниці, щоб ми були обережні з цим пташком.

— Ну, якщо так, тоді все ясно,— зробила висновок пані Пшеленська.

Ніна мовчала.

Всі троє сиділи у вітальні, двері до передпокою були відчинені. І коли пролунав дзвоник, пані Пшеленська поспішила на всякий випадок прихилити їх.

За хвилину ввійшов лакей і доповів:

— Пан Оскар Гелль.

Тоді пані Пшеленська мовила так голосно, що в передпокої виразно було чути кожне слово:

— Скажи тому добродієві, що нас немає дома і що взагалі для деяких осіб нас ніколи не буде.

В передпокої грюкнули двері.

— Які ж люди злі!...— зітхнула Ніна.

Никодим одвернувся, вдаючи, ніби розглядає всякі цяцьки на серванті. В шибці серванта помітив своє усмінене обличчя і всміхнувся ще веселіше.

Кшепицький уважно прочитав шість списаних на машинці сторінок — пропозицію міністра фінансів, тоді переглянув бюлетені закордонних та вітчизняних хлібних бірж і здвигнув плечима:

— Гм... І що ж ви про все це думаєте, пане президенте?

— Я?.. Що думаю?.. Та думаю, що це не найліпший вихід.

— Це найгірший вихід! Це самогубство! Як? Тепер, за такої поганючої кон'юнктури, продавати хліб! Прещінь заздалегідь відомо, що на цій угоді доведеться втратити тридцять-сорок відсотків. Це ж безумство! До того ж, коли ми викинемо на міжнародний ринок стільки хліба, то ціни на нього впадуть і там, і у нас. Мало того! Хлібні облігації теж полетять к чортовому батькові!

Никодим покивав головою.

— Саме це я казав учора Яшунському. Попередив, що рішуче виступлю проти пропозиції міністра фінансів.

— Ну звичайно! Ви маєте цілковиту рацію.

— Але мені хотілося почути й ваше міркування. Радий, що наші погляди збігаються. Ну, пане Кшепицький, тепер візьміть друкарку і продиктуйте їй відповідь на цю пропозицію. Я їм дам перцю.

За дві години відповідь була готова. Засідання економічного комітету мало початися о сьомій, отже, у них була ще година часу. І цю годину вони розмовляли про коборовські справи і про Никодимове одруження.

Найбільше турбувало Дизму одне питання: що після одруження йому робити з Жоржем Понімірським? Ніна, звичайно, наполягатиме на тому, щоб перевести його з флігеля до палацу. Никодим знав це. Вона вже не раз говорила.

Кінець кінцем Дизма не перечив. Адже Понімірський не такий хворий, щоб його слід було запроторити в божевільню. Никодим боявся тільки, щоб Жорж не засипав його з отим Оксфордом.

Звісно, з Кшепицьким такими побоюваннями він не ділився. І той вважав, що треба вволити Нініне бажання. А коли Жорж буде нестерпний, його можна буде пристроїти в якомусь санаторії. На тому й скінчили.

Кшепицький одвіз Дизму до будинку ради міністрів, а сам поїхав до пані Пшеленської.

...Никодим сидів біля великого столу, уперто мовчав, спідлоба кидав оком на прем'єр-міністра, який вів нараду, на міністра фінансів, що саме виступав, і на інших сановників — їх було тут душ п'ятнадцять. При сусідньому столику сиділи дві стенографістки.

Міністр фінансів сухим, уривчастим голосом обгрунтував свою пропозицію. Пояснював, що єдиний спосіб покрити бюджетні дефіцити — це продати зібраний під облігації хліб. Тим часом міжнародна кон'юнктура може поліпшитись і уряд доб'ється позички за кордоном. На закінчення додав, що він філолог, на економіці розуміється остільки, оскільки його міг навчити досвід кількох років, що міністром він став всупереч своїй волі, а проте бути маріонетковим міністром фінансів не хоче, і якщо його пропозицію відхилять, то він категорично подає у відставку.

Прем'єр-міністр, який виступив по тому, запевнив попереднього оратора, що його заслуги оцінюються дуже високо і що пропозицію повинні прийняти.

У відповідь звідусіль почулися схвальні голоси.

Але присутні весь час поглядали на Дизму, який уперто мовчав. Од нього ждали чогось несподіваного і не помилились. Коли прем'єр-міністр з усміхом запитав, яка його думка, Никодим підвівся.

— Прошу, панове. Я молоти язиком не люблю. Скажу коротко. Йдеться не про нас, а про благо країни і на всякі гали-бали тепер не час. Все, про що тут торочили, — собаці під хвіст. Я обмежуюсь тим, що прочитаю свою декларацію.

Він розклав перед собою відповідь, яку підготував Кшепицький, і прочитав її.

Вже під час читання присутні заворушились, а коли Никодим кінчив, міністр фінансів схопився, обурено розмахуючи руками і протестуючи.

Зчинився страшенний гамір, усі різко висловлювали свої думки, почалася навіть сварка, яка після умовлянь прем'єр-міністра поступово перейшла в дискусію.

— Чого це ви, пане президенте, зайняли сьогодні таку непримиренну позицію, — роздратовано спитав міністр Яшунський, — коли тільки позавчора в розмові зі мною запевняли, що взагалі згодні з пропозицією?

Дизма почервонів.

— Я такого ніколи не казав!

— Як же, казали, що це, може, й на добре вийде.

— Неправда!

— Це ви кажете неправду! — крикнув Яшунський. — Може, не цими словами говорили, але все одно ви згоджувалися з проектом.

— Ну, колего,— ущипливо обізвався міністр фінансів,— хіба ви не розумієте, що президент Дизма вдався до такого підступу, щоб ошелешити нас своєю опозицією?

Никодим підвівся.

— Мені більше нічого говорити. Я сказав усе, що **мав** сказати. А ви, панове, робіть як знаєте.

Пропозицію міністра фінансів було схвалено.

— А мені байдуже,— мовив того ж вечора Никодим Кшепицькому, коли вони разом повертались од пані Пшеленської.— Все одно я подаю в відставку.

— Але ж шкода банку!

Дизма стенив плечима.

— Це ж ваша ідея! — вів своє Кшепицький.— Ваша дитина!

— Чорт з ними.

— Ну, завтра буде гармидер!

— Який гармидер? — здивувався Никодим.

— Та в пресі. Вони ж роблять безглуздя. Напевно, багато газет стане на ваш бік.

— І що мені з того?

— Ну, звісно, вигода платонічна, але, знаєте, у мене є одна думка.

— Ну?

— Вам випадає чудова нагода: завтра ж подати у відставку.

— Е-е... не варто; я хотів піти в відставку перед шлюбом. Нащо втрачати кілька тисяч злотих?

— Ви мали б рацію, якби не було певності, що на ваше місце не зразу знайдуть людину. Зрештою, вони не захочуть і відпустити такого працівника, як ви. Справа загається, а морально це для вас буде велика вигода.

— Як?

— Дуже просто. Ви подасте у відставку, не вказуючи причин. Тоді все стане ясно: у зв'язку з тим, що уряд схвалив пропозицію, яка підриває Хлібний банк, ви йдете у відставку, бо не хочете брати на себе ніякої відповідальності.

— Ага! — розібрав Дизма.

— Бачите, пане президенте, що я маю рацію. А вся громадська думка буде на вашому боці.

Никодим поплескав Кшепицького по плечу:

— Спритник же ви, пане Кшепицький.

— До ваших послуг, пане президенте.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

Пророцтво Кшепицького справджувалося: на другий день майже всі газети вмістили замітки (правда, дуже туманні і стримані), а також офіційне повідомлення про ухвалу економічного комітету, повідомлення, яке гостро коментувала опозиційна преса.

Того ж дня Никодим разом із Кшепицьким, який, підкреслюючи серйозність моменту, супроводив свого начальника, зробив візит прем'єр-міністрові і вручив йому прохання про відставку.

Ошелешений, збитий з пантелику прем'єр довго просив Дизму не загострювати становища і взяти відставку назад. Однак той категорично заявив, що його намір незмінний. Згодився виконувати свої функції, поки призначать когось іншого, але підкреслено запевнив прем'єра, що ніякі обставини, ніякі умовлення не змінять його наміру.

Коли Никодим виходив з палацу ради міністрів, його кілька разів сфотографували репортери трьох газет, яких Кшепицький попередив про майбутню відставку свого начальника.

Все це відбулося близько першої години, а вже о другій до банку приїхав міністр Яшунський. Він був страшенно схвильований, руки в нього трусилися, як драглі. Що кілька фраз міністр повторював:

— Ради бога, не робіть цього!

Він переконував, пояснював, умовляв, доводив, що це патріотично, що демісія викличе переполох у господарських сферах, що виникнуть небезпечні для держави політичні заворушення, що це може довести до розколу, який похитне весь кабінет. Звертався до Дизми як до друга, котрий не повинен йому, Яшунському, та й іншим підставляти ногу.

Дизма не встиг ще нічого сказати, як доповіли, що приїхав міністр фінансів; одразу за ним прибув депутат Левандовський, полковник Вареда, заступник міністра Уляницький, князь Розтоцький. В той же час задзвонив телефон: президента Дизму на п'яту годину викликали до Замка.

Всіх мобілізували, щоб одговорити Никодима від

його наміру. Згодні були навіть скасувати ухвалу економічного комітету. А проте Дизма був непохитний.

— Я ніколи не змінюю того, що надумав.

У приймальній зібрався натовп кореспондентів. Никодим на хвилину вийшов до них і мовив:

— Хочете знати, панове, в чому річ? Так от, я подав у відставку.

— А з яких причин, пане президенте?

— Причини особисті. Це все, що я можу вам сказати

— Ваш намір твердий?

— Мармур, залізо, бетон!

Кивнув головою і пішов.

— Це справді залізна людина,— озвався один журналіст.

— І му-у-удрий політик! — додав другий. — Він знає, що робить!

Ранкові газети яскрили сенсаційними заголовками. В політичних сферах вирувало. Говорили про відставку міністра фінансів і навіть усього кабінету. Звичайно, як і передбачав Кшепицький, усі вважали, що безпосередня причина демісії президента Дизми — ухвала економічного комітету. Десь роздобули всю декларацію, яка справила величезне враження. Всі газети, за винятком офіційних, стали на сторону Дизми, вихваляючи його знання, розум і високі достоїнства характеру. Згадували слівце, що він кинув у цирку, друкували його життєпис, ну, і портрети з підписами на зразок такого:

«Славетний економіст, президент Никодим Дизма, який врятував країну від господарчої кризи, у супроводі особистого секретаря п. З. Кшепицького виходить із палацу ради міністрів після того, як він вручив заяву про свою демісію, що є протестом видатного державного діяча проти самовбивчої політики кабінету».

Навіть ті опозиційні газети, які ще недавно залюбки виступали проти Никодима, тепер високо оцінювали його, використовуючи прізвище президента Дизми для нападок на уряд.

Ніна переглядала купи газет, і обличчя у неї палало, а від хвилювання перехоплювало дух. Боже мій! Це ж її Никодим! Який же він великий! Йї було жаль на себе, що якось не могла збагнути його величі. Вона пишалася.

Сама просила Никодима, щоб покинув банк. Хотіла, щоб він був тільки з нею. Але тепер, усвідомивши, якої

страшенної втрати зазнає держава, улюблена вітчизна, вона стидалася своїх егоїстичних прагнень і надумала просити нареченого, щоб він узяв назад відставку.

Вибігла до передпокою. Ждала Никодима, сподіваючись побачити його похмурим, у важких роздумах перед остаточним вибором, у турботах про долю держави, змученим внутрішньою боротьбою між приватною особою— закоханим чоловіком — і державним діячем, на плечах якого лежить величезний тягар відповідальності.

Отож веселий вираз обличчя Дизми здивував Ніну, і цей подив тривав доти, аж поки вона не витлумачила собі, що Никодим приховує усмішкою свій сум, аби не печалити її.

Зустріла його палкими поцілунками, повела в свою кімнату. І тут, сповнена глибокого розуміння своєї великої офіри, сказала Никодимові, що готова відмовитись од Коборова і оселитись у Варшаві, якщо це потрібно на благо країни. Може, за рік знайдеться хтось, хто заступить Никодима на посаді президента банку, і тоді...

— Нема чого балакати,— перебив Никодим.— Я був у Замку, і демісію прийняли.

— Але ж вони будуть щасливі, якщо ти все-таки зостанешся!

— Ну ясно!

— І країна від цього виграє.

— Певно, що виграла б.

— То як же?

— Не розумієшся ти, Ніночко, на політиці. Я зробив так, як треба. А по-друге, я занадто кохаю тебе і хочу бути з тобою в Коборові. Ти ображаєшся за це на мене?

Ніна обняла його за шию.

— Коханий мій, коханий, якщо тільки...

В цей час постукали в двері.

Прийшла пані Пшеленська. Вона бурхливо захоплювалася Дизмою, і ці захоплення кінчилися патетичним зітханням:

— Ти навіть не знаєш, дорога Нінусь, навіть не підозріваєш, яке це щастя, що на твоєму шляху стрівся такий чоловік!

Почали обговорювати шлюбні справи.

Ніна сказала, що хоче тихо і скромно повінчатись у невеличкому коборовському костьолі, а тоді вони поїдуть на всю весну до Алжіру або Єгипту.

Пані Пшеленська схвалила другу частину цього плану, а от перша викликала в неї заперечення.

— Нінусь, це ж нонсенс — ховатися з шлюбом. Навіть більше: це просто нетактовність.

— Що ж ти хочеш, тьотю, тато завжди казав, що сімдесят відсотків жінок не мають такту ні на гріш. А я тільки жінка.

— Гадаю,— не здавалася пані Пшеленська,— що пан президент аж ніяк не згодиться з твоїм наміром. Як же можна?! Твій шлюб має відбутися саме в Варшаві, пиш-но, з великим кортежем. Щоб і твої друзі, і товариші пана президента були. *Mop Dieu!*¹ Графиня Понімірська виходить за славнозвісного державного діяча! Що ж тут приховувати?! Я б захворіла, коли б ви інакше надумали. Ну, пане президенте, звертаюся до вас!

Никодим відкопирив губу і підніс брови.

— І я так собі гадаю: чому б не в Варшаві?

— Браво, браво! — раділа пані Пшеленська. — Оце розумне слово. Бачиш, Нінусь, я знала, що пан президент постановить саме так. Потім ви влаштуєте великий прийом... Нічого не вдієш, Нінусь, треба рахуватися з тим, що твій наречений — не приватна особа...

— Тепер уже приватна,— обізвалася Ніна.

— А, тепер, тепер! Що значить — тепер? Усе місто говорить, що він от-от стане міністром!

— Е-е... що там... — махнув рукою Дизма. — Не треба перебільшувати. Але ви маєте рацію: прийом буде.

Ніна покійно згодилася. Якщо Нік так хоче, то, певно, у нього є свої причини, тільки він не бажає одкривати їх; а Ніна вже давно відмовилась од спроб проникнути в цю замкнуту душу, глибини якої вона не могла збагнути, хоча жіночим інстинктом відчувала, що то душа незламна.

— А щодо тієї подорожі,— почав Дизма,— то, я гадаю, краще не їхати.

Никодим зморщив лоба і потер руки. Як вогню боявся самої думки про поїздку за кордон, де одразу ж виявилось б, що він не знає іноземних мов. У крайньому разі міг через п'яте вдесяте зв'язати щось по-німецьки, але з такими знаннями не дав би собі ради.

— Може, ви, пане президенте,— солодко спитала

---

¹ *Mop Dieu!* (франц.) — боже мій!

пані Пшеленська,— вважаєте, що це непатріотично—в наші дні вивозити гроші за кордон? Але ж усі так роблять!

— Отож! Отож і погано роблять! Кожен гріш, вивезений за кордон,—це обкрадання власної країни,— процитував він гасло, що його недавно прочитав на якомусь плакаті.— Кепсько роблять.

— Але ж у вас такі заслуги перед батьківщиною...

— Тим паче! Я повинен давати добрий приклад іншим. Ні, за кордон не поїдем. Можна подорожувати по своїй країні.

— Маєш рацію, Ніку. Я не подумала, коли це казала. Поїдемо в Закопане, Криницю, Бескиди...

У дверях показався слуга.

— Ясновельможна панно,— звернувся він до Ніни,— до вас прийшла якась пані.

— До мене? Хто?

— Не хоче сказати. Чекає в салоні.

— Перепрошую,— мовила Ніна.— Побачу, хто там.

Вона пройшла через їдальню, будуар, відхилила двері салону і мимоволі скрикнула: перед нею стояла Кася.

В коротенькій шубці з біличого хутра, в хутряній шапочці, з цигаркою в роті, вона скидалася на стрункого хлопця, який на часинку надів спідницю.

— Здрастуй, Ніно,— мовила дівчина таким знайомим металічним альтом.

Ніні кров ударила в обличчя. Не знала, що робити. Несподіваний приїзд Касі збентежив і в той же час обрадував її. Хоч Ніна запевняла сама себе, що все забула, а проте ні — пам'ятала. Як же можна забути! Перша її весна, перша прекрасна таємниця...

— Чому ж ти не привітаєшся зі мною?— Кася ступила кілька кроків і підійшла зовсім близько до Ніни.— Може, гніваєшся, що я приїхала?

Ніна схаменулася.

— Ну що ти, Касю, зовсім ні... Я дуже рада.

Кася взяла її за руку і ніжно, хоч і рішуче притягнула Ніну до себе.

— Ні, я не можу вітатися з тобою так сухо.

Обняла рукою Ніну за ший і припала до її уст.

Це сталося так несподівано, що Ніна не встигла відхилитися. Тільки за хвилину вона вимкнулася з обіймів і докірливо шепнула:

— Касю!..

— Вибач...— Кася дивилася їй в очі.— У тебе губи ще свіжіші і соковитіші, ніж були раніше... Можна сісти?..

— Ну звичайно, Касю!— Ніна підсунула їй крісло, сама сіла в друге.

Кася вийняла з кишені шубки велику золоту цигарницю, запалила нову цигарку і мовчки й зосереджено оглядала Ніну.

— Ти багато палиш,— промимрила Ніна.

— Чому не питаєш, відки я взялася тут?

— Тобі в Коборові дали мою адресу?

— Ні, мені написав пан Оскар Гелль, з яким ти познайомилася.

— А-а! Бідняга.

— Чому бідняга?— здивувалась Кася.— Оскільки я знаю, він багатий і цілком задоволений з себе.

— Не знаю, чи ти чула,— мовила Ніна,— його тут арештували були, винили в шпигунстві.

Кася здвигнула плечима.

— Можливо. Мене це зовсім не обходить. Я так вдячна йому, що сповістив про тебе... Розводишся з тим старим лайдаком?

— Касю, як ти можеш так говорити про свого рідного батька!

— Облишмо це. То як же? Розводишся?

— Так. Хоча, власне, вже ні. Я добилася скасування шлюбу.

— Дуже розумно зробила. Гелль писав мені, що мій шановний батенько залишив тобі Коборів. Правда, я не могла втямити, як це бидло спромоглося на таке благородство. Але це байдуже. Я приїхала забрати тебе. Ти повинна поїхати зі мною. Для тебе це буде чудово. Тепер на Сіцилії весна...

Ніна блідо всміхнулася.

— Ні, Касю, не могу...

— Тут небо висить над головою, мов загроза, а там сяє усмішкою...

— Через місяць моє весілля,— тихо мовила Ніна.

Кася зірвалася з місця і роздавила цигарку в попільничці.

— Ага, значить, це правда.

Ніна мовчала.

— О ви, нікчемні рабині! Не можете жити без ярма, без віжок! Виходиш за того Дизму?

— Я люблю його.

— Чорт!— вилаялась Кася.

Нервово бгала рукавички. І враз вибухнула:

— Ніно, Ніно! Не роби цього! Невже ти не розумієш, що зі мною діється? Подумай, обміркуй усе!..

— Не муч мене, Касю. Ти ж знаєш, як я люблю тебе. Але скажу тобі... повинна сказати, хочу бути чесною... Я присягала йому й собі, що ніколи не буду з тобою...

— Ніно, благаю тебе, відклади це одруження!.. На півроку, на три місяці... Може, ти роздумаєш, може, впевнишся, що то помилка! Благаю тебе, Ніно! А що, як ти пересвідчишся, що він не гідний тебе?.. Я більш нічого не прошу, відклади тільки, хоч ненадовго відклади!..

Всміхаючись, Ніна похитала головою.

— Помиляєшся, то я не варта його. Ти мало знаєш його, зрештою, сидиш весь час за кордоном і не маєш уявлення, що це за людина для нашої країни, для суспільства, який це...

— Ах, яке мені до нього діло!— перебила Кася.— Мене цікавиш тільки ти, я хочу тобі й собі щастя! Ніно, Ніно, благаю тебе... Ніно...

Вона впала на коліна, схопила Ніну за руки і почала цілувати.

— Відклади... благаю...

— Касю, перестань... Що ти робиш, Касю, схаменися!

В суміжній кімнаті почувлися кроки. Кася важко підвелася з підлоги. Лінивим рухом узяла рукавички.

— Піду вже.

— Бувай здорова,— сказала Ніна.— І не думай про мене погано...

Кася мовчки кивнула головою. Якусь мить стояла, придивляючись до Ніни; аж ось відчинилися двері і ввійшов Никодим. Він так здивувався, що спочатку аж онімів, але скоро отямився. Засунув обидві руки в кишені штанів і пробурчав:

— Що вам тут треба?

Кася змірила його поглядом, сповненим ненависті.

Дизма помітив, як пополотніла Ніна. Збагнув, що тут відбулася якась неприємна розмова, і його огорнула злість.

— Питаю, що вам треба від моєї нареченої? Га?

— Ну, Ніку!— намагалася вгамувати його Ніна.

— Чого вас чорти принесли сюди? Я зовсім не хочу бачитися...

Не докінчив, бо Қаса зайшласть різким іронічним сміхом і повернулася до нього спиною.

Двері за нею гучно грюкнули.

— Чого вона хотіла від тебе?— по паузі спитав Никодим.

Ніна розплакалася. З нею не можна було говорити, і Дизма ходив по вітальні, сердито розштовхуючи меблі.

Надійшла пані Пшеленська, але зараз же й зникла, гадаючи, що попала на сцену ревнощів чи якусь суперечку молодих.

Через деякий час Ніна вгамувалась, але не хотіла нічого сказати. Тільки запевнила Никодима, що він може не сумніватися в її вірності і що Қаса більш ніколи не прийде.

«На городі бузина, а в Києві дядько. Що в них тут було?— дошукувався Никодим.— Голови в цих баб таки справді набиті горохом з капустою».

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ

Це була зворушлива хвилина. В залі засідань, з якого винесли столи і стільці, зібрався весь персонал банку.

Попереду стояв директор, за ним — два його заступники, тоді прокуристи і нарешті всі службовці — чоловіки й жінки. Точилися тихі розмови, коли це широко розчинилися двері і ввійшов пан президент.

Сто пар очей зацікавлено впилися в нього, намагаючись прочитати начальникові думки, але кам'яна маска його обличчя була, як завжди, таємнича і непроникна.

Никодим став перед ними, кашлянув і почав:

— Панове! Я запросив вас сюди, щоб попрощатися з вами. Незважаючи на те, що мене хочуть силоміць затримати на цій посаді, я все-таки іду в відставку. Може, ви знаєте чому, а може, й не знаєте, але це байдуже. На прощання хочеться подякувати вам за те, що ви, панове, були працюючі і старанні, що допомогли мені, заснов-

никові цього банку, зразково поставити його роботу. Гадаю, що ви збережете добру пам'ять про мене, бо я був для вас як справжній батько, і — скажу без похвальби — не один із вас багато чого навчився під моєю орудою. Не знаю ще, хто буде тут після мене. Але скажу вам одне: ви повинні його шанувати так само, як шанували мене, бо начальника завжди треба поважати. Хоч то, певно, й не буде великий державний діяч, хоч він, може, навіть зіпсує те, що так добре зробив я, але начальник — це начальник. Працуйте ж і далі на благо улюбленої вітчизни, щоб держава мала вигоду, якщо вона вам платить. Жаль мені покидати вас, бо хоч, може, я й не був надмір делікатний з вами, — такий уже в мене характер, — а серцем прив'язався до вас.

Никодим вийняв хусточку і гучно висякався.

За ним виступив директор, який у довгій промові високо оцінив великі заслуги президента Никодима Дизми, підкреслив його видатний організаторський талант і доброзичливе ставлення до підлеглих. На закінчення директор від свого власного імені і від імені всіх присутніх висловив ширий жаль, що вони втрачають такого мудрого керівника, а потім під голосні вигуки «віват!» вручив президентові розкішний, шкіряний з позолотою бювар на письмовий стіл.

Обкладинкою в ньому була велика срібна плита, на якій угорі вигравіювали портрет Никодима, внизу — будинок банку, а посередині — адрес:

«Вельмишановному панові Никодимові Дизмі, славнозвісному економістові, творцеві, засновникові, організаторові і першому президентові Державного хлібного банку — від вдячних підлеглих».

Далі йшли численні підписи.

Під час цієї урочистої okazji особистий секретар пана президента нотував зміст промов, а тепер хутенько переписав дарчий напис, доручив одному з службовців зробити потрібну кількість копій і розіслати в редакції газет.

Сам він вельми поспішав, бо їм ще треба переодягтись у фраки і встигнути на прощальний бенкет, що його давав на честь Никодима голова ради міністрів.

Тим часом Дизма прощався з службовцями.

Приїхавши до палацу ради міністрів, Никодим довідався, що для нього підготовлено несподіванку: перед початком бенкету йому мали вручити орден.

За столом проголошували багато тостів — теплих, сердечних, адже треба було якось залагодити в очах громадськості те неприємне враження, яке справила відставка.

Вже наприкінці бенкету підвівся Уляницький і проголосив витриману в веселому тоні промову: винуватець нищівного торжества уповноважив його сповістити присутніх, що незабаром він одружується з графінею Ніною Понімірською і на цей весільний обряд, зв'язаний з масовим споживанням алкоголю, матиме задоволення запросити всіх присутніх.

Це повідомлення зустріли вигуками, жартівливими побажаннями і питаннями, бо новина ні для кого не була несподіванкою.

Після бенкету відбувся раут, на який прибуло ще кілька десятків осіб.

Усі тільки й говорили, що про демісію президента Дизми, про те, які наслідки це може мати. Передусім звертали увагу на вельми тривожний факт: на біржі значно впали ціни на облігації Хлібного банку. Оптимісти твердили, що це прояв нервового збудження, викликаного відставкою Дизми, і що ціни на облігації знову підвищаться. Песимісти ж висловлювали побоювання, що діло може скінчитися крахом. Коли про це питали Никодима, він тільки знизував плечима.

— Уряд зробив так, як хотів, а що з того буде — побачите.

Звичайно, цю заяву коментували як пророкування кризи. Останні місяці принесли нові політичні ускладнення і господарчі невдачі, отож кабінетові міністрів не віщували довгого існування. В такому становищі особа президента Дизми, прекрасного організатора і сильної людини, діяча, який через відмінність у поглядах відходив од суспільного життя, привертала до себе увагу.

Як буде в разі краху кабінету? Чи не добиватиметься він якогось портфеля в новому уряді? Коли один журналіст хотів випитати це у Дизми, той рішуче заперечив:

— Ні, добродію, я їду в село і буду господарювати.

Ця новина, певна річ, негайно облетіла салони, але ніхто не вірив, що це правда.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

Двадцять дві карети, понад сто автомобілів. Натовп заповнив майдан перед костьолом і сусідні вулиці, трамвайний рух припинено. Два довгі кордони поліції підтримували порядок. По сходах храму спливав аж на вулицю червоний килим. Біля брами поліцейські перевіряли вхідні квитки. Через відчинені двері видно було море вогню і квітів усередині костьолу.

Автомобілі й карети зупинялися коло червоної доріжки, в натовпі одразу ж впізнавали прибульців і навкруги не вгавав тихий гомін: то називали імена нових гостей.

— Князь Розтоцький... Італійський посол... Міністр Яшунський...

Жінки в ошатних убраннях, чоловіки в розкішних мундирах і фраках. Запах парфумів, квітів, бензину...

В костьолі вже ніде було пальця просунути, а автомобілі під'їжджали і під'їжджали.

Ось зупинився прекрасний лімузин, і з нього вийшов президент Никодим Дизма.

— Це молодий, дивіться, дивіться — президент.

Його добре знали з багатьох портретів у газетах.

У натовпі хтось вигукнув:

— Слава президентові Дизмі!

— Віват! Слава! — підхопили інші.

Над головами замелькали капелюхи.

— Слава! Віват!

Никодим став на сходах і кланявся на всі боки, розмахуючи циліндром. На його поважному обличчі сяяла добродушна усмішка.

Юрба ревіла од захоплення. І саме в цей час під'їхала карета молодої. Побачивши, якими оваціями люди зустрічають її нареченого, зворушена Ніна мало не розплакалася.

— Бачиш, — тихо мовила їй пані Пшеленська, — поляки теж уміють оцінити заслуги своїх великих людей.

Никодим підійшов до них і під безугавні вигуки провів Ніну до костьолу. Загриміли органи.

Давно вже не бачили такого пишного вінчання.

Коли церемонія скінчилася і Никодим з Ніною вийшли з костьолу, їх знову зустріли гучними віватами. Потім молоді поїхали на традиційну прогулянку по Алеях.

Тим часом гостей перевезли до «Європейського готелю», де було замовлено бенкет на двісті сорок осіб.

І перед готелем стояли гурми цікавих, і тут президента Дизму вітали вигуками:

— Слава!

Никодим аж саяв, на обличчі у Ніни світилась усмішка. Обоє приймали нескінченні поздоровлення від гостей. При обіді тостам теж не було кінця-краю. Цілісіньку годину читали вітальні телеграми, так що бал почався тільки об одинадцятій. Молодий танцював до упаду, і з таким шиком, що гості, не знаючи його лисківських успіхів, ділилися поміж себе приблизно такими спостереженнями:

— Хто б міг подумати, що в президента Дизми таке почуття комізму!

Або:

— Підпив собі трохи молодий, та й бавиться танцями.

— А чого б йому й не бавитись? Жінка — мов та лялечка, а Коборів, то ж, либонь, магнатський маєток.

Коли вже зовсім розвидніло, Кшепицький, який устигав подбати про все, подав знак кінчати бал. О восьмій годині двадцять хвилин відходив поїзд — молода пара від'їжджала до Коборова.

Більшість гостей проводжало їх на вокзал. Вагон-салон, що його виділив міністр шляхів сполучення, був геть запханий квітами. Останні побажання, прощання, свисток паровоза — і поїзд рушив.

Стоячи біля відчинених вікон, Ніна і Никодим кланялися, з перону їм махало безліч хусточок і капелюхів, аж доки поїзд не набрав швидкості і перон не зник у сірій імлі міста.

Ніна обняла чоловіка за шию.

— Боже! Яка я щаслива! Ніку, скажи мені, чим я заслужила такого щастя, чим я заслужила тебе?

— Чим?.. Гм... чим. заслужила?..

— Так, Ніку, чим я заслужила того, що ти, великий, мудрий, оточений такою любов'ю і повагою — мій чоловік? Чим?

Дизма замислився і пошкрябав підборіддя. Він ніяк не міг знайти відповіді, і це роздратувало його.

— Е-е, що там балакати,— буркнув,— чи в тебе немає більшого клопоту?!

І обоє злилися в поцілунку.

Дорогу від станції аж до палацу було густо посипано

гатарським зіллям, обабіч стояло два ряди зелених берізок. Будинок станції прикрашено зеленими вінками, перон заповнили коборовські робітники та службовці, і безлік цікавих з усієї околиці. Багато хто з них чув учора по радіо «Veni Creator» у виконанні славнозвісних артистів, і хор, і органи, і вівати на честь молодого.

Отож усі були страшенно зацікавлені.

Коли вдаліні показався поїзд, розмови одразу стихли, натомість аматорський оркестр ударив марш, і всіх огорнув урочистий настрій.

Наперед виступили старші службовці і донька зазідувача парового млина — у білій сукенці, з китицею польових квітів.

На жаль, через неуважність машиніста вагон-салон зупинився далеченько від середини перону — між гамазеями та будкою з написами: «Для чоловіків» і «Для жінок». Всій еліті разом із дівчинкою довелося щодуху бігти, щоб устигнути зустріти молодих у ту мить, коли вони виходитимуть з вагона. Прибігли якраз вчасно, і дівчинка вручила Ніні квіти. Вона мала ще продекламувати віршик, їй підказували, але дівча так хвилювалося, що не могло і слова вимовити. Ніна поцілувала малу. Дизма ж тим часом, стоячи на підніжці вагона, приймав поздоровлення. А тоді визнав за доречне і собі взяти слово:

— Ми вельми вдячні вам. І я, і моя дружина постаємо, щоб ніхто з вас ніколи не шкодував, що так сердечно вітав нас. А поки що на вшанування нашого шлюбу я накажу видати геть усім працівникам грошову премію. Витрачусь, чого там.

Ураган вигуків «віват!» був відповіддю на його слова. Музики вдарили туш.

Пасажири з сусідніх вагонів зацікавлено дивилися на цю сцену, а деякі, охоплені загальним настроєм, давай і собі кричати «віват». Найбільше звертав на себе увагу худий єврейчик, який висунувся з вікна вагона третього класу і бозна-чого репетував на все горло:

— Віват! Віват!

На порозі палацу економ і ключниця разом з усією челяддю зустрічали молодих із хлібом-сіллю.

Никодим поклав на тачу два папірці по п'ятсот злотих і сказав:

— Поділіть між собою.

Кшепицький уже зробив у палаці великі зміни.

Нагорі, в колишніх апартаментах Ніни, він обладнав покої для гостей, а спальню господині переніс у кімнату обіч Никодимової спальні; при кожній спальні була ванна. Все ліве крило відвели під квартиру для Жоржа. У флігелі ж мав оселитися Кшепицький.

Молоді дорожились і полягали спати рано. Ще вчора домовилися, що завтра обоє підуть до Жоржа, побалакають і запропонують йому перебраться в палац.

Але перед сном Дизма довго міркував про це і надумав, що йти до Жоржа разом з Ніною не бажано: Понімірський — людина благувата.

«Ще, чого доброго, сказиться і почне сипати!»

Отож Никодим велів розбудити себе о восьмій годині.

Не помилився: заглянувши до жінки, впевнився, що вона ще спить. А втім, Ніна ніколи не вставала рано.

Никодим швидко одягнувся, сказав прислузі, що снідатиме, коли прокинеться пані, і подався в парк.

Заздалегідь склав собі план розмови з Жоржем. Однак, підходячи до флігеля, відчув, що втрачає впевненість у собі. Понімірський був єдиною людиною, якої він по-своєму боявся. Це й зрозуміло, коли взяти до уваги ненормальність Жоржа і його несподівані вибрики.

Дизма застає Понімірського ще в ліжку. Той саме їв кашку з молоком, насвистуючи при цьому якусь пісеньку. Песик сидів на ковдрі і час від часу ніби знехотя лизав кашу з тарілки свого хазяїна.

Лакей зачинив двері, і тільки тоді Понімірський помітив Дизму.

— Доброго ранку! — обіззався Никодим.

— А-а! — засміявся граф. — Мій шановний колега! Прибери-но, колего, цю паршиву кашку.

Никодим послушно виконав наказ і сів на стілець коло ліжка. Понімірський, ехидно всміхаючись, дивився на нього. Величезні очі на безкровному личку хворобливої дитини, гострий ніс і тонкі рухливі губи Жоржа видавали його велике задоволення.

— Як же ваше здоров'я? — почав Дизма. — Ви, кажуть, тяжко хворіли?

— Дякую. Про моє здоров'я, колего, ви не турбуйтеся.

— Я турбуюсь не як колега, — випалив Дизма, — а як ваш зять.

— Що-о-о?..

- Як ваш зять,— повторив Никодим ля куражу.
— Що це значить?— заверещав граф.
— Що має означати, те й значить: ми з вами свояки.

Я оженився на вашій сестрі.

Понімірський рвучко відкинув ковдру і став на ліжку, в рожевій шовковій піжамі.

— Брешеш!—нахилився до Никодима.—Зухвало брешеш, бовдуре!

Дизму пойняла лють. Йому, великому державному діячеві, якому юрби народу кричать вівати, йому, людині, що живе запанібрата з найвищими сановниками— йому хтось наважується кидати в обличчя такі образи?! Він зірвався з місця, щосили схопив Жоржа за руку і швиргонув його на ліжко.

Понімірський засичав од болю і впав на постіль. Песик несамовито загавкав.

— У-у... Нечиста сила!..— буркнув Никодим.

У дверях з'явилися доглядальниця і лакей.

— Панові графу стало гірше?— запитала доглядальниця.— Може, я потрібна?

— Вон! К чорту!— заревів Дизма.

Обое миттю зникли.

Никодим запалив цигарку, другою почастивав Понімірського. Той після короткого вагання взяв.

— Бачите, графе, зі мною жарти кепські. Кажу вам, що я оженився з вашою сестрою. Позавчора було весілля. Як ви на це дивитесь?

— Це скандал!

— Чому скандал?

— Як могла графиня Понімірська вийти за такого мугиря і хама, за такого вульгарного чоловіка, як ви? Пане... пане... ну, як там вас?..

— Дизма,— підказав Никодим.

— Смішне прізвище,—знизав плечима Понімірський.

— То ви, значить, воліли б, щоб ваша сестра так і зосталася жінкою бандита Куника? Га?

— Е ні. В усякому разі... Ви хоч і препаршивий тип, але, гадаю, не будете більшим мерзотником, ніж Куник. Зрештою, ви надто дурні для цього, бо...

— Пане графе, — грізно перебив його Дизма,— раджу вам вибирати слова!

Понімірський замовк.

— Замість ображати мене, ви дякуйте богіві.

— Хо?!

— Так, дякуйте. Бо я не знущатимусь над вами так, як ваш перший зять. Ви переберетесь до палацу і будете цілком вільні. Житимемо разом, утрьох, разом будемо їсти, їздити в гості і приймати гостей.

Понімірський оживився:

— Ви серйозно?

— Цілком серйозно.

— І мені даватимуть верхових коней?

— Усе даватимуть. Взагалі ви будете вільні. Дам вам навіть гроші на дрібні витрати. Борги ваші я вже заплатив. Але і в мене є свої умови.

— Які?— стурбувався Жорж.

— Насамперед — рота на замок: ніде не ляпнути, що ваші розповіді про мене — неправда.

Граф розсміявся.

— Виходить, люди вірять у цей абсурд?

— А чому б їм не вірити?

— Та досить тільки глянути на вас...

Дизма зморщив лоба.

— Не ваше діло. Вам треба мовчати і все. А по-друге, тишком-нишком, щоб ніхто не відав, ви повинні трохи підучити мене тій англійській мові.

— Я?— обурився Понімірський.— Я маю навчати хамів? Це вже зухвальство!

— Мовчи, дурна мавпо!— заревів Дизма.— Вибирай, що хочеш. Або робитимеш так, як я кажу, або вмить опинишся в божевільні.

Понімірський прикусив губи і розплакався.

— Брут, Брут,— белькотів він, ридаючи, і гладив собаку,— чуєш? Твого хазяїна знову хочуть запроторити в божевільню... Брут!

По його блідому круглому личку так рясно текли сльози, що Дизма аж здивувався.

— Ну,— спитав,— що вибираєш?

— Прошу не казати мені «ти»,— бундючно відповів Жорж і вмить перестав плакати.

— А чому? Якщо ми тепер свояки... Саме й треба бути на «ти». Бо що подумують люди? Давні друзі, та ще й свояки, і один одному — «пан»?

— Потішно!— ущипливо всміхнувся Понімірський.— Невже ви справді не тямите, яка велика відстань між нами?

— Що за відстань? Хіба та, що я нормальний, а в тебе не всі клепки в голові? Словом, вибирай, що хочеш. Повторюю: пам'ятай — зі мною жарти кепські. Я й по морді можу брязнути так, що всі зуби вилетять!

І Никодим, стиснувши кулак, підсунув його під ніс графові, але понад усі сподівання, Понімірський зрадів:

— Справді? Це цікаво. Я часто чув, що бувають такі удари, а бачити не доводилося. Знаєте що? Я покличу Антона, і ви покажете на ньому такий удар. Добре?

Жорж уже потягнувся рукою до дзвінка, але Дизма спинив його:

— Що ти дурня строїш? Я не Антонові дам по галамазі, а тобі. Спробуй-но тільки. То як? Згоджуєшся?

Понімірський розпачливо заламав руки і тяжко зітхнув:

— Ох, яке приниження, яка ганьба! Я маю з цим бовдуром, з цим мужиком бути на «ти» і ще й набивати англійщиною цю довбешку! Що за голова — це ж просто ломбровозський¹ череп!

Дизма підвівся і глянув на годинник.

— Ну, то бувай здоровий!

— Ви вже йдете?.. Посидьте ще, бо мені нудно самому.

— Ти не будеш сам. Я сьогодні ж одішлю тебе до божевільні.

Понімірський вистрибнув з ліжка і, тремтячи всім тілом, підбіг до Никодима:

— Ні! Ні! Я згоден на все.

— Згоден?

— Так.

— І не ляпатимеш язиком?

— Ні.

— Навчатимеш мене?

— Навчатиму.

— Ну, порядок. А тепер назви мене на ім'я.

— Та я не пам'ятаю його. Якесь ідіотське ім'я.

— Никодим.

— Тепер уже знаю... Никодиме.

— Отже, спілка?

---

¹ Тобто голова злочинця. Італійський психіатр і криміналіст XIX ст. Ч. Ломбозо твердив, що в сучасному суспільстві існує тип природженого злочинця, якого легко розрізнити за фізіологічними ознаками (напр., деформований овал обличчя тощо).

— Що?

— Ну, згода між нами?

— Згода.

— Дай лапу, Жорже! Привіт!

Вони потисли один одному руки, і Дизма вийшов.

Тоді, нарешті, граф почав кричати:

— Антоне! Антоне! Антоне!

Коли слуга прочинив двері, Понімірський кинувся на нього з кулаками:

— Чому ти мені не сказав?

— Що саме, паничу?

— А те, що моя сестра виходить заміж! Старий осел!..

Ну, тепер мерщій пакуй речі!

— Пакувати? А навіщо, паничу?

— Переїжджаємо.

— Куди?

— В палац!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ

Через два дні після приїзду молодих панів повернувся до Коборова і Кшепицький, що залишався у Варшаві ліквідувати справи свого патрона.

Він одразу ж мусив узятися до діла, бо саме починали возити шпали, та й звичайні весняні роботи потребували пильного нагляду. Отож Никодимові та його дружині Кшепицький міг присвятити мало часу, а втім вони й не журилися тим. Дні і тижні у них минали за гулянками та розвагами — молоді каталися човном, автомобілем, верхи, грали на більярді.

Ніна почувала себе зовсім щасливою. Правда, час від часу в неї виникали сумніви, але все, що промовляло не на користь Никодима, вона пояснювала його дивацтвами та упередженнями, а їх такій славнозвісній людині, такій видатній особистості можна було пробачити. Зрештою, Ніна мала стільки підстав для палкої вдячності йому! І якщо вдень її огортали всякі сумніви та припущення, то ніч приносила нові враження і стирала геть усе інше. Буйні почуття Ніни мали тут найбільшу вагу.

Тому подружжя почувало себе добре, сім'я складалася міцна.

Тільки аж за два місяці вони мали намір зробити візити сусідам-поміщикам і почати приймати у себе, тим більше, що на літо чекали пані Пшеленську і багатьох гостей з Варшави.

Никодим чимало часу присвячував навчанню. Замикався з Понімірським або сам у бібліотеці і читав. Робив це не з великою радістю, але розумів, як може пригодитися людині книжка чи іноземна мова.

Увечері коло столу він не раз мимохідь згадував те, що недавно прочитав, висловлював погляди письменників і бачив, який ефект це викликає. Не тільки Ніна, але й Кшепицький слухали його з глибокою шанобою. Невдовзі, говорячи про години, які Никодим проводив у бібліотеці, усі в Коборові почали вживати новий термін: казали, що пан дідич «працює науково».

Вряди-годи Никодим навідувався на фільварки та промислові підприємства. Все господарство лежало на плечах Кшепицького, а безупинне зростання баришів було наочним доказом того, що новий управитель чудово дає собі раду.

Жорж Понімірський швидко звик до своєї нової ролі і поводився так, що в Никодима не було підстав сердитися. Правда, інколи траплялося — вихопиться граф з якимось двозначним словом або саркастичним сміхом, але одразу ж схаменеться і замовкне під грізним поглядом зятя. З сестрою він майже не балакав. Здавна відчував до неї жаль, а втім усіх жінок він вважав за істот, нездатних мислити і міркувати.

В усякому разі Жорж мав повну свободу, якої так давно вже не знав, їздив верхи і навіть автомобілем. Дизма дозволив йому це, нишком сподіваючись, що той коли-небудь скрутить собі в'язи.

Жорж уславився безліччю всяких витівок, скандалів, бешкетів, та коли йшлося про власну шкуру — він був обережний. Його легке божевілля, яке нікому не завдало шкоди, незабаром у всій окрузі стало за улюблену тему анекдотів.

З Кшепицьким він поводився згорда. Подавав йому два пальці і здебільша не відповідав на запитання, якщо той не величав його «паном графом». Кшепицький тільки сміявся, не звертаючи ніякої уваги на пиху Жоржа.

— Смішний юродивий,— казав.— Його вибрики завжди розважають мене. На селі це неоціненна штука. Тепер я розумію, чому королі держали колись блазнів.

— Хай йому чорт!— відповідав Дизма.

А з Варшави тим часом надходили листи від давніх друзів, і новини були далеко не втішні.

Економічна криза з кожним днём зростала. А втім, це вже відчувалось і в Коборові.

Папірня і тартаки працювали виключно на урядові замовлення. Дедалі частіші банкрутства раз по раз зачіпали Дизміні інтереси. На щастя, спритність Кшепицького і урядові поставки й надалі гарантували йому чималі прибутки. В усякому разі проти сусідніх поміщиків Никодим міг вважати себе за Креза. А справи сусідів ставали гірші й гірші. Дійшло до того, що поблизу продавалося з молотка тридцять маєтків.

Зрештою, не кращі вісті надходили і з усіх інших куточків країни. Хлібороби перестали застосовувати штучні добрива, як тільки можна було, зменшили власні видатки. Мало того, скрізь разійшлися поголоски, що багато хто продає збіжжя, яке належить Державному хлібному банку. У зв'язку з цим, а також іншими господарськими ускладненнями ціни на облігації банку почали падати. Власників тих облігацій огорнула паніка. Застій у торгівлі і на біржі, глибока криза в промисловості, неспроможність платників податків — усе це вилилося в грізну небезпеку. Газети були забиті повідомленнями про банкрутства, локаути, страйки і масові самогубства людей, які втратили все своє майно або не мали заробітку.

В країні зростала хвиля невдоволення, спрямована проти уряду. Дедалі голосніше лунали вимоги відшукати сильну людину, яка б узяла в свої міцні руки державне кермо і знайшла способи ліквідувати кризу.

Не за горами були жнива, і над державою нависло нове лихо — великий урожай.

Никодим читав газети і хитав головою:

— Чорт! І що воно з усього цього може вийти?..

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

Давно в Коборові не справляли обжинок так бучно, як того року.

Новий дідич мав широку натуру і любив розважатися. Гостей з'їхалося сила. Першою прибула пані Пшеленська з безліччю всяких баулів. Увечері того ж дня заявився полковник Вареда і обидві графині Чарські. Назавтра два коборовські автомобілі і два екіпажі цілісінький день возили гостей.

Приїхав воевода Шеймон з жінкою та сином, повітовий Цішко, пані Яшунська — міністерша, барон і баронеса Рельф, Ушицький з сестрою, генерал Чакович з двома ад'ютантами, Уляницький, Гольшицький, дружина відомого багача пані Кожецька і душ двадцять сусідів.

І ось у палаці повно гостей, гомін, метушня.

Ніна була на сьомому небі. Вона так любила світське життя. Цілий тиждень разом із Кшепицьким складала програму розваг, прогулянок і забав, заглядала в комори та склепи, перевіряючи запаси, поповнювала челядь, готувала кімнати для гостей і робила ще безліч усяких справ, аби гідно зустріти родичів, знайомих і друзів.

Жорж був просто наелектризований. Вертівся серед гостей, розважав дам, чоловікам показував стайні і взагалі силкувався звернути на себе увагу. Знову відчув себе великим паном і сливе забув, що хазяїн Коборова — не він. Гості, яких Кшепицький та пані Пшеленська попередили про його хворобу, ставилися до Жоржа по-блажливо, ні в чому не перечили йому.

Никодим вітав усіх люб'язно, але стримано. Хоч у палаці було багацько гостей, він, як і раніше, щодня замикався в бібліотеці. І це викликало ще більшу пошану до нього.

Вечорами в парку грали привезені з Варшави музики, і все товариство дихало свіжим повітрям, гуляючи або танцюючи на зеленій галявині, освітленій кольоровими лампами. Часом верхи або в екіпажах їздили в ліс. Ніна дуже любила такі прогулянки при місяці.

Зранку грали в теніс. Обидва корти були зайняті до полудня, коли подавали другий сніданок. А втім, кожен робив цілий день те, що йому до вподоби. Поважні гості зацікавлено оглядали промислові підприємства і госпо-

дарські будівлі, молодші їздили верхи, купалися в озері, на заводі каталися на моторних і веслових човнах.

— Гарно тут у вас,— казали всі Ніні та Никодимові.— Коборів— як справжня лялечка.

І справді, всі почували себе чудово. Курильню захопили гравці в бридж, які майже не вставали з-за століків. До їдальні слуги цілий день подавали наїдки та напої.

На третій день влаштували великий бал.

Це було щось невидано чудовне. Замість ста сорока осіб, яких запросили господарі, приїхало сто шістдесят три.

Бал почався о десятій годині вечора, а закінчився гучним мазуром о першій годині дня.

Випили силу-силенну вина, і слуги мали роботу— довелося по кущах та всяких закамарках розшукувати «трупі» і переносити їх у ліжка.

Нарешті всі пішли спати— адже ввечері мали відбутися розваги на честь обжинок.

Навколо газону перед палацом поставили бочки з ледащицею-живицею і довгі столи для селян, а на терасі накрили столи для гостей. Воевода жартував, що Дизмі доведеться потанцювати з найпершою жницею, тобто з жаткою-снопов'язалкою.

— Просто дивно,— додав він,— як нечувано швидко механізація ламає всі традиції. Отакі, наприклад, обжинки сьогодні вже не мають свого колишнього сенсу.

— Це сумно,— мовила Ніна.

— Згоден з вами, сумно, але ж так воно є.

— І чим усе це скінчиться,— зітхнув сивий пан Ройчинський, сусід по Коборову.— Справжнє безумство: машини не тільки вульгаризують наше життя, позбавляють його краси, але й саму людину витісняють.

— Хто там кого витісняє!— обурився Дизма.— Ви ж бачите, що ми святкуємо обжинки, люди веселяться. А якщо трохи голоти подохне, то й чорт з нею. Загальний добробут од машин зростає. От що.

Никодим крутнувся на каблук і пішов.

— Він має рацію, має рацію,— покивав головою генерал.

— Але не дуже... гм.. не дуже вишукано висловлює її,— з неприхованим подивом зауважив старий дідич.

Воевода поблажливо всміхнувся:

— Е-е, добродію, повірте мені: йому це можна, він може собі дозволити.

Заграли музики. До палацу почали сходитися селяни.

Нарешті показалися жінці; вони йшли, співаючи білоруську обжинкову пісню без слів. І в тій суворій мелодії, яка лунала різко і невправно, в тужливому «а-а-а» не було радості од закінчення жнив, пісня скидалася на якийсь дикий бойовий клич. Ніна завжди замислювалась над цією тривожною мелодією, яка, напевно, пережила вже тисячу років. Не знала чому, проте була певна, що так співали колись індіани.

Жінці підходили ближче й ближче. Попереду виступала висока дебела бедраста дівка; її пишні груди випиналися під вишитою сорочкою з сирового полотна. З-під короткої червоної спідниці видніли товсті, але гарні литки і босі ступні, тоді як інші дівчата були в шовкових панчохах і лакованих черевичках на французьких підборах. Перша жниця, певно, була багато бідніша од своїх подруг. У руці вона несла великий вінок із жита.

Барон Рельф, що стояв рядом з Понімірським, узяв того під руку і стиха мовив:

— Що за рідкісний екземпляр! Суща Помона! ¹ Людська самиця чудової крові. Уявляю собі, які в неї м'язи живота і стегон! На цих землях, де селянство з погляду евгеніки ² справляє просто фатальне враження, я, графе, не сподівався побачити такий чудовий екземпляр. Зрештою, вони всі гарні. Хай йому чорт, у них відчувається навіть раса! Непояснимо!

Жорж вставив монокль в око і зневажливо глипнув на Рельфа.

— Чому ж, цілком пояснимо, бароне. Коборів належить Понімірським уже п'ятсот років, а, наскільки я знаю, жоден з моїх вельмишановних предків не відмовлявся просвіщати народ в особі його прекрасної половини.

— Розумію, розумію,— покивав головою барон.— А чернь і досі твердить, що ми, аристократи, поліпшуємо тільки породи коней та рогатої худоби. Досить глянути

¹ Помона — у стародавніх римлян — богиня плодючості.

² Евгеніка (від грецьк. *eugenés* — породистий) — реакційна, буржуазна лженаука «про поліпшення людської породи», що намагається біологічно обґрунтувати панування експлуататорських класів і національну нерівність.

на цих сільських дівчат — одразу ж видно, що й у цій га-лузі ми робимо найбільше.

— Вибачте,— перехопив Понімірський,— хто це—ми?

— Ну, аристократія.

— В такому разі ми не зрозуміли один одного. Я ка-зав про рід Понімірських, про стару аристократію.

Він сховав монокль до кишені і одвернувся від баро-на, який спік доброго рака.

Після традиційних приспівок почалися танці і пияти-ка. Вечір був холодний, дами скаржилися, що вони мерз-нуть, отож гості з тераси перейшли до палацу. Зостався лише Дизма, він не так з обов'язку, як собі на втіху, зав-зято гопцював з дівчатами, а найбільше — з першою жницею. Потім, не звертаючи уваги на похмурий вигляд її нареченого— плечистого робітника з тартака, узяв її під руку і повів до парку.

Дівка не опиралася панові дідичеві. А наречений, по-бачивши це, геть упився.

Барон Рельф, повертаючись із парку, де він гуляв, щоб охолонути від злості на того ідіота Понімірського, мимоволі став свідком певної сцени, яка навіяла йому такі міркування:

«Отже, я мав рацію: не тільки стара, але й нова ари-стократія дбає про поліпшення породи селянства».

На сході вже сіріло небо.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ

Новина прийшла перед самісіньким обідом і викли-кала загальне збудження.

Кабінет міністрів подав у відставку, і відставку прий-нято.

Уляницький одержав телеграму — йому треба було негайно їхати до Варшави.

Зміна уряду — це питання, яке безпосередньо стосу-валося більшості коборівських гостей. Не один із них міг втратити свою посаду. Отож усі тільки й балакали що про демісію, а Уляницький ходив по вестибюлю і лявся.

Пані Яшунська виїхала навіть не пообідавши.

Воевода Шеймон телефоном розмовляв із своїми підлеглими і велів одразу ж, як тільки з Варшави надійдуть новини, інформувати його про всі деталі урядової кризи.

Увечері прибули газети. Вони були переповнені повідомленнями, політичними чутками, безліччю суперечливих гороскопів і передбачень, а також оцінок становища. В одному думка всіх газет збігалася: уряд мусив піти в відставку, бо не зміг подолати економічної кризи, отож новий кабінет повинен бути виключно сильний і керувати ним має людина з неабияким авторитетом.

Серед можливих кандидатів на пост прем'єра, що їх називала преса, був генерал Трочинський. Як управляючий державними лікарняними касами і делегат міжнародного конгресу з питань культури та мистецтва, він уже зажив популярності і зміцнив її, видавши брошуру під назвою: «Стратегічні помилки Наполеона I, Олександра Македонського та інших». Попередня його праця — «Геть комунізм!», а також куплена національним музеєм картина олійними фарбами — автопортрет самого генерала, зображеного в ту мить, коли він хвацьким ударом списа пронизує ягуара, давно вже здобули йому загальне визнання.

В Коборові широко обговорювали цю кандидатуру, яка, треба визнати, ні в кого не викликала поважних застережень.

Тільки під час вечері розгорнулася дискусія з приводу сумнівів барона щодо кольорів тіла на згаданій картині.

— Ніку,— спитала Ніна,— а як ти гадаєш, хто тепер повинен стати прем'єром?

— Хіба я знаю...

— А все-таки?..

— Гм... Якщо не Трочинський, то, може, Яшунський?..

Полковник Вареда, що вже був трохи напідпитку, стукнув чаркою об стіл.

— Ні, Никодиме! Знаєш, хто повинен стати прем'єром?

— Хто?

— Ти.

Залягло мовчання. Всі витріщилися на Дизму. Той зморщив лоба і, певен, що Вареда глузує з нього, нехотя буркнув:

— Хильнув ти, Вацеку. Перестань.

Ніна підвелася, даючи тим самим знак перейти в залу. Серед загального гамору не чути було, як виправдувався полковник.

— Давайте покатаємось на озері,— вигукнула одна з дам.— Так гарно світить місяць!

Всі охоче згодилися.

Доправди, прогулянка була надзвичайно приємна. Озеро лежало нерухоме, як плита агату, геть засіяне самоцвітами зірок, а серед них сяяв місяць, мов великий діамант, у якому, за підрахунками воеводи Шеймона, було щонайменше п'ятсот каратів.

Коли човни, тихенько хлюпаючи веслами, відпливали од берега, хтось затягнув пісню.

— Яка шкода,— зітхнув Никодим,— що в мене тут немає мандоліни.

— Ви граєте на мандоліні?— здивувалася панна Чарська.

— Граю. І дуже люблю грати в місячну ніч, на човні. Тоді приходять натхнення. Ніч... місяць... горизонтом пахне...

Всі зареготали, а повітовий Цішко вигукнув:

— Пан президент навіть з нашого невинного співу глузує.

— Ах, добродію,— знизала плечима пані Пшеленська,— чи до того панові президентові!

— Розумію,— боронився повітовий.— Я ж читав, що Хлібний банк закривають. Такий банк! Творцеві такої справи прикро дивитися, як вона занепадає... Правда ж, пане президенте?

— А хіба ні?— питанням відповів Дизма.

— Подумати тільки,— вів далі повітовий,— завжди і скрізь найважливіше не те, як щось робиться, а те, хто це робить. Поки пан президент керував банком, усе було добре.

— Може, ще поправиться,— втрутився Дизма.

— Е-е!— махнув рукою повітовий.— Лише кілька місяців — і банк лопнув. Людина — ось що головне, тільки людина!

— Свята правда,— переконано ствердила пані Пшеленська.

— Агов, Никодиме!— гукнув з іншого човна Поні-мірський.— Може, заспіваємо оксфордську пісню веслярів? Га?

— Та в мене ж немає голосу,— люто відборонявся Дизма.

— Є, є!— кричав задоволений своїм жартом Жорж.— Хіба ти забув, як ми горлали на Темзі? Лорд Келедін оф Ньюдон казав, що ти співаєш, наче...

Не докінчив. Никодим махнув веслом, і рясні бризки полетіли на Понімірського та його супутників.

— Вибачайте, панове,— перепрошував Дизма,— але йому допомагає тільки холодна вода.

Човни вже підпливали до берега. За кілька хвилин усі йшли алеєю.

Коло палацу стояв якийсь автомобіль, укритий густою курявою.

Шофер, піднявши капот, длубався в моторі.

— Хто це приїхав?— запитав Дизма.

— Пан директор Литвинек.

— Литвинек?— Никодим підвів брови.

Колись на офіційному прийомі в Замку він справді познайомився з доктором Литвинеком, який виконував обов'язки директора секретаріату президента країни, але це знайомство було не настільки близьке, щоб Литвинек міг просто отак собі взяти та й приїхати в Коборів.

Надійшли всі гості.

У вестибюлі Кшепицький розмовляв з високим, сивуватим брюнетом. Коли Дизма зайшов, обидва вони встали. Привіталися.

— Як же там, директоре, справи з урядовою кризою?— знехотя поцікавився Никодим.

— Саме в цій справі я мав честь приїхати до вас,— уклонився доктор Литвинек.

— Як — у цій справі?

Усі напружено чекали відповіді.

Литвинек дістав із портфеля конверт і після невеличкої паузи урочисто мовив:

— Вельмишановний пане Дизма! Я приїхав сюди за дорученням пана президента республіки, щоб від його імені просити вас узяти на себе місію формування нового уряду. Ось особистий лист президента.

У витягнутій руці він тримав конверт.

Никодим зашарівся і роззявив рота:

— Тобто, як це?..

Доктор Литвинек, задоволений з того враження, яке він справив, усміхнувся:

— Пан президент республіки сподівається, що ви згодитеся сформувати новий кабінет і особисто стати на чолі його.

Дизма невпевнено взяв конверт і витяг звідти аркуш паперу. Руки в нього тремтіли. Читав, а літери плігали перед очима.

Справді, в особистому листі президент республіки писав те саме, що вже сказав Литвинек. Дизма поволі склав лист. Обличчя в нього було стурбоване.

— Пан президент не сумнівається,— вів далі Литвинек,— що ви не відмовите йому, тим паче нині, в період глибоких політичних ускладнень і гострої економічної кризи, коли треба рятувати країну від дальшого занепаду. Це важке і велике завдання. Пан президент певен, що саме ви, людина, якій вірить не тільки він, але й уся громадськість, успішно впорається з ним, що ваші знання, досвід і високий авторитет будуть запорукою того, що ви створите міцний уряд і піднесете добробут країни, яка з таким нетерпінням дожидає сильної людини. Дозвольте мені висловити і свою скромну впевненість, що тільки ви, пане Дизма, спроможні це зробити.

Директор низько вклонився і замовк. Ефект був надзвичайний.

Литвинек уперше виконував таку почесну місію і, намагаючись викликати якнайглибше враження, добився свого.

Усі присутні були схвильовані. Адже при них кермо державного корабля переходило до рук безперечно великої людини.

Ніна, бліда як папір, судорожно вчепилася за стілець. У Вареди був такий вигляд, ніби полковник от-от мав заплакати. Кшепицький стояв, піднявши голову, і гордо поглядав на присутніх. Із-за його спини дивилися витріщені од небувалого подиву великі голубі очі Жоржа Понімірського.

Ніхто не наважувався сісти.

Першим поворухнувся воевода Шеймон. Він підійшов до Никодима і, низько схиливши голову, потис йому руку.

— Прийміть, пане прем'єр, мої щирі, сердечні побажання, але не поздоровлення, бо в цю історичну хвилину поздоровляти треба нас, громадян і вірних слуг батьківщини.

Приклад воеводи підхопили всі гості. Никодим мовчки подавав їм руку, а сам був насуплений.

Ясно уявляв собі розміри тієї честі, яка йому випала. Він, Никодим Дизма, мізерний урядовець із Лискова, тепер міг би тримати в своїх руках долю великої держави, їздити власним поїздом, бути на устах у людей всієї країни, ба, навіть усього світу!

Але... але... навіщо, власне, це йому?

Знову нервово, повне всіляких підступів життя у Варшаві, знову обережність і пильність при кожному слові...

Але ж влада, велика влада більш як над тридцятьма мільйонами чоловік! Є тисячі людей, які віддали б життя тільки за те, щоб один — єдиний день мати таку владу і цей титул, титул голови ради міністрів!.. Кабінет прем'єра Дизми... Уряд Никодима Дизми... Військо перед ним виструнчується, військові кораблі салютують залпами. Те, що він скаже, надрукують газети всього світу... Влада, слава...

— Чекаю на вашу ласкаву відповідь, пане прем'єре, — обізвався Литвинек.

Никодим отямився і повів оком навколо. Всі втупилися в нього. Він кашлянув і підвівся з крісла.

— Дайте, будь ласка, мені півгодини на роздум, — сказав глухо. — Пане Кшепицький, ходімо зі мною.

Никодим попрямував до кабінету. Кшепицький увійшов за ним і щільно зачинив двері.

— Не знаю, що робити? — почав Дизма.

— Як це не знаєте, пане президенте? Справа ясна! Така честь, така влада!

— Ну звичайно. А з другого боку, розумієте, це дуже відповідальна посада. Не якийсь там банк, а вся держава.

— Ну то й що?

— А те, що можу не впоратися.

— Впораетесь, пане президенте.

Никодим цмокнув, показуючи сумнів.

— Тепер? Стільки тих криз, дедалі стає важче...

— Вимудруєте що-небудь, пане президенте, я за це не боюсь. Чого-чого, а щасливих помислів у вас досить. І тільки уявіть собі: ви берете в свої руки владу, народ задоволений, одразу ж підноситься громадський дух; ви робите кілька ефектних ходів... А коли до того ще буде кон'юнктура!..

— А якщо не буде?.. Е-е, пане, тоді я оскандалюсь та й годі.

— Ну й велике діло! Тоді все звернуть на погану кон'юнктуру і світову кризу. Хіба мало кабінетів розвалювалось?

У двері постукали. Заглянула Ніна.

— Я тобі не заважатиму?— спитала несміливо.

— Ні, чого ж, заходь.

— Ви тільки уявіть собі, пані,— сказав Кшепицький, заламуючи руки,— пан президент ще й вагається!

— Розумієш, Ніночко, це не така проста річ. А по-друге, мені добре й тут, у Коборові.

Ніна засяяла.

— Коханий! Який ти добрий до мене! Але я не така егоїстка, Ніку, щоб намагалася тебе затримати, коли це буде на шкоду батьківщині. Роби так, як вважаєш за краще, проте я гадаю, що ти повинен рятувати країну.

— Так гадаєш?

— Ти сам найкраще знаєш, у чому твій обов'язок. Тільки, боронь боже, не вини мене в снобізмі. Запевнюю, мені лучче бути з тобою тут, аніж називатися панею прем'єршою. Та як подумаю, що з любові до мене ти залишиш державу без свого керівництва — на серці мені стає вельми тривожно...

— Гм...— замислився Дизма.

— Пане президенте,— почав Кшепицький, побачивши, що начальник схиляється до позитивної відповіді,— пане президенте, у мене вже є ідея. Коли ви станете прем'єр-міністром, ми поїдемо до Лондона.

— Чого?— знехотя спитав Дизма.

— Чого? Візьмемо за кордоном позику. Комусь іншому не дали б, а у вас же там зв'язки. Либонь, не один з ваших оксфордських друзів посідає тепер високе становище в суспільному житті Англії. От коли б вам пощастило взяти позику.

Кшепицькому невтямки було, що він сам убив свої жадання.

Никодим насупив брови і махнув рукою, щоб той за-мовк.

«Так,— міркував він,— я зовсім забув про це... Будучи прем'єром, мені довелося б приймати всіляких послів... Може, навіть їздити до Женеви. Правда, можна було б узяти перекладача, але тоді одразу всі узнали б, що я,

крім польської, ніякою іншою мовою —ні бе, ні ме... І про той паршивий Оксфорд... Та й нащо все це мені?..»

Підвіся зі стільця. Ніна і Қшепицький заклопотано дивилися на нього.

— Ну от, постановив,— обізвався Никодим, надавши своєму голосу непохитної твердості,— прем'єрства я не приймаю.

— Пане президенте, але ж...

— Ніяких балачок! Не приймаю і годі. Все.

Қшепицький повалився на стілець, Ніна стояла, мов закам'яніла.

Никодим поправив чуба, високо підняв голову і відчинив двері.

У вестибюлі вмить стало тихо, усі схопилися на ноги.

Дизма, не прихилиючи за собою дверей, ступив три кроки до доктора Литвинека. Оглянувся і тихо мовив:

— Пане Литвинек, передайте панові президентові республіки, що я дякую за честь, але прем'єром не буду.

— Пане Дизма!..— крикнув воєвода Шеймон, але зразу ж замовк.

— Та чому ж?! Чому?— вигукнула Пшеленська.

Дизма насупив брови.

— У мене є свої причини,— відказав сухо.

— Ваша ухвала остаточна?— запитав Литвинек.

— Кожна моя ухвала — остаточна.

— Може б ви, пане президенте, написали відповідь голові держави?

— Можу написати.

Никодим кивнув головою і рушив у кабінет.

Коли він зник за дверима, у вестибюлі зчинився гамір, почувлися вигуки.

— Чому?! Не розумію — чому?!

— Це жахливо! Країна в розпачливому, буквально в розпачливому становищі! Далебі, я не знаю нікого, хто міг би там бути замість президента Дизми.

Вареда покивав головою.

— Образився, звісно, образився, що всупереч його вказівкам знівечили Хлібний банк.

На мить випала тиша, і тоді зненацька з-за дверей кабінету долинув збуджений голос Дизми:

— Пишіть, до гаспида, пишіть, коли я кажу! Годі!

Почулося притишене стукання друкарської машинки.

— Мені здається,— почала пані Пшеленська,— що на

ухвалу пана президента вплинули головні його почуття, любов до своєї неволи. Вони ж лише кілька місяців як по-бралися. Щоб виконувати обов'язки прем'єра, людині потрібно більше годин, ніж їх має доба. А президент — натура глибоко чутлива, хоч і вміє не показувати цього. Ми, жінки, знаємося на тім.

— О так!— підтвердила графиня Чарська.

Рельф стенив плечима:

— На мою думку, ви, мадам, так само, як і пан полковник, помиляєтесь, та ще й глибоко помиляєтесь. Наскільки я спостерігав діяльність президента Дизми і наскільки знаю його самого, особисті інтереси не можуть керувати цією людиною.

— Це державний діяч на всі сто!— вигукнув воевода Шеймон.— Якщо він тепер одмовився, то, видно, має якісь важливі політичні причини.

— Але ж країна котиться в прірву!

— Це нам так здається,— всміхнувся воевода,— нам так здається. А власне, справи не такі вже й кепські. Я певен, що президент Дизма, який ліпше од нас розуміється на економіці, не бачить іще такої великої небезпеки, щоб йому треба було особисто поспішати на допомогу.

— Один раз він уже рятував країну! І як щасливо! Справжній Цінцінат¹,— мов сентенцію, проголосив воевода.— Дозволяє одірвати себе від плуга тільки в разі крайньої небезпеки!

— Так, так!— збуджено вихопилась одна з дам.— Тоді він стане до керма і врятує нашу вітчизну!

— Незвичайна людина,— тремтливим голосом обізвався доктор Литвинек.

— Велика людина!— підкреслив воевода.

І враз у кутку почувся сміх, довгий і різкий, мов щось заскрекотало.

Понімірський доти сидів тихо, ніхто на нього не звертав уваги, отож і не помітили, яка іронія світила на його обличчі. Жорж мовчки прислухався і нарешті не витримав. Тепер він сміявся, аж тіпався на стільці.

---

¹ Цінцінат Луцій Квінкцій — римський політичний діяч і полководець VI—V ст. до н. е. Він, буцімто, скромно жив у селі, сам обробляв невеличке поле. В тяжкі для країни часи покинув своє рало і взяв на себе обов'язки диктатора. Склавши їх, знову повернувся в село. Стародавні римляни вважали Цінціната за взірць доблесті та скромності.

— З чого ви смієтесь?— ображено спитав воевода.

Жорж схопився, урвав сміх, кілька разів намагався вставити монокль, але руки в нього так тремтіли, що не міг дати собі з ним ради. Був схвильований і обурений вкрай.

— З чого? Не з чого, панове, а з кого! З вас сміюся, з вас! З усього нашого суспільства, з усіх моїх дорогих земляків!

— Пане!..

— Мовчать!— зарепетував Понімірський, і його бліде обличчя хворобливої дитини почервоніло од люті.— Мовчать! Sapristi! З вас я сміюся! З вас! Еліта, цвіт суспільства! Ха-ха-ха!.. Так от заявляю вам, що ваш державний діяч, ваш Цінцінат, ваша велика людина, ваш Никодим Дизма — це звичайний шахрай, який водить вас за ніс, спритний мерзотник, фальшівник і водночас цілковитий кретин! Ідіот, що не має ні найменшого уявлення не тільки про економіку, але й про правопис. Це хам, неотесаний гевал без будь-яких ознак навіть елементарної освіти. Придивіться до його мужицької морди і вульгарних манер. Це ж істий тупак, абсолютний нуль! Даю слово честі, що він не тільки ні в якому Оксфорді ніколи не був, але й жодної мови не знає! Вульгарний темний тип з великої дороги, з моральністю карманника. Sapristi! Невже ви не бачите цього? Я невдало сказав, що він вас водить за ніс! Ви самі підняли це бидло на п'єдестал! Ви! Люди, позбавлені всяких розумних критеріїв! З вас я сміюся, глупаки! З вас! Чернь!..

Нарешті йому пощастило вставити монокль. Окинув усіх зневажливим поглядом і, грюкнувши дверима, виїшов.

Доктор Литвинек перелякано і здивовано глипав очима на присутніх: на кожному обличчі застиг збентежений погляд, повний співчуття.

— Що це означає?— запитав.— Хто такий цей чоловік?

— Вибачте, пане директоре,— обізвалася пані Пшеленська,— це мій небіж, швагер президента. Звичайно буває спокійний... він не сповна розуму.

— Божевільний,— пояснив воевода.

— Бідолашний хлопець,— зітхнула панна Чарська.

— А-а,— всміхнувся доктор Литвинек.— Ну звісно, божевільний.

Доленга-Мостович Тадеуш
Карьера Никодима Дызмы

Повість.

Издательство «Радянський письменник»

(На українском языке)

Редактор *А. О. Перепада*

Художник *Л. Г. Склютовський*

Художній редактор *М. Н. Валчук*

Технічний редактор *С. О. Шалаєва*

Коректор *І. Й. Ільєнко*

Здано на виробництво 11/VI 1963 р. Підписано до друку 13/XI 1963 р.
Формат 84×108¹/₃₂. 9³/₈ фіз.-друк. арк., 15,38 ум.-друк. арк., 16,92 обл.-вид. арк
Тираж 30 000. Зам. 4601. Ціна в оправі 99 коп.

Радянський письменник, Київ, Бульвар Лесі Українки, 20.

Книжкова фабрика Головоліграфвидаву Міністерства культури УРСР,
Одеса, Купальний зав., 5.

99 коп.

